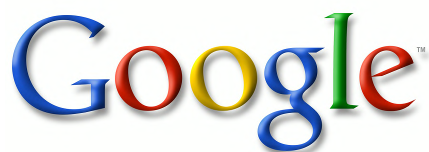
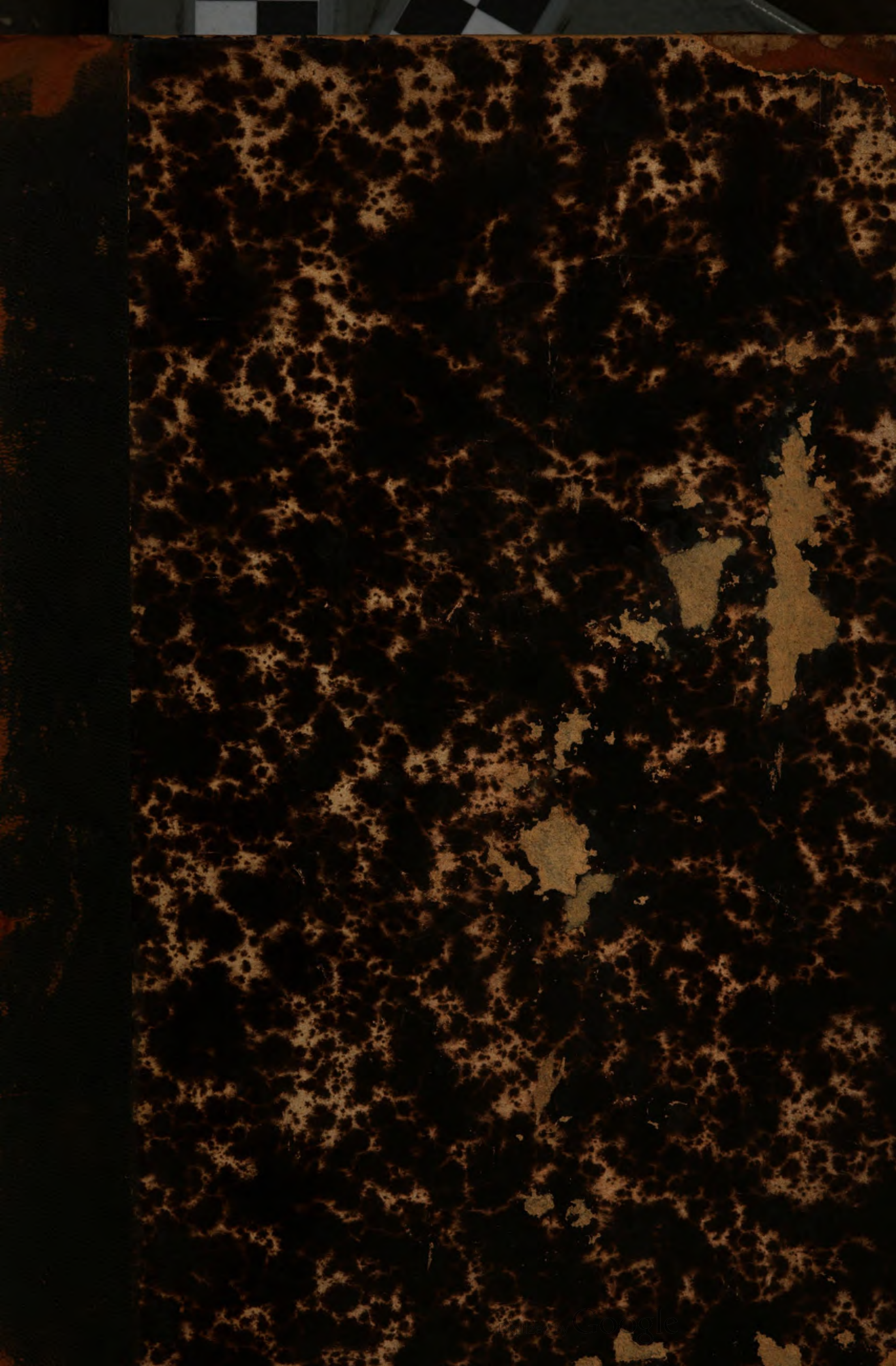

Google

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1885.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1885.

Til Bindet høre 6 Plancher: I, en phototypisk Gjengivelse af Odense-Museets Blyplade med Runeindskrift, II—VI, Afbildninger af bornholmske Oldsager, udførte af Prof. Magnus Petersen. I Texten er der indsat følgende Afbildninger: S. 6 Odense-Museets Blyplade med Runeindskrift, tegnet og chemityperet af Prof. Magnus Petersen, S. 19—22 Segl for St. Knuds Gilder, ved Samme, S. 49 og 54 to Kort over Haraldsted-Egnen (Zinkographi), S. 60 Plan og Opstalt af Ruinen af St. Knuds-Capellet ved Haraldsted (Zinkographi), S. 62—64 architektoniske Detailler fra samme Capel, ved Prof. Magnus Petersen, S. 73 Plan af Haraldsted Kirke, Zinkographi efter Architekt J. B. Løfflers Opmaaling, S. 116, 135, 136, 145 bornholmske Grave og Oldsager, tegnede og chemityperede af Prof. Magnus Petersen, S. 327 Piloteringen under Silkeborg Slot, Zinkographi efter Architekt J. B. Løfflers Opmaaling.

REGISTER

til

Aargangen 1885 af Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed
og Historie.

Forhistorisk Archæologi: Bornholm.

Jernalder.

Historie, Ethnographi, Middelalderens Archæologi.

Sprogvidenskab.

INDHOLD

af

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie

for Aarene 1866—1885.

DET ÆLDSTE, HIDTIL KJENDTE DOKUMENT PAA DANSK.

Af

Prof. Dr. GEORGE STEPHENS.

Da jeg er bleven opfordret af Hr. Lotze i Odense til at læse og tyde Rune-Indskriften paa den mærkelige og enestaaende Blyplade, som nylig er fremdragen, i Sept. 1883, og som her forelægges i Afbildninger, skal jeg fremsætte efterfølgende, korte Bemærkninger. Lad en kyndigere Haand tilføie, hvad der maatte mangle, og rette mine Feiltagelser.

Blypladen blev funden d. 24. Sept. af Hr. Lærer H. Rasmussen i Odense, som i en Skrivelse til Museet sammesteds meddeler følgende Oplysninger om Fundet. »Blypladen laa paa den Plads, hvor Jorden kastes op ved Kjældergravningen i Læseforeningens Sidebygning, c. 25 Al. nordøst for St. Knuds Kirkes østlige Gavl. Den var nylig opgravet, da den var aldeles fugtig og bedækket med et Lag fugtig Jord. Jeg antager, at den er opgravet fra en Dybde af 3—5 Al. paa et Sted, hvor der blev fundet mange Menneskeskeletter. Over disse havde der været et Lag Fyld med en Mængde Murbrokker, Flisestykker, Kalk m. m., og nogle Dage senere fandtes her Brudstykker af en glasseret Kakkel med Figur, som jeg har opbevaret. Arbeids-

folkene udtalte, at de nogle Dage før havde fundet en Klump af Blyplader, der vare sammenrullede eller sammenklemte, men at de vare bortkjørte mellem Fylden. Da jeg fandt Tavlen, var den sammenlagt i 3 Lag. Den var aldeles tæt sammentrykt, saa at der ikke imellem de to underste Blade fandtes Spor af Jord. Ved at aabne Bladene saa jeg først, at der var en Indskrift.

I et Brev af 1. Nov. til Dr. H. Petersen tilføier Hr. Lotze, at han forgjæves har bestræbt sig for at skaffe de andre Plader tilveie, som omtales i ovenstaaende Beretning, og som muligvis ogsaa have baaret Indskrifter. Arbeiderne havde forsikret, at de ikke vidste, hvor de skulde søge, da der var kjørt flere Hundrede Læs Jord bort til forskjellige Steder fra Pladsen, hvor man dengang arbeidede. Findestedet hørte fordum til Kirkegaarden ved St. Knuds eller St. Albani Kirke.

Hr. Rasmussen skjænkede strax Blypladen til Museet i Odense paa den Betingelse, at den for bestandig skulde opbevares der, og umiddelbart efter blev den af Samlingens Bestyrer, Hr. Apotheker Lotze, som utrættelig ofrer Kræfter og Penge for archæologiske Formaal, oversendt til Museet for de nordiske Oldsager, for at Indskriften kunde blive nærmere undersøgt. Her lykkedes det den danske Oldforsker C. F. Herbst at læse de fleste Runer, ligesom han ogsaa rigtig saa, at Indholdet var en Bøn for den Afdøde, skrevet paa Latin. Uden at have set Herbsts Afskrift læste jeg derefter Pladen næsten ganske paa samme Maade som han og kom til samme Resultat, hvorpaa jeg i Løbet af nogle Dage underkastede den et nøiere Studium i forskjellig Belysning. Udbyttet heraf blev, at jeg kunde læse alle Runerne uden Undtagelse, og at jeg erkjendte, at kun de sidste 6 Linier ere Latin, men at de to første ere DANSK. Jeg maatte tillige betragte denne Tavle som henved 300 Aar ældre end noget andet hidtil fremdraget Dokument paa Dansk, idet jeg ved Dokument forstaar en

haandskreven Optegnelse, ikke en Runesten eller en Indskrift paa et Redskab, Vaaben eller Smykke.

Den meget tynde Blyplade er 7,2 cm. lang og 3,3 cm. bred, eller 2³/₄″ × 1¹/₄″, medtagen hist og her ved Metallets Oxydering og beskadiget, hvor den har været sammenfoldet. Ligesom ved alt gammelt Metal er Overfladen tillige ujævn og revnet, og af Kanterne foroven og forneden er der bortsmuldret smaa Partier. Dog er der næppe en halv Snes tvivlsomme Runetegn, og kun e t e n e s t e kan antages at være gaaet fuldstændig bort. De fleste Tegn staa aldeles skarpt, indridsede med en Stylus, hvormed man endnu dengang ofte skrev paa Metal eller i Vox. Det hele Antal af bevarede Runestave er 227, rask og let skrevne, og, hvad jeg ikke kjender fra nogen anden Runeindskrift, med en c u r s i v H a a n d. Skriften er derfor heller ikke meget omhyggelig, og der findes næppe to Tegn, som ere ganske ens, idet de samme Former stedse ere behandlede paa forskjellig Maade. Alt dette maa erindres, naar vi komme til Sproget og Oversættelsen.

Om ganske smaa Gravstene og Gravplader, der svare til vor Tids Indskrift-Tavler paa Ligkister, har jeg talt i mine »Old-Northern Runic Monuments« Vol. I, p. 394 flg., hvortil jeg her kan henvise. For Skandinaviens Vedkommende skal fremdeles henvises til Worsaaes »Minder fra Valdemar den Stores Tid«, Kjøbenhavn 1856, 8vo. Dette er h i s t o r i s k e Indskrifter, og der kjendes fra det 11., 12. og 13. Aarh. ikke faa saadanne Plader a f B l y, undertiden temmelig store, som have været anbragte indeni Kister. Men der gives ogsaa mindre Blyplader, der maa betragtes som A m u l e t t e r. Allerede fra Menneskets ældste Tider kjender man væsentlig det Samme.[1] Herhen høre

[1] I England vedblev man indtil Reformationstiden at anvende saadanne Afladsbreve; se mine Old-N. Run. Mon., Vol. 2, p. 865. De udstedtes i Pavens Navn og naturligvis paa Latin.

den hellige Scarabæ og de Afsnit af Dødsritualet, som Aartusinder f. Chr. F. bleve anbragte ved de ægyptiske Mumier — og endnu i vore Dage forekommer noget Lignende. Naar den rettroende Jøde begraves, lægges hans haandskrevne, hellige Formularer ved Siden af ham i Graven. Det er en naturlig og almindelig Følelse, som saaledes gjør sig gjældende: forvisset om den forestaaende Opstandelse, overgiver man den kjære Afdøde til Alles Fader og Frelser.

Disse Blyplader med fromme Bønner og Anvisninger paa Paradiset ere imidlertid sjældne i det vestlige Europa; thi som oftest ere de blevne oversete og tilintetgjorte. Alt hvad der kjendes herfra af denne Art er skrevet paa Latin og med romerske Bogstaver. I Skandinavien er der, saavidt jeg ved, kun blevet fremdraget to Stykker. Det ene er en ganske lille Blystrimmel med romerske Minuskler fra en christen Grav i det nordlige Norge, nu opbevaret i Bergens Museum. Det andet, ligeledes en lille, omtrent firkantet Plade, der i Aaret 1871 blev fundet ved Lom Kirke i Kristians Amt, bærer en latinsk Indskrift paa 9 Linier, men skreven med Runer. Indholdet er det sædvanlige pater noster og Evangelisternes Navne[1]).

Blypladen i Odense, den tredie i Skandinavien og den første, som er fremkommen i Danmark, er et nyt, afgjørende Bevis — om ellers et saadant behøvedes — paa, at de christne Præster ikke forfulgte og fordømte Runerne som hedenske. Tværtimod forudsatte den Præst, som indridsede disse Runetegn, at Vor Herre sikkert nok kjendte Futhorket; og naturligvis havde Præsten Ret. Men Pladen viser tillige, at Runerne maa have været benyttede i de

---

Materialet kjende vi ikke; det var sandsynligvis Pergament. Gjemte i smaa Æsker kunde de opbevares længe.

[1]) Se »Universitetets Samling af Nordiske Oldsager, ved Ingvald Undset« (Kristiania 1878, p. 70) og »Foren. til Norske Fortidsm. Bevar.« (Aarsber. f. 1871, p. 69).

allerældste Dokumenter og ved andre skriftlige Optegnelser i Landets eget Sprog, baade i Skandinavien og i England[1]). Vi henvise for dette Spørgsmaal til Prof. Thorsens »Om Runernes Brug til Skrift« i hans »Codex Runicus« (Kjøbenhavn 1877, 8vo) og til B. M. Olsens »Runerne i den Oldislandske Literatur« (Kjøbenhavn 1883, 8vo).

For at faa en nøiagtig Kopi af det foreliggende Stykke blev det først forsøgt at photographere det i Originalens Størrelse; men dette var ikke tilfredsstillende. Billedet blev saa uklart, at det var til liden Nytte. Derefter toges et Phototypi, næsten nøiagtig i dobbelt Størrelse. Dette giver, navnlig ved yderligere Forstørrelse, en god Forestilling om Runerne og om Pladens Udseende i det Hele. Ved det mere detaillerede Studium maa man imidlertid undersøge Pladen selv, helst, om det er muligt, i fuldt Sollys. Lader dette sig ikke gjøre, maa man bruge et stort Photographi, som er skarpere end Phototypiet[2]). Hvad jeg siger, at der staar paa Pladen, maa imidlertid tages paa mit Ord, indtil Andet bevises. Oversættelsen er en helt anden Sag; heri kan jeg have feilet.

Lad os nu undersøge vort Materiale og se, hvad det siger. Først giver jeg et ad mechanisk Vei udført Billede, Pacht og Crones udmærkede Phototypi i dobbelt Størrelse,

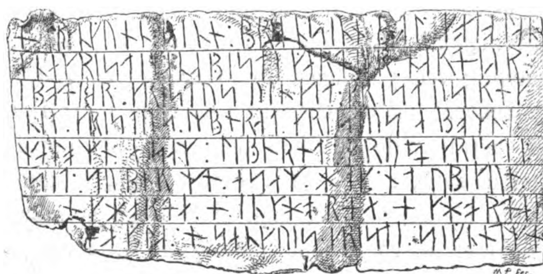
---

[1]) I »Thunor the Thunderer«, 1878, har jeg p. 43 omtalt en lille, olddansk Runekjævle fra England. Ganske nylig (Aug. 1884) er der i England blevet fundet et lignende engelsk, oldnordisk Runebrev, skaaret i et tyndt Stykke Ben. Det er paa Nord-Engelsk, sandsynligvis skrevet i d. 8. Aarh.

[2]) Da Photographiet taber sig med Tiden, kunne Afbildninger af denne Art ikke anvendes i Arbeider, som skulle have et blivende Værd.

Blyplade med Runeindskrift i det nordiske Museum i Odense.

Afbildning i Originalens Størrelse ved Prof. Magnus Petersen.

Læsning af Indskriften.

+ (AT) Þ(E)R KUEN(E) SINE PRINSINED (B)AD (M)OTO LAN-
ANA KRISTI DONAVISTI GARDIAR IARDIAR
IBODIAR KRISTUS UINKIT KRISTUS REG-
NAT KRISTUS IMPERAT KRISTUS AB OMNI
MALO ME ASAM LIPERET KRUX KRISTI
SIT SUPER ME ASAM HIK ET UBIQUE
+ KHORDA + IN KHORDA + KHORDAE
(t) (M)AGLA + SANGUIS KRISTI SIGNET ME

Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1885.

Pacht & Crone. Kjøbenhavn.

Blyplade med Runeindskrift

i det nordiske Museum i Odense.

(Omtrent i dobbelt Størrelse.)

og ved Siden heraf en chemityperet Afbildning i Originalens Størrelse, udført af Prof. Magnus Petersen — selvfølgelig har Kunstneren gjengivet Runerne, saaledes som han har opfattet dem. Derefter følger min Læsning, i hvilken en Parenthes betegner, hvad der staar svagt og utydeligt, medens der ved mindre Skrift indenfor en Parenthes er angivet, hvad der er fuldstændig udslettet.

For at Læseren bedre skal kunne følge og controllere mig, tilføier jeg det Futhork, som her er brugt, med et Par af de mange Variationer, nemlig den sædvanlige, senere, romaniserede Række med stungne Runer; kun maa det bemærkes, at c, f, w, y og z ikke forekomme i denne Indskrift. Fremdeles er ᚴ brugt baade for k og q, ᛔ (muligvis ᛒ) for p og v, medens det romerske x gjengives ved et høist sjælden anvendt Tegn. Da en Del af Indskriften er paa Latin, hvis Udtale vi kjende, kunne vi med Sikkerhed bestemme de enkelte Runers phonetiske Værdi. Nogen Hjælp yde ogsaa de Punkter, der sædvanlig, men ikke altid ere anbragte for at skille Ordene. Da imidlertid Metallet er angrebet, og vi derfor sjælden kunne være ganske sikre med Hensyn til disse Punkter, har jeg ikke villet angive dem.

Blypladens Alphabet.

A.	ᛆ, ᛆ, ᛅ.	N.	ᚿ.
B.	ᛒ.	O.	ᚮ.
D.	ᚧ, ᚦ.	P.	ᛔ (muligvis ᛒ).
E.	ᛂ, ᛂ, ᛂ.	Q.	ᚴ.
G.	ᚵ.	R.	ᚱ, ᚱ, ᚱ.
H.	ᚼ.	S.	ᛋ, ᛋ.
I.	ᛁ.	T.	ᛐ, ᛏ, ᛏ.
K.	ᚴ.	U.	ᚢ, ᚢ.
L.	ᛚ.	V.	ᛔ (muligvis ᛒ).
M.	ᛘ, ᛘ.	X.	ᛪ.

Vi ville nu forsøge at læse.

AT, meget utydeligt. Præpositionen: AT, AÞ, AD i nyere skandinaviske Sprog; Engelsk: AT. Her i Betydningen: for, styrende Dativ.

ÞER, andet Bogstav utydeligt, muligvis I. For første Gang have vi her denne hidtil i Danmark fuldstændig ukjendte Form for DIG. Den fortrængtes nemlig tidlig af Acc. ÞIK, ÞIG, DIG, der traadte i dens Sted og brugtes baade for Dat. og Acc., ligesom i alle de andre moderne skandinaviske Sprog, kun Islandsk og Færøisk undtagne, som endnu have Dat. ÞER, TÆR, TAR. I England foregik denne Sammensmeltning ligeledes saa tidlig, at Dat.-Formen ikke kan paavises; de ældste sproglige Levninger have ÞEC, ÞEH, ÞÆ, ÞE baade for Dat. og for Acc. I Tydsk findes derimod endnu Dat.-Formen DIR. Bemærkes maa det ogsaa, at der her staar ÞER og ikke DER; overalt ellers er D fastslaaet.

KUENE, sidste Tegn usikkert, QUENE, Frue, Kvinde, tjenende Pige, Dat. Sing. Endnu almindeligt i Skandinavien: KVINDE, KVIND, QVINNA O. S. V. M. Goth.: KWINO, KWENS, KWEINS. Engelsk: QUEEN, QUIN, QUENE.

SINE, Dat. Sing. Fem. (ikke SINRE, men SINE, ligesom i de andre gamle skandinaviske Sprog og i Oldnordengelsk). Dette SIN (for: his, her, its, their) var allerede sjældent i det ældste Engelsk og forsvandt snart. I det skandinaviske SIN og det tydske SEIN O. S. V. er det derimod endnu bevaret. Det viser hen til det følgende KRISTI.

PRINSINED (D'et utydeligt), Dat. Sing. Fem., forkortet og dagligdags for: PRIMSIGNEDE, mærket med Korsets Tegn. Dette Ord er eiendommeligt for Skandinavien i de første christne Tider, og forskjellige Omstændigheder gav det en særlig, lokal Betydning. Ligesom de latinske Udtryk, hvoraf det opstod, — PRIMA SIGNATIO, den første Indvielse med Korsets Tegn, PRIMUM SIGNARE, at give det første Korsmærke — betegnede det oprindelig, her som i andre Lande, kun en forud for Daaben gaaende, hellig Hand-

ling[1]). Man blev mærket med Korsets Tegn, hvortil der brugtes hellig Olie eller Spyt, idet Præsten tog lidt indviet Salt mellem Læberne. Dette, som sædvanlig foregik udenfor Kirkedøren, var den særlige CATECHISIS, som foretoges i den christne Kirke i Vesten. Forsaavidt var dette kun en Besværgelse af det Onde, en rent negativ Handling, hvorved man ikke blev fuldt delagtig i Christendommen. Men de Troende kunde have Samkvem med dem, som vare korsmærkede, og derfor blev Primsigningen i Christendommens første Dage ofte anvendt i Skandinavien, hvor Heden-

---

1) Dersom ASA havde været døbt, vilde dette regelmæssig ikke være omtalt; det vilde være betragtet som selvfølgeligt. Om hendes Daab dog af en eller anden Grund skulde omtales, vilde det latinske Udtryk have været; BAPTIZATA, og paa Dansk vilde der være sagt: DØPT. Var hun døbt in extremis, kort før sin Død, eller var hun blevet begravet i den hellige Daabs-Klædning, vilde det paa Latin have heddet: IN ALBIS, paa Dansk: I HVITA-VAÞUM. Den ældste, mig bekjendte christne Gravsten, som har Udtrykket: IN ALBIS, skriver sig fra Begyndelsen af d. 5. Aarh. Se Le Blant, »Inscriptions Chrétiennes de la Gaule, antèrieures au 8me siècle«, Vol. 1, Paris 1856, p. 476; andre tidlige Exempler omtales p. 478. Betegnelsen: I HVITA-VAÞUM forekommer paa en halv Snes svenske Runestene. — Der kunde imidlertid ogsaa være brugt et græsk-latinsk Udtryk: NEOPHYTUS eller NEOPHYTA. Le Blant anfører Vol. 2, p. 422 følgende Gravskrift:

HIC IACET HIRACLI(us)
INOFITVS QVI VI(xit annos)
XXI ET MENSE(s . . .)
DEPOSIT(us . . .).

Herom bemærkes: »à còté de NAEOFYTAE, NIOFITE, NIOFITO, NEFITO, NOFITVS, et même NEOFATA, on rencontre les formes moins faciles à expliquer ENOFITVS, INNOFITO, INIFITO, ENONFITVS«.

Intet af alt dette findes paa vor Plade. Asa var derfor ikke døbt. Hun var kun Catechumen, men havde været det længe nok til at faa gjort store Gaver til Kirken og de Fattige.

skabet var almindeligt nok baade hjemme og ude, naar Folk, der endnu halvveis vare Hedninger, vilde reise og handle i christne Lande eller her indtage en eller anden borgerlig eller militær Stilling. Dog var Primsigningen altid en hellig Handling, selv om den ikke blev efterfulgt af Daaben. Man blev herved CATECHUMEN, idetmindste af Navn. Tillige var der mange virkelig fromme og fuldt christelige Folk, som nøiedes hermed og opsatte Daaben, til deres Dødsstund nærmede sig, idet de herved vilde undgaa at paadrage sig nye Synder efterat være berørte af det rensende Vand. Primsigningen omtales undertiden i de islandske Sagaer og i de svenske (BRIMSIGNING), norske og islandske (PRIMSIGNAN, PRIMSIGNING), men ikke i de gamle danske Love. Kun en svag Gjenklang af dette Ord lyder endnu i det senere Dansk, hvor SIGNING, ligesom det engelske SIGN og BLESS, spiller en vigtig Rolle i den folkelige Overtro. Da jeg imidlertid ønskede at vide, om der ikke fra Danmark kjendes gamle Exempler paa Anvendelsen af Ordet i dets oprindelige Betydning, rettede jeg en Forespørgsel desangaaende til Dr. O. Kalkar, den kyndige Udgiver af »Ordbog til det ældre Danske Sprog, 1300—1700«. Fra denne modtog jeg følgende Meddelelse: »Det eneste Sted, hvor jeg har set dette Udtryk i dets egentlige Betydning, er C. Brandts »Hellige Kvinder« p. 80: »hun (Emerenciana) var en hellugh møø, thot hun var ey meræ æn primsegnd«.« PRIMSEGND forekommer altsaa i et dansk Haandskrift fra Midten af d. 15. Aarh., sandsynligvis en Afskrift af en ældre Original. Men hvad er nu det latinske Ord, som er blevet oversat saaledes i den danske Bearbeidelse? Den latinske Kilde er Jacob de Voragines »Legenda aurea«. Her læses der i St. Agnes' Liv: »Emerentiana autem eius collectanea virgo sanctissima licet adhuc catechumina«. Det nordiske PRIMSIGNAD svarer saaledes til CATECHUMEN i det vestlige Europa. — Strengt taget havde den, som var død som PRIMSIGNET, ingen Ret til en christen Begravelse; men Kirken var undertiden

overbærende. I Skandinavien indrømmede man nogle Steder i saadanne Tilfælde et Hvilested paa Kirkegaarden, medens man i andre Egne kun tilstod et Gravsted ved Grænsen mellem den indviede og den uindviede Jord. Paa Vest-Gotland forbyder saaledes den gamle Lov ikke blot at begrave den Primsignede paa Kirkegaarden, men gjør ham ogsaa arveløs (Kirkiu-balk II, cap. 1: »Uærther barn brimsignat oc ey døpt. tha scal þæt ey i kirkyu garth grafua. og ey arff taka«). — I Danmark var, som vi nu først se, Begravelse paa Kirkegaarden tilladt.

BAD (B'et utydeligt), 1. Pers. Sing. Perf., jeg BAD.

MOTO. Den første Stav har nogen Lighed med et K; men jeg tror, at M er sikkert. Heller ikke ved jeg, hvad Ordet KOTO skulde betyde. MOTO (MOT, MUT) er formentlig Acc. Sing. Fem. MOOT, Skjænk, Gave, bruges nu ikke længere i Engelsk, og i Skandinavien mest i Betydningen: Bestikkelse.

LANANA, Gen. Plur. Neutr., af LAANENE, Gjengjældelserne, Belønningerne. Den gamle Endelse i Gen. Plur. —NA (—NE, —NO) har intet at gjøre med den efterhængte Artikel. Den forekommer i gamle skandinaviske Dialekter ved mangfoldige saadanne Substantiver, for ikke at tale om M. Goth. og andre Sprog.

KRISTI, Gen. Sing., CHRISTUS', Latin.

DONAVISTI, 2. Sing. Perf., Latin. Du-har-givet. D'et staar, hvor Pladen var sammenfoldet, og er derfor utydeligt. Det stungne B opfatter jeg her som V. At den gode Præst er kommen til at bruge dette latinske, kirkelige Udtryk, kan ikke undre os; thi han var vant til daglig at høre, læse og skrive: DONUM, DONATIO, DONARE O. S. V.

GARDIAR, Acc. Plur. Masc., GAARDE, Eiendomme, Landbygninger.

IARDIAR, Acc. Plur. Fem., IORDER, Marker. Naar Læseren undersøger Phototypiet (eller, om muligt, hellere et Photografi og helst selve Pladen), vil han tæt efter det første I i IARDIAR bemærke en kort Streg ᐠ (altsaa ꝧ), som

gaar over i A'ets Sidestreg: ᛋ. Jeg antager, at dette kun hidrører fra, at Stylusen er gleden ud i denne Cursivskrift. Her staar sikkert nok IA (ᛁᛆ), ikke NA, og NARDIAR vilde, som jeg tror, ikke give nogen Mening.

IBODIAR, Acc. Plur. Fem., I-BODER, smaa Huse. Hidtil, saavidt jeg ved, kun kjendt fra Islandsk (í-BÚÐ), hvor det forekommer meget sjælden.

Det vil bemærkes, at vi her have 3 Ord i Acc. Plur., endende paa —IAR, ikke som sædvanlig paa —IR, —ÆR eller —AR. Jeg har ikke tidligere set dette og antager, at det kun kan skrive sig fra en gammel, lokal Dialekt, sandsynligvis Oldfynsk.

Alt det følgende er Latin (kun med en enkelt Undtagelse). Det er en simpel, christelig Bøn, et Udbrud fuldt af Tro og Seirsfølelse, som skal styrke og trøste den Hedengangne i hendes kolde Grav. Hendes Navn var ASA, i nyere Dansk: AASE.

KRISTUS UINKIT . KRISTUS REGNAT . KRISTUS IMPERAT — velbekjendte, gamle Ord om Christi Seir og Herlighed, som forekomme almindelig paa Monumenter og Mønter fra den tidlige Middelalder. K i UINKIT er mærkeligt. Det viser, at det latinske c endnu ikke her blev udtalt som s, hvad der henviser Indskriften til en tidlig Tid.

KRISTUS AB OMNI MALO ME ASAM LIPERET! Denne Bøn meddeler os heldigvis Navnet paa den afdøde Velgjører mod Kirken og de Fattige. B'et er stunget og derfor enten P eller V.

KRUX KRISTI SIT SUPER ME ASAM HIC ET UBIQUE! Denne Bøn kunne vi alle istemme.

+ (= Crux) KHORDA + IN KHORDA + KHORDA E(t) MAGLA + SANGUIS KRISTI SIGNET ME! Den bodfærdige Catechumens sidste Suk. — Jeg læste først: SANKTUS og skylder Prof. Magnus Petersen Tak for den rette Læsning: SANGUIS. — KHORDA kan ikke have noget at gjøre med CORDE (Abl. Sing. af COR, Hjerte). Det er Abl. Sing. af CHORDA, en

Streng eller Sene, men ofte brugt i den beslægtede Betydning af Indvolde, de inderste Dele — et udelukkende bibelsk og kirkeligt Udtryk. — MAGLA (det store), der maa opfattes som et dansk Ord, har jeg ikke tidligere truffet i skriftlige Monumenter. I danske Stednavne har det imidlertid altid spillet en betydelig Rolle: MAGLE-BY, MAGLE-GAARD, MAGLE-HØI, ALLINDE-MAGLE, HEDDYNGE-MAGLE, TORP-MAGLE o. s. v. I middelalderligt Dansk bevaredes det i den svækkede Form MEGHELL, men er nu fuldstændig tabt.

Der er her to Ord, hvis fulde Betydning maaske ikke strax vil staa klart for enhver Læser. Det ene er BAD, IEG BAD, IEG BØNFALDT. Vi maa huske paa, at det er en Præst, som taler, muligvis just den samme, som havde PRIMSIGNED den Afdøde og ydet Kirkens Hjælp ved hendes Dødsleie. Som det hørte sig til, havde han i den gamle Kirke sunget mange Messer for hendes Sjæl. Ved hver af disse er da vel hendes stærke Tro og hendes gavmilde Haand blevet mindet, og der har lydt inderlige Bønner om, at hun maatte høste Løn herfor.

Og denne Løn er det andet Ord, LANANA (MOTO LANANA), den Belønning, hun havde fortjent, efter Christi eget Løfte, da han skjænkede hele Verden sit store Forsagelsens Gavebrev (St. Matthæus 19, 29): Og hver den, som har forladt Hus eller Brødre eller Søstre eller Fader eller Moder eller Hustru eller Børn eller Agre for mit Navns Skyld, skal faa hundrede Fold igjen og arve et evigt Liv.

Hele Indskriften lyder altsaa:

+ (AT) Þ(E)R, KUEN(E) SINE PRINSINED, (B)AD (M)OTO LANANA KRISTI. — DONAVISTI GARDIAR, IARDIAR, IBODIAR.

KRISTUS UINKIT. KRISTUS REGNAT. KRISTUS IMPERAT. — KRISTUS AB OMNI MALO ME, ASAM, LIPERET! — KRUX KRISTI SIT SUPER ME, ASAM, HIK ET UBIQUE! — +KHORDA! + IN KHORDA! + KHORDA! E(t) (M)AGLA +, SANGUIS KRISTI, SIGNET ME!

FOR DIG, CHRISTI TJENERINDE OG CATECHUMEN, BØNFALDT IEG OM HANS BELØNNINGS GAVE. — DU GAV GAARDE, MARKER OG HVSE.

CHRISTVS SEIRER. CHRISTVS STYRER. CHRISTVS HERSKER. — CHRISTVS FRI MIG, ASA, FRA ALT ONDT! — CHRISTI KORS VÆRE OVER MIG HER OG ALLEVEGNE! — KORSET INDERST INDE! KORSET I MIT INDERSTE! KORSET INDEN I MIG! — OG DET STORE KORS, CHRISTI BLOD, SIGNE MIG!

Der staar alene tilbage at undersøge, hvilken Tid denne Gravskrift tilhører. Charakteren af det Danske og Enkeltheder i Latinen hjælpe os til at besvare dette Spørgsmaal. Sproget er meget gammelt. Former som ÞER, MOTO, LANANA, GARDIAR, IARDIAR, IBODIAR, MAGLA tale for dem selv. Det eiendommelige Udtryk PRINSINED, som her øiensynlig er brugt i dets oprindelige Betydning, og som fuldstændig forsvandt i Skandinavien ved Slutningen af d. 13. Aarh., hensætter os i den Tid, da Hedenskabet endnu ikke var fjærnt. Men Odense var Christendommens Vugge i Danmark. Det havde sin Biskop og sine Kirker og Klostre allerede i den sidste Halvdel af d. 10. Aarh. Imidlertid er det ved alle slige Tidsbestemmelser raadeligere at datere for sildig end for tidlig. Jeg henfører derfor Pladen til omtrent Aar 1000; men senere end 1050, mener jeg, at den paa ingen Maade kan være.

Hvem denne Asa var, ville vi aldrig faa at vide. Jeg skal kun anføre, at vi i Scriptores Rerum Danicarum, Vol. 1, p. 337 under Aar 986 finde nævnt: »Odincarum Seniorem, qvi in Feonia, Seland, Scane prædicat«, og at der ved Aar 1029 læses: »Asa soror Odincari obiit«. Men om denne Asa var en Søster enten af Odincar den Ældre eller den Yngre meddeles ikke, og ligesaa lidt, om hun døde i Fyn. Da Navnet ASA heller ikke var ualmindeligt, skal jeg indtil videre ikke bygge Noget paa disse Kildesteder.

Kjøbenhavn, d. 6. Nov. 1883.

KNUD LAVARDS HELGENTILBEDELSE; KILDEN OG CAPELLET VED HARALDSTED.

Af HENRY PETERSEN.

I.

»Værre Trængselstid har hverken Kirken eller Folket haft« (major tribulatio cleri et plebis non est facta), skriver den unavngivne Roskilde-Munk i Slutningen af det 12te Aarhundrede om Tiden, der fulgte efter den af Folket saa afholdte Hertug Knud Lavards Drab i Skoven ved Haraldsted den 7de Januar 1131 [1]). Der er neppe heller nogen tragisk Begivenhed i vort Fædrelands Historie i Middelalderen, der kan spores at have grebet Samtiden dybere og at have haft større Betydning for Efterslægten end denne.

Knud Lavards Eftermæle omgaves tidligt med Helgengloriens Skær. 1146 under Erik Lams Regering optage hans Søn Valdemar og Brodersønnen Sven hans Ben af Graven i Ringsteds Maria-Kirke og lægge dem paa en Baare, rimeligvis for at lade den for hans Canonisation nødvendige Ildprøve foretage. 1148 giver Kong Sven for Alteret i Haraldsted Kirke betydeligt Jordegods til Ringsted Kloster til Ære for Jomfru Maria og sin Farbroder

---

[1]) Scriptores rer. Danic. I, 380.

Knud [1]) og stiller saaledes umiskjendeligt denne som Helgen ved den hellige Jomfrus Side. 1157 er man ifærd med at fuldføre Knuds Helgenskrin, til hvis Forgyldning Esrom-Munkene gave 2 Mark Guld [2]); men først 1169 den 8de November udsteder Pave Alexander III Bullen, der kundgjør Helgenens Canonisation. Paa den heri fastsatte »dies natalis« for Helgenen, den 25de Juni 1170, foregaar i Ringsted Klosterkirke den højtidelige Altersættelse af Knud Hertugs Helgenskrin, og hans Navn knyttes til Kirken og Klosteret [3]).

Begivenhederne, der fulgte efter Knud Lavards Drab, og senere Rigets Samling til Glands og Magt ved hans Søn og Sønnesønner, maatte i høj Grad bidrage til at holde Mindet om Knud Lavard og om Forfædrenes Agtelse for ham vedlige og derved til at øge hans Helgenry. Det er hans Tilbedelse som Helgen, vi skylde, at hans Historie er saa tro opbevaret ved at være skrevet af flere af hverandre uafhængige Krønikeforfattere, ligesom ogsaa at vi, hvad der nedenfor skal godtgjøres, have et Monument at pege paa, der paa en stemningsrig Maade fører os hen til selve den Dag i Januar 1131, til hvilken Fædrelandets Historie paa saa mange Maader kan lede sine Traade tilbage.

---

[1]) »Ob reverentiam singularis meriti semper virginis Marie, nec non venerabilis patrui mei Kanuti«. Et Gavebrev af 1135 fra Faderen, Kong Erik Emun, udstedtes »fratre meo felicis memoriæ Kanuto crudeliter enecato ob recordationem ipsius, qvem præ cunctis mortalibus dilexi, ad honorem Dei et sancte Marie«. Dänische Bibliothek III. 126—31.

[2]) Esrom Klosters Brevbog, udg. af O. Nielsen, S. 94 (cfr. XXV). 87.

[3]) Suhm: Historie af Danmark VII 324 flg. Kongegravene i Ringsted S. 17. — Navnet St. Bents Kirke, efter Klosterbrødrenes Orden (St. Benedicts), tilhører ikke den ældre Middelalder.

I hvad Legenden eller rettere Folkesagnet i det 12te til 13de Aarhundrede fortalte om Knud som Helgen, spore vi paa en for de nævnte Aarhundreders Aandsliv betegnende Maade Erindringer om endnu ældre Tider; der spiller saa at sige Straaler fra Hedenolds Gudetro i Knud Lavards Helgenglorie. I Lighed med Hedenolds Kongesagaer formedes nemlig Indledningen til den store Valdemars Saga som en Mythe, hvori Knud var den i Handlingen indgribende Guddomskraft. Som fordum Odin havde vist sig for sine Heltesønner før Kampen og givet dem lykkebringende Raad, saaledes aabenbarede den hellige Knud Hertug sig for Sønnen Valdemar før Slaget paa Grathehede — betegnende nok for den fortællende Tid: om Natten, i en Drøm — og lærte ham, hvorledes han skulde fylke sine Hærskarer for at vinde Sejren og Landet. Selv Odins Varselsfugle, Ravnene, fattes ikke i Sagaen; om dem ved ogsaa Saxo at fortælle — et Vidnesbyrd om, at Folkesagnet har sin Rod i Danmark, er det end alene af Islænderne, i Knytlinga Saga, opbevaret i den udførlige Form.

Som Kongehusets Stamfader blev Knud Hertug dettes naturlige Skytshelgen. I otte Generationer bare fjorten af hans Efterkommere i lige Linie Kronen i Danmark; igjennem syv Generationer førte en anden Linie af hans Slægt det sønderjydske Hertugnavn [1]).

Paa Skrinlæggelsesdagen d. 25de Juni var Knud Hertug særligt kaaret til Sjælands Skytspatron; men i alle Tilfælde — og det er da ogsaa kun en enkelt Krønike [2]), ikke nogen af de bevarede Messelovsange eller Legender,

---

[1]) Scriptores rer. Danic. II 215 (Petrus Olai). Efter Middelalderens Opfattelse regnedes Erik af Pommern, Dronning Margaretes Adoptivsøn, med som den 15de Konge i Danmark af Knud Lavards Æt i lige Linie.

[2]) Den sjælandske Krønike; Scriptores rer. Danic. II, 616.

der saaledes begrændser Knuds Patronatsret — spredte hans Helgentilbedelse sig langt videre over Riget. Dette ses navnlig ved de Gilder, der rundt om i Kjøbstæderne stiftedes til hans Ære.

Vi skulle dvæle lidt nærmere ved denne, før ikke tilstrækkeligt prøvede Form for Folkets Hyldning af Knud Hertug som Helgen, da den til den ene Side kaster et ejendommeligt Lys over Helgendyrkelsen i Danmark i det Hele taget, og til den anden Side træder frem som et talende Minde om de historiske Tidsforhold i det 12te Aarhundrede, netop som Samtiden har skildret os dem.

I den nyeste Tid har en Forfatter, mod tidligere Forskeres Antagelse, søgt at bevise, at de Gilder, der vare til i det 13de Aarhundrede, havde en saa fuldstændig verdslig Character, at endog Helgennavnene manglede dem[1]). Først hen i det 14de Aarhundrede under Kong Valdemar Atterdag kan, efter hans Mening, St. Knuds Gilderne med Sikkerhed constateres.

Der er en Gruppe af synlige Minder om Gilderne, hvis Vidnesbyrd i denne Sag ikke ere blevne fremdragne: Gildeseglene. Der er bevaret et forholdsvis betydeligt Antal originale Gildesigneter fra Middelalderen fra alle Egne af Landet, og mellem disse hidrøre, som vi kunne vente, største Delen fra Knuds Gilderne, de mest ansete og udbredte af Gildelagene. Mærkeligt nok ere meget faa Gildesegl bekjendte ved Voxaftryk fra Middelalderen, og de hænge da under Diplomer, der ikke have nogen Betydning til Vurdering af den Tid, paa hvilken Signetet selv er stukket, altsaa naar Gildet tidligst existerede; vi ere i denne Henseende henviste til ene ad sphragistisk Vej at søge de fornødne Oplysninger.

---

[1]) Dr. P. Hasse: »Das Schleswiger Stadtrecht« Kiel, 1880.

Til Slutningen af det 14de Aarhundrede kan man henføre et Knuds-Gildesignet som det paa Bornholm fundne (Fig. 1). Majuskelbogstavernes særegne Art passer til denne Tid; Blomsterdecorationen paa Skriftbaandets Ender, der ere bugtede for at fylde de tomme Rum til Siderne for Figuren paa en Maade, hvorpaa der først fra Tiden hen-

Fig. 1. Segl for St. Knuds Gilde paa Bornholm (Signetet i Museet) [1]).

ved 1400 foreligger Exempler, minder meget om den, der fylder Korset i Valdemar Atterdags Segl »Til Danelov« [2]), og til samme Tid henviser Thronstolen og Kongefiguren, der ligesom Kongen i Valdemar Atterdags Sigillum

---

[1]) Afb. fra Worsaae: Nordiske Oldsager i det kgl. Museum i Kjøbenhavn, 1859. Fig. 619.

[2]) Afb. fra A. Fabricius' Danmarkshistorie for Folket I, 605.

Majestatis holder venstre Haand med Rigsæbelet ind foran Brystet.

Men mellem dette Segl og alle de andre, som Majuskelbogstaverne henføre til den tidligere Del af Middelalderen, er der en iøjnefaldende Forskjel. Kongefiguren, med den mere eller mindre stærkt til Siden løftede Haand med Rigsæbelet, peger ligesom den simple Thronstol (cfr. Fig. 2) hen paa det 13de Aarhundredes Kongesegl fra Erik Glippings og Erik

Fig. 2. Segl for St. Knuds Gilde i Aalborg (Signetet i Museet)[1]).

Menveds Dage, er der end f. Ex. i Haarets Behandling og i Scepterets lilieformede Hoved enkelte Detailler, der for flere af Seglene vise en vis Afstand fra Prototypen, altsaa — om »Afstanden« ikke skal maales ved Forskjel i Signetstikkernes Duelighed — føre dem ned i det 14de Aarhundrede. Men saa have vi paa den anden Side et Segl som Odense St. Knuds

[1]) Afb. fra Worsaae l. c. Fig. 546.

Gildes (Fig. 3), der efter Bogstavformerne i Forbindelse med Kongefigurens Gjengivelsesmaade, den omhyggelige Behandling af Klædefolderne samt ved Formen for Thronstolen, i Tid gaar forud for største Delen af samtlige Gildesegl og uden Betænkning kan henføres til Midten af det 13de Aarhundrede, Kong Erik Plovpennings Tid. Endnu længere tilbage i det 13de Aarhundrede naa vi ved det slesvigske Knud Hertug Gildes Segl (Fig. 4) med dets i Datidens Sigiller sædvan-

Fig. 3. Segl for St. Knuds Gilde i Odense (Signetet i Museet) [1]).

lige Fremstilling af en Hertug som brynjeklædt Rytter, holdende Lehnsbanneret i sin ene Haand, det dragne Sværd i den anden.

Men have vi blot ét St. Knuds Gilde, der gaar tilbage til c. 1200, saa er det jo indlysende, at dette maa

---

1) Afb. fra Worsaae l. c. Fig. 547.

drage Helgen-Opkaldelsen for Gilderne tilbage med sig ogsaa for flere af dem, hvis Segl er betydeligt yngre.

Fig. 4. Segl for St. Knuds Gilde i Slesvig (Signetet paa Raadhuset i Slesvig) [1]).

Der haves et oftere fremhævet, til 1177 henført Brev fra Kong Valdemar, hvorved Kongen tager et nyligt af gullandske Kjøbmænd stiftet St. Knuds Gilde i sin Beskyttelse. Dr. P. Hasse, der ifølge sine Anskuelser har villet henvise Brevet til Valdemar Atterdags Tid — helst vil han anse det helt og holdent for et »Falskneri« — maa selv indrømme, at det ikke blot efter sin hele Stil, men ogsaa efter Navnet paa Kongens Capellan særdeles godt passer

---

[1]) Afb. som Titelvignet i »Ludus de sancto Canuto«, udg. af det kgl. danske Selskab ved S. B. Smith. Kbhvn 1868. Nogle Detailler ere rettede i nærværende Afbildning.

til Valdemar Is Tid [1]). Da nu f. Ex. St. Knuds Gilderne i Roskilde og i Svendborg i Tiden nærmest forud for Valdemar Atterdag forekomme i Diplomer under Forhold, der føre deres Oprindelse betydeligt længere tilbage, og da der ikke er fremdraget noget directe Bevis mod de bevarede St. Knuds Gildeskraaers Selvdatering til 1231—1266, vove vi, foreløbigt støttet ved Sigillernes Vidnesbyrd om St. Knuds Gilders Forekomst i det 13de Aarhundrede, at lade den gamle Datering af Valdemars-Brevet henstaa og forsøge paa anden Maade at prøve dettes Vidnesbyrd om St. Knuds Gilders Tilstedeværelse i det 12te Aarhundrede [2]).

Af Brevet ses, at der, allerede da det udstedtes, andensteds i Landet fandtes St. Knuds Gilder. I Kongebrevet blev det nemlig paalagt det gullandske Gilde, i Lighed med de andre, at sende de af Gildebrødrene udredede aarlige Tilskud med tro Mænd til St. Knuds Helligdom. Knuds Gildet betegnes ikke i Brevet paa anden Maade end Convivium beati Kanuti, og Valfartstedet nævnes ikke, saa at det ikke af Brevet selv kan fremgaa, om det er Knud Konge eller Knud Hertug, Gildet skal ære. At det imidlertid er sidstnævnte, »Kanutus Ringstadiensis«, man har haft for Øje, fremgaar deraf, at Brevet er kommet til Ringsted Kloster og saaledes er bleven indført i det, med Otto Sperling d. ældres Haand afskrevne Diplomatarium Ringstadiense, der bevares i Gehejmearchivet, og er benyttet af Langebek dels ved Afhandlingen om Ringsted Kloster i Danske Magasin I, dels ved hans Udgave af Ringsted-Diplomerne i Dänische Bibliothek. Der haves et Signetstempel fra den gullandske St. Knuds

---

1) Hasse l. c. S. 103. 101. Brevet er trykt smstds. S. 131.

2) I 1884 er i Breslau udkommet et academisk Skrift af Dr. Pappenheim: Die Entstehung der altdänischen Schutzgilden, hvori Forf. paaviser de nordiske Gilders Ælde og Udspring fra hedenske Fostbrødrelag.

Gilde med Omskriften: S'. Tevthonicorvm in Wisbi de gvilda Sancti Kanvti. Denne tydske Afdeling af Gildet kan efter Signetet neppe være yngre end fra henimod 1340[1]); men den særlige tydske Afdeling forudsætter St. Knuds Gildet som en langt ældre Stiftelse af Visbys egne Borgere.

Man maatte antage, at Tilstedeværelsen af en ældre dansk, endog kongelig Helgen med samme Navn vilde lægge Hindringer i Vejen for Udbredelsen af Hertug Knuds Helgentilbedelse. Der samledes jo endog aarlig Collecter i Jylland, i Sjæland, paa Laaland og paa de andre Øer, som i Ærkebiskop Æskils Bekræftelsesbrev 1171 siges givne »fra gammel Tid« til Martyren St. Knud og henlagte til Odense St. Knuds Kloster, og som i Pavebrevet 1245 under Navnet »St. Knuds Penge«[2]) ,nærmere forklares som en Afgift til Klosterets Bygning (ad fabricam monasterii Sti Kanuti), der da udrededes fra Fyen, Jylland, Als, Ærø, Taasinge, Langeland, Laaland, Falster og Bornholm. De St. Knuds Gilder, der ikke udtrykkeligt føjede Hertug-Titelen til Helgennavnet eller brugte Betegnelsen Kanutus Ringstadiensis — og dette var kun Tilfældet med faa —, har man derfor uvilkaarligt henført til Knud Konge, idet man i ham har set den egentlige Nationalhelgen lige fra hans Canonisation i 1101. Om St. Knuds Gildet i Odense skriver saaledes senest Biskop Engelstoft i sidste Udgave af Odense Bys Historie (1880) S. 85: »Det første

[1]) Af Enkeltheder i Seglet, der oplyse Tiden, mærkes Thronstolen sammenholdt med Thronstolen i Louis X's Segl (1314—16), afb. i Demay: Le costume au moyen âge d'après les sceaux, S. 85.

[2]) I Thorkelins Diplomatarium Arnæmagnæanum I, 149 findes urigtigt »denarii Ste Marie« efter Afskriften i Langebeks Diplomatarium. Langebek har ved at conferere en fremmed Afskrift med Originalen (i »Privilegia ecclesie Otthoniensis« i Upsala) overset denne Fejl (cfr. Afskr. hos Bartholin), der ogsaa er overset af A. D. Jørgensen i Nye kirkehist. Saml. V, 871.

og største af alle danske Gilder har hjemme i Odense, Knud Konges Gilde, der var stiftet af Folket allerede før hans Canonisation, stadfæstedes af Kongen 1101; det udbredte sig over hele Danmark fremfor noget af de to andre kongelige Gilder (Hertug Knuds og Kong Erik Plovpennings). I Odense var dette Gilde saa anset, at det var en Fordring, der af Lovgivningen selv stilledes til enhver, der vilde optages i Kjøbmandsgildet, at han først skulde være Medlem af St. Knuds«. — Bortset fra Spørgsmaalet om Gildets Stiftelse saa tidligt som formodet og fra denne Stiftelses »folkelige« Oprindelse, hvorimod der allerede er gjort berettigede Indvendinger [1]), tør det jo siges, at intet Knuds Gilde snarere end det i Odense kunde ventes stiftet i det 12te Aarhundrede til Knud Konges Ære [2]). Og dog viser Seglet, som St. Knuds Gildet der førte, at Gildet er stiftet Knud Hertug til Ære.

St. Knuds Gildesbrødrenes Segl blev hængt under den 1496 af Borgmesteren bekræftede ny Skraa for Trefoldighedsgildet i Odense. Seglet beskrives af Bircherod (Suhms Samlinger I. 29) som visende »St. Knud siddende paa en Stol med sit Scepter«. Omskriften er ulæselig; men »ved St. Knuds Ansigt staar tre Bogstaver T R O«. I det ovennævnte, i Museet bevarede Segl for St. Knuds Gildet i Odense fra det 13de Aarhundredes Midte (Fig. 3), der viser »St. Knud siddende paa en Stol med sit Scepter«, findes Omskriften SIGILLUM CONVIUARVM OTHENSIUM SANCTI KANVTI DE RINGSTAD — de tre sidste Bogstaver TAD staa »ved Kongens Ansigt« og ere de, som i det ovennævnte utydelige Voxaftryk ere læste TRO.

---

1) Wedel: Gilder og Laug i Flensborg, S. 8 flg.. Hasse l. c. S. 96.

2) »Odense möchte auch wohl die eigentliche Vaterstadt der Kanutsgilden sein«, Wilda: Das Gildenwesen im Mittelalter. Halle, 1831, S. 90.

Men er det paa denne Maade fastslaaet, at det St. Knuds Gilde i Odense, hvorfra de andre formodedes udgaaede — og der kjendes kun et St. Knuds Gilde i den nævnte Stad — oprindeligt er et Minde om Knud Lavards Popularitet som Helgen fremfor Knud Konges, bliver det et Spørgsmaal, hvorledes vi ret skifte mellem Knud Konge og Knud Hertug som Knudsgildernes Skytspatron i de mange andre Kjøbstæder. Forholdet i Odense i den tidligere Middelalder: Gejstligheden syngende Messer til Knud Konges Ære i Kirken, Borgerne tømmende Knud Hertugs Minni ved deres Sammenkomster i Gildehuset, maa jo vise, at vi hidtil have ladet Vægtskaalen veje for meget til Knud Konges Side, navnlig naar vi tilmed tage i Betragtning, at Knud Hertugs Gilderne baade ad historisk Vej og ved Betragtning af Sigillerne lade sig føre længere tilbage i Tid end Knud Konges. Ved Siden af Knuds-Pengene til Odense indsamledes der ogsaa Knuds-Penge (Knuds-Scut) til Ringsted Kloster, i alt Fald i Sjæland og i Halland, der ligesom Skaane ikke findes nævnet blandt de Landsdele, der 1245 udredede Afgift til Odense Kloster. Da Ærkebisp Æskils Brev endnu 1171 opregner Sjæland mellem disse, ere Knudspengene herfra senere vel ligefrem unddragne Odense og henlagte til Ringsted under den ny Martyrs Navn. Klosterets Besiddelse af St. Knuds Scut »sicut ab initio constitutum« bekræftes af Absalon som Bisp i Roskilde; 1177 blev han Ærkebisp efter Æskil.

Som et Knud Hertugs Gilde kan Odense Gildet ikke antages at have været det ældste, der blev Mønsteret for de andre Knud Hertugs Gilder; et saadant Mønster-Gilde vilde snarest være at søge i en sjælandsk Kjøbstad. Sandsynligt er det dog, at Odense var den By i Fyen, hvor et Knuds Gilde tidligst stiftedes, og at andre Byer paa denne Ø eller i det Hele indenfor Odense Stift fulgte dens Exempel. Der synes imidlertid kun at være bevaret Efterretning om Existensen af St. Knuds Gilder i Svendborg, Ny-

borg og i Stubbekjøbing. Et Brev af 1337 henviser til det svendborgske St. Knuds Gildes Skikke »ab antiqvo« [1]) og godtgjør saaledes aabenbart, at dette Gildes Oprindelse maa ligge tilbage i det 13de Aarhundrede. Vi kunne imidlertid ikke afgjøre, til hvilken S. Knud Gildet »ab antiqvo« har været helliget. At Odense-Bispen Johannes i Aaret 1417 stifter et Præbende i Frue Kirke [2]) for Gud, Guds Søn, Guds Moder og St. Knud Konge og giver St. Knuds Gildet Patronatsret dertil, kunde tyde paa, at Gildets Patron da var Knud Konge. Nyborg Knuds Gilde kjendes kun af dets Segl med Omskrift: Sigillum convivii Sti Canuti de Nyborg, hvoraf Aftryk findes paa Siden af Stenstrup Kirkeklokke fra 1504 (Salling Herred, Fyen). Om Stubbekjøbings St. Knuds Gilde (1354) kan intet nærmere oplyses [3]).

I Sjæland kjendes St. Knuds Gilder i Ringsted, Roskilde, Kjøbenhavn, Slagelse, Store Heddinge, Kalundborg og Søborg, hvortil kommer St. Knuds Gildet i Stegeborg, der langt snarere er at tyde som Stege paa Møen end som Stäkeborg i Øster-Götland, der var en isoleret Borg uden omliggende By. Af de nævnte Gilder vides Ringsted Gildet og Store Heddinge Gildet at være viede Knud Hertug ifølge deres Skraaer. Kalundborg Gildet kjendes alene ved det nu paa Museet bevarede Gildebæger, om hvilket det hedder hos Resen, at det benyttedes paa Gildehøjtiden den 7de Januar, altsaa Knud Hertugs Helgendag. St. Knuds Gildet i Roskilde, der tidligst forekommer 1335 [4]), nævnes

---

1) Pontoppidan: Annales ecclesiæ Dan. II, 149.
2) Annal. eccl. Dan. II, 519
3) Kolderup-Rosenvinge: Gl. danske Love V. 577.
4) Gyncekinus, senator convivii sti Kanuti Roskildis forekommer 1335 11te November; Gildets »Taberna lapidea« paa Torvet nævnes i Diplom af 11te August 1338 (Langebeks Diplomatarium).

1529: Convivium Sancti Kanuti Regis [1]). Det kjøbenhavnske Knuds Gilde findes 1526 knyttet til St. Knud Konges Alter i Frue Kirke [2]). St. Knuds Gilde i Slagelse, Søborg og Stegeborg kjendes kun af Segl, hvori der ene staar: Convivium sti Kanuti. Naar vi i disse se et Kongebillede, kan det ingenlunde sikkert tydes som Knud Konges. Knud Lavard havde været Obotriternes Konge; selv Odense Gildets Segl viser ham derfor som Konge. Efter Ringsted Klosters Conventsegl [3]) og det slesvigske Knud Hertug Gildes Segl synes det, som man i Begyndelsen har villet betegne Knud Lavard som Helgen ved Hertugbanneret; men dette Attribut trængte ikke igjennem. Selv i Ringsted Kirkes Chor er det et Kongebillede med Scepter og Rigsæble, der staar som Billede af Knud Lavard i Række med andre af Klosterets Skytspatroner. For Sjælands Vedkommende kan der i det hele ikke være Tvivl om, hvilken St. Knud Menigmand der gav Fortrinet navnlig i 12te til 13de Aarhundrede.

I Skaane kjendes St. Knuds Gilder i Skanør, Malmø, Lund, Tommerup, Ystad, Falsterbo og Landskrone [4]). St. Knuds Gildet i Skanør maa efter Skraaerne antages at have haft en vis Forrang mellem de andre og betegnes allerede af Kofod-Ancher [5]) som det største og fornemste i Skaane, ligesom Staden selv i den tidligere Middelalder var anset for den »største og fornemste« Handelsplads i Skaane; i dens Segl lukker Rigsskjoldet med de tre Leoparder for Borgporten. Skanør Gildets Indflydelse strakte sig til Sjæland; dets Skraa laa til Grund for Store Heddinge Gildets

---

1) Danske Magasin 3 R. III, 214.
2) Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostre, 368—69.
3) Cfr. Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller, Tavle XXVI, Fig. 472.
4) H. Hildebrand: Medeltidsgillena i Sverige i Historisk Bibl., udg. af Silfverstolpe. Ny Följd I, 1877.
5) Kofod-Ancher: Om gamle danske Gilder. Kjøbenhavn, 1780.

Skraa. Skraaen viser Gildet viet Knud Hertug. Gildet i Malmø, hvis Sigil fra 13de Aarhundrede kun nævner Gildet: Convivium Sti Kanuti[1]), kalder sig vel i Overskriften til Skraaen Knud Konges, men den Omstændighed, at Gildet var underkastet Synoden i Skanør, gjør det utvivlsomt, at Knud Hertug var Gildets oprindelige Skytspatron, hvilket ikke mindre fremgaar deraf, at Gildets Højtidsdage ikke blot falde paa Knud Konges, men ogsaa paa Knud Hertugs Helgendage, saa vel den 7de Januar som den 25de Juni. Knuds Gildet i Lund[2]) fejrede ene Knud Hertugs Helgendage; selv i den By, der var den danske Gejstligheds Hovedsæde, var saaledes Knud Hertug og ikke Knud Konge Borgernes første Skytspatron[3]). Ogsaa Tommerup Gildet havde sin Højtid paa Knud Hertugs Dag den 7de Januar[4]). De andre skaanske Gilder, af hvilke Tidsgrændsen for Landskrone Gildet er given ved, at Byen er anlagt af Erik af Pommern, kjendes, ligesom St. Knuds Gildet »de Alandia«[5]), kun fra deres Segl, der alle vise Kongebilleder, uden at Omskriften betegner Knud ved nogen Konge eller Hertugtitel. Ogsaa i det bornholmske Knuds Gildes Signet træffe vi et Kongebillede, og dog siger Omskriften: Sigillum Convivii Sancti Kanuti Ringstadiensis. Et Aftryk i Gips af et Sigilstempel med samme Omskrift om et Kongebillede, der findes i

---

1) Afb. hos Flensburg: Berättelse om Ste Knuts Gilldet besynnerligen i Malmø (1743) S. 90.

2) N. H. Sjöborg: Anteckningar om Medeltidens Brödraskap i Lund och det ännu der bibehållna St. Knuts-Gillet. Lund, 1819.

3) Kofod-Ancher: Om gamle danske Gilder, S. 95, Anm. Ljunggren: Saml. til Skaanes Historie, 1868—69, S. 111. Hildebrand l. c. 72.

4) Wilda l. c. 106—7. Sigillet er afb. i Stobæus (Kihlgren) Dissert. de numis et sigillis Lundensibus, 1741, S. 64. Gildet nævnes deri kun Convivium S. Kanuti.

5) I Museet for de nordiske Oldsager.

Gehejmearchivet, minder om et Knud Hertugs Gilde, hvis Hjemsted nu ikke kan bestemmes.

Paa den jydske Halvø kjendes Knuds Gilder i Aalborg, Viborg, Ribe, Kolding og paa Læsø, endvidere i Aabenraa, Haderslev, Flensborg og Slesvig [1]). Af Gildeskraaerne er kun den for Flensborg bevaret. Den siges af Kofod-Ancher at stemme meget overens med Skraaen for St. Knuds Gildet i Odense, og Gildet blev derfor før antaget helliget Knud Konge. Om de nævnte jydske Knuds Gilders Opkaldelse efter Konge eller Hertug kan Forf. intet oplyse ad historisk Vej; af Seglene, der kjendes for Aalborg, Ribe, Kolding, Læsø og Slesvig, angiver kun det sidste sin Skytshelgens Titel: Sigillvm Confratrvm Sancti Kanvti Dvcis de Sleswic (Fig. 4). I Westphalens Monumenta III, Tavle 4 ad S. 559 er afbildet et Segl fra et ukjendt (jydsk eller slesvigsk) Convivium Sti Kanuti de Othensia. At Knud Hertugs Gildet i Slesvig var et af de første Gilder, der viedes ham som Helgen, kunde man af historiske Grunde formode. Knud Lavard var Oldermand for Hetslaget i Slesvig By, og hans Gildebrødre hævnede hans Drab ved at nedhugge Kong Niels. Naar det en kort Stund derefter blev Skik at opkalde Gilderne efter Helgener, laa det nær, at Gildet i Slesvig nævnedes efter sin fordums, nu som Helgen i Himmelens Hærskarer ophøjede Styrer. Alle historiske locale Efterretninger vide kun af ét St. Knuds Gilde i Slesvig at sige; blandt de 48 Altre i Domkirken var kun ét St. Knuds Alter, viet Knud Hertug [2]). Ikke desto mindre gjemmes paa Byens Raadhus [3]) foruden Signetet Fig. 4 et andet med Omskrift »Sigillum Confratrum Sancti Kanvti regis de Slesvic«, fremstillende St. Knud thronende som

---

[1]) P. G. Thorsen: Slesvigs Stadsret, S. 71.

[2]) Ifølge godhedsfuld Meddelelse fra Staatsarchivar Dr. G. Hille i Slesvig.

[3]) Danske Atlas VII. 600.

Konge med Scepter og Rigsæble. I alle Tilfælde fremgaar det af Seglet, at Knud Konges Gilde er henved halvandet hundrede Aar yngre end Knud Hertugs.

Ere Vidnesbyrdene, som vi ovenfor have fremdraget, efter deres Natur end ikke mange i Tal, saa tør de dog siges med en betegnende Overensstemmelse for de forskjellige Landsdele at pege hen paa, at Gilderne for Knud Hertug have haft en paafaldende Udbredelse ved Siden af — en oprindelig Forrang for — Gilderne viede Knud Konge [1]). Og Aarsagen til denne Knud Hertugs Overvægt som Helgen overfor Knud Konge kan kun være den, at Gildesamfundenes Opkaldelse efter Helgener falder, som Valdemars-Brevet viser, i det 12te Aarhundrede, paa et Tidspunkt, da Historien, Folkesagnet og Legenden kappedes om at forherlige Knud Hertug, medens den upopulaire Knud Konge, der i levende Live var forhadt af Almuen — af den fyenske, der krævede hans Blod ikke mere end af den jydske, der fordrev ham fra Sted til Sted — og som nu som Helgen endog blev svigtet af Kongehuset, ikke kunde vinde den Plads, hans omtrent halvhundredaarige Forrang i Tid anviste ham.

Den katholske Helgenkultus banede sig gradvis Vej frem i Folket, først knyttet til Guds Moder, Ærkeenglene og enkelte af Apostlene, dernæst lidt efter lidt til hele den Skare af Martyrer, Mænd som Kvinder, Kirken i stedse stigende Antal kaarede til Helgene [2]).

Medens Folket da mellem de mange Helgennavne fore-

---

[1]) Forholdet stiller sig saaledes:
I Odense Stift 4 Knudsgilder, deraf 1 Knud Hertugs, 1 Knud Konges. I Roskilde Stift 7 Knudsgilder, deraf 3 Knud Hertugs, 2 Knud Konges. I Lunde Stift 8 Knudsgilder, deraf 5 Knud Hertugs, 0 Knud Konges. I Jylland og Slesvig 9 Knudsgilder, deraf 1 Knud Hertugs, 1 Knud Konges. Det vides ikke, om Knuds Gildet i Reval var viet Kongen eller Hertugen; det sidste turde være det sandsynligste.

[2]) Aarbøger f. nord. Oldk.. 1874. S. 409 flg.

trak dem, der havde en hjemlig Klang, kunde disse folkelige Helgene ikke paa samme Maade vinde frem hos Gejstligheden for alle dem, der tilhørte den katholske Kirke i Almindelighed. Og havde vi kun som Minder om Helgendyrkelsen her i Landet bevaret de til Kirkebygninger, Altre og andre hellige Stiftelser knyttede Navne paa Helgene, og de Billeder af disse, der staa malede paa Kirkevæggene, paa Alterskabene eller fremstillede i Sigillerne, saa maatte vi erklære, at Tilbedelsen af de nationale Helgene, af St. Knud, St. Erik og St. Olaf o. s. fr. havde spillet en meget ringe Rolle, navnlig da overfor Tilbedelsen af St. Peder, St. Jacob, St. Hans, St. Andreas, St. Laurentius, St. Lucius, St. Clemens, St. Catharina o. a. Men Kundskaben om Helgendyrkelsen behøve vi, som paavist, ikke ene at søge i de Minder, Kirken selv har overleveret til os. Minderne om det verdslige Folkeliv ere overfor dem af særlig Betydning, da vi i disse have en Kilde, der til enhver Tid overfor enhver Gudetro oplyser den hjemlige, nationale Opfattelse af Troen og dens Væsen, der ikke altid falder sammen med dens udvortes Former. I Tilbedelsen af de nationale Helgene gjenvaagne Forestillinger fra den gamle Gudetro om Menneskenes Ophøjelse i Gudernes Kreds, som vi lære dem at kjende i Norden i Hedentroens Forfaldsperiode, en Art Herosdyrkelse, mod hvilken Hedentroen nærmede sig, efterhaanden som hver Side af Guddomsmagten personificeredes ved en ny Gud eller Gudinde. Svearne ophøjede i Ansgars Dage en afdød Upsalakonge til Gud og rejste et Hov til hans Ære [1]).

Baade det ene og det andet Sted i Landet træffe vi i den tidlige Middelalder endog en vis Modsætning mellem Folkets og Gejstlighedens Helgene, Modsætninger, hvilke denne klogelig optog, hvorved de i Tidens Løb udvidskedes, idet Helgendyrkelsen ledede ganske i den Ret-

---

[1]) Ansgars Levnetsbeskrivelse, Scriptores rer. Danic. I, 474.

ning, Kirken vilde, og dens Tarv krævede. Gejstligheden i Roskilde Stift havde allerede i det 11te Aarhundrede kaaret St. Lucius til Stiftets Skytspatron og knyttet hans Navn til Bispestadens Hovedkirke; ikke desto mindre vælger Folket en ny Skytshelgen, Knud Hertug, hvis Navn bliver knyttet til Klosterkirken i en Stad, der i gejstlig Henseende var Bispestaden underordnet, men i verdslig Henseende var Landsdelens, forhen ogsaa Rigets Hovedstad. Forgjæves protesterede Kirkens Overhoved Ærkebisp Æskil saa vel som Gejstlige, der tjente i Ringsted i selve Maria-Kirken, da Knuds Helgenry begyndte at brede sig. Paa Skrinlæggelsesdagen c. 25 Aar derefter svøbte Ærkebisp Æskil selv St. Knuds hellige Levninger i Silke og nedlagde dem i Helgenskrinet. — St. Laurentius bliver saa tidligt Lunde Stifts Skytspatron, at Folket her knytter hans Navn til gamle Gudesagn [1]) og derved kommer i et nøjere Forhold til ham som Helgen. Men da Knud Hertugs Helgenry kommer op, kappes navnlig Kjøbstadbefolkningen i Stiftet med den paa Sjæland om at hylde ham som Helgen. Landalmuen i Skaane havde i Forvejen i St. Olaf med det røde Skjæg, med Øxen, som knuste Troldene, fundet en Helgen, der lignede dens gamle Guddomsideal alene i de ydre Kjendetegn formeget, til at den ikke langt mere tillidsfuldt sendte Bønner til ham end til St. Laurentius. — Canonisationen af Knud Konge i Odense var Gejstlighedens af Kong Erik Ejegod støttede Værk. Knuds Broder Olaf (Hunger) havde spottet over Rygterne om hans Hellighed, og Almuens Forbitrelse mod ham var næppe saa snart efter hans Død, selv under Uaarstryk, forandret til en saa almindelig Anger og Ruelse, som den gejstlige Skribent, Munken Ælnoth i St. Knuds Kloster, vil fortælle. Ligesaa lidt som Befolkningen i andre Stifter kunde Fyen-

[1]) Aarb. f. nord. Oldk., 1874, S. 409.

boerne derfor strax slutte sig til Gejstlighedens Helgen som deres Skytspatron. Da Knud Lavards Helgenry naaer did fra Øst, kaares han selv i Stiftstaden Odense fremfor Knud Konge til Indbyggernes Patron. — Overfor Aarhus Gejstligheds St. Clemens staar i Befolkningens Bevidsthed St. Niels, ogsaa en dansk Fyrste af kongeligt Blod, ved hvis Grav der endnu 1286 ofredes rigeligt Almisser i Penge saa vel som Victualier, vel at mærke St. Clemens Domkirke tilgode [1]. Lidt mere i kirkelig Retning, men dog som nationale Helgene, nævne vi de gejstlige Mænd, St. Kjeld i Viborg og St. Thøger i Børglum Stift.

Norge havde i sin Nationalhelgen St. Olaf et Sammenknytningspunkt mellem Folk og Gejstlighed, der fik Betydning for Hellig Olafdyrkelsens tidlige Udbredelse til Danmark saa vel som til Sverige [2]. Den eneste Parallel for Danmarks Vedkommende, hvor Folk og Gejstlighed kunne siges at mødes i Helgenvalget, finde vi i Knud Hertugs Tilbedelse, og dog svigter Ligheden i det væsenlige Punkt, der særligt skulde støtte denne Helgens Tilbedelse fra de kirkelige Myndigheders Side: Gejstligheden havde i Forvejen i Sjæland ikke mindre end i hver af de andre Landsdele kaaret sin særlige Skytspatron.

Der kom flere og flere nationale, mere eller mindre locale Helgene op i Løbet af det 12te og 13de Aarhundrede. Dette kunde ikke andet end bidrage til at udvidske de Traditioner og de Følelser, der havde baaret Tilbedelsen af de første nationale, fællesnordiske Helgene frem. Kongehuset synes ikke heller hen i Tiden at have holdt saa fast ved sin Stamfader som Skytshelgen; Erik Menved er den sidste, der vælger den Kirke til sit Hvilested, der gjemte Stamfaderens hellige Levninger, og omsider bestiges Thronen af

---

[1] Bekræftelsesbulle fra Pave Honorius for Domkirken af 31. Januar 1286 (Langebeks Diplomatarium).

[2] L. Daa: Norges Helgener, Christiania, 1879.

en ny Kongeslægt, der ikke er bunden med Slægtbaandet til Knud Hertug i lige Linie.

Dog, ingen dansk Konge eller Fyrste blev — med Undtagelse af Erik Lam, der døde som Munk i St. Knuds-Klosteret i Odense efter sin Regeringsfratrædelse 1147 — stedet til Hvile i Odense foran Alteret med Kong Knuds Helgenskrin, og selv om Kongehuset senere, som Tilfældet var med Erik Glipping og siden med Kong Hans og hans Slægt, valgte Odense til Hvilested, forbigik det St. Knuds Kirke og foretrak Graabrødrenes Klosterkirke. Valdemar Atterdag og Dronning Margarete stiftede endnu Sjælemesser i Ringsted Kirke, men der foreligger hverken fra deres eller senere Regenters Side Tegn af samme Art paa nogen særlig Hyldning af Knud Konges Kirke i Odense.

Det turde derimod ikke være saa tilfældigt, at Kong Valdemar vælger Knud Hertugs Helgendag, den 7de Januar, til det store Stævne i Ringsted i Aaret 1349, da han aflægger Regnskab for Adel, Borger og Bonde for Resultatet af hans Stræben efter atter at samle Rigets splittede Dele. Den Maade, hvorpaa Lykken havde tilsmilet hans Bestræbelser, skyldte han jo som god Katholik næst Herren og hans Moder sit Riges Skytspatron.

Paa Stolestaderne fra 1420 i Roskilde Domkirke, som Bisp Jens helligede Mindet om Dronning Margarete, har han ladet *Sanctus Kanutus Rex Danorum* udskære som Pendant til Stiftets Helgen Pave Lucius, hvilket synes at vise, at Knud Konge da var anset som Kongehusets, Rigets Skytspatron. Og man fristes derfor til at antage, at naar Dronningen sendte Pilegrimme til hver af de tre nordiske Rigers Skytspatroner, St. Olaf, St. Erik og St. Knud [1]), gjaldt Valfarten for den sidstnævnte Helgens Vedkommende St. Knud Konges Helligdom i Odense.

Men saa træffe vi ligeledes i Roskilde Domkirke i

[1]) Kirkehist. Samlinger 3. R. III, 378.

Hellig Tre Kongers Capel fra Begyndelsen af Kong Christian I's Regering Billedet af en Helgen med Hertughat, som Pendant til den norske Nationalhelgen Kong Olaf med Øxen [1]). Kong Christian var, da Malerierne udførtes, endnu ikke kronet til Konge i Sverige, derfor ere kun de to Rigers Nationalhelgene fremstillede; altsaa skyldes Valget af Helgenbillederne i Decorationen ikke Malerens Forgodtbefindende, men disse ere foreskrevne ham. Knud Hertug staar saaledes endnu ved Midten af det 15de Aarhundrede officielt som Nationens Repræsentant i de Helliges Skare. Til hvilken St. Knud kan det derefter være, at Dronning Margarete har sendt sine Pilegrimme? Hvilken St. Knud gjaldt det, naar Riddereden paa Christoffer af Bayerns Kroningsdag aflagdes til de samme tre Helgene, St. Knud, St. Olaf og St. Erik? [2]). Synes Roskilde-Bispen 1420 at have glemt den Helgen, hvis Levninger fandtes i hans eget Stift, glemmes han ikke af Roskilde-Bispen 1529. Biskop Lage Urne giver i sit Testamente [3]) en Sølvskaal paa 16 Lod »ad venerationem reliqviarum Sancti Canuti ducis in Ringstade«, og Knud Hertugs Alter i Domkirken faar i Testamentet 5 Mark Vox. Muligt var det en fra dette Alter hidrørende Trætavle med Billede af Knud Hertug, der endnu i forrige Aarhundrede var bevaret i Domkirken. Ogsaa paa Højaltertavlen fra 1498 var han afmalet, som det synes sammen med Knud Konge [4]).

Fra Kong Hans' Tid finde vi paa Mønterne en glorieomgiven Kongefigur, altsaa Nationalhelgenen. Denne er paa den Tid snarest at opfatte som Knud Konge; vi se

---

[1]) En Afbildning af det nu meget utydelige Billede findes i Museets Archiv.

[2]) Laurentzen: Museum regium, Part II. Sect. V.

[3]) Danske Magasin 3. R. III, 212 flg.

[4]) Aarbøger f. nord. Old. 1874, S. 420. Cfr. det haandskrevne 3die Bind af Vitruv.

hvorledes Dronningen Christine, tildels vel paa Grund af sit regelmæssige Ophold i Odense, har givet Sjælegaver til Knud Konges Ære, hvorimellem specielt kan mærkes Voxlys til Processionen med hans Reliqvier [1]. Fra det 15de Aarhundrede staar St. Knud Konges Billede i Odense-Bispernes Segl. Ved hans Fod ses som Stiftsmærke et Korsskjold. Forf. har i en tidligere Afhandling [2]) sammenstillet dette Korsskjold med Danebroge og i Valget af det formentlige »Danebrogsskjold« som St. Knuds Mærke set et Vidnesbyrd om hans Tilbedelse som Nationalhelgen. Odense Stiftsmærke har imidlertid intet med Danebroge-Korsmærket at skaffe. Forf. har overset, at Huitfeldt beskriver dets Farver: et gult Kors paa blaat Felt [3]), og denne Farveangivelses Rigtighed støttes ved, at Odense Bys Vaaben er en gul Lilie, kaldet St. Knuds Lilie, paa blaat Felt. Saaledes viser ogsaa Knud Konges Helgenanseelse sig fra denne Side af mindre Betydning end tidligere forudsat.

Den paaviste Vaklen mellem Knud Hertug og Knud Konge har ikke været uden Betydning for Knuds Gilderne. Kjendte vor Middelalder end fra først af kun ét verdsligt Helgengilde, Knud Hertugs, var der allerede i det 13de Aarhundrede opkommen Gilder, helligede andre nordiske Helgene som St. Olaf og St. Erik (ɔ: Erik Plovpenning), ikke mindre end de kirkelige Helgene St. Johannes, St. Peder, St. Anna o. s. fr. Vi maa derfor antage, at selv om Knud Konge ikke var den første Helgen, til hvis Ære Gilder stiftedes i Danmark, have hans Gilder dog i Ælde kunnet kappes med St. Olafs og St. Eriks.

---

[1]) Udtog af Dronningens Regnskabsbøger i Nordisk Tidsskrift, udg. af Chr. Molbech, I. 562 flg.
[2]) Aarbøger f. nord. Oldk. 1882, S. 50.
[3]) Bispekrøniken, S. 37.

Der foreligger Exempel fra Stockholm paa, at man 1436 kunde tænke sig at forene to forskjellige Gilder, St. Michaels og Vor Frues Gildet, i samme By [1]). Skulde der, hvad der er meget der taler imod, i Byer som Malmø, Odense og Slesvig have været to Knuds Gilder, det ene for Knud Hertug, det andet for Knud Konge, der ere forenede, er det tilstrækkeligt betegnende for Helgentilbedelsens Udviklingsgang, at de saaledes forenede Gilder fik Navn af Knud Konges. Men langt snarere synes det, som om Knud Konges Navn lidt efter lidt, halvt ubevidst, har trængt Knud Hertugs tilside i de nævnte Gilder.

I Tidens Løb, og det er jo Aarhundreder der er Tale om, stode nemlig Helgen-Navnene Knud Konge og Knud Hertug for Almuen overfor hinanden uden den historiske Tradition, der i det 12te Aarhundrede havde givet Hertugen Forrangen for Kongen. Vi se jo ved Seglene saa vel som ved Skraaerne, hvor liden Vægt Gildet har lagt paa at fremhæve St. Knud enten som Kongen eller som Hertugen. Men var det ofte kun en St. Knud, man kaarede til Skytspatron ved at indtræde i Gildet, uden klar Bevidsthed om hans fordums jordiske Rang, saa maatte naturligt Forholdet efterhaanden blive det, at en Konge ogsaa i Himmelen som Forbeder for Menneskene maatte antages at have Rang over en Hertug; selv Knud Hertugs Gildebrødrene saa jo stadigt deres Skytspatron afbildet som Konge; de kunde jo, hvad navnlig Gildebrødrene i Slesvig havde Anledning til at ihukomme, endog med Rette kalde ham Konge. Overgangen blev saa meget snarere fremskyndet, hvor Gejstligheden iforvejen holdt St. Knud Konge særligt i Ære, foruden i Odense, navnlig i Lunde Stift, hvor Knud Konge, der havde »grundlagt, bygget og beriget« Domkirken, fra det 14de Aarhundrede kom til at staa jævnsides St. Laurentius som Kirkens Skytshelgen. I

---

[1]) Flensburg: Ste Knuts Gilldet i Malmø, S. 15.

Række med Kongerne Olaf og Erik maatte Knud Hertug særlig let kunne blive til Knud Konge; ved Trondhjems Domkirke stiftedes 1497 et Præbenda trium patronorum regum Olavi, Erici et Kanuti [1]).

Hvad der skulde have hindret en Sammensmeltning af de forskjellige Knuds Gilder og bevaret Traditionen om, hvilken St. Knud der var Gildets Skytshelgen, fast og urokkeligt, var de aarlige Afgifter enten til Ringsted eller til Odense, som man efter Valdemar den Stores Brev 1177 maatte antage regelmæssigt ydede gjennem Aarhundrederne. Mærkeligt er det, at Gildeskraaerne ingen Bestemmelser indeholde i hin Retning, der maatte anses for et Kjærnepunkt i Helgengildet som saadant og et centralt Baand mellem de enkelte Gilder. Tør vi ikke formode, at de St. Knudspenge, hvorom Valdemars Brev taler, var en kun midlertidig Afgift til Fuldendelsen af den ny, Martyren helligede Kirke i Ringsted, opført af Tegl istedenfor den ældre Kirke af Fraadsten, saa kunne vi ogsaa til Forklaring af Afgiftens Ophør henvise dertil, at efterhaanden knyttedes St. Knuds Gilderne til Altre i Kirkerne i selve de Byer, hvor Gilderne hørte hjemme. Dette kan have været Aarsag til, at Rejserne til Ringsted eller Odense navnlig for de fjerneste Gilder opgaves. Og efter det foran udviklede kan i Tidens Løb et oprindeligt Knud Hertugs Gilde stundom, naar Hertugtitelen var glemt, være bleven knyttet til et Knud Konges Alter. —

Knud Hertugs Helgenanseelse maa formodes at have givet Anledning til en stærk Efterspørgsel om Relikvier af ham. Da Biskop Gotskalk Ahlefeld af Slesvig 1513 lader hans Grav aabne for at hjemføre Relikvier til sin Kirke, finder han, paa nogle ubetydelige Bensmuler nær, Graven tom [2]). I de endnu bevarede Relikviefortegnelser fra Slut-

---

[1]) Diplomatarium Norvegicum V. 703.

[2]) Scriptores rer. Danic. IV, 246. Langebeks Exemplar af Christiern Pedersens Udgave af Saxo fra 1514, hvori Notitsen

ningen af Middelalderen fra Frue Kirke i Kjøbenhavn, fra Graabrødreklostrene i Kjøbenhavn og i Roskilde, samt fra Viborg Domkirke[1]) findes da ogsaa flere Relikvier af ham nævnede, ligesom noget unævnt »de sancto Kanuto duce« fandt Vej til et norsk Relikviegjemme[2]). Men her er den Omstændighed at iagttage, at medens der gjentagne Gange i de nævnte Fortegnelser anføres Knokkelrester »lacertus brachii«, »manus« foruden »de crinibus« af hjemlige Helgene som f. Ex. Knud Konge og Abbed Vilhelm, er det atter og atter kun Stykker af Knud Hertugs Klæder (de veste, de toga, de cappa, de tunica, de sudario) der opregnes, ét Tilfælde undtagen, hvor det dog ligger nær at anse »de capite« for en Afskriverfejl for »de cappa«. Selv da der 1475 i Ringsted Klosterkirkes Taarnknap bliver nedlagt en Relikvie af Knud Hertug, er det et Stykke af hans »cappa«.

Man vil erindre, at Knud Lavards blodbestænkte Klæder ikke fulgte med hans Lig i Graven; hans Fostbrødre, Skjalm Hvide-Sønnerne, førte dem med omkring paa Thinge for derved yderligere at egge Befolkningen til Hevn for den myrdede. De kunne tænkes bevarede som personlige Erindringer af Skjalmsønnerne og siden, da Knuds Helgenry kom op, være afgivne til Klosteret, i alt Fald kunne vi i den anførte Omstændighed søge en Grund til, at det i en saa paafaldende Grad var Rester af hans Klæder, der spredtes som Relikvier; man behøvede ikke i Klosteret at udtage Knokler af hans Helgenskrin. Efterretningen om, at Bisp Gotskalk Ahlefeld aabner Knuds Grav, kan derfor ikke angaa selve Helgenskrinet, men som det ogsaa af Worsaae er hævdet, den oprindelige Grav i Kirkens Gulv, hvis Plads den »Ringstedske Pergamenttavle« angav[3]).

herom var tilskrevet i Marginen, og som siden ejedes af B. C. Sandvig (D. Atlas VII. 609), ejes nu af Cand. P. Hauberg.

[1]) Scriptores rer. Danic. VIII. Ursin: Stiftstaden Viborg, S. 120.

[2]) Danske Magasin III,

[3]) Kongegravene i Ringsted, S. 40—41. — Det er udentvivl Beretningen om Tomheden af Knud Hertugs Grav, der har

I Langebeks Scriptores V er aftrykt de endnu bevarede Helgenmesser for Knud Hertug, fra Roskilde, Lund, Odense og Slesvig, samt hvad der tjener som Vidnesbyrd om, hvorledes Knuds Helgenry bredte sig til Nabolandene, fra Vesteraas og fra Lübeck[1]). Det er som bekjendt i vore Dage lykkedes at fremdrage den fælles Kilde for de legendariske Partier af Messetexterne i en udførlig til kirkelig Brug affattet Legende, som man har ment den, der lige fra Skrinlæggelseshøjtiden er bleven benyttet i Ringsted Klosterkirke. Dens Tilstedeværelse i Ringsted fremgaar deraf, at det, som paavist af S. Birket Smith, er den, der ligger til Grund for det i den nævnte Stad ved Reformationstiden forfattede Skuespil: Ludus de sancto Kanuto duce.

Efter at den af Robertus Elgensis forfattede Levnetsbeskrivelse af Knud Hertug — paa nogle Uddrag nær[2]), der blandt andet give Oplysning om flere andensteds uomtalte Forsøg fra Magnus' Side paa at dræbe Knud — er tabt, ere den nævnte Ringstedlegende og Saxo Hovedkilderne til vor Kundskab om Knud Lavards Liv og hans Drab. I Fortællingen om dette stemme de overens i

---

foresvævet Langebek, naar han ved Omtalen af de udplyndrede Relikvieskrin i St. Knuds Kirke i Odense anfører: »etiam arculam S. Kanuti Ringstadiensis jam olim deformatam ferunt«. Om dette Helgenskrins Skæbne efter Reformationen, der neppe har været blidere end Knud Konges og St. Olafs, vides intet. Om Tilstedeværelsen af Knud Hertugs Cranium i Kirken efter Reformationen se Kongegravene i Ringsted.

1) I Lüneborg var et St. Knuds Capel, som Suhm kalder »ventelig Knud Lavards«, som var Farfader til Hertuginde Helena af Lüneborg, paa hvis Tid Capellet omtales. Suhm IX, 634.

2) Scriptores rer. Danic. IV, 261.

alle Hovedtræk[1]), har end Legenden efter sit Øjemed et eget Sving i sin Fortællemaade og af og til heftige Udfald mod Magnus: Magnus hed han, og Magnus var han, men Magnus af Ondskab, Magnus af Lumskhed, Magnus af Niddingsdaad. Til »Malignus« fordrejes hans Navn af en anden Krønike. Man mindes den helt forskjellige Klang i Roskildekrønikens Klage ved Omtalen af Dagen for Slaget ved Fodevig: »Ulykkesdagen, paa hvilken Magnus falder: Rigets Blomst, den fagreste Yngling, kraftig af Legem, vennesæl, klog og trofast«. Djævelen, der vilde saa Splid i Danmarks Rige, valgte ham til sit ulykkelige Redskab, da han myrdede Knud, »en klog og veltalende Mand, kydsk og ædruelig, prydet med alle gode Sæder« [2]). Knud var, da han faldt for Magnus' Haand, c. 40 Aar (f. den 12te Marts 1091), Magnus var 24 Aar (f. 1107)[3]).

Saxo refererer kun Knuds og Magnus' Ordskifte ved Mødet i Skoven, Legenden giver med sin Licentia Ordskiftet i directe Tale. Hos Saxo og ligeledes efter Sven Aagesøns Fortælling, der ellers ikke indeholder nogen Enkelthed, tager Knud af sig selv, som det sømmer sig Fyrsten, det synes endog som forudbestemt, to Drabanter og lige saa mange Hestepassere med sig. Legenden lader Knud blive »overtalt« til at tage Følgesvende med sig; han rider ud »selvtredie«. For Legenden passer det, at »Offerlammet gaar Ulven ubevæbnet imøde«, den fortæller, at Knud afslaar Opfordringen til at medtage Vaaben. Saxo véd derimod, at Resultatet af hans Frænders indstændige Anmodning herom blev, at han medtog sit Sværd. Da han saa sig overrumplet og sprang op for at drage det, naaede han kun at faa det halvt ud af

---

1) Forholdet mellem Legenden og Saxo i det Hele taget er udførligt behandlet af S. B. Smith i Fortalen til »Ludus de sancto Kanuto«.
2) Scriptores rer. Danic. I, 380, 382.
3) Chr. Molbech: Historiske Aarbøger.

Skeden, da Magnus drog ham tilbage ved hans Kappehætte og med det dræbende Hug kløvede hans Hoved fra venstre Øre til højre Øje, saa at Hjernen flød ud. De Sammensvorne, hvis Hjelme og Brynjer ifølge Svend Aagesøn vare skjulte under Hætter og Kapper, ilede til og gjennemborede Liget.

II.

Hvor Knud Lavards Blod flød, fortæller Saxo, sprang et Kildevæld frem til Lægedom for Menneskene gjennem Tiderne. I Pavebullen 1169, der giver Knud Hertugs Navn Plads i Catalogus Sanctorum, fremhæves Kilden mellem de Undere, der skete ved og efter hans Død, og i Knuds Helgenmesse lød Verset:

Beatus vir, vere beatus,
secus fontem transplantatus,
fructum profert irrigatus.

Senere i Middelalderen, i Thomas Gheysmers Krønike, hvoraf Kjernen er fra det 14de Aarhundrede[1]), og i den langt yngre ligeledes i Scriptores aftrykte »Vita Canuti«, nævnes to hellige Kilder: én, som udsprang hvor Knud dræbtes, en anden, der brød frem, hvor man paa Vejen hvilede med Baaren. Knytlinga Saga fortæller i Cap. 92, at Skoven, i hvilken Knud myrdedes, blev kaldet Lavard-Skov, og tilføjer: »det sige de Danske, at paa den aabne Plet i Skoven (i rjoðri þvi), hvor den hellige Knud faldt, er der siden stedse en fager grøn Slette, enten det er Vinter eller Sommer«.

Alle gamle Efterretninger ere enige i, at Mordet skete i en Skov ved Haraldsted, af Saxo betegnet som liggende meget nær ved Byen. Skoven kaldes af Huitfeldt Harrested Ore, et Skovnavn med en gammel Klang, som vi da ogsaa

[1]) Usinger: Die dänischen Annalen. Hannover, 1861, S. 89.

gjenfinde i et Retterthingsbrev fra 1469[1]). Terrainet lader det umiskjendeligt, at Skov i gammel Tid har optaget den nordlige og østre Del af Haraldsted Bymark. Alle Minder om en Bebyggelse i Oldtiden, Gravhøje og Stendysser, fattes i denne Del af Sognet, og et i Generalstabens Archiv opbevaret Kort fra 1768, der ligger til Grund for Videnskabernes Selskabs Kort, viser, at endnu dengang var hele den nordøstre Del fra Kastrupgaarden til S. V. for Helgebjerggaarden dækket med Skov. Men et Navn som Harrested Ore knytter sig ikke længere til de Skovstrækninger, der nu som Rester af den fordums »Harrested Ore« ligger indenfor Haraldsteds gamle Byskjel; den østligste og største af disse er paa Mansas Kort særligt betegnet Haraldsted Skov; »Haraldsted Friskov« siges den kaldt, da den tilhørte Bønderne. Denne Skov regnes nu kun som en Del af den store, under Skjoldenæsholms Gods hørende Valsømagle Skov. En Banke ved Vejen fra Haraldsted By til Skoven kaldes med et Navn, der lyder som »Ordens« Banke, og paa et Kort fra 1794, der nedenfor skal omtales, bruges omtrent paa dette Sted Betegnelsen »Aarens Agre«. Muligt have vi her en Erindring om Navnet Haraldsted »Ore«, hvis ikke Betegnelsen »Urd« ɔ: den uopdyrkede, stenfyldte Jordskorpe, hvor Skoven er bleven ryddet, snarere ligger til Grund.

I sine »Hundrede Viser« fortæller Vedel i Indledningen til Vise XVII med Overskriften »Sant Knud Hertug«: »Ved Harrested Kirke i Seeland, en Mil vejs Nordost fra Ringsted, vises endnu denne Kilde, som her omtales vdi Visen, oc haffuer værit stort Misbrug hoss i gamle Dage vnder Paffuedommet«. Peder Syv gjentager kun Vedels Ord, ellers findes Kilden ikke omtalt eller dens Plads nær-

---

[1]) »Haretzstetz Ore oc the skoghe, ther omkring ligge, som os og Kronen tilhøre til Skioldenæs«. Gehejmearkivet, Ringsted Herred 101. Brevet utrykt.

mere betegnet, end ikke hos Resen eller i Pontoppidans Danske Atlas, ligesom den heller ikke nævnes mellem de i *Nye Tidender om lærde og courieuse Sager* Nr. 12 den 24de Marts 1740 opregnede Kilder, der da almindeligt besøgtes for Lægedoms Skyld[1]). Suhm samler i sin Historie blot Meddelelserne om Kildernes Fremspring og satiriserer over den Overtro, der knyttede sig til deres Oprindelse. Kilden, hvor Knud dræbtes, siger han, vises der endnu, uden at det dog sikkert fremgaar, om han i denne Henseende har anden Hjemmel end Vedel og Peder Syvs Meddelelser. Om Navnet Lavard-Skov har Suhm derimod vistnok forespurgt sig hos Stedkyndige, da han erklærer, at dette Navn ikke længere er til.

I 1809 kom Chr. Molbech paa sine Vandringer til Sjælands historisk minderige Egne ogsaa til Haraldsted og skriver i sine »Ungdomsvandringer« S. 345:

»Jeg kom til Harrested og ventede at finde Hertug Knuds Minde ikke ganske uddød paa det Sted, som ved hans Drab blev saa navnkundigt. Men jeg maatte ogsaa her giøre den Erfaring, at selv hos den Stand, hvor den skiulte Sands for det Hellige i Sagn om Fortiden længst maatte bevares, er den, vist nok ikke rent uddød, men dybt siunken og nær ved at henslumre. — Præsten fandt jeg ikke hiemme, og af de Mænd, jeg traf paa, kiendte ingen Hertug Knud, mindre til Sagnet om den Skov og det Sted i samme, hvor han blev myrdet . . . . Degnen i Harrested, en meget gammel Mand, havde vel hørt Knuds Kilde nævne; men om det var den samme, som Bønderne

---

[1]) Disse Kilder ere for Sjælands Vedkommende: Vartou Kilde ved Kjøbenhavn, Helena Kilde, Ondløse Kilde, Hellig Kors Kilde ved Boslunde, Karise Kilde, Monstrup Kilde og Ibs Kilde ved Maaløv. Som Byer med Helligkilder nævnes andensteds i Landet: Frørup (Fyen), Kippinge (Falster), Aalborg, Thise, Rye, Jellinge og Landerup (Jylland).

kaldte Sværtekilde, vidste han ikke«. Dette sidste bekræftedes dog senere for Molbech, der til sine forannævnte Udtalelser kunde føje som Anmærkning: »Ved Hr. Major Neergaards venskabelige Meddelelser har jeg siden erfaret, at Sværtekilden, der findes i en Mose i det nordvestlige Hjørne af Harrested Mark, omtrent $^1/_4$ Mil fra Byen og Kirken, virkelig er den, som man i Egnen tror er bleven mindehellig ved Hertug Knuds Drab. Bonden, paa hvis Lod den findes, er temmelig vel underrettet om, hvad Krøniken herom fortæller, og det er hans Vidnesbyrd, hvorpaa Efterretningen om det endnu bevarede Sagn om denne Kilde er grundet. Omkring Kilden findes nu ingen Skov; men det er endnu i Mandsminde, at den i Nærheden af Kilden er borthuggen. Sværtekilden har et godt Vand af kjendelig mineralsk Smag, som aldrig fryser«. Ogsaa i Indberetningen fra Præsten 1810 om Fortidsminder i Sognet til Commissionen for Oldsagers Opbevaring nævnes »Sværte- eller Sortekilde« som Knud Hertugs Kilde.

Under Udgravningerne i Ringsted 1855 foretog Kong Frederik VII Udflugter til alle historisk mindeværdige Steder i Egnen, saaledes ogsaa til Haraldsted. J. J. A. Worsaae fulgte Kongen paa denne Tour og har i sine »Minder fra Valdemarernes Tid« (Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1855, Oversigterne 7 og 8) udgivet Meddelelsen »Om Helligkilderne og Kongshuset i Haraldsted«. Om Kongsgaarden, hvor Hertug Knud tilbragte sin sidste Nat, er der neppe mere at fremdrage ved stedlige Efterforskninger[1]). Nu er ogsaa den Bondegaard udflyttet, der havde arvet Kongsgaardens Navn og en stor Del af dens Plads foran Kirkegaardsmuren S. S. V. for Kirken. Kongs-

[1]) Med Hensyn til Kongsgaardens Historie kan mærkes det i »Meklenburgisches Urkundenbuch« trykte Diplom af 1253 $^{11}/_{10}$, hvorved Kong Christoffer I overdrager den m. m. som Pant til Grev Gunzelin af Schwerin.

højen, som Danske Atlas omtaler, og som knejsede saa smukt paa Kongsgaards-Lodden lige Vest for Kirketaarnet, er sløjfet paa en ubetydelig Rest nær.

Med Hensyn til »Helligkilden« er der i Worsaaes Skrift aftrykt et mærkeligt Brev, udstedt af Abbeden i Ringsted, Frands Andersen, til Kong Frederik II den 20de April 1566. Abbeden oplyser Kongen om, at en Bonde i Haraldsted, hvem Kongen mod Abbedens Ønske havde givet Stadfæstelse paa den Gaard, han boede i, havde »anderledes beret for Eders Naade end Sagen haver sig«. I Argumentationen for denne Beskyldning hedder det:

»— den Gaard, han udi boer, er en ret Præstegaard til Harested Kirke og ingen Landgilde-Gaard udi de Maade, som de andre her tilligger. Hvilket er noksom bevisligt med gamle Kongebreve, som findes her udi Kloster paa fornævnte Harested Sogn og Præstegaard, og have før boet Præster udi, som Menigmand vitterligt er. Og Kellegaard, som Præsten nu ibor, er ikke uden et lidet Bolig, nu meget forfaldet, hvilket udi fordum Tid opbygdes hos den Capel, til hvilken da var megen Aflads Søgning, og derfor altid boede der en Klostermand her indgiven og der udaf med en liden Plads Jord, der til givet, holdt sig —«

Der kan jo ikke være Tvivl om, at det i denne Skrivelse omtalte ved en Kilde (Kellegaard ɔ: Kildegaard) opførte Capel, til hvilket der var megen Afladssøgning, var et til St. Knud Hertugs Ære bygget Capel ved hans Helligdomskilde.

Worsaae søgte efter Anvisning af Stedets Beboere Tomten af Capellet dels ved den ovennævnte Sværtekilde, dels og fortrinsvis ved en Kilde, der havde flydt i umiddelbar Nærhed af Kirken og Præstegaarden. Men Søgningen paa disse Steder blev forgjæves, og Resultatet formuleredes: »paa Stedet selv haves ikke nu noget Spor deraf, end ikke i Folkesagnet«. Vil man derfor nu i vort topografiske

Hovedværk [1]) efterse, hvad der i det Hele ad historisk-topografisk Vej vides om Helligkilderne ved Haraldsted, møder man følgende Fremstilling:

»Da Liget (af Knud Lavard) blev bragt ud af Haraldsted Kirke og Bærerne tæt udenfor Kirken havde sat sig paa Jorden for at hvile sig, udvældede der en Kilde. Det var denne Kilde ved Haraldsted Kirke, Sagnet saaledes har ladet fremstaa, men hvoraf der nu ikke findes Spor, som endnu i det syttende og attende Aarhundrede nævnes med Tilføjende »og haver været større Misbrug hos i gamle Dage under Pavedømmet«. Ved Kilden var opført et Capel, hvor der solgtes Aflad og for denne Handels Skyld var tillige bygget en Bolig, efter Kilden »Kellegaardt« kaldet. Allerede 1566 var imidlertid Capellet ikke mere; af Gaarden findes heller ikke Spor. Ogsaa paa det Sted, hvor Knud blev dræbt, udvældede en hellig Kilde o. s. v.« — Hvor urigtig og fri denne Fremstilling er i sine Enkeltheder, vil fremgaa af følgende Undersøgelse.

I Sommeren 1883 blev Ringsted Herred berejst for Directionen for Mindesmærkernes Bevaring af Forfatteren i Forening med Architekt J. B. Løffler; derved bleve alle Fortidsminder i Haraldsted Sogn Gjenstand for en nærmere Undersøgelse. Minderne om Knud Lavard udøvede selvfølgelig en særlig Tiltrækning paa mig, og Sværtekilden var derfor et af de første Steder i Sognet, jeg besøgte. Den var imidlertid nu kun et ubetydeligt Vandingssted, og den gamle Pengeblok, hvis Jernbeslag vare afbrudte, det ubestridelige Vidnesbyrd om Kildens fordums Anseelse som Helligkilde, laa henslængt paa Jorden: en Jernpompe havde indtaget dens Plads. Valfarter til Kilden mindedes kun efter gamle Folks Fortælling; det sagdes, at Præsten i hin Tid gjemte Nøglen til Blokken.

---

[1]) Trap: Statistisk-topogr. Beskrivelse af Danmark. 2den Udg. II, 433.

Som yderligere Bevis for, at Sværtekilden var St. Knuds Kilde, fremhæves nu almindeligt i Sognet, at den nærmest

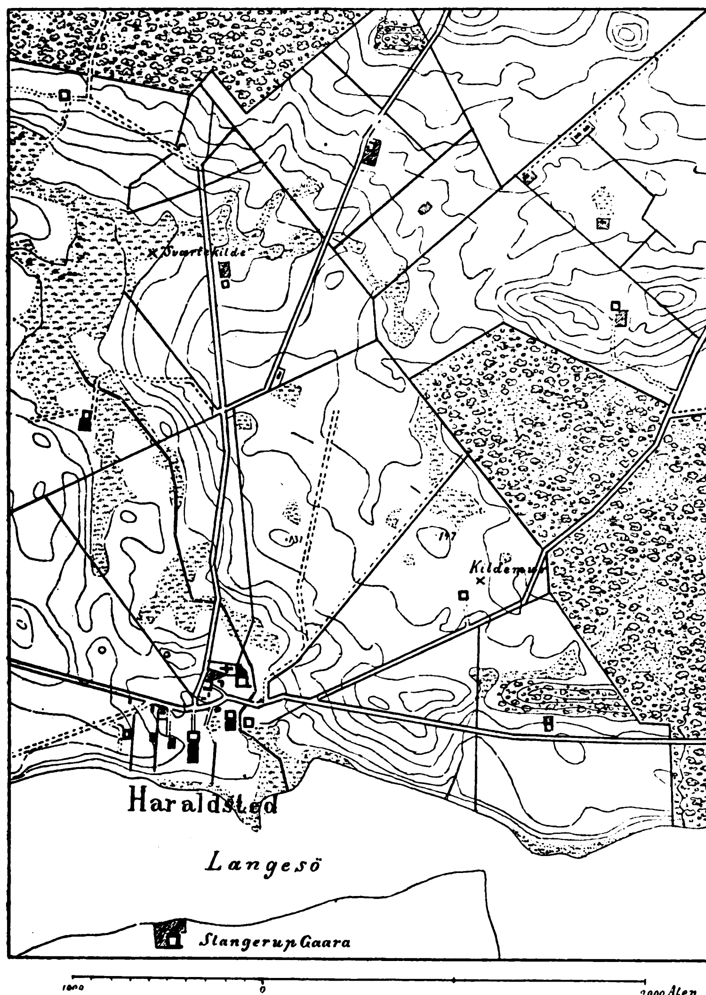

Fig. 5. Terrainkort over en Del af Haraldsted Sogn. (Efter Generalstaben).

liggende Skov (paa Alindelille Grund) kaldtes »Myrdeskov«. Ifølge Molbechs ovenanførte Beretning havde Kilden endnu

i forrige Aarhundrede været omgiven med Skov. Men det gjentoges for mig, at man aldrig i Kildens Nærhed havde truffet Spor af Grundstene til en Bygning eller blot løstliggende Bygningsmaterialer, der kunde minde om det historiske Capel.

Forsøget paa Orientering i den locale Situation i de Tider, hvortil Tanken søgte tilbage, frembød den Vanskelighed, at Kilden laa i et saa lavt Terrain mellem jevntskraanende Bakkesider, at det endnu i Aarhundredets Begyndelse kunde siges, at den laa »i en Mose« (jvnf. Kortet Fig. 5). Regnet 700 Aar længere tilbage, kunde der endog være Sandsynlighed for, at Kildevældet havde sprudlet usynligt frem af en Søbund. Der opstod derfor stærk Tvivl hos mig, om Traditionen her var knyttet til den rette, oprindelige Helligkilde; i den populaire Fortolkning af et Navn, der, om det er gammelt, maa have haft Formen »Myreskoven« svarende til Myrebjerg, Myrethorp, Myrløse o. s. v.[1]), fandt jeg intet tilforladeligt Tilknytningspunkt. Min Tvivl blev snart til Overbevisning.

Ved et Besøg i Vinteren 1881—82 i Sognet sønden for Haraldsted Sø (Lang-Søen) havde jeg hørt Tale om, at der paa Haraldsted Mark var eller havde været en gammel Ruin, hvoraf Bønderne havde brudt mange Stene op; man tænkte paa et Slot. Mine Forespørgsler nu i Haraldsted Sogn foranledigede, at jeg søgte denne Ruin i østlig Retning for Haraldsted By ud ad Skjoldenæsholm Vejen, hvor der paa Generalstabens Kort (jvfn. Fig. 5) fandtes Betegnelsen »Kildemur«.

Jeg forefandt her en lav, af Buske overgroet og af store Dynger Marksten dækket Forhøjning, hvori kun paa

---

[1]) E. Madsen: Sjælandske Stednavne, i Annal. f. nord. Oldk. 1883. — En Jord, kaldet Myrejorden, lagdes 1574 ved Kongebrev under Alsted Præst. Danske Magasin III. 63. »Morreskov« i Lydersløv Sogn er ogsaa af E. Madsen formodet at stamme fra »Myr«.

et Par enkelte Steder Murværk kom tilsyne. Men enhver maatte strax kunne se, at det i alt Fald ikke var en enkelt Mur, der havde staaet her, men en hel Bygning. Og laa der end spredte Rester af tykke, røde Munkesten, saas det klart, at denne Bygning oprindeligt havde været opført ikke af brændte Mursten, men af Fraadsten eller Kildekalk, udskaaren i Kvadre; den maatte altsaa antages grundlagt i det 12te Aarhundrede. Vel havdes ved Badstrup-Taarnet i Nordsjæland Exempel paa Fraadstenens Anvendelse til verdslige Bygninger, men Terrainsituationen passede lidet til Tanken om, at en Borg skulde have været bygget paa dette Sted, i saa stor Afstand fra Søen, og Bygningen skjønnedes at have haft en rektangulair Form, tre-fire Gange saa lang som bred. Den laa efter Compasset bestemt i Retningen Vest-Øst. Denne Omstændighed i Forbindelse med en tydelig Afsats som til et Chor paa Indersiden af det Stykke af Muren, der var synligt mod Nord, gjorde det strax utvivlsomt, at »Kildemuren« var en Kirkeruin. Folkesagnet havde intet bevaret om denne Ruin. Indtil for c. 20 Aar siden havde man ofte hentet Bygningsmateriale fra den, særlig de Teglstene, der kunde fremgraves, og som navnlig brugtes til Skorstene i Byen. En senere nedreven Smedie ligeoverfor Præsteenkesædet var bleven opført ene af Stene fra Kildemuren. Ved at grave Fyld i Ruinens Østende havde man i hin Tid delvis blottet et Gulv, lagt af røde Murstene. Siden 1866 var der ikke gravet i Ruinen.

Hvad der paa denne Maade kunde skjønnes og erfares om Ruinens Ælde og Bygningsmaade, var imidlertid lidet tilfredsstillende. For saa vidt Forholdene, særligt den spirende Rug paa den omgivende Mark, tillode det, skete der en Eftergravning langs enkelte Partier af Muren for at faa en tydeligere Forestilling om Bygningens Størrelse og Plan.

Formodningen var rigtig: »Kirken« paavistes med sit Chor og dettes halvrunde Apsis, alt opført af Fraadsten. Den havde haft en anseelig Længde, 88 Fod udvendig fra østre til vestre Ende, hvoraf Choret med Apsis 21 Fod 8" l., svarende til en Bredde af 29 Fod for Skibet, 22 Fod for Choret. Sokkelen saas allevegne, hvor der gravedes ned, at være af Fraadsten; den havde Skraakant og hvilede paa et Fraadstens-Skifte, der umiddelbart sluttede sig til det af utildannede Kampestene lagte Fundament. Murenes Tykkelse var fra 3' 2" til 4'; de vare tykkest mod Vest. Rester af Murstensgulvet afdækkedes; i Skibet saas det paa det enkelte Sted, hvor der gravedes ned, lagt i Zigzakmønster. Der fandtes i Murgruset mange profilerede Teglstene, hvis smukke Profiler tydede hen paa en ældre gothisk Tid og paa, at de utvivlsomt havde været anbragte i tve- eller snarest tredelte Vinduer, der altsaa hidrørte fra en senere Ombygning og yderligere Udsmykning af Bygningen. Ogsaa var det af de fundne profilerede Teglsten tydeligt, at der i Tidens Løb var bleven indsat Hvælvinger i Kirken.

Selve Beliggenheden for Kirkeruinen var meget ejendommelig: afsides paa Bymarken, nær ved Skoven, som jo længere man kommer tilbage mod Kirkens Opførelsestid, maa have været den saameget nærmere. Man maatte uvilkaarligt tænke paa, at den engang kunde have staaet indenfor Skovens Grændser som en Art Skovcapel. Sognets Hovedkirke maatte paa den anden Side antages altid at have ligget som nu, i Byen og ved Kongsgaarden. Ogsaa den var bygget af Fraadsten i det 12te Aarhundrede; men den tilbagestaaende Rest af den oprindelige Kirkebygning, Skibet, viste sig ved Eftergravning ikke at have nogen Sokkel, altsaa at være tarveligere i sin Bygningsmaade end »Annexkirken« ved Skoven. Der maa saaledes have været særlige Grunde til, at man anvendte en saa meget større Omhu og Kunst ved Opførelsen af den sidste.

Men vilde det da kunne antages, at vi her stode overfor Ruinen af det for Knud Hertug ved hans Helligkilde opførte Capel? Bygningen var jo af en Størrelse, der ikke stod tilbage for nogen almindelig Sognekirkes, og vi befandt os i en hel anden Retning for Byen, end hvor man efter Traditionen havde villet vise denne Kilde. Og der fløds jo factisk ingen Kilde ved Ruinen, og ingen Erindring havdes om noget saadant Væld eller om gamle Folks Tale derom.

Dog her havde vi jo Navnet »Kildemuren« som et talende Vidnesbyrd om, at en Kilde alligevel engang maatte have flydt i Ruinens umiddelbare Nærhed. Terrainet Nord for havde tidligere været Eng og saaledes det sandsynlige Afløb for Kildevældet. Men var det Ruinen af det Capel, som omtaltes 1566, skulde der jo som yderligere Erindring om Kildevalfarterne kunne paavises at have ligget en Gaard paa Stedet, »Kildegaard« kaldet, hvor Benedictinermunken fra Ringsted Kloster havde boet, og hvor han havde solgt Aflad til Pilegrimmene. Navnet paa den fra Byen 1812 udflyttede Bondegaard, der nu ligger tæt sydvest for Ruinen, var imidlertid »Espegaard«. Dog dette Navn sagdes Gaarden at have taget med sig fra sin Plads inde i Haraldsted By. Man maatte da spørge efter de gamle Agernavne paa Lodden: en Olding nævnede mellem dem strax »Kildegaards-Ageren«. Men Beviset blev saa meget sikrere, da jeg paa det gamle Udskiftningskort fra 1794 (jvnf. Fig. 6), som Kammerherre Neergaard til Skjoldenæsholm forelagde mig, fandt ikke blot Navnet Kildegaards-Agre paa Espegaardens Lod, men ogsaa Navne som Kildemose-Agre (skrevet Killemuus-Agre) og Kilderøds-Ager, foruden, i den samtidige Jordebog, Navnet Kilde-Humperne, alle grupperede om den paa Kortet (se omstaaende Side) tydeligt betegnede rektangulære Capeltomt, der ved en smal uopdyrket Strimmel Jord ses at have staaet i Forbindelse med den da ligeledes uop-

dyrkede Eng[1]). Ved Siden af de mange paa Kilden henpegende Navne, der fandtes paa denne Mark, var det paafaldende, at man hverken paa Kortet eller i Jordebogen fandt Sværtekilden anført, ej heller Agernavne, der kunde bære Vidnesbyrd blot om et Kildesprings Tilstedeværelse paa dette Sted, om end ikke om dets Betydning som Valfartsted. De Agre, der have ligget til Siderne for Sværtekilden, bære Fælles-

Fig. 6. Agerinddelingen 1794 omkring »Kildemuren«.

navnet Storkebæks-Agre. Det var saaledes vel at mærke »Bækken«, ikke Kildevældet, man i gammel Tid havde for Øje og Tanke.

Naar paa denne Maade den Ruin, der kaldes »Kildemuren«, er vist at være Ruin af det under 1566 omtalte Capel af høj Anseelse i Katholicismens Dage, er der jo ikke

[1]) Til de nævnte Navne kan endnu føjes »Kildeparken«, en rund Sænkning Øst paa Lodden i Kildemose-Ageren. Navnet findes tidligst paa Generalstabens Maalebordskort.

længere Tvivl om, at vi her staa overfor det til hellig Knud Hertugs Ære byggede Capel, opført ved den Kilde i Haraldsted Skov, ved hvilken han faldt for Magnus' Haand. Det 12te Aarhundrede kjendte kun denne ene Helligkilde. Vi skulle nærmere følge de øvrige topografiske Vidnesbyrd, der i denne Retning kunne fremdrages.

Med Hensyn til selve den Plads, hvorpaa Capellet er opført, vil det strax forekomme iøjnefaldende, at Pladsen af en eller anden Grund maa have været forud given og ikke er bleven valgt. Det var en fast Regel i Middelalderen overalt, hvor Kirker opførtes, hvad enten Landsbyen, i hvilken den fik Plads, laa lavt eller højt, at man udsøgte den højeste Plads i Terrainet — Højningen være nok saa lav — til Byggeplads. Men Haraldsted Capellet er ikke opført paa Markens højeste Punkt; Terrainet hæver sig ikke saa lidt tæt østen for Tomten, og Capellet er bygget saa nær en Svej i Terrainet, som det vist i det Hele kunde ske. En Plads umiddelbart Nord for Capellet, omtrent $1^1/_2$ Skp. Land stor, skal ikke blot udmærke sig ved en Frugtbarhed, der siges at kunne tyde hen paa, at her havde været »som en Have«, men den skal efter Udsagn af en gammel, forhenværende Fæster af Espegaarden have baaret Levninger af en Mur, muligvis en Mur, der har hegnet om Kilden, og fra hvilken egentlig Navnet »Kildemuren«, efter at selv Grundstenene til den vare opbrudte, overførtes paa Capeltomten [1]).

Sværtekilden ligger henved en halv Times Vej Nord for Haraldsted By ad en Vej, der neppe i fordums Tid har udmærket sig ved sin Bekvemmelighed. Capellet ligger knap et Kvarters Vej fra Kongsgaardens Plads, kun c. 30

---

1) »Kildegaarden« menes af den nuværende Bruger af Lodden at have staaet c. 130 Fod N. Ø. for Capellet, hvor Terrainet er lidt højt, fordi der her er opbrudt mange Stene »som Bro i en Gaard«.

Alen fra den gamle Hovedlandevej i østlig Retning mod Roskilde forbi Skjoldenæsholm, en Vej, som, hvor den gjennem Ringsted har ført frem over Sigersted, Alsted, Topshøj mod Sjælands vigtigste Havnestad paa Vestkysten Skjelskør, alene ved de anførte Navne drager mange historiske og sagnhistoriske Minder frem for Tanken.

Magnus kommer til Haraldsted Skov østenfra, fra eller over Roskilde og drager tilbage til denne Stad. Kun én Beretning, men rigtignok Ringsted-Legenden, lader ham komme fra »Gefnewathe«, et Navn, der har sine Paralleler i Gjevninge og Gjentofte i det østlige Sjæland efter Navnenes gamle Skrivemaade, men som dog ikke kan paavises i denne Egn. A. D. Jørgensen henfører Stedet til Skaane. — Magnus er neppe kommen ad mistænkeligt ubefærdede Veje eller har gjort Holdt i en Skov en Fjerdingvej fra Byen; med tilsyneladende Aabenhed er han kommen ad den banede Kongevej og berammer Mødet i den nærmest ved Kongsgaarden liggende Skov paa et Sted, der ligger i beskeden Afstand fra Knuds Herberge.

Magnus sad og ventede i Skoven paa en vindfældet Træstamme, da Knud blev ham vaer. Efter Krønikernes Fremstilling har Magnus ventet Knud nær Skovens Udkant, saaledes som det var naturligt efter hans forstilte Færd, og saaledes som vel forøvrigt enhver vil bære sig ad, der i en Skov venter paa en Person, som skal komme fra aaben Mark. Magnus fører Knud lidt tilside i Skoven; vilde han være gaaet dybt ind i denne med ham, var der Grund til at ane Uraad. Capellet antyder, som sagt, Drabsstedet liggende kun 30 Alen Nord for Vejen efter dennes Retning endnu i forrige Aarhundrede.

Naar vi betragte Kortet fra 1794, se vi, hvor særdeles godt Betegnelsen »Skovens Udkant« maa have passet med Capellets Plads. Endnu i det nævnte Aar fandtes der smaa Skovpletter omkring det, der senere ere fuldstændigt ryddede. Brevet fra 1566 oplyser, at Skoven i Slutningen

af Middelalderen var bleven delvis ryddet om Kildegaarden, og Navnet Kilderød tyder hen paa en udentvivl langt tidligere foregaaet Afdrivning af Skoven til Agerjord. Men meget længere mod Vest kan Skoven sikkert nok ikke have strakt sig, saalænge Haraldsted By har været bygget; det forbyder den korte Afstand, hvori denne ligger fra Capellet, ligesom ogsaa den Omstændighed, at vi finde Præstegaardsjorderne henlagte øster ud fra Byen som Nabo til Espegaardens Lod; thi Præstegaardsjorderne valgtes ikke paa de mindst gode og senest opdyrkede Strøg af Bymarkerne.

Ved Navnet Kilderød kommer man til at mindes, at Knytlinga Saga siger Drabet foregaaet i et Rød. Ser Fortællingen i Sagaen om, at Skoven, hvori Knud dræbtes, kom til at hedde Lavard-Skov, end temmelig opdigtet ud — Stedsnavne skylde sjældent eller aldrig en enkelt forbigaaende historisk Begivenhed deres Oprindelse — saa kan det overfor Sagaens Fortælling om den »stedsegrønne« Slette, hvor Knud dræbtes, anføres, at det endnu paa Stedet er en fra fordums Tid bekjendt Sag, at hvormegen Mangel der end til sine Tider kunde være andensteds paa Græs, savnedes det aldrig paa Engdraget Nord for Kildemuren. Engen er nu forlængst under Plov.

Knud Hertugs Dødsdag faldt ikke paa en Aarstid, der egnede sig til Kildevalfarter; desto bekvemmere hertil var hans Skrinlæggelsesdag den 25de Juni. Som andensteds ved Helligkilder var der rimeligvis ogsaa her forbundet et Marked med Højtiden. Vi vide, hvor langvejs fra Troen paa en Kildes Underkraft endnu tidligt i vort Aarhundrede har kunnet drage besøgende til Kildevældet for at søge Helsen for Legeme og for Sjæl. Ceremonierne i Middelalderen kjende vi ikke noget til uden gjennem de Erindringer, der foreligge om dem i de senere Tiders Kildevalfarter, saaledes f. Ex. i Suhms Skildring af Valfarten til St. Olafs Kilde i Lunkinde ved Simrishavn midt i forrige Aarhundrede.

Først ofrede man i Kirken foran Helgenens Alter, hvor et stort Skrin var fremsat til at modtage Offergaverne; derefter gik man til Kilden. Men før man drak af dens Vand, ofrede man ogsaa her, d. v. s. man kastede Offergaverne i Kildebrønden. Men Offergaverne bestode, foruden af Pengestykker, af Naturalproducter som Brød, Ost, Flæsk og Kjød, saa at Vandet blev ganske fedt deraf. Dog dette afholdt ikke Folk fra at drikke det. Fra Kilden drog man siden til Markedet, hvorved Drikkelagene spillede en fremtrædende Rolle; de indlededes ved at drikke St. Olafs Skaal. Det var ikke alene saa, at man drak Vandet fra Helligkilderne, man toede sig ogsaa deri; endnu Jens Bircherod, den senere fyenske Biskop, lod St. Hans Aften 1675 Vand fra Vartov Kilde ved Kjøbenhavn bringe hen til en afsides Krog ved Stranden og toede sig deri.

Paa Tilbagevejen fra Valfarten til Knud Hertugs Kilden, der sikkert i Regelen lagdes over Ringsted for ogsaa samme Dag ved det gyldne Helgenskrin at paakalde Martyrens Bistand og vinde det Aflad, Pavebreve ligefra det 12te Aarhundrede (Coelestinus' Bulle 1192) havde tilsagt dem, der kom til hans Grav med Ofre og Almisser [1]), droge Pilegrimmene gjennem Haraldsted. Atter her, S. Ø. for Kirken, mødte deres Øje et sprudlende Kildevæld. Intet Under var det, at efterhaanden ogsaa denne Kilde knyttedes til Knud Hertugs Navn, og at Legenden fortalte den fremvældet, hvor man havde hvilet med hans Ligbaare. Ad denne Vej havde man factisk ført hans Lig fra Skoven, hvad enten man stilede mod Kongsgaarden eller mod Kir-

---

[1]) Et Diplom, indført i Esrom Klosters Brevbog (O. Nielsens Udg. Nr. 93) og udstedt 1337 i Ringsted in festo translationis S. Kanuti ducis et martiris, viser os som tilstedeværende aabenbart paa Grund af Dagens Betydning bl. a. Roskildebispen og Hertuginde Ingeborg af Sverige, Halland og Samsø. Konger raadede ikke i Danmark paa hin Tid.

ken i Haraldsted. Var der først to Kilder paa samme Bymark, der havde Ry for Hellighed, blev et saadant Ry let overført ogsaa paa en tredie, naar denne tiltrak sig Opmærksomheden ved at sprudle raskere end de andre. Man har endog villet tale om endnu en fjerde Helligkilde, Vibæk-Kilde, vestlig paa Bymarken (Matr. Nr. 15 a). Det er ogsaa andenstedsfra kjendt, hvorledes visse Kilders Ry er kommen op selv i nyere Tider og have fortrængt de ældre i Anseelse [1]). Og som vi finde det saa tidt, fortsattes Kilde-Valfarterne til Haraldsted længe efter at det var gaaet tabt for Erindringen, hvad der var Kjernen i Troen paa Kildevandets helbredende Kraft.

Med de ovenfor omtalte Eftergravninger i Capeltomten havde det kun været Hensigten at fremdrage øjeblikkelige Beviser for, at Ruinen var af en Bygning, der havde været bestemt til kirkeligt Brug, samt nogenledes at komme til Kundskab om dens Størrelse. Efter at Overenskomst om Ruinens fuldstændige Fremgravning og Fredning under Directionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, med Indvilligelse af Godsejeren, Kammerherre Neergaard til Skjoldenæsholm, var truffet med Gaardforpagteren Christopher Christophersen, er Udgravningen i Løbet af 1884 fuldstændigt tilendebragt og har givet følgende Oplysninger om Capellets Bygningshistorie.

Der er bleven rejst en Fraadstensbygning, opført meget omhyggeligt og regelmæssigt med et indvendigt 41 Fod 4" langt og 21 Fod 3" bredt Skib, hvortil slutter sig et 18 Fod 7" l. og 15 Fod 4" b. Chor med halvrund Chorslutning. Under

---

[1]) P. M. Stolpe: Vartov-Kilde og Holbergs »Kilderejse« i Danske Saml. 2den R. VI, 269.

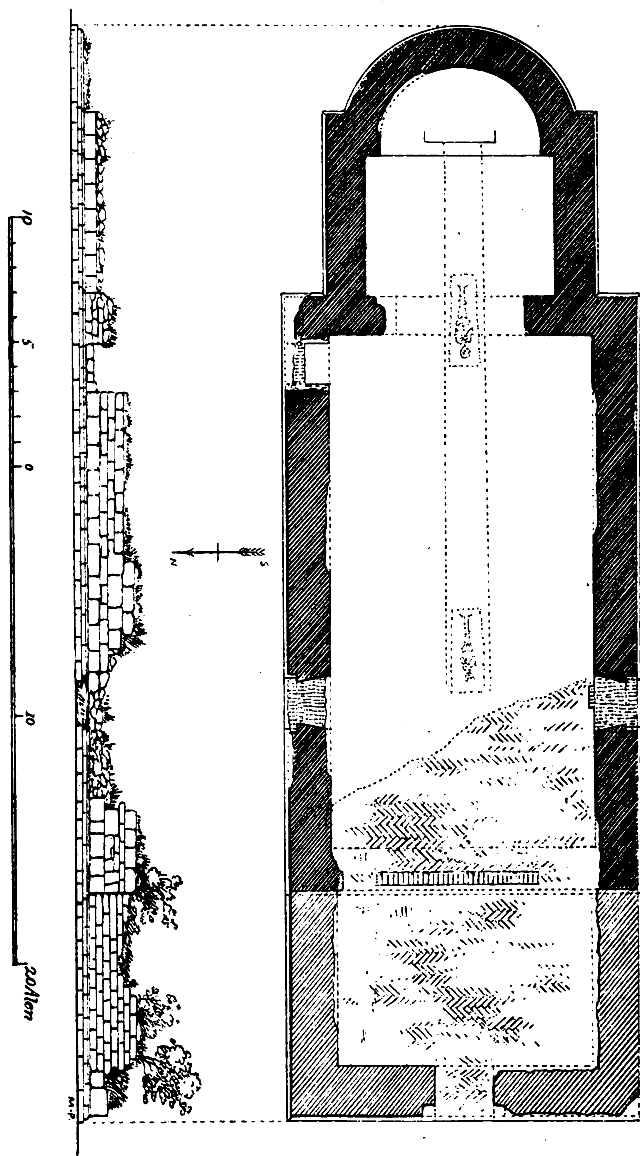

Fig. 7. Plan og Opstalt af Ruinen af St. Knuds-Capellet ved Haraldsted.

hele Kirken fulgtes den tidligere omtalte Fraadstenssokkel med Skraakant, anbragt ovenpaa et fremspringende Skifte af almindelige Fraadstenskvadre, der hvilede paa de egentlige Grundstene, Kampestene af 3/4 Al. i Tykkelse (Fig. 8—9). Murene ere paa sædvanlig Vis fyldte, navnlig med Flintbrokker nedlagte i Kalk. Fraadstenskvadrene ere regelmæssige Blokke af forskjellig Størrelse, de længste indtil 2 Fod 5". De største ere fortrinsvis anvendte i de nederste Skifter og i Bygningens Hjørner; enkelte Steder har et smalt Skifte vexlet med et bredere, saaledes at Stenene i det overliggende Skifte dækkede de lodrette Fuger i det underliggende. Flere Kvadre, navnlig i Hjørnet mellem Chor og Skib mod Syd, ses tilhugne med en Fals, hvori den tilstødende Sten hviler (Fig. 8). Af Indgangsdøre var der i Skibet de to sædvanlige, overfor hinanden paa Nord- og Sydside. Døraabningerne udvide sig skraat indad til 4 Fod. Om Vinduernes Udseende og Størrelse, og om det til Vinduestikket anvendte Materiale foreligger intet Vidnesbyrd ved nogen løst funden Kvader. Murene af Capelruinen staa ikke højere end til 3 Fod (paa Nordsiden); af Apsis er kun Sokkelen tilbage, der endog er afbrudt paa en Strækning mod N. O.

I en romansk Tidsalder, da endnu Fraadsten blev anvendt til Byggemateriale, har man nedrevet den vestre Endemur og forlænget Skibet 14 Fod 4" indvendig Maal mod Vest (cfr. Planen, ved J. B. Løffler). Tilbygningsfugen ses tydeligt paa begge Sider, navnlig mod Nord (Fig. 9), hvor flere Skifter af Muren ere bevarede, end mod Syd. Skraakanten paa Sokkelhjørnestenen under den oprindelige Vestende kan følges ind i den nævnte Fuge, og de i Tilbygningen anvendte Fraadstenskvadre ere mindre end de, der findes i den ældre Bygning. Med en Omhu, der ligesom selve Fraadstensmaterialet røber, at Udvidelsen mod Vest ikke kan ligge den oprindelige Bygning fjern i Tid, har man tildannet og bygget Sokkelen under det ny Parti éns med Sokkelen

under den ældre Del af Capellet; kun ligge Grundstenene i et ubetydeligt (c. 2″) højere Niveau (Fig. 9). Tilbygningens Bestemmelse at tjene som en Art Forhal fremgaar af, at der paa Vestenden aabnedes en ny Indgangsdør. Dennes Karme danner modsat Sidedørenes rette Vinkler med Murfladerne, men ligesom disse Døre har den en udvendig retvinklet Smig. Langs ned ad denne ses Rester af Kalk, som om der til hver Side havde staaet en Halvsøjle, men nogen Base for en saadan spores ikke, ej heller er noget Brudstykke af Søjler fundet i Ruinen.

Fig. 8. Hjørnet af Choret mod Syd.

Fra en endnu senere Tid end Fraadstensudvidelsen mod Vest, men dog fra en tidlig gothisk Tid, henved

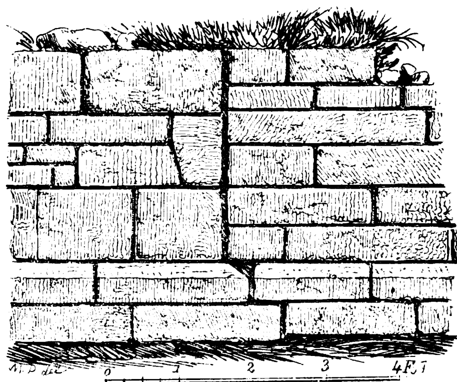

Fig. 9. Tilbygningsfuge paa Nordsiden.

Midten af det 13de Aarhundrede, maa en Udbedring og en Udsmykning af Capellet med Anvendelse af Tegl antages

at hidrøre. Der er i Ruinen fundet adskillige fint profilerede Formstene, der udentvivl have været anbragte i Vinduesindfatninger. Figur 10 a viser Midtcolonnen til de delte Vinduer. Naar vi samle Karmstenene, saaledes som de kalkede Flader anvise, har Profileringen af Vinduesindfatningerne mulig været som antydet Fig. 10 b.

Det er vel neppe sandsynligt, at man gjennemgaaende har omdannet Capellets oprindelige Vinduer i Chor og Skib

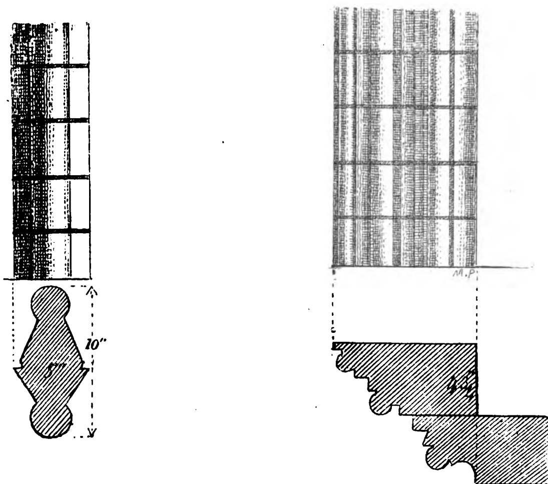

Fig. 10 a. 10 b. Vinduesprofiler.

paa den her anførte Maade i en saa tidlig Del af Middelalderen. Rimeligere er det, at man har indskrænket sig til en Udsmykning af Capellets Vestende, hvor Hovedportalen fandtes, maaske vovet at opføre et let bygget Teglstenstaarn, som Fraadstensmurene, af hvilke den vestre Mur var 4 Fod tyk, vel kunde være stærke nok til at bære [1]). Vidnesbyrd om, hvorledes et saadant Taarns østre Mur har været støttet, mangle imidlertid i Ruinen. Ud-

[1]) Cfr. »Capelbygningen« i det Segl, som den roskildske Provst Johannes de Capella førte c. 1350. Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller, T. XIV, Fig. 221.

for Vestenden blev ved Rydningen fundet en glasseret Teglsten med hosstaaende Ornament (Fig. 11). Det er maaske en Rest af en Gulvflise, henhørende til det oprindelige Gulv; men man maatte da ved de foretagne Gravninger have truffet paa flere saadanne. Snarere kan den derfor tænkes at have været anbragt i et Ornamentbaand paa vestre Mur.

I Ruinen er fundet en stor Mængde til Hvælvingsribber anvendte Formsten af Tegl. De to forskjellige Profileringer (Fig. 12) vise hen paa, at Overhvælvingen er sket til to forskjellige Tider; Ribbeformen med den stærkt

Fig. 11. Ornamentsten af Tegl.

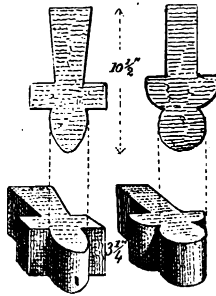

Fig. 12. Profilstene til Hvælvingsribber.

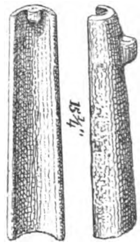

Fig. 13. Tagsten.

afrundede Staf maa tilhøre den ældre, den med den svagt tilspidsede Staf den yngre Tid. Der er Grund til at tro, at Skibet først i den senere Middelalder er bleven overhvælvet.

Skibet maatte efter sin Størrelse have tre Hvælvingsfag, men skulde ikke den vestre afvige altfor meget i Størrelse fra de andre, maatte Pillerne rejses ligefor Indgangsdørene paa Nord- og Sydsiden. Paa denne Maade forklares den for den senere Middelalder egne, raa Maade, paa hvilken Sidedørene ere blevne tilmurede, idet man tildels har fyldt Døraabningen med store Kampesten, der

fuldstændigt afbryde den smukke Sokkel og forøvrigt til Udmuringen baade har anvendt Tegl og Fraadsten. Fundamentet for en Hvælvingspille er kjendeligt ved den søndre Dør, ellers ere Hvælvingspillerne baade i Taarnet og i Skibet opbrudte lige til Grunden for at vinde Murstene, og ingensteds ere selve Fraadstensmurene mere medtagne end netop der, hvor Teglstenspillerne kunne antages at have stødt op til dem.

Da Dørene paa Siderne tilmuredes, aabnede man istedenfor dem kun en enkelt ny Dør ved at gjennembryde Muren paa Skibets Nordside umiddelbart ved Chorvæggen. Karmene udmuredes med Teglsten, og der anbragtes et meget højt Trin i Døren, dannet af Fraadstene, som vare vundne ved Gjennembrydningen. At man brød den ny Dør ud paa Nordsiden og ikke paa Sydsiden, har aabenbart kun havt den Grund, at den hellige Kilde fandtes til denne Side; Hovedindgangen til Capellet vedblev at være fra Vestenden.

Gulvet fandtes bevaret i Taarnet og i Halvdelen af Skibet. Det var alle Steder, ogsaa i Døren mod Vest, lagt i Zigzakmønster af almindelige Munkestene 10" l. 5" br., og kun afbrudt, hvor Forbindelsesbuen mellem Taarn og Skib havde været, ved en Række jevnsides lagte Murstene, der markerede ligesom et Trin. Hvor der gravedes ned under Gulvet, lykkedes det ikke at spore noget ældre Gulv.

Alterpladsen i Apsis skiltes ved et lavt Trin, i hvis Kant laa Tegl saa vel som Fraadsten, fra det øvrige Chor. Gulvet her var lagt af paafaldende uregelmæssige Fraadstene, og Alterfundamenterne vare i det Hele, som de nu forefandtes, noget usikre som saadanne; væsenligst bestode de af raat udkløvede Granitstykker af en og samme Sten; Kalkforbindelse sporedes ikke længer. Efter den Omhu og Regelrethed, alle de oprindelige Partier af Kirken viste, maa man formode, at Alteret har været opmuret af regelmæssige Fraadstenskvadre, og at dets rette Fundamenter

saaledes vare forstyrrede. Det er nemlig ikke usandsynligt, at Capelbygningen efter Reformationen har tjent til profant Brug for Præsten, der boede paa den uselige Kildegaard, maaske endog til Bryggers og Bagers. Overliggeren til en Haandkværn udgravedes saaledes ved Hvælvingspillen foran den tilmurede søndre Dør, og i Choret har der efter det meget forkullede Træ, der fandtes i Gulvunderlaget, været tændt stærke Baal.

Tagdækket, der oprindeligt rimeligvis var af Bly, har i den senere Middelalder bestaaet af de sædvanlige Tegl 15½ Tom. l. (Fig. 13). Tagstenenes Profil varierede i to Former, den ene hul, omtrent halvcirkelformet, den anden, fra Middelalderens seneste Tid, fladere i Buen.

Medens Capellet blev udgravet, foretoges der af Forf. forskjellige Eftergravninger uden om Capellet for muligt at træffe paa Vidnesbyrd om, hvor den hellige Kilde havde flydt. Terrainet Nord for Capellet, hvor den »stedsegrønne« Eng havde været, var jo den Plads, paa hvilken der fortrinsvis maatte søges. Der blev her kastet Grøfter i forskjellig Retning, indtil hvor Sænkningen i Engen var dybest, men Eftergravningerne bragte ikke nogen Oplysning i den ønskede Retning. Det viste sig, at Terrainet havde skraanet stærkere fra Capellet mod Engen end nu. Opfyldningen, der allerede i 14 Fods Afstand viste sig at være 2 Fod 5 Tom., en Tykkelse, som den forøvrigt ogsaa havde i 22 Fods Afstand, var meget sort, blandet ikke blot med Brokker af Tegl og Fraadsten, men med talrige Knokler af større og mindre Kreaturer. Et Par smaa Hestesko fandtes, men forøvrigt kun faa og lidet mærkelige Gjenstande af Jern (Søm, Nagler, et Knivsblad). Af Potteskaar optoges flere, enkelte af Kander med Hank, de fleste af Potter med Ben, ligeledes et afslaaet Stykke af Randen til en Malmgryde. Jordlaget havde ikke paa nogen af de andre Sider af Capelruinen den opfyldte, sortblandede Charakter som paa Nord-

siden, hvilket ogsaa var bemærket tidligere ved Markens Pløjning.

For ikke at lade nogen Gisning om Kildens Plads uprøvet, kastedes der inde i Capellet en dyb Grøft fra det formentlige Altertrin til det Sted udfor de oprindelige Sidedøre, hvor Murstensgulvet laa bevaret (Fig. 7). Det blev tydeligt, at der ingen Grund var til at fravige Antagelsen af, at Kildens Beliggenhed havde været udenfor Capellet, hvorpaa saa meget andet tydede hen, skjønt Pladsen ikke blev funden. Man traf ovenikjøbet paa to Grave, begge uden Spor af, at Ligene havde været nedlagte i Kister. Det ene Skelet laa i Skibet 2 Fod 6 Tom. dybt; Hovedet naaede omtr. udfor Østsiden af Dørene. Det laa i V.—Ø. med Armene bøjede ind over Overkroppen og Hænderne hvilende, den ene ovenfor den anden, paa Brystet. Tandrækkerne vare fuldstændigt tilstede og viste kraftige Tænder; Kraniets Sømme vare aldeles sammenvoxede, hvilket tydede hen paa en i alt Fald noget fremrykket Alder. Underextremiteterne blottedes kun delvis. — Det andet Skelet laa i Choret, Hovedet naaede lidt vest for Chorbuen. Skelettet laa kun 2 Fod dybt, udstrakt fra V.—Ø. Fra Isse til Fod maalte det 4 Fod 9 Tom. Efter Tænderne at dømme, der for en stor Del manglede, medens de tilbageværende vare meget slidte, maa Skelettet have tilhørt et ældre Individ, og Kraniets Finhed saa vel som hele den iøjnefaldende spinkle Knokkelbygning tydede i Forbindelse med Skelettets Længdemaal hen paa en Kvinde. Armene laa bøjede ind over Overkroppen med Hænderne samlede, udentvivl foldede, under venstre Nøgleben. Mellem Fingerbenene optoges 3 Perler, forarbejdede af et Stof, der ligner forstenet Ben, aabenbart henhørende til en Rosenkrands, som Liget har holdt mellem de foldede Hænder, men hvis øvrige Perler have været af et lettere forgængeligt Materiale. De tre nævnte Perler vare meget slidte ved Rosenkrandsens Brug.

Benyttelse af Capellet til deri at anlægge Grave, kan ikke antages at svare til dets oprindelige Charakter som Kildecapel. At ingen Levning af nogen muret Grav fra den ældre Middelalder fandtes paa den opgravede Strækning, Kirkens Midtlinie, end ikke foran Alterpladsen, hvor et Gravsted først vilde være bleven valgt, viser Rigtigheden af denne Opfattelse. Til yderligere Vidnesbyrd om, at de fundne Grave tilhøre den seneste Middelalder, tjener Fundet af et Brudstykke af en Tagsten af den fladeste Form under Skelettet med Rosenkrandsen.

De to Pilegrimsgrave i Capellet tjene paa en smuk Maade til at udfylde det Billede af Valfarten til Knud Hertugs Kilde ligetil Middelalderens seneste Dage, som vi ogsaa ved den paaviste gjentagne Udvidelse og Forskjønnelse af Capellet have Vidnesbyrd om.

Vi kunne ikke godt antage, at Fraadsten er anvendt som Byggemateriale senere end Valdemar den Stores Dage. Det er derfor sandsynligt, at Udvidelsen mod Vest er foregaaet ved den Tid, da Hertug Knud skrinlagdes. Capellets Grundlæggelse rykkes derved længere tilbage i det 12te Aarhundrede, er end, som paavist, Afstanden i Tid mellem den ny og den gamle Del af Bygningen ikke stor. Man kan da henføre Capellets Grundlæggelse til den Tid, da Knuds Helgenry kom op, og hans Søn og Brodersøn ivrede for at drive hans Anerkjendelse som Helgen igjennem, c. 1146. Da den sidstnævnte blev Konge, udstedte han 1148 — Datoen er ikke anført — i Haraldsted Kirke[1]) sit oven-

[1]) Af Brevet fra Abbeden i Ringsted til Frederik II 1566 ligesom af Abbed Niels' Brev til Christian III 1546 (Erslev & Mollerup: Danske Cancelliregistranter 1535—50, S. 311; cfr. Danske Magasin 4. R. IV. 325), fremgaar det, hvad man i og for sig maatte vente, at Haraldsted Kirke fra en tidlig Tid har ligget under Ringsted Kloster, er end Sognetienden af Haraldsted allerede c. 1188 tillagt Sorø Kloster af Ærkebisp

omtalte Gavebrev til Ringsted Kirke til Ære for Jomfru Maria og Hertug Knud. Af Vidner »staaende hos i Kirken« nævnes i Brevet Bisp Tyge (af Børglum), Prioren Absalon (af Ringsted), Kongens Capellan Asker, Hr. Karl (vistnok Søn af Erik Jarl og Cæcilia, hos hvem Knud Lavard tilbragte sin sidste Nat), Peder Thorstensøn og Riber Ulf (Kongens bekjendte trofaste Høvedsmænd), samt Magnus Henriksøn (muligt Henrik Skatelaars Søn, senere Konge i Sverige), »cum aliis quam plurimis«.

De anførte Personer kunde vel nok være komne tilstede i Haraldsted under et sædvanligt Gjæsteri af Kong Sven i den derværende Kongsgaard, der endnu saa langt ned i Tiden som 1654 holdtes vedlige som Kongs-Herberge [1]),

---

Absalon (Thorkelin: Dipl. Arnemagnæanum, 276). Sikkert er ogsaa Sognets Hovedkirke, hvis udskaarne Inventarium fra Middelalderens sidste Dage (cfr. Worsaae: Monstranshuset i Haraldsted Kirke i Folkekalender for Danmark 1854) i sin Art, som samlet Udstyr, er enestaaende herhjemme i en Landsbykirke, bleven rig af Valfarterne til Capellet i Skoven. Ogsaa denne Kirkes Mure fortælle om gjentagne Udvidelser og Tilbygninger i Løbet af Middelalderen. Der vides foruden Højalteret, til søndre Side i Choret, at have været et St. Jørgens Alter, stiftet 1514, som først nedbrødes i 1816 (Kirkens Liber Daticus). — Paafaldende er det, at man trods de Bekræftelsesbreve, de forskjellige Konger, ifølge Brevene 1546—1566, have udstedt til Ringsted Kloster paa Besiddelsen af Haraldsted Kirke, ikke nu kjender noget saadant. Det kunde ligge nær at antage, at Ecclesia de »Halstathe«, som, Valdemar gav Klosteret 1177, var en Fejlskrift for »Haraldstathe«, idet Forkortelsestegnet var overset. Ringsted Kloster vides nemlig ikke at have haft nogen Ejendom paa Laaland, hvor Ecclesia de »Halstathe« maa søges som Halsted Kloster. Imidlertid ses det af et Brev fra 1354 (De ældste danske Arkivregistraturer I, 108), at Halsted Kloster virkelig stod i et underordnet Forhold til Ringsted Kloster, hvis Abbed stadfæstede dets Mageskifte med Kong Valdemar; altsaa maa den nævnte Læsemaade være rigtig.

[1]) Worsaae: Minder fra Valdemarernes Tid l. c. S. 267.

men ifølge Hamsfort [1]) blev Gavebrevet udstedt under en større Forsamling »Comitium« i Haraldsted. Blandt de anførte Vidner i Diplomet forekomme for faa Gejstlige, til at en kirkelig Handling kan antages at have været Hovedanledning til Forsamlingen; men Gavebrevet vidner tilstrækkeligt om, at Kongen i de Dage har været betænkt paa, hvad der tjente hans ved Haraldsted myrdede Farbroder til ærefuld Ihukommelse. At under disse Omstændigheder Pladsen tæt udenfor Haraldsted By, hvor Knud, i hvem Kongen selv saa en Helgen, havde lidt »Martyrdøden«, skulde have ligget uhegnet og upaaagtet, er utænkeligt. Vi have Exempler paa, at Kongefamilien, naar en voldsom Død har berøvet dens Medlemmer Brugen af de sidste Naademidler, har ladet opføre Bodscapeller for de Dræbtes Sjæle paa de Steder, hvor de havde fundet Døden, uden at paa nogen Maade Tro paa dem som Helgen skulde til for at drive Sagen frem. Saaledes fik Kong Sven Eriksøn selv i Aarhundredets Midte sit Bodscapel paa Grathe Hede, ligesom et andet i det følgende Aarhundrede rejstes for Kong Erik Glippings Sjæl i Finderup. Saa meget snarere tør det formodes, at der for en saa populair Fyrste som Knud Lavard tidligt er bygget et Capel paa det Sted, hvor han myrdedes, oprindeligt bestemt til derfra at sende Bønner mod Himmelen for den myrdede Hertugs Sjæl, senere viet til ham som en af Kirkens Hellige, der selv modtog Forbønner for Sjælene. Vi se, at hans Minde og Sjælebod allerede laa Broderen, Kong Erik Emun, varmt paa Sinde, da denne 1135 til hans Ihukommelse, hvem han »havde elsket mere end noget andet Menneske«, gav en betydelig Gave til Ringsted Kloster.

Men hvad enten det var til Bod for den ene eller for de mange Menneskesjæle, at Alteret først rejstes ved Kil-

---

[1]) Scriptores rer. Dan. I, 274.

den, hvor Knud Hertug led »Martyrdøden« i Haraldsted Ore, saa er det nu for os Mindet om den historiske Personlighed, Kong Erik Ejegods Søn, Skjalm Hvides Fostersøn, Faderen til Valdemar den Store, der træder levende frem, naar vi staa indenfor det Rum, som Capelruinen hegner. Det er da navnlig hans tragiske Endeligt, vi stedes overfor med en Følelse, der let lader os glemme Afstanden af de otte og et halvt Aarhundrede. Hvor Capellets Alter rejstes — og Pladsen kunne vi jo pege paa — der flød den 7de Januar 1131 Knud Lavards Blod, Martyrblodet for Danmarks gjennem Kamp og Forvirring gryende Stortid.

INDSKRIFTERNE PAA KIRKERNE I HARALDSTED OG ALLINDEMAGLE.

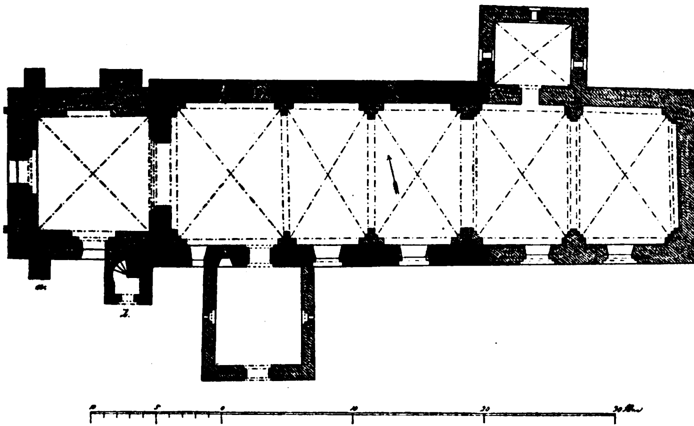
AF

J. B. LØFFLER.

Haraldsted Kirke ved Ringsted hører til det des værre kun altfor store Antal af vor Middelalders Kirkebygninger, som i Aarhundredernes Løb er undergaaet saa mange og saa gjennemgribende Forandringer, at den i vore Dage fremtræder med et fra det oprindelige højst forskjelligt Udseende. Kun tre af Skibets, med Fraadsten opførte Mure staa tilbage af den ældste Kirke; men disse ere dog tilstrækkelig talende til at oplyse os om, at vi i dem sikkert have Rester af den Bygning for os, til hvilken Knud Lavards Lig blev ført umiddelbart efter Mordet i Haraldsted Skov. Kirken maa have haft den almindelige vesterlandske Form, saa at det altsaa er Koret og mulig tillige en halvrund Alterbygning, der ere blevne nedbrudte, og de bevarede Murpartier vidne om, at den har været noget større end vore Landsbykirker i Almindelighed ere*).

*) De i omstaaende Plantegning med Sort anlagte Flader betegne Kirkens ældste Partier. — For dem, der maatte ønske udførligere Oplysninger om de her omtalte Kirkers Bygningshistorie og monumentale Inventariegjenstande, henvises til J. J. A. Worsaaes: Monstranshuset i Haraldsted Kirke ved Ringsted (Folkekalender for Danmark 1854, S. 76), samt til Indberetningerne om mine for Direktionen for de nationale Mindesmærkers Bevaring foretagne Undersøgelser af Kirkerne i Ringsted Herred (1883).

Indtil hen imod Slutningen af det 15de Aarhundrede synes Kirken i alt Væsenligt at have bevaret sit oprindelige Fysiognomi, da man — blandt andre Byggearbejder — ved dens Vestside opførte et Taarn, hvis østre Mur kom til at hvile ovenpaa Skibets Gavl. Taarnet blev bygget med Kridtsten til Hovedmateriale, og tværs over dets søndre Yderside, i en lidt større Højde end Skibets Tagskjæg, udskar man i Kvadrene en Indskrift til Minde om dette Byggeforetagende. Det nye Murværk maa imidlertid enten være

Plan af Haraldsted Kirke (J. B. L. 1883).

bleven opført paa en alt andet end solid Maade, eller ogsaa har Ildsvaade skjørnet det; thi senest i Tiden hen imod det 16de Aarhundredes Midte blev det nødvendigt ikke blot at ombygge hele Taarnets øvre Parti, men tillige at styrke den tilbagestaaende Del af dets søndre Mur med en anselig Støttepille (Planen, *a*). Taarnopgangen, der tidligere havde været paa den nordre Side, blev tilmuret, og et nyt Trappehus opførtes mod Syd (*b*). Ved disse Arbejder blev den ovennævnte Indskrift til Dels ødelagt; men største Parten af de med Bogstaver forsynede Kvadre skaanede man dog, og

indmurede dem — rigtignok paa aldeles vilkaarlig Maade — rundt omkring i det nye Murværk.

Den Del af Indskriften, som endnu er bevaret paa sin oprindelige Plads — Læsningen af den begyndes ved det sydvestre Taarnhjørne —, lyder bogstavret gjengiven saaledes: Dns + ihusxps alpha et O | Støttepillen *a* | ia iohes stus petrus Herluf skue frue ølgor dns ericus laurencii iep and | her støder Indskriften mod Vestsiden af Trappehuset *b**). De spredte Dele af Indskriften findes paa følgende Steder: Foroven i Støttepillens søndre Side ses en Kvader, hvorpaa læses: Anno dni m°, derunder en Kvader med en Snabelsko lignende Figur**), under denne igjen en Sten med Navnet matic tot', og endelig en Kvader, hvorpaa: Deus. I samme Pilles Vestside sidder en Sten med Indskriften: cdlxx octavo, og paa Taarnets Vestside, i Skjellet mellem det ældre og yngre Afsnit, en Kvader med Ordet homo. — Samle vi nu Indskriftens enkelte Dele, idet vi tillige opløse de forekommende Forkortelser og supplere det Manglende, da vil den som Helhed komme til at lyde: ***Dominus Jhesus Christus, Alpha et O(mega), Deus (et) Homo, (Mar)ia, Johannes, sanctus Petrus, Herluf Skave, Frue Øllegaard, dominus Ericus Laurentii, Jep And(ersøn), Matic Tote. Anno Domini mcdlxx octavo.*** Indskriften har altsaa været ordnet ganske paa samme Maade som flere af vore Klokkeindskrifter fra ca. 1500, og ligesom i disse

*) Ordet »et« efter »alpha« er paa Stenen givet med et ɀ lignende Tegn, til hvilket der ikke haves nogen tilsvarende Type.

**) Denne Figur, hvis Betydning jeg forgjæves har søgt en fyldestgjørende Forklaring paa, findes ofte paa vore Kirkeklokker og undertiden ogsaa paa Snitværksarbejder fra Tiden omkring 1500. I Reglen er der anbragt en Krone umiddelbart over eller, rettere, ovenpaa »Skoen«. Tanken ledes snarest hen paa Mærket for et Haandværker-Gilde.

træffe vi her Sognepræstens og et Par Kirkeværgers Navne. Bygherren, Herluf Skave til Eskildstrup, Høvedsmand paa Skjoldnæs, der var gift med Øllegaard Hemmings Datter af Slægten Valkendorf, og Broder til den roskildske Biskop Niels Skave, blev jordfæstet i Ringsted Klosterkirkes Hovedskib. Langs Siderne paa hans Gravsten, der nu findes henstillet ved den søndre Korsfløjs søndre Indervæg, læses følgende Indskrift: »Hic iacet nobilis vir Herlogus Skawe, armiger, de Asgilstrop, qvi obiit anno domini md, et uxor eius domina Ølgard Hemmingsdotther« *). Midt paa Stenen ses Skavernes og Valkendorfernes Vaaben, i Hjørnerne Evangelistsymbolerne.

Indskriften paa Haraldsted Kirke bragte godt en Menneskealder senere Ejeren af en anden Kirke dér i Egnen til paa lignende Maade at lade Aaret, hvori et større Byggeforetagende var bleven udført, komme til Efterverdenens Kundskab. Allindemagle Kirke, nu Annex til Haraldsted, havde víst sig at være for lille til Menighedens Behov. Det gamle Kor blev da nedbrudt, hvorefter man forlængede Skibets Mure betydelig mod Øst, og foroven i det tilbyggede Stykkes søndre Ydermur indsattes følgende, i en Række Kridtstenskvadre udskaarne Indskrift: Anno dni | Billernes Vaaben | md : x : iiii die | Rønnovernes Vaaben | sti olavi Cristiernus rex dacie. Mellem Olaus og Christiernus

*) Herluf Skaves Dødsaar har, saa vidt vides, Historien ikke bevaret, og hans Gravsten yder os trods det anførte Aarstal næppe nogen fuldt paalidelig Oplysning i saa Henseende. Indskriftens tredje Linje slutter med »md«, men umiddelbart foran Begyndelsesordet »et« i den fjerde Linje findes et Spatium paa $3^1/_4$ Tommers Bredde, der — i Overensstemmelse med hvad vi saa ofte træffe paa vore Gravstene — maa formenes at have været bestemt til at optage Dødsaarets Tiere og mulige Enere. Sandsynligheden taler da for, at Herluf Skave selv har ladet Stenen hugge, og at de Efterlevende — hvad der des værre kun altfor ofte skete — have glemt at supplere det Manglende.

findes paa en Strækning af to Alen intet Spor af Bogstaver i Kvadrene. Bygherren her kan ikke have været nogen Anden end Rigsraad Steen Bille Basse til Søholm og Allindegaard*), der var gift anden Gang med Fru Margrete Rønnov.

*) Af denne Gaard, der laa tæt sydvest for Kirken, er nu intet Spor tilbage.

YDERLIGERE UNDERSØGELSER ANGAAENDE BORNHOLMS OLDTID.

Af

Amtmand E. VEDEL.

I Aarbøgerne for 1878 havde jeg den Fornøjelse at meddele nogle nyere Undersøgelser angaaende Jernalderen paa Bornholm (jfr. tidligere Meddelelser om de bornholmske Brandpletter i Aarb. 1870 og om den ældre Jernalders Begravelser paa Bornholm i Aarb. 1872). Senere er der foretaget ikke saa ganske faa Undersøgelser paa Bornholm saavel af mig som navnlig af Lærer Jørgensen i Ibsker. Adskilligt Nyt er der fremkommet derved, men det største Udbytte, som de senere Aar have bragt, hidrører dog fra de antikvariske Beskrivelser af Øens enkelte Sogne, som ifølge Opfordring fra Museet for de nordiske Oldsager ere blevne affattede dels af Lærer Jørgensen dels (Østermarie, Rø, Olsker og Allinge Sogne) af Førstelærer Petersen i Allinge. Tillige ere mange Oplysninger blevne tilvejebragte ved Gjennemsyn af det oldnordiske Museums og det Kgl. Møntkabinets Fundprotokoller fra disses Begyndelse indtil Nutiden.

For Tiden er jeg i Færd med at sammenskrive Alt, hvad der hidtil vides om Bornholms Oldtidsforhold, i et større Arbejde; men da det endnu kan vare temmelig længe,

inden dette naar frem til at kunne udgives, har jeg troet, at en kortere Angivelse af de seneste Aars Erfaringer vilde kunne være af nogen Interesse.

Samtlige i nedenstaaende Meddelelser omhandlede Oldsager, der ere fremkomne ved Lærer Jørgensens og mine Undersøgelser, ere efterhaanden blevne indsendte til Museet i Kjøbenhavn.

Forkortelser, som ere benyttede i denne Afhandling:

S. G.	ɔ:	Selvejergaard.
V. G.	ɔ:	Vornedegaard.
Aarb.	ɔ:	Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.
Lund	ɔ:	Et i det oldnordiske Museums Arkiv bevaret Manuskript af Landmaaler N. Lund fra omtrent Aaret 1820 med mange Afbildninger af Oldtidsminder i Vester og Nørre Herreder.
Worsaae	ɔ:	Worsaaes Afbildninger af nordiske Oldsager. Kjøbenhavn 1859.
Rygh	ɔ:	Ryghs Afbildninger af norske Oldsager. Kristiania 1880.
Montelius	ɔ:	Svenska Fornsaker af Oscar Montelius.
Mus. Nr.	ɔ:	Nummeret i det oldnordiske Museums Fundprotokoller.
S. B.	ɔ:	De antikvariske Sognebeskrivelser; hvert Sogn har sin særlige Nummerfølge.

A. Stenalderen.

Gravkamre og Dysser[1]).

Det største endnu bevarede Gravkammer paa Bornholm findes Syd for Tornegaard i Nylars Sogn. Det er indvendig 9 Alen langt, $2^1/_2$ Alen bredt og mindst $2^1/_6$ Alen højt, dækket med vældige Overliggere. Et andet mægtigt Kammer findes ved Jættedalen under 20de Selvejergaard i Aaker Sogn. Ved den sydlige Stensbygaard, 31 S. G. i Bodilsker Sogn, staar et svært fritstaaende Kammer, kaldet »Bønnestenene«, indvendig 7 Alen langt, 3 Alen bredt og $2—2^1/_2$ Alen højt. I en lille Høj nordost for Fiskerlejet Arnager findes en ubeskadiget Runddysse, som hidtil ikke er nærmere undersøgt. Levninger af tildels meget store Kamre findes i en af Lundehøjene ved Brogaard i Klemensker Sogn, ved Skovsholm i Ibsker Sogn, i Hallebrønds Høj i samme Sogn, ved den nordre Stensbygaard i Bodilsker Sogn, ved Sejersgaard i Povlsker Sogn og ved Tornegaard i Pedersker Sogn. Desuden haves Erindring om mindst en halv Snes nu ganske sløjfede og borttagne Stenkamre.

De hidtil kjendte Gravkamre ere alle dannede af svære oprejste Granitsten, dækkede med 1 til 4 Overliggere af samme Materiale. Højden er $2—2^1/_2$ Alen, indvendigt Maal. Gulvet er, hvor det er blevet undersøgt, befundet at være gjort af faststampet Ler eller af smaa Rullestene eller af begge Dele. Sidestenene staa tæt sammen, og de fremkomne Mellemrum ere tilmed ofte udfyldte med Stenskjærver. Derimod findes der for det Meste paa den østlige Side enten paa Midten eller ved den ene Ende af Siden en Aabning af omtrent en Alens Brede; undertiden er der ikke bemærket

---

1) Om de bornholmske Stenaldersgrave se en Afhandling af Dr. H. Petersen i Aarb. 1881 S. 354—56.

nogen Fortsættelse af denne Aabning, men jævnlig er den funden fortsat ved en lav dækket Gang udefter. Ved »Bønnestenene« saavelsom ved Kammeret i Jættedalen fandtes der derhos ved Aabningen imellem Sidestenene foran den dækkede Gang hensat en flad Sten som Dørtærskel og tillige paa hver Side af Aabningen en flad Sten oprejst som Dørkarm. Kammerets Form er i Regelen en langagtig Firkant, sjældnere en Oval; kredsrunde Kamre ere ikke med Sikkerhed iagttagne. Længderetningen er ikke konstant; der findes baade angivet Retninger fra Nord til Syd og fra Østnordost til Vestsydvest, dog synes en omtrent nordsydlig Retning at være den sædvanlige. Kamrene have vistnok alle været omgivne af Jordfyld; naar »Bønnestenene« for Tiden ere fritstaaende, viser den endnu tilstedeværende Begyndelse til en dækket Gang fra Aabningen i Kammerets Side udefter tilstrækkelig hen til, at der tidligere har været en Omgivelse af Jord, hvorigjennem den dækkede Gang skulde føre ind til Kammerets Aabning. Jordfylden har imidlertid i Regelen ikke naaet højere end til Overkanten af Sidestenene, saa at Overliggerne have ligget frit. At dette har været Tilfældet allerede fra gammel Tid, fremgaar derhos af, at der ikke blot ovenpaa flere Overliggere men ogsaa paa Overkanten af en Sidesten er fundet skaalformede Fordybninger, som i ethvert Fald hidrøre fra en meget fjern Fortid. Paa den anden Side findes det i det Mindste en enkelt Gang udtrykkelig angivet, at der var ½ Alen Jord over Kammeret, og rimeligt er det, at dette oftere kan have været Tilfældet, idet Efterretningerne om sløjfede eller ødelagte Kamre i Regelen gaa ud paa, at de ere fundne »i en Høj«, uden at det anføres, at Dækstenene laa ovenfor Jorden. Det synes imidlertid, som om de Høje, hvori der er fundet Gravkamre fra Stenalderen, alle have været temmelig lave, saa at der, naar Kammeret har været bygget paa Jordens oprindelige Overflade, ikke kan have været nogen

synderlig Afstand imellem Overliggernes Overflade og Højens Top.

Endnu kan det bemærkes, at saadanne Tilbygninger eller Sidebygninger ved Gravkamrene, som undertiden ere forekomne andetsteds i Danmark, ikke kjendes fra Bornholm. Kun er det ved et for længe siden sløjfet Kammer i en Høj imellem 15de og 19de S. G. i Østermarie bleven bemærket, at der ved den ene Ende af Kammeret fandtes et Rum, »særskilt afgrænset«, og at der i dette Rum fandtes brændte Ben tilligemed forskjellige Stensager. Hvorvidt denne Efterretning, der kun beror paa en mundtlig Overlevering (S. B. 56), er fuldt paalidelig, tør jeg ingenlunde paastaa.

Langdysser ere, hvis de overhovedet forekomme paa Bornholm, i ethvert Fald meget sjældne. Ved Vassegaard i Aaker Sogn ligger en Høj, som i Retning fra Øst til Vest er c. 50 Alen lang med en Brede af c. 25 Alen; i dens Top ses hist og her store flade Stene, som kunde være Overliggere over Gravkamre, men om Højens Indhold vides forøvrigt Intet (S. B. 58).

De fleste af de fremkomne Gravkamre ere blevne udgravne uden nogen Sagkyndigs Nærværelse, og deres Indhold er derfor som oftest blevet ukjendt. De som ere blevne undersøgte af Lærer Jørgensen (Nordre Stensbygaard, Bønnestenene, Tornegaard i Pedersker Sogn og Jættedalen), have derimod givet et rigeligt Bytte. Ubrændte Menneskeben ere fundne adskillige Gange, og i Gravkammeret ved Sejersgaard i Povlsker Sogn synes der at have ligget en Mangfoldighed af Menneskeben, baade af Voxne og af Børn. Flere Gange er der tillige fundet ubrændte Knokler af Dyr (Kjæbe af et Svin i Kammeret ved Jættedalen, Tænder af en Gris i Kammeret ved nordre Stensbygaard, Knokler af et stort Dyr, formentlig en Ko, i Kammeret ved Tornegaard i Pedersker Sogn). Brændte Ben ere fundne i en Klump i et Hjørne af »Bønnestenene«, i et lille Lerkar

tæt indenfor Indgangen til Kammeret ved Tornegaard i Pedersker saavelsom i det »afgrænsede Rum« i Kammeret imellem 15de og 19de S. G. i Østermarie. Forøvrigt have de fundne Oldsager været følgende:

Gravkamre	Af Flint				Ravperler		Hængesmykker af Skifer	Hængekar af Ler	Desuden
	Kiler	Dolke	Pilspidser	Flækker	hammerformede	andre			
Tornegaard i Nylars	»	»	»	nogle	»	»	»	»	
14de V. G. i Klemensker . .	»	»	»	1	»	»	»	ja	
Mellem 15de og 19de S. G. i Østermarie	»	»	»	3	»	»	1	»	
Hallebrønds Høj i Ibsker . .	»	»	1	»	»	nogle	»	»	Stykke af en smuk Stenhammer.
Nordre Stensbygaard i Bodilsker	»	»	1	»	$11\frac{1}{2}$	mange	»	ja	Knap af Rav.
»Bønnestenene« i Bodilsker	»	»	3	17	mange	mange	»	?	Øxe af Skifer, Stykker af smukke Lerkar.
Sejersgaard i Povlsker . . .	»	ja	1	mange	mange	mange	1	»	
Tornegaard i Pedersker . .	»	»	1	»	mange	nogle	»	»	To flade Ravstykker, to smaa kopformede Lerkar.
Jættedalen i Aaker	2	»	»	mange	mange	mange	3	ja	

Mærkeligt er det, at der kun i et eneste Kammer er fundet Flintkiler, at Hulmejsler slet ikke ere forekomne, og at der kun fra een Grav omtales Flintdolke. Pilspidser, Flintflækker, Hængesmykker af Skifer (kileformede med et skraat Hul ved den tykke Ende) samt Hængekar af Ler synes at have været hyppige, men navnlig har der i de fleste af Gravene været en stor Rigdom af Ravperler; mange af disse have været »hammerformede« eller »øxeformede« som Worsaae Fig. 91, andre »halvmaaneformede«.

Gravkister.

Medens de af endestaaende Stene opbyggede Gravrum med en indvendig Højde af 2 Alen eller derover, altsaa saa høje, at en Mand, om end i bøjet Stilling, har kunnet gaa omkring derinde, vistnok uden Betænkelighed samtlige kunne henføres til Stenalderen og i ethvert Fald aldrig paa Bornholm vides at have indeholdt Metalsager, stiller Sagen sig meget tvivlsommere med Hensyn til Gravkisterne, som byggede af kantstillede Stenplader kun have en Højde af 1 eller $1^1/_4$, i det Allerhøjeste $1^1/_2$ Alen, og som altsaa ere saa lave, at en Mand ikke kan bevæge sig i dem i nogen anden Stilling end krybende. Der er paa Bornholm fundet mangfoldige saadanne Kister af Mandslængde eller derover baade i toppede Jordhøje, i lave Kuller og under flad Mark, og Forholdene ere ofte saadanne, at man ikke, forinden Kisten aabnes, med nogen Sikkerhed kan vide, fra hvilken Tidsalder den hidrører. I mange Tilfælde har man ikke engang faaet Klarhed i Sagen ved at aabne og undersøge Kisterne, thi maaske Halvdelen af dem har været aldeles blottet for Oldsager, saa at Undersøgelserne have været forgjæves. Erfaringen har imidlertid vist, at Kisterne under flad Mark i Regelen have indeholdt Grave fra Jernalderen, især fra Slutningen af den ældre Jernalder, skjøndt der ogsaa haves enkelte Exempler paa saadanne Gravkister

baade fra Stenalderen og fra Broncealderen. Kisterne paa Bunden af store toppede Gravhøje turde derimod formentlig samtlige kunne henføres til Broncealderen; de have meget hyppig indeholdt Broncesager, navnlig Broncesværd; adskillige Gange er der fundet Stensager og Broncesager blandede; en enkelt Gang er der kun fundet Stensager (Brøddegaard i Olsker), nemlig en Spydspids af Flint og en Øxehammer af Grønsten, men naar Stensager forøvrigt saa jævnlig ere fundne i Broncealderens Grave, kan den Omstændighed, at der i det paagjældende enkelte Tilfælde ikke er blevet bemærket nogen Broncegjenstand, ikke i og for sig afgive noget Bevis for, at Kisten er bleven opført i Stenalderen, førend Benyttelsen af Metaller var bleven bekjendt. Hvad angaar de Kister, der forekomme i lave Kuller, da kunne de hidrøre fra meget forskjellige Tider; der haves saadanne Kister fra den yngre Jernalder og fra Mellemjernalderen, mest i ganske smaa Jordkuller; de findes ogsaa i de lave fladthvælvede Stendynger, der kaldes Røser og som hidrøre fra Broncealderen eller fra den første Begyndelse af Jernalderen; derhos findes de i flade, temmelig brede Kuller af Jord eller af Jord og Stene i uordentlig Blanding, og af de i saadanne Kuller fundne Kister synes ikke ganske faa at have hidrørt fra Stenalderen.

De paagjældende Kister have været af forskjellig Størrelse: en af dem var $4^1/_4$ Alen lang, $1^1/_2$ Alen bred og $1^1/_6$ Alen dyb, indvendigt Maal; en var endog $5^3/_4$ Alen lang; de de fleste have imidlertid ikke været synderlig over Mandslængde med en Brede og Dybde af omtrent 1 Alen. De have for det meste været byggede af flade Granitsten; dog findes ogsaa Sandstensplader at være anvendte dertil. Til en fuldstændig Kiste høre Sidestene, Endestene og Dækstene (der er ingen Bundstene), men det er ikke sjældent, at der mangler Dækstene eller en Side af Kisten eller endog begge Sider, uden at det kan ses, at disse skulde være blevne borttagne i senere Tider. Retningen af Kisterne

er meget forskjellig: den kan variere fra Nord-Syd til Øst-Vest. Af de kjendte Kister fra Stenalderen ere de fleste fundne i lave Kuller, undertiden flere i samme Kulle (Korsbjerg ved Sandvig). En Gravplads med Kister fra Stenalderen under flad Mark er imidlertid funden i Sandstrækningerne ved Kysten ¼ Mil syd for Fiskerlejet Snogebæk, hvor Lærer Jørgensen har undersøgt 6 store Kister, medens det er rimeligt, at endnu flere ere skjulte under Sandklitterne. En enkelt Kiste (med Dækstene og Endestene men uden Sidestene) er funden under flad Mark paa en Urnegravplads ved Grødeby. Indholdet af Oldsager har været følgende:

Gravkister	Af Flint							Øxehamre	Hængesmykker af Skifer
	Kiler	Hulmejsler	Dolke	Spydspidser	Pilspidser	Flækker	Knuder, hv. Flækker ere afhugne.		
Store Myregaard i Nylars . . .	"	"	"	"	"	1	"	"	"
Lille Strandbygaard i samme **Sogn**	"	"	1	"	"	"	"	"	"
Korsbjerg ved Sandvig	"	1	"	2	"	1	"	"	"
Øst for Rø Kirke	"	"	"	"	"	"	"	"	2
Saltuna i Østermarie	"	"	"	"	1	"	"	"	"
Snogebæk Nr. 2	"	1	"	"	"	"	"	"	"
— - 4	"	"	"	"	"	1	"	"	"
— - 5	"	1	"	"	"	1	"	"	"
— - 6	"	"	"	"	"	"	1	"	"
Store Munkegaard i Aaker . .	2	4	"	"	"	"	"	3	"
Grødeby i samme Sogn	"	1	"	"	"	"	"	"	"

Sammenligner man denne Fortegnelse med Oversigten over Gravkamrenes Indhold, viser der sig paafaldende Forskjelligheder. Navnlig ere Hulmejsler, der slet ikke haves fra Gravkamrene, saa overmaade hyppig forekomne i Kisterne, medens Pilspidser og Flintflækker have været for-

holdsvis meget sjældnere i disse. Af Ravperler, der forekom i Snesevis eller maaske i Hundredevis i adskillige af Kamrene, vides ikke en eneste at være funden i en Kiste. Flere af Stensagerne fra Kister have været mærkelige ved deres ganske fortrinlige Forarbejdning. Navnlig gjælder dette nogle af Hulmejslerne og af Øxehamrene. Ubrændte Ben ere fundne i adskillige af Kisterne, brændte Ben kun een Gang, nemlig i et Hjørne af en Kiste ved store Myregaard i Nylars Sogn.

Andre Grave fra Stenalderen.

Det er selvfølgeligt, at den allerstørste Del af Stenalderens Befolkning, navnlig hele den menige Almue, ikke har kunnet finde Plads i de forholdsvis faa Gravkamre og Kister, som i hin Tid ere blevne opførte, men maa være bleven stedet til Hvile paa en simplere og mindre kostbar Maade. Af ubrændte Ben fra en Periode, som ligger Aartusinder tilbage i Tiden, kan der imidlertid ikke være bleven bevaret synderlige Rester til Nutiden, og naar Benene ikke have været nedlagte i en Stenkiste eller andet kjendeligt Gravgjemme, hvorved Opmærksomheden forud er bleven vakt, maa det høre til de store Sjældenheder, at de ere blevne bemærkede ved de Grøftegravninger eller Deslige, som have naaet ned til dem. Een Gang vides imidlertid Rester af et Menneskeskelet at være blevne fundne ved Flintredskaber, nemlig ved Vassegaard i Pedersker Sogn, hvor en sleben Flintkile, en tilhuggen Do. og en Flintflække laa i c. 1 Alens Dybde ovenpaa smuldrende Menneskeben. Paa samme Gaards Marker var der tidligere jævnlig fundet Rester af Skeletter ved Drængravning (Mus. A. 715). Derimod er det ingenlunde sjældent, at Flintredskaber ere fundne temmelig dybt i Jorden, rigtignok uden Skeletter, men dog under saadanne Forhold, at Fundene naturligst forklares ved, at de i sin Tid ere blevne nedgravne forsætligt og da rime-

ligvis som Gravgods ved en Begravelse. Foruden et Fund fra Aaret 1822, da en sleben og en usleben Flintkile angaves at være fundne 2 Alen under Jorden i en Bakke ved Risegaard i Aaker (Mus. Nr. 791—92), kan der blot fra de seneste 16 Aar henvises til de bornholmske Fund i Museet under A. 719, 720, 826, 943—44, 960, 2841, 2989, 3198 og 3556—57.

Herved skal det ikke lades ubemærket, at Stenredskaber jævnlig ere angivne at være fundne ved Begravelser af brændte Ben; nogle af Angivelserne kunne ganske vist være tvivlsomme, men de ere forekomne saa hyppig, at Sagen selv næppe lader sig benægte. Betydningen af disse Fund med Hensyn til Spørgsmaalet om Ligbrænding i Stenalderen skal nedenfor nærmere blive omhandlet.

Stenoldsager udenfor Grave.

Der er og har navnlig tidligere været paa Bornholm en stor Mængde Mindesmærker af oprejste eller henlagte Stene, navnlig de prægtige Bautastene og de store aflange eller firkantede Ringe af staaende Sten samt Grupper af svære Stenplader hvilende paa underliggende mindre Blokke. Det vil imidlertid nedenfor blive paavist, at alle disse Mindesmærker rimeligvis hidrøre fra en senere Tid end Stenalderen, hovedsagelig vistnok fra Broncealderen. Ligeledes vil det nedenfor blive paavist, at de saakaldte »Helleristninger« paa Klipper og Stene sandsynligvis ere omtrent samtidige med nysnævnte Mindesmærker. Som Efterladenskaber fra Stenalderen udenfor Gravene vil derfor næppe kunne anføres synderlig Andet end de mangfoldige Markfund af løse Stenredskaber.

Saadanne Markfund forekomme meget hyppig. Vel gives der Egne udenfor Bornholm, hvor de ere endnu langt hyppigere, f. Ex. visse Egne af Sjælland, men der kjendes dog et Antal af flere Hundrede fra Bornholm, og mange

flere Fund af løse Flintredskaber ere i Tidernes Løb bortkomne (navnlig benyttede til de gamle Geværlaase, hvortil det paa Bornholm altid var vanskeligt at finde de fornødne Flintesten). Hver Gang der opbrydes nyt Agerland, fremkommer der nye Fund af Stenredskaber. Formerne ere, saavidt vides, ganske de samme, som i det øvrige Danmark. Hyppigst forekomme de sædvanlige flade Flintkiler; desuden findes Smalmejsler, Hulmejsler, Spydspidser, Dolke, trekantede og hjerteformede Pilspidser, »tværæggede Pilspidser«, halvmaaneformede Save etc., Alt af Flint, fremdeles de sædvanlige grove Øxehamre af Grønsten samt en enkelt Gang ogsaa en smuk, blankpoleret »baadformet« Øxehammer af Porfyr eller haard Grønsten. Undertiden ere Flintredskaber i større Antal fundne samlede paa samme Sted, saasom ved Knuds Kirke (7 slebne Flintkiler; Lunds Manuskript), syd for Vældensgaard i Nylars (17 Flintflækker; Mus. A. 3153), ved Dalegaard i Nyker (Mus. A. 873), paa Blykulle Bakke ved Læsaaens Udløb, hvor navnlig de smaa tværæggede Pilspidser ere forekomne i Mængde (S. B. 24), etc. etc.

At Flintredskaber ikke blot have været rigelig tilstede paa Bornholm men ogsaa ere blevne forfærdigede der, lader sig ikke betvivle. Meget hyppig findes der Granit- eller Sandstensplader, hvor en bred, svagt hvælvet Fordybning paa Overfladen med tydelige Spor af Slid viser hen til, at de have været benyttede til Slibning, ligesom der ogsaa jævnlig findes lange Stykker af haard Sandsten i Form omtrent som en stor Laarknokkel med mange Slibeflader baade til flade og til hule Mejsler. At Benyttelsen af disse Slibestene gaar tilbage til Stenalderen, kan næppe være Gjenstand for Tvivl og fremgaar desuden deraf, at de jævnlig findes henkastede i Stendyngerne over Grave fra Broncealderen og altsaa allerede dengang vare kasserede som ubrugelige. Det er iøvrigt ikke usandsynligt, at de større Flintsager eller dog Blokkene til deres Forfærdigelse kunne

være tilførte fra Skaane, hvor Flint i større Blokke er hyppigere end paa Bornholm.

Endnu kan det bemærkes, at der i Skrænten nord for Hvide Odde ved Rønne, tæt nord for Grønnebækkens Udløb er fundet et udstrakt, mindst 80 Alen bredt, sort Lag af 6 til 12 Tommers Tykkelse, indeholdende mange spredte Skaar af store og grove Lerkar, enkelte smaa Stykker af brændte Ben, smaa gule Flintknolde, enkelte Stykker hvid Kvarts samt en Del almindelige glatte Strandsten. Metalsager eller tydelige Stenredskaber fandtes ikke; derimod vare Potteskaarene forsynede med indtrykkede eller indprikkede Prydelser, der syntes at svare til Prydelserne paa Lerkar fra Stenalderen. Det er rimeligt, at det Hele er et Efterladenskab efter en Beboelsesplads fra Stenalderen. I senere Tider er der fyget Flyvesand derover, og omtrent 3/4 Alen over det sorte Lag fandtes Brandpletter med smukke Broncefibulaer fra den ældre Jernalder. (Egne Iagttagelser fra 1870).

Befolkningens Livsforhold.

De forefundne Grave fra Stenalderen ligge alle paa det flade Land langs med Øens Kyster. Medens de spredte Fund af Stensager vise, at Befolkningen har færdedes vidt omkring over hele Øen, ogsaa over de store indre Hedestrækninger, synes den kun at have havt fast Hjem i de flade Kystegne. Af dens Boliger findes nu ingen Levninger, men naar henses til Mangfoldigheden af forefundne Flintredskaber netop af de Arter, som ifølge Kammerherre Sehesteds Forsøg (»Archæologiske Undersøgelser 1878—81«. Kjøbenhavn 1884) ere særlig egnede til Bearbejdning af Træ og Opførelse af Træhuse, og naar tillige de store Gravkamre noksom vidne om, at man ikke savnede Begreb om Husbygning, lader det sig ikke betvivle, at Befolkningen har havt Træhuse eller Træhytter, hvortil de daværende vidtstrakte Skove afgave et saa rigeligt Materiale. Det nys-

berørte sorte Lag ved Grønnebækken er da vistnok Vidnesbyrd om en i længere Tid fortsat Beboelse af Stedet.

Befolkningens Livserhverv har vel for en stor Del været Jagt og Fiskeri, hvortil Skovene og Havet frembøde saa rigelig Lejlighed. Det er imidlertid sandsynligt, at man ogsaa har kjendt og benyttet Husdyr. Andetsteds har man i Stenalderens Gravkamre fundet utvivlsomme Rester af flere Husdyr, og naar Kulturen paa Bornholm ifølge Redskabernes Udvisende har været den samme som andetsteds i Norden i den yngre Stenalder, er det rimeligt, at ogsaa Fordelene ved Husdyrhold have været kjendte og benyttede af Øens Beboere. I de bornholmske Gravkamre ved Jættedalen, ved Nordre Stensbygaard samt ved Tornegaard i Pedersker er der ogsaa formentlig fundet Ben af Husdyr. Om derimod Agerdyrkning har været dreven paa Bornholm i hine gamle Tider er endnu uvist; haves der først faste Boliger, ligger Forsøget paa at opdyrke Jorden omkring dem ikke fjærnt, men Beviser for, at Forsøget virkelig er bleven gjort, haves endnu ikke tilstede.

Opførelsen af de store Gravkamre og Gravkister viser hen til religiøse Forestillinger navnlig til en Tro paa Menneskets fortsatte Tilværelse efter Døden. Hvad angaar selve Ligfærden skal endnu sluttelig kun tilføjes nogle Bemærkninger.

Ligbrænding.

Det er utvivlsomt, at det i Stenalderen har været den sædvanlige Skik paa Bornholm at jordfæste de Døde uden Brænding. Ubrændte Ben ere fundne mange Gange i Gravkamre og Kister, og selve Kamrenes og Kisternes Størrelse vidner noksom om, at de ere blevne opførte til Bevaring af mere voluminøse Liglevninger end nogle Haandfulde brændte Benstykker. Det er imidlertid ikke ganske sjældent, at der er fundet brændte Ben dels i Kamre og Kister fra Sten-

alderen, dels i Forbindelse med Stenredskaber i Grave af andre Former.

Hvad nu først angaar disse andre Grave (benfyldte Urner eller smaa Stenkasser under flad Mark eller i Stenrøser), maa det imidlertid bemærkes, at Stenalderssager næsten lige saa hyppigt ere fundne sammen med Broncesager saavel i Grave med brændte Ben som i Skeletgrave. Der kan altsaa fra Tilstedeværelsen af Stenalderssager i en Grav ingenlunde med Sikkerhed sluttes, at selve Graven hidrører fra Stenalderen, og der er saaledes ikke tilstrækkelig Føje til at anse Tilstedeværelsen af Stensager ved benfyldte Lerkar eller Gravkasser som et Bevis for, at de brændte Ben hidrøre fra Stenalderen. Vanskeligere stiller Sagen sig med Hensyn til de brændte Ben, som nogle Gange ere fundne i Stenalderens Gravkamre eller Gravkister; det er imidlertid muligt, at de brændte Ben i alle de paagjældende Tilfælde kunne være bragte derind efter selve Stenalderens Ophør. I Kamret ved Tornegaard i Pedersker stod det lille Lerkar med brændte Ben lige ved Indgangsaabningen, og de i Kamret forøvrigt fundne enkelte brændte Benstykker kunne hidrøre fra en lignende senere indsat Begravelse, hvis Indhold ved Udgravningen er bleven spredt imellem Fylden. I Kamret ved Søndre Stensbygaard (»Bønnestenene«) og i Kisten ved Myregaard vare de forefundne Klumper af hvide brændte Ben nedgravne i et Hjørne af Stensætningen, ved Myregaard tilmed ikke engang paa Kistens Bund, men i dens halve Dybde. Endelig kan Efterretningen om, at der i et afgrænset Rum i et Gravkammer mellem 15de og 19de S. G. i Østermarie skal være fundet brændte Ben med Flintknive og Hængesmykker af Skifer, næppe have synderlig Beviskraft, da Udgravningen er foregaaet allerede for halvhundrede Aar siden og uden Nærværelse af nogen Sagkyndig, der med Sikkerhed kunde skjelne brændte og ubrændte Benstykker fra hinanden. Resultatet turde altsaa blive, at

efter vore Kundskabers nærværende Standpunkt kan Ligbrænding ikke anses for at være kommen i Brug paa Bornholm førend Stenalderens Slutning.

B. Broncealderen.

Gravhøje.

Der findes paa Bornholm to forskjellige Klasser af Gravhøje, der vel ere forbundne ved enkelte Overgangsformer, hvor en Henførelse til den ene eller den anden Klasse kan være tvivlsom, men som i Regelen meget kjendelig adskille sig fra hinanden.

Den ene Klasse udgjøres af de store rundtoppede, ofte næsten halvkugleformede Høje, der paa det Nærmeste ligne dem, som forekomme i de øvrige danske Provindser. Nogle have en Højde af 8—10 Alen med et Tværmaal af 40 Alen eller derover (ifølge Landmaaler Lunds Opmaalinger var en Høj ved Tornbygaard i Klemensker 10 Alen høj og 48 Alen bred, en Høj ved Offergaard i Rø 10 Alen høj og 50 Alen bred, og Præstehøjen i Olsker ligeledes 10 Alen høj med et Tværmaal af ikke mindre end 60 Alen). Sjældent have de en mindre Højde end 4 Alen eller et ringere Tværmaal end 12 til 16 Alen. Disse toppede Høje synes samtlige at tilhøre Broncealderen, for saa vidt ikke nogle enkelte mulig maatte skjule et Gravkammer fra Stenalderen.

Den anden Klasse karakteriseres ved sin ringe Højde, der i Regelen ikke overstiger $^1/_8$ eller $^1/_{10}$ af Tværmaalet og ofte synker saaledes ned, at kun en ganske svag Forhøjning er kjendelig. De kunne af og til have et ganske anseligt Tværmaal, men de fleste ere kun smaa, 5—6 Alen brede med en Højde af $^1/_2$ til $^3/_4$ Alen. Nogle af disse lave Kuller indeslutte Gravkister fra Stenalderen, andre kunne hidrøre

fra Slutningen af den ældre Jernalder eller senere Perioder af Jernalderen, men de allerfleste maa henføres enten til Broncealderen eller til Overgangen derfra til den ældste Jernalder (»Røser«). De ville nedenfor nærmere blive omhandlede.

Ifølge Sognebeskrivelserne havdes der omtrent ved Aarene 1880—82 Kundskab om følgende toppede Høje paa Bornholm:

	uskadte	beskadigede	sløjfede	i Alt.
Rønne Sogn	4	»	»	4
Knudsker	8	11	9	28
Nylars	13	4	26	43
Vestermarie	10	5	12	27
Nyker	18	5	28	51
Klemensker	12	8	25	45
Hasle og Rutsker . . .	11	8	30	49
Olsker og Allinge . . .	23	26	23	72
Rø	10	11	23	44
Østerlars og Gudhjem	4	3	16	23
Østermarie	22	15	38	75
Ibsker og Svaneke . .	14	11	16	41
Bodilsker og Nexø . .	»	2	4	6
Povlsker	6	5	7	18
Pedersker	22	13	16	51
Aaker	23	13	26	62
Tilsammen	200	140	299	639.

Der kan vel i denne Fortegnelse foruden ganske enkelte Stenaldershøje være bleven optaget nogle faa »Røser«, men naar der paa den anden Side ses hen til, at mangfoldige Høje vistnok ere forsvundne i tidligere Tider, saa at de ikke have været kjendte ved Affattelsen af Sognebeskrivelserne, er det næppe tvivlsomt, at Antallet af Høje fra Broncealderen oprindelig ikke har været mindre end de foran anførte Tal, men snarere betydeligt større.

Højene ere (med Undtagelse af det stærkt skovbevoxede Bodilsker Sogn) nogenlunde ligelig fordelte over samtlige Øens Sogne, men ved paa Kortet nærmere at eftersøge deres Plads faar man et slaaende Indtryk af, at de næsten udelukkende ere blevne opførte i de gode og frugtbare Egne. Af de 75 Høje i Østermarie Sogn ligge kun 3 paa Lyngen, og over 50 have været anlagte i den frugtbare nordøstlige Trediedel af Sognet; af de 62 Høje i Aaker Sogn ligger ikke en eneste paa Lyngen, medens 59 have været anlagte i Sognets sydvestlige Halvdel, som her er den frugtbareste. Højene ere jævnlig samlede i Grupper, som om de havde været knyttede til et bestemt Bosted. Ved Rosmannegaard i Knudsker Sogn har der været 6 Høje; de nærliggende »Tillehøje« ere ligeledes 6 i Tallet; ved Sose Mølle i Vestermarie Sogn har der ogsaa været 6, nord for »Sylten« i Ibsker Sogn ligeledes 6, syd for Tejgn i Olsker Sogn 7, ved Blykoppegaard i Nyker Sogn 9 og ved Grødeby i Aaker Sogn 12 Høje. Hvor der findes Bakker i de frugtbare Egne, har man gjerne benyttet dem til Opførelse af Højene, men de fleste ligge dog spredte ud over det flade Land, navnlig langs med Aadalene.

Højene ere i Regelen simpelthen opkastede af Jord fra den omgivende Mark, kun at der i Midten over selve Begravelsen plejer at være anbragt en større eller mindre Dynge af Sten. Af og til udgjøre Stenene imidlertid en meget væsentligere Del af Højens Indhold, enten saaledes at hele Højens Masse bestaar af Sten, i alt Fald kun med et tyndt Lag af Overjord, eller saaledes at der i det Indre findes en Top af Jord, over hvilken der er dynget et tykt, kaabeformet Lag af Rullestene. Om disse »Stenhøje«, som i Regelen findes i Selskab med Røser, se nærmere nedenfor.

Hovedbegravelsen i en Broncealders Høj findes for det Meste i en stor Kiste af svære Stenplader; jævnlig findes der flere saadanne Kister ved Siden af hinanden i samme Høj. Kisterne pleje at være særdeles rummelige, indtil

5 Alen lange, 1½ Alen brede og 1¼—1½ Alen høje, indvendigt Maal. Retningen er ikke konstant, nogle ligge i Nord til Syd, andre i Øst til Vest eller Nordvest til Sydost etc. Ved en af Enderne er Kisten jævnlig lukket med en løst hensat flad Stenplade, og undertiden findes der indenfor denne et Par opretstaaende smalle Stenplader, der danne et Slags Dørkarm, eller en smal Tærskelsten paa Kistens Bund. En særegen Art af Gravgjemme fandtes i en Høj ved Gyldensgaard i Østermarie Sogn, hvor der midt i en udstrakt Brolægning paa Højens Bund var anbragt en c. 6 Alen bred, ¾ Alen dyb, kredsrund Grav, omsat med store Stene og med et Gulv af flade Stenplader; hele Fordybningen var derefter udfyldt med en Dynge af Rullestene. I adskillige Høje har der slet ikke været noget særligt Gravgjemme, men Benene findes simpelthen paa Højens Bund under ėn Dynge af Rullestene. Alle disse her nævnte Gravformer have saa godt som altid tjent til Begravelse af ubrændte Lig. Kun aldeles undtagelsesvis haves der en Angivelse om, at der paa Bunden af en Gravkiste har ligget en lille Dynge af brændte Ben, og det er næppe engang sikkert, at denne Angivelse er paalidelig.

Indeholder Højen brændte Ben, er det regelmæssige Gravgjemme en lille Kasse af Stenplader med Sidesten, Endesten, Dæksten og Bundsten. Størrelsen overstiger sjældent 1 Alen i Længde og Brede og ½ Alen i Dybde; undertiden ere Gravkasserne mindre. En bestemt Længderetning er ikke kjendelig. De brændte Ben ligge ordentligvis paa Kassens Bund uden noget videre Gjemme; sjældnere ere de nedlagte i et Lerkar, som er nedsat i Stenkassen; derimod kjender jeg ikke et eneste Exempel paa, at et benfyldt Lerkar uden Omgivelse af en Stenkasse har været benyttet som Centralbegravelse i en egentlig Høj. De brændte Ben i Højenes Centralbegravelser ere altid hvide og rene uden sort Muld. Naar de ligge umiddelbart i Grav-

kassen, pleje de medgivne Metalsager at være henlagte oven paa dem, undertiden hvilende paa Stykker af Bark.

Foruden de foran omtalte Begravelser paa Bunden af Højene indeholde disse meget ofte andre Gravlevninger, som senere ere anbragte i Højenes Top eller Sider eller under deres Rand. Det er i Regelen brændte Ben, der saaledes ere anbragte, for det Meste nedlagte i et Lerkar, sjældnere i en Stenkasse, undertiden ogsaa blot i en Klump uden nogetsomhelst Gravgjemme. Foruden Begravelser fra Broncealderen er der ogsaa hyppig i Højenes Overflade eller under deres nederste Rand anbragt Begravelser fra Jernalderen, navnlig Brandpletter.

Ved de fleste ældre Fund er det umuligt at faa oplyst, under hvilke Forhold de ere fremkomne. I Regelen haves ingen anden Underretning, end at Sagerne ere fundne »i en Høj«, men om det var i en Centralgrav eller udenfor denne, er for det Meste ukjendt.

Imidlertid har der dog kunnet konstateres adskillige Fund, som med Sikkerhed vides at hidrøre fra Centralgrave. De rigeste Fund ere forekomne i de store Gravkister eller under brede Stendynger eller i stensatte runde Fordybninger, altsaa under de Gravformer, hvor ubrændt Begravelse har været saa godt som eneraadende. Af 16 saadanne Grave have 9 været Mandsgrave, 4 Kvindegrave og 3 uvisse. Af Mandsgravene have de 8 indeholdt lange Broncesværd, tildels ledsagede af andre Vaaben m. V.; i Kvindegravene er der fundet en kostbar Haandledsring af Guld og forøvrigt Fibulaer, Haandledsringe, en Halskrave, Haarnaale, Dobbeltknapper etc. af Bronce. I de uvisse Grave fandtes en Haandledsring af Guld samt Dolke, Knive etc. af Bronce. Gravkasserne med brændte Ben have været sjældnere og fattigere; ingen saadan har indeholdt Sværd, en indeholdt Fibulaer og andre Kvindesmykker af Bronce, og i to fandtes kun Dolke og Knive samt en Niptang; endelig er der i en lille Stenhob med brændte Ben fundet

en Dolk og en Naal. Jern er aldrig fundet i nogen Centralgrav i en toppet Høj, men een Gang er der (i en stor Gravkiste) fundet alene Stensager, nemlig et Flintspyd og en Øxehammer af Grønsten, og fire Gange (ligeledes i store Kister) er der fundet Flintsager og Broncesager blandede.

Udenfor Centralgravene er der kun i 3 Høje (alle med Gravkiste) fundet ubrændte Grave fra Broncealderen, i Alt 6 Skeletter, hvoraf de 4 vare ledsagede af anselige Oldsager; ved det ene (Aabygaard i Nyker) fandtes et Sværd med guldprydet Fæste, en stor Paalstav, en Haandledsring af Guld og en Guld-Fingerring samt et Par Tutuli, det andet (Billegrave i Pedersker) var ledsaget af Sværd, Paalstav, en stor Fibula, tre Dobbeltknapper etc., ved det tredie (sammesteds) fandtes en Halsring og Stykker af flere Broncesmykker, og det fjerde (Tejgn i Olsker) havde en stor Broncering om Halsen og en Spiralring i 13 Omgange omkring den højre Arm. De øvrige sekundære Broncealders-Begravelser i Højene have alle indeholdt brændte Ben. Ved de allerfleste er der ikke fundet Nogetsomhelst, og hvor Oldsager ere fundne, have de i Regelen været fattige. Stenkasserne have givet det forholdsvis smukkeste Udbytte; navnlig er der i en Dobbeltkasse af Sandstensplader i Udkanten af en Høj ved Grødeby fundet i det ene Rum en Dolk, en Kniv, en Fibula, en Fingerring og en Niptang, Alt af Bronce, samt en Kniv af Jern, og i det andet Rum en Kniv, en Fibula, en Halsring og en Spiral-Armring af Bronce. Forøvrigt er der i tre Gravkasser fundet en Fingerring af Guld, en stor Fibula, en Kniv samt nogle Naale og Ringe af Bronce. De benfyldte Lerkar have kun indeholdt enkelte Gjenstande; der er i 9 saadanne Kar fundet en Pengering af Guld (tvivlsom), en Kniv, en Sav, to Naale og tre Fingerringe af Bronce saavelsom »et lille Stykke Jern«.

Røser.

Om Formen og Beskaffenheden af de Smaahøje, som ere blevne kaldte »Røser«, ere udførlige Meddelelser allerede givne i Aarb. 1872 Side 8—29, jfr. Aarb. 1878 Side 74—76. De ere fladt hvælvede, lave Stendynger med eller uden et Lag Overjord, indeholdende Begravelser af brændte Ben, snart indesluttede i et særligt Gravgjemme (Stenkasse eller Lerkrukke), snart spredte i et tyndt sort Muldlag under Stendyngen snart endelig samlede i et kjedelformet Hul under Røsens Midte i uordentlig Blanding med Ligbaalets kulholdige Rester.

Saadanne flade Høje have, som ovenfor bemærket, allerede jævnlig været opførte i Stenalderen over Datidens Gravkister for ubrændte Lig. Derefter forekomme de rimeligvis igjennem hele Broncealderen, og navnlig henimod dennes Slutning optræde de i et forbavsende Antal. De række endvidere noget ind i Jernalderen, men dog kun til dennes alleræld ste Afdeling. Derefter synes de aldeles at mangle igjennem et Tidsrum, der næppe kan være kortere end 3—400 Aar. Ved den yderste Grænse af den ældre Jernalder vise de sig atter, dog kun sjældent (hidtil kun paa 2 eller 3 Steder), men blive derefter hyppigere i Mellemjernalderen og forekomme endnu jævnlig i den yngre Jernalder lige indtil dennes Slutning. De Smaahøje, der hidrøre fra Broncealderen og den ældste Tid af Jernalderen, ere imidlertid ikke blot de langt overvejende i Antal, men have tillige i Regelen et ejendommeligt Præg som adskiller dem baade fra de ældre og fra de yngre Smaahøje. De ere nemlig, afset fra et mere eller mindre tykt Lag af Overjord, i Regelen helt igjennem bestaaende af sammendyngede Haandsten uden Jordfyld og med en regelmæssig fladt hvælvet Overflade, medens de ældre saavelsom de yngre Smaahøje pleje at bestaa enten helt af Jord eller af Jord og Stene blandede. Ganske sikkert er dette Skjelnemærke

ikke, idet adskillige gamle Røser kunne være temmelig jordblandede og paa den anden Side adskillige Smaahøje fra Mellemjernalderen kunne skjule en temmelig regelmæssig fladt hvælvet Dynge af Haandsten uden synderlig Jordfyld; men disse tvivlsomme Tilfælde ere dog kun Undtagelser, og for det Meste kan man kjende Røserne ved deres ydre Udseende, i alt Fald saa snart Overjorden er fjernet.

Ved Affattelsen af de antikvariske Sognebeskrivelser og den dermed forbundne nøjagtige Undersøgelse af de enkelte Sogne har det vist sig, at Røsernes Antal endnu er overordentlig stort. Undertiden ligge de enkeltvis og ere da i Regelen store (og gamle); oftere ere de samlede i store Grupper, undertiden saa tæt, at Randstenene næsten umiddelbart berøre hverandre, undertiden med større Afstande, saaledes at de ere spredte i Hundredevis over en betydeligere Strækning. Hvor de saaledes forekomme i Mængde, ere de næsten alle smaa (og forholdsvis sildige), men midt i Gruppen findes af og til en Stenhøj eller en meget stor Røse, om hvilken de øvrige synes at have samlet sig. De største endnu existerende Grupper findes ved Almegaard i Knudsker Sogn, Torpegaard i Klemensker, ved Kobbe Aaens Udløb i Østerlars, paa Mandhøj i Ibsker (oprindelig over 120), ved Døvradal og Vandtappergaarden i Bodilsker, i Skoven Kulhøj, ved Kattesletsgaarden samt paa Kommunens Udmark (c. 50) i samme Sogn, ved Egeby i Aaker (c. 100) samt Vest for Rytterknægten paa Almindingens Grund. Mere spredte Røser i stort Antal findes især paa Blemme Lyng i Vestermarie, Nylars og Knudsker Sogne (mange Hundrede, maaske 6—800), langs den sydvestlige Side af Højlyngen i Vestermarie Sogn (maaske 3—400) og paa Smaalyngen i Pedersker og Aaker Sogne. Fuldt og vel et Par Tusinde Røser ville endnu kunne paavises paa Bornholm, og over et Tusinde vides at være sløjfede i den sidste Snes Aar foruden dem, som tidligere vare borttagne.

Ligesom de store Gravhøje fortrinsvis ere samlede i visse Egne af Øen, saaledes er der ogsaa visse Strøg, som fortrinsvis ere rige paa Røser. Men medens Gravhøjene have deres Hjem i de frugtbare Egne og ere desto talrigere, jo bedre og frugtbarere Egnen er, saa forekomme Røserne netop ikke paa det frugtbare Land, men næsten udelukkende paa de goldere Strøg. Det er meget sjældent at finde Røser og egentlige Gravhøje i hinandens Nærhed, alene med Undtagelse af Stenhøjene, hvis rette Henførelse til den ene eller den anden af disse Klasser kan være tvivlsom. Langt inde paa den egentlige Højlyng findes ganske vist kun faa Røser, skjøndt de dog ikke ganske mangle, men Randene af Højlyngen ud imod det flade Land ere allevegne stærkt bestrøede dermed. Og hvor der udenfor Højlyngen findes større ufrugtbare Strækninger, der skyde sig ud imellem de dyrkede Egne, kan man være sikker paa ogsaa at finde Røser i stor Mangfoldighed, saasom paa Blemme Lyng, Smaalyngen, Torpebakkerne i Klemensker og de golde Klippeskrænter ved Stranden langs Øens nordostlige Kyst. Hvor de ellers forekomme i de dyrkede Egne, ville de næsten altid findes enten i Skov eller paa lynggroede Klippebakker, der stikke frem over Markerne.

Der er hidtil dels af mig dels og fornemmelig af Lærer Jørgensen i Ibsker bleven undersøgt henimod 300 Røsegrave (i omtrent 200 Røser), men næppe 40 have indeholdt andre Oldsager end grove Lerkar eller Stykker deraf. Tilføjes de Røsegrave, om hvilke der igjennem mundtlige Oplysninger eller igjennem Museets Protokoller er modtaget nogenlunde tilstrækkelig Underretning, haves der i Alt omtrent 60 saadanne Grave med Indhold af Metalsager.

Oldsagerne ere fattige, men i al deres Fattigdom vise de dog, at de forskjellige Arter af Gravgjemmer ordentligvis ere ledsagede af væsentligt forskjellige Oldsager.

I 4 Gravkasser af Stenplader er der fundet 1 Kniv, 3 Dobbeltknapper, 2 Fingerringe og 2 Niptænger, Alt af

Bronce. Ikke en eneste Jerngjenstand er fundet i nogen Gravkasse i en Røse. Derimod er der to Gange fundet Flintsager i eller ved saadanne Gravkasser.

I 30 benfyldte Lerkar er der fundet 1 Fibula, 7 Naale (deriblandt er Synaal), 1 Halsring, 1 Spiral-Armring, 1 Haandledsring, 19 Fingerringe, et Par Ørenringe (?) og et Par Syle, Alt af Bronce, en Fingerring af Ben og en Do. af Sten, derhos en Fibula og en Fingerring af Jern samt en Perle af Glas.

Ved brændte Ben uden særligt Gravgjemmme og uden sort Muld fandtes i 4 Grave en Dobbeltknap og et Par Haandledsringe af Bronce samt et Sværd[1]) og to Knive af Jern.

Af 12 Muldlag optoges en halvmaaneformet Kniv, et Stykke af en Halsring, en Spiral-Armring, et Par Haandledsringe og en enkelt Do., tre Naale saavelsom nogle Øskener og Ringe af ukjendt Bestemmelse, Alt af Bronce, samt fire Naale og en Beltehage af Jern, en Perle af Glas og en Flintkile.

I 10 Muldklumper under Midten af Røser (Brandpletter som Centralgrave) fandtes ingensomhelst kjendelig Broncegjenstand, men 5 Naale, 3 Fingerringe og 7 Beltehager af Jern.

Herefter er det tydeligt nok, at medens Stenkasserne aldeles ikke og Urnerne kun undtagelsesvis indeholde Jernsager, bliver Jernet hyppigere ved de brændte Ben uden Gravgjemme, hvad enten de findes uden sort Muld eller i et Muldlag; og i de Brandpletter, der forekomme som Centralgrave paa Bunden af Røser, synes Jernet at være næsten eneraadende.

Endnu kan bemærkes, at naar der i Røser eller dog i Smaahøje, som i deres Ydre ikke have kunnet skjelnes fra

---

[1]) Det kan være tvivlsomt, om Graven med dette Jernsværd (Klippegaard b) har været en virkelig Røsegrav.

Røser, undtagelsesvis er fundet lange Stenkister, hvori der undertiden endnu har kunnet kjendes ubrændte Ben, have disse Kister samtlige været blottede for Oldsager. Derimod er der i en Røse ved Melsted fundet et Skelet uden Gravkiste, bærende paa hver Arm en Spiral-Armring af Bronce i over tyve Omgange, medens der ved Halsen laa en lille gul Glasperle og nogle smaa Bronceringe.

Endelig skal det ikke lades ubemærket, at Oldsagerne i Røser meget ofte vise sig at være sønderbrudte i Oldtiden, og denne Sønderbrydning tiltager, efterhaanden som man nærmer sig Jernalderen, saaledes at den er mest fremtrædende i Røser med Muldlag eller med Brandplet, hvor Stumperne af Gravgodset findes spredte hist og her omkring i Mulden. Det synes derhos, som om der af og til kun er nedlagt et enkelt Brudstykke af en Metalgjenstand, saasom et Stykke af en Ring eller af en Naal eller en lille afbrudt Ende af en Broncetraad.

Stenhøje.

Det er allerede ovenfor bleven berørt, at adskillige af de store toppede Gravhøje ikke blot i deres Indre skjule en Stendynge omkring Gravgjemmet men ogsaa i større Udstrækning bestaa af Sten.

I og for sig kunde det nu synes naturligt at antage, at disse Stenhøje kun ere en uvæsentlig Modifikation af de sædvanlige store toppede Gravhøje, idet man enten ganske vilkaarlig, eller fordi det omliggende Jordsmon frembød mere Sten end Jord, havde benyttet Sten til Højfyld i Stedet for Jordmasse. Det er imidlertid paafaldende, at medens Jordhøjene næsten altid ligge fjernt fra Røser, findes Stenhøjene netop fortrinsvis i Røsernes Nærhed og tilmed endog ofte saaledes, at en stor toppet Stenhøj ligger midt i en Gruppe af smaa og lave Røser. Man ledes derved til at formode, at der er en vis Sammenhæng imellem Stenhøjene

og Røserne, og at de ere opførte af de samme Familier eller Samfund. Desværre er der hidtil saa Lidet bekjendt om Stenhøjenes Indhold.

Den eneste Stenhøj, som er bleven underkastet sagkyndig Undersøgelse (Lærer Jørgensen) laa ved Store Strandbygaard i Nylars Sogn. Den indeholdt en stor Gravkiste, hvori der fandtes en Landsespids af Bronce og maaske en lille Slibesten (Mus. B. 1771). En Stenhøj ved Lindholmsgaard i Rø skal have indeholdt 2 lange Gravkister (S. B. 55). Tæt under Overfladen af Stenhøjen Kinhøj i Nylars Sogn har jeg i sin Tid fundet Fæstet af et Broncesværd, hvis Klinge tidligere skal være bleven funden i den fra Højen udkjørte Fyld (Mus. B. 173). En Broncedolk (Mus. 3636) er fundet ved Fiskerlejet Tejgn i en »Stendysse«, som ifølge en mundtlig Beretning paa Stedet skal have været en rundtoppet Høj. I adskillige Stenhøje er der derhos i Stenlaget eller i Overjorden fundet en Mangfoldighed af benfyldte Lerkar, tildels med Fingerringe eller andre Smaating af Bronce.

Dette er omtrent Alt, hvad der vides. De anførte Fund tyde paa, at Stenhøjene have omtrent samme Indhold som Jordhøjene, men Antallet af Fund er altfor ringe til, at nogen sikker Slutning kan drages.

Skibsætninger.

Af Skibsætninger ɔ: lange, smalle, til begge Ender tilspidsede, svagt hvælvede Brolægninger, indfattede med en Ramme af større Sten (Aarb. 1872 Side 18—19) er der i de senere Aar bleven fundet adskillige, som hidtil have været ukjendte.

Foruden de allerede i Aarb. 1872 omhandlede Skibsætninger paa og ved Enesbjerg paa Vestermarie Højlyng (2 paa Bjergets Top, 5 tæt sydvest for Bjerget, 2 vestnordvestligt for disse samt en sløjfet noget længere imod

Nordvest) findes der endvidere 3 Skibsætninger, de to omtrent i Nord til Syd og en omtrent i Vest til Øst, omtrent 700 Alen sydost for Enesbjerg imellem Røserne paa Matr. Nr. 248, og endnu c. 800 Alen sydøstligere findes atter en Skibsætning, 30 Alen lang, og maaske endog flere imellem Røserne paa Matr. Nr. 230 af Vestermarie Lyng (S. B. 53 og 56). Det er endvidere temmelig sikkert, at der ogsaa har ligget saadanne paa Vestermarie Sogns Andel af Blemme Lyng sydvest for Kirken, hvor de dog nu ere forsvundne (S. B. 123). Paa Klemensker Højlyng Matr. Nr. 175 b p tæt ved Grænsen af Olsker Lyng skal der ligeledes have ligget flere Skibsætninger, som nu ere sløjfede (S. B. 75). I Bodilsker Sogns nordligste Del paa Matr. Nr. 200 af Højlyngen tæt vest for Døvradalen ligger der imellem en stor Mængde Røser endnu tre Skibsætninger (18 × 4, 15 × 3½ og 24 × 4 Alen) alle i Retning fra Nordnordost til Sydsydvest, og der skal tidligere have været flere, som nu ere sløjfede (S. B. 12). I Nærheden deraf paa Lille Haldegaards Jord øst for Døvradalen har der ogsaa været en, som nu er sløjfet; paa Midten af den skal der have ligget to meget brede Stene, hvorunder der fandtes en lille Stenkasse, indeholdende »sort Aske« (S. B. 101). Endelig findes endnu en mærkelig Gruppe af otte af disse Mindesmærker paa den store Røseplads syd for Egeby i den østlige Del af Aaker Sogn; de syv ligge jævnsides med hverandre, alle i Retning fra Nordvest til Sydost; Længderne ere henholdsvis 20, 38, 25, 50, 50, 45 og 30 Alen; den ottende, 30 Alen lang, ligger lidt længere imod Sydvest og har Retning omtrent fra Vest til Øst (S. B. 98). Der haves saaledes endnu mindst 24 Skibsætninger i Behold, medens flere andre vides at være sløjfede i Mands Minde [1]).

---

[1]) Skibsætninger synes at være hyppige i Sverrig og Norge. Om deres Forekomst paa Gotland se en Afhandling af Säve om »Gotlands äldsta Fornlemningar« i Ann. f. nord. Oldk.

Om Indholdet af Skibsætningerne haves ingen videre Oplysninger, end hvad der allerede er anført i Aarb. 1872 Side 115—116.

Begravelser under flad Mark.

Rundt omkring paa Øen, hvor der graves paa Markerne, træffes hist og her benfyldte Lerkar eller smaa benfyldte Gravkasser nedsatte i Jorden. De fleste af dem indeholde ingen Metalsager; hvor imidlertid saadanne findes, ere de næsten altid af Bronce og i Broncealderens Former, dog at der i enkelte benfyldte Lerkar er fundet Smaagjenstande af Jern, som vise, at Benyttelsen af saadanne benfyldte Lerkar strækker sig ud over Broncealderens Grænse. De allerfleste af disse Urner og Gravkasser synes at staa enkeltvis eller dog kun i ganske smaa Grupper, men paa adskillige Steder er der dog fundet temmelig betydelige Samlinger af benfyldte Lerkar, saa at de have dannet virkelige Gravpladser, navnlig paa 20de S. G.s Parcel tæt nordvest for Sct. Peders Kirke, fremdeles tæt syd og sydost for 25de S. G. af Grødeby i Aaker Sogn samt ved Amtets store Grusgrav nordvest for Aakirkeby.

De benfyldte Gravkasser ere dannede af flade Stenplader, mest Sandsten, med Sidestene, Endestene, Bundsten

1852 Side 130—70. Paa Gotland synes de at findes i Mængde og tildels i meget store Dimensioner; en af dem er 72 svenske Alen lang. De ere i Regelen ikke som paa Bornholm dannede af lagte Sten, men af to krummede og ved Enderne sammenstødende Rækker af oprejste Sten, tildels af anselig Højde. De findes i umiddelbar Nærhed af »Stenkummel« og Stenringe. Oldsager vides ikke at være fundne i dem, men de formenes at indeholde Gravurner. I det nordlige Jylland ved Højstrup i Vester Hanherred findes paa en Gravplads fra den yngre Jernalder endnu to Skibsætninger (af oprejste Stene); Rester af syv lignende findes paa Hjarnø ved Indløbet til Horsens Fjord, og der har ogsaa existeret saadanne ved Gjenner Bugt i Sønderjylland (Aarb. 1881 S. 155).

og Dæksten; Dimensionerne ere kun ubetydelige, sjældent over 15 Tommer i Længden og 12 Tommer i Brede og Dybde. De brændte Ben i Kasserne ere altid hvide og rene uden sort Muld. Oldsagerne have i Regelen været ubetydelige; kun en eneste Gang er der bleven fundet et Broncesværd. Jern vides aldrig at være fundet i nogen Gravkasse under flad Mark.

Lerkarrene ere næsten altid meget raa og grove, tykke i Leret, mørke af Farve, møre og slet brændte. Formen er for det Meste som en hankeløs Krukke med vid Munding og enten lodrette eller kun svagt udbugede Sider; Højden kan variere fra 4 til over 12 Tommer, men er for det Meste 7—8 Tommer; Breden plejer at være den samme som Højden eller dog kun lidet ringere. Andre Former ere imidlertid ingenlunde udelukkede; temmelig hyppig forekomme vaseformede Kar med en høj, oventil jævnt tilspidset Overdel og en næsten halvkugleformet Nederdel; det er heller ikke sjældent at finde store, meget stærkt udbugede, hankeløse Potter med smal Bund, og endnu oftere forekomme smaa enhankede Potter, 4 til 6 Tommer høje og ubetydeligt bredere. Undertiden findes de brændte Ben ogsaa henlagte i halvkugleformede eller endnu fladere Skaaler med eller uden Hank. Overhovedet er det kjendeligt, at der, i alt Fald med ganske enkelte Undtagelser, ikke er bleven fabrikeret Lerkar af en bestemt Form til at tjene som Gravurner, men at man tværtimod dertil har benyttet Kar af hvilkensomhelst Form, altsaa rimeligvis ganske de samme Kar, som man har brugt i den daglige Husholdning. Prydelser ere sjældne; en enkelt Gang kan der findes to modstaaende Knopper paa Siderne eller en rundtløbende Streg omkring Karrets Overdel; et Par Gange har jeg set Krukker, som paa Udsiden bare parallele lodrette eller skraa Furer, der kjendelig vare indstrøgne med Haandens Fingre under Forarbejdelsen, men det er vel tvivlsomt, om dette har skullet være en Prydelse. De benfyldte Lerkar ere for det Meste dækkede med en flad

Sten; undertiden er et skaalformet Kar lagt omvendt over det benfyldte Kars Munding eller Bundstykket af et itugaaet andet Kar benyttet til Dække; kun nogle faa Gange har jeg fundet en Urne dækket med et dertil passende Laag af Form som Skaalen til en Urtepotte. Urnerne staa i Regelen saa nær ved Overfladen, at der kun er 8—12 Tommer Jord over dem. Paa Siderne ere de jævnlig omgivne med Haandsten eller endog med en mere eller mindre fuldstændig Kasse af Stenplader; ofte staa de derimod i Jorden uden nogensomhelst Beskyttelse. De brændte Ben ere i Regelen hvide og rene, hvad enten de ere udvaskede eller maaske kun udpillede af Ligbaalets Rester. Det forekommer imidlertid ikke ganske sjældent, at de i Lerurnerne findes blandede med Kul og Aske, og i saa Fald findes der tillige ofte en Klump af sort kulholdig Muld med smaa brændte Benstumper udenom Urnen. Oldsagerne have været endnu ringere end i Gravkasserne, i Regelen kun en Naal, en Fingerring eller en afbrudt Broncetraad.

En ganske særegen og hidtil ukjendt Art af Broncealdersgrave er i den allerseneste Tid (1883) bleven opdaget i de paa Oldtidsgrave saa rige Flyvesandsstrækninger ved Øens sydøstlige Hjørne, hvor der udfor Loftsgaard, 14de S. G. af Pedersker Sogn, er fundet en Gruppe af Brolægninger eller ganske flade Stendynger af Mandslængde, men kun c. $^{3}/_{4}$ Alen brede, og derunder lange Rammer af kantstaaende Stenplader indesluttende Begravelser samt smukke Oldsager af Bronce. Der er hidtil i Alt bleven opdaget fire saadanne Grave. I en af dem, som nøje undersøgtes af Lærer Jørgensen, fandt han en stor ($6 \times 2^{1}/_{2}$ Tomme) Fibula som Worsaae Fig. 229, en Fingerring, hvis Ender vare udslagne til flade Snirkler, en Dobbeltknap, 2 hule Spiraler og flere Smaating af Bronce samt 40 smaa Perler, nemlig 1 af Rav, 2 af Bronce og 37 af grønt Glas; under Oldsagerne laa midt i Stenrammen et 12 Tommer langt, 6 T. bredt Lag af hvide brændte Benstykker. Ogsaa i de øvrige

Grave havde Benene efter Findernes Udsagn været brændte; Oldsagerne havde været: en stor Fibula som Worsaae Fig. 229, et Par store Spiral-Armringe, en Haandledsring, en Kniv med massivt Skaft etc., Alt af Bronce. En ganske lignende Begravelse synes derhos at være funden noget vestligere i Toppen af en Høj ved Bosgaard, 29de S. G. i samme Sogn. Og endvidere er en hermed noget beslægtet Gravform forekommen ved en Udkant af en Brandpletsplads ved Grødeby (Grødeby E. 37), hvor der tæt under Overfladen viste sig et fladt Lag af Mandslængde, bestaaende af sværtede Stensplinter og sort Muld, og derunder et tyndt Lag af hvide brændte Ben, hvorimellem der fandtes en Broncekniv.

Gravformernes indbyrdes Tidsforhold.

Naar det haves for Øje, at ubrændt Begravelse var den sædvanlige Gravskik i Stenalderen, og at Ligbrænding var en lige saa sikker Regel i den ældste Jernalder, ligger det nær at slutte, at de ubrændte Begravelser fra Broncealderen maa være ældre end de brændte. Til en vis Grad er denne Sætning ganske vist ogsaa rigtig, og navnlig udvise Gravhøjene aldeles bestemt, at naar Centralgraven indeholder et ubrændt Skelet, kan der være en Mangfoldighed af brændte Begravelser nedsat i Højens Udkanter, medens der ikke haves noget Exempel paa, at der i en Høj, hvor Centralgraven indeholder brændte Ben, er fundet et Skelet som sekundær og senere Begravelse.

Hvis man imidlertid vilde udstrække fornævnte Regel saaledes, at man vilde anse enhver ubrændt Begravelse for at være ældre end enhver brændt, eller med andre Ord antage: at ubrændt Begravelse har været sædvanlig under alle Forhold i et længere Tidsrum efter Broncealderens Begyndelse, og at Ligbrænding først derefter er bleven sædvanlig, da turde der formentlig mangle en tilstrækkelig Grundvold for en saadan Antagelse. Skeletgrave fra Broncealderen vides paa

Bornholm (afset fra en eneste Røse eller maaske nogle faa saadanne) kun at være fundne i Gravhøje. Den allerstørste Del af Befolkningen kan imidlertid ikke igjennem et længere Tidsrum være bleven begravet i Høj. Dertil er Antallet af Høje alt for ringe, og Opførelsen af en Høj maa derhos have været saa kostbar, at kun velhavende Familier, der have raadet over en betydelig Arbejdskraft, have kunnet have Midler dertil. Menigmand maa være bleven stedet til Hvile paa en anden og mindre omstændelig Maade. Naar der nu ingensinde vides at være bleven bemærket Skeletgrave fra Broncealderen under flad Mark, var det jo vel tænkeligt, at dette kunde hidrøre fra, at Benene vare ganske opløste og Oldsagerne oversete. Men Oldsager af Bronce ere ved deres skinnende grønne Farve netop meget let kjendelige i Jorden, og naar de desuagtet aldrig ere fundne ved Skeletter under flad Mark og, saavidt vides, ejheller nogensinde under saadanne Forhold, at de kunne antages at have været forsætlig nedgravede som Ledsagelse for ubrændte Lig, medens derimod brændte Ben fra Broncealderen med eller uden Broncesager ere forekomne saa overmaade hyppig under Markernes Overflade, saa kan man ikke undgaa at formode, at Ligbrændingen er bleven sædvanlig Gravskik paa Bornholm omtrent samtidig med, at Broncesager overhovedet ere komne i almindelig Brug dersteds. Jordfæstelse af ubrændt Lig bliver saaledes en til Gravhøjene (og enkelte Røser) indskrænket Undtagelse; og naar den i Gravhøjene er saa sædvanlig, at den langt overvejende Del af Centralgravene i disse har indeholdt ubrændte Lig, kan dette kun vidne om, at den højtidelige Højlægning igjennem en meget lang Periode af Broncealderen er bleven anset som en Gravskik, der burde udføres efter de gamle fra Stenalderen nedarvede Traditioner, hvorhos de Familier, som ejede Højene, tildels have fulgt den samme Skik ved at nedlægge Ligene af senere afdøde Personer ubrændte og ledsagede af kostbart Gravgods i Højenes Jord-

fyld udenfor Gravkisterne, medens de dog for det Meste med Hensyn til saadanne senere Begravelser have fulgt den ellers sædvanlige Gravskik, Ligbrænding, om de end benyttede Siderne af de tidligere opførte Høje til deri at hengjemme de senere Afdødes Gravurner.

Røserne naa som ovenfor allerede bemærket utvivlsomt ind over Jernalderens Grænse. Naar det nu hermed sammenholdes, at de store Gravhøje aldrig indeholde Jern i deres Centralgrave, og at deres Opførelse altsaa allerede maa være ophørt forinden Broncealderens Slutning, ligger den Tanke nær, at Røserne kunde være et Overgangsled imellem Broncealderens Høje og Jernalderens Begravelser under flad Mark, et Slags formindskede og forringede Høje, der efterhaanden bleve mindre og lavere og tilsidst sank ned til en flad Brolægning for derefter at forsvinde og kun at efterlade en Brandplet med en flad Dæksten. Jeg har tidligere selv havt en noget lignende Forestilling om Forholdet, men det i de senere Aar vundne nøjere Kjendskab til de topografiske Forhold tillader ikke længere at slaa sig til Ro derved.

Hvis Røserne simpelthen havde afløst de toppede Gravhøje, saaledes at de Familier, hvis Forfædre hvilede i Højene, vare gaaede over til at opføre Røser til Hvilested for deres senere Afdøde, saa maatte Røserne netop fortrinsvis findes i umiddelbar Nærhed af Højene, navnlig af de Grupper af Høje, som betegne en i en længere Række af Slægtled fortsat Benyttelse af det samme Bosted. Men netop det Modsatte er Tilfældet. Røserne findes saa at sige aldrig i Jordhøjenes Nærhed. Medens disse holde sig til det flade og frugtbare Land, have Røserne for det Meste deres Plads enten i det Indre af Landet paa Randen af Hedestrækningerne eller i de Egne, som ifølge de endnu forhaandenværende Rester af Skove maa antages i Oldtiden at have været dækkede med vanskelig tilgængelige Tykninger. Det maa altsaa have været andre Slægter, der have opført

Røserne. Men naar den Antagelse, at Røserne kun skulde være en Fortsættelse af Jordhøjene, saaledes mister sit Grundlag, er der Intet til Hinder for, at de kunne naa langt længere tilbage i Tiden. Tilmed er man i de senere Aar bleven bekjendt med de lave Forhøjninger af Jord og Stene, som indeholde Gravkister fra Stenalderen, og det kan være lige saa rimeligt, at Røserne have deres Forbilleder i disse, som at de skulde være en Efterligning af de toppede Høje. Ganske vist hidrøre de allerfleste af Røserne, navnlig de mange smaa, der ligge samlede i store Grupper, fra en forholdsvis sildig Tid, men der er dog mange store enligt liggende Røser, der have et meget gammelt Præg, dels ved at deres Centralgrave ere Stenkasser med utvivlsomme Broncealderssager, dels ved at der omkring Centralgraven efterhaanden er bleven nedsat en Mangfoldighed af sekundære Begravelser saavel i Stenkasser som i Lerkar. Det tyder ogsaa paa en høj Alder, at der nogle Gange er fundet Stenalderssager, navnlig Flintkiler, nedsatte ved Begravelserne i Røser. Kan det nu end ikke hermed anses som bevist, at adskillige Røser naa tilbage lige til Broncealderens Begyndelse, saa er det dog sandsynligt, at de naa langt tilbage, og at mange af dem have været tilstede paa Hedebakkerne eller i Skovene ved den Tid, da man paa det flade dyrkede Land endnu nedlagde de afdøde Høvdinger med deres Broncesværd i de store Gravkister i Jordhøjene.

Samtidig med Opførelsen af Høje og Røser ere de brændte Levninger af den allerstørste Del af Befolkningen blevne hengjemte i smaa Stenkasser eller Lerkar, og disse Gravformer, af hvilke Stenkasserne ordentligvis maa være de ældste, kunne saaledes betegnes som den normale Gravskik i Bornholms Broncealder, saavel i de Egne, hvor Højene forekomme, som i dem, hvor Røserne ere sædvanlige.

Mark- og Mosefund.

Uden nogen Forbindelse med Begravelser ere Broncealderssager temmelig jævnlig fundne i Mark eller Mose. Nogle af disse Sager, navnlig de, der ere fundne enkeltvis, kunne vel anses for at være tilfældigen tabte, men der er forekommet ikke saa ganske faa Fund, hvor man maa formode en forsætlig Henlæggelse. I Aaret 1808 fandtes i Kras Mose i Klemensker Sogn en Fibula som Worsaae Fig. 229, en Spiral-Armring, 8 Tutuli og 3 Høstknive, Alt af Bronce (Mus. 72. 1808), og tre Aar senere indkom til Museet ligeledes fra »en Mose i Klemensker Sogn« et Fund, bestaaende af en Fibula som Worsaae Fig. 229, en Spiral-Armring, 8 Tutuli, en Halskrave (Worsaae Fig. 226), 3 store Hægter, 2 smaa Stænger og nogle Stykker af et Kar, Alt af Bronce (Mus. 647—52. 1811). Under Flyvesandet paa Hjortebjerg paa Øens Nordspids fandtes i 1824 4 store Hals- eller Haarringe og Stykker af en Do., 2 Haandledsringe, 9 Fingerringe, en stor Fibula som Worsaae Fig. 231, 2 Celter, Stykker af 2 store Haarnaale samt »et lidet hult Metalstykke«, Alt af Bronce (Mus. 1256—65). Fremdeles er der fundet under en stor Sten i Rø Sogn: 2 Halsringe og en Haarnaal (Mus. 4779—81), i et Mosehul ved 9de S. G. i Klemensker Sogn: 2 Knive med Spiralhaandtag, 2 Spiral-Armringe, 3 Haandledsringe og 2 Dobbeltknapper (Mus. 14379), under en stor Sten ved Vassegaard i Pedersker Sogn: en Dolk med Broncefæste og en Paalstav (Mus. 14753—54), ved en stor Sten ved 48de S. G. i Rutsker: et i Oldtiden sønderbrudt Sværd (Mus. B. 564), paa Højlyngen ved Vallensgaard i Aaker Sogn: Stykker af en Haarring, af en brilleformet Fibula og af et Kar (Mus. B. 1879—81) og i en Eng ved 21de V. G. af Østerlars: et i Oldtiden sønderbrudt Sværd (Mus. B. 493) — Alt af Bronce. Et mærkeligt Fund skete i Aaret 1832, da der ved Tørvegravning i Mosen Balsmyr ved Simblegaard i Klemensker Sogn optoges 6 Celter, tildels

stærkt beskadigede baade ved Ild og ved Hammerslag, samt forsmeltede Stykker af flere Do., 10 Haandledsringe og forsmeltede Stykker af flere Do., 2 store Haarnaale og en Niptang, Alt af Bronce, fremdeles 2 store Spydspidser af Jern, 12 Stykker af Do., Stykker af 5 Daggerter eller korte Sværd ligeledes af Jern og et Hammerhoved af Jern (Mus. 2578—90, 8628, 8649, B. 50—51 og C 22).

Hvorfor de saaledes fundne Sager i sin Tid ere blevne henlagte, lader sig nu vanskeligt oplyse. Nogle kunne simpelthen være blevne hengjemte for atter at optages; men det er rimeligt, at i mange Tilfælde have religiøse Forestillinger om en Forsyning til Livet efter Døden været virkende, tilmed da Sagerne i enkelte af Fundene, navnlig fra Vallensgaard, fra 21de V. G. i Østerlars og 48de S. G. i Rutsker samt fra Balsmyr, bære Spor af at være forsætlig ødelagte forinden Nedlæggelsen. Jfr. Worsaae: »Om nogle Mosefund fra Broncealderen« i Aarb. 1866 S. 313.

Fundet i Balsmyr har ved de deri indeholdte Vaaben en vis Lighed med de store Mosefund i Sønderjylland og Fyn, men Vaabnene ere vistnok ikke nedlagte samtidig med Broncesagerne. Paa en af Spydspidserne findes nemlig en Indlægning med Sølvringe, som maa være adskillige Aarhundreder yngre end Broncealderens Slutning (jfr. Vimose-Fundet af Engelhardt Pl. XIV Fig. 5 og 15). Efter al Sandsynlighed er det to forskjellige Samlinger, som med flere Aarhundreders Mellemrum ere blevne nedlagte i en saavel i Broncealderen som i Jernalderen hellig Sø.

Oldsager.

Med Hensyn til Form og Beskaffenhed af de paa Bornholm fundne Oldsager fra Broncealderen har jeg ikke Synderligt at bemærke. De ere med faa Undtagelser ganske overensstemmende med, hvad der er fundet andetsteds i Danmark, og en Sondring imellem ældre og yngre Former (jfr.

Broncealderens Perioder af Dr. S. Müller i Aarb. 1876 Side 185—312), hvortil der vilde kræves et vidtløftigt Museumsstudium, har jeg ikke havt Lejlighed til at foretage.

De efterfølgende Meddelelser om de fundne Oldsagers Antal gjælde for Udgangen af Aaret 1884. Naar det ikke er angivet, af hvilket Stof Gjenstanden bestaar, er den af Bronce.

Sværd synes næsten kun at forekomme i Høje med ubrændt Skelet. Af de 25 Sværd, som ere indkomne til Museet, vides kun et eneste at være fundet i en Grav udenfor Høj (i en Gravkasse med brændte Ben ved 17de V. G. i Ibsker). Af dem, der ere fundne i Høj, er kun eet angivet at være fundet ved brændte Ben, og denne Angivelse er tilmed tvivlsom[1]). Af de 25 Sværd have 4 havt massivt Fæste af Bronce, deraf kun 1 (Markfund; Mus. B. 564) med Spiraler paa Enden af Fæstet som Worsaae Fig. 135, og de 3, saavidt vides, med rudeformet Fæsteknap som Worsaae Fig. 124 eller 141. 8 Sværd have havt Grebtunge, enten flad som W. 138 eller (og hyppigere) smal og trind og forsynet med en rudeformet Knap for Enden som W. 139. Ved 4 Sværd har Fæstet været helt af Træ eller andet forgængeligt Stof, der har været fastgjort til Klingens øverste Ende ved en Halvkreds af Broncenagler; jfr. W. 144; ved et af dem fandtes desuagtet en hulstøbt Bronceknap med cirkelrund Overdel. Om Beskaffenheden af de øvrige Sværd har jeg ikke tilstrækkelige Oplysninger. To Gange er der

---

[1]) I Svalhøj i Klemensker Sogn udgravedes omtrent 1845 en stensat Gravkiste, der efter Finderens Forklaring var $3^1/_2$ Alen lang, 1 Alen bred og $1^1/_2$ Alen høj. Paa Bunden laa en lille Hob Ben, som Finderen ansaa for at være brændte, og ovenpaa dem et Broncesværd (rimeligvis Mus. 12162) med Levninger af Tøj. Umuligt er det ikke, at en stor Gravkiste kun har indeholdt en Klump brændte Ben, jfr. Stenrammerne ved Loftsgaard i Pedersker, men sandsynligt er det dog ikke (Mus. B. 70—71).

forekommet 2 Sværd i samme Høj, men det er muligt, at der kan have været to forskjellige Begravelser i Højen.

Af Dolke er der indkommet 26 eller Stykker deraf. 4 havde massivt Broncefæste, 12 havde smal Grebspids, i Regelen med rudeformet Fæsteknap, der en enkelt Gang var guldbelagt; paa 6 fandtes der kun Nagler i en Bue ved Klingens øvre Ende til Anbringelse af et Træskaft (ved en af disse fandtes desuagtet en hulstøbt Fæsteknap), og med Hensyn til 4 savnes nøjere Oplysninger.

Knive ere indsendte i et Antal af 56. Deraf 4 med massivt Bronceskaft, 18 med fladt Skaft gjennembrudt med et eller flere rektangulære Huller som W. 163, 3 med tynd og smal Grebtunge, 4 trekantede eller rektangulære med det ene Hjørne udtrukket til en flad Spiral, 9 af lignende Form men med Grebet formet som et Dyrehoved paa en lang, krum Hals som W. 164, 1 halvmaaneformet med en skraat udstaaende lige Stjert omtrent som de halvmaaneformede Knive fra Brandpletterne, og endelig 17 af ukjendt Form. Desuden er der i en Mose fundet 3 Segler eller Høstknive som W. 159.

Af Landsespidser haves kun 3, alle med lang Dølle, som fortsætter sig i en afrundet Ophøjning langs ud ad Bladets Midte. Endvidere haves 2 Pilspidser.

Paalstave haves i et Antal af 15, deraf dog kun 6 fra Grave, de øvrige fra løse Markfund.

Hule Celter ere forekomne 10 Gange, deraf een Gang 2 og een Gang 6 foruden en Del Brudstykker. De hidrøre samtlige fra Mark- eller Mosefund. Paa 1 nær ere de samtlige forsynede med en lille Øsken. En massiv Kile af Bronce som W. 178 ($4^1/_2 \times 2$ Tommer) samt en ligeledes massiv Smalmejsel af Bronce ere ogsaa fremkomne ved Markfund.

Endvidere er der indsendt 13 Niptænger af Form omtrent som W. 272 eller 273, 5 Syle og en lille Sav.

Blandt Smykkesagerne maa først anføres Fibulaerne og iblandt disse særligen den for Øen ejendommelige store og pragtfulde »bornholmske Fibula«, se W. 229 og hosstaaende Afbildning. Dens Bøjle dannes af en flad Bronceplade af spids rhombisk Form med Afrunding af de stumpe Hjørner; ved begge Spidser er Pladen udtrukken til en Traad, der ender i en flad Spiral, som ved den ene Ende tjener som Støtte for Naalespidsen, medens ved den anden Ende Forbindelsen imellem Spiralen og Midtpladen danner den Axe, hvorom den store Naal kan drejes i horizontal

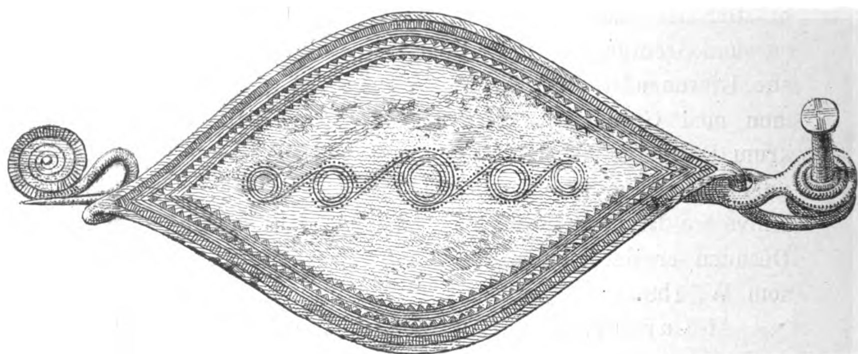

Fig. 1. »Bornholmsk« Broncefibula.

Retning; bagved Axehullet i Naalen lige over den bageste Spiral bærer Naalen en højt opstaaende, smukt prydet Tap med et lille Hoved paa Spidsen; endelig er selve den brede Midtplade i Regelen rigt prydet med Spiral-, Bølge- og Zigzaglinier etc. Af de til Museet indkomne 33 Broncealders Fibulaer fra Bornholm henhøre 21 til den nysbeskrevne Form. I Regelen ere Exemplarerne meget store; Pladen kan være over 6 Tommer lang foruden de to Spiraler ved Enderne, hver omtrent 3/4 Tomme i Tværmaal, Breden af Pladen kan være 3 Tommer, Naalens Længde over 8 Tommer, og den taarnformede Spids paa Bagenden af Naalen kan

være over 1 Tomme høj. Foruden den nævnte Fibula kjendes fra den bornholmske Broncealder (afset fra 6 Fibulaer af ukjendt Skikkelse) ikkun 2 andre Former nemlig som W. 228, der er repræsenteret ved 4 Exemplarer, eller »brilleformet« omtrent som W. 231, der er forekommen i 2 Exemplarer. Samtlige Fibulaer synes i Broncealderens Grave i Regelen at forekomme enkeltvis ɔ: 1 i hver Grav; kun to Gange vides der at være funden 3 og maaske to Gange 2 i samme Grav.

De smukke Halskraver, forhen ansete som Diademer, haves i 3 Exemplarer; to af dem ere afbildede hos Worsaae Fig. 216 og 226.

Tutuli ɔ: runde, i Midten tragtformede ophøjede Broncеplader til Smykke for Bryst eller Beltested, W. 207 og 209, ere fundne 7 Gange; to Mosefund indeholdt hver 8 Tutuli, og to Gange ere de fundne parvis i Høje; de tre øvrige Fund indeholdt kun en enkelt.

Ringformede Prydelser have været meget hyppige. Store Hals- eller Haarringe eller Stykker deraf ere forekomne 10 Gange; Fundet under Flyvesandet paa Hjortebjerg indeholdt 5; to Gange er der fundet 2 sammen. Prægtige Spiral-Armringe, tildels i over 20 Omgange ere fundne 11 Gange, for det Meste i to Exemplarer. Haandledsringe ere forekomne 20 Gange, i Regelen i to Exemplarer. Iblandt disse Ringe have tre været af Guld, alle af vredet Arbejde omtrent som W. 253 og 254 (ved et Skelet i en Høj ved Aabygaard i Nyker, Mus. 1619, ved ubrændte Ben under en Høj ved Gyldensgaard i Østermarie, Mus. B. 342, og ved ubrændte Ben i en Gravkiste i en Høj ved Sandvig, funden i Foraaret 1882). Fingerringe ere indsendte fra 43 Fund; nogle Gange har der været to sammen, men i Regelen ere de fundne enkeltvis, navnlig i benfyldte Urner. De have endog været langt hyppigere end det indsendte Antal lader formode, men de ere for det Meste saa opløste af Ir, at de smuldre hen. Den almindelige Form er en lukket Ring; undertiden dannes de kun af en sammenbøjet

Broncestrimmel, der ikke er lukket; ogsaa forekomme Fingerringe af spirallagt Traad i flere Omgange, og iblandt disse have 4 været af Guld. Iblandt dem af sædvanlig Ringform har kun een været af Guld, henhørende til nysnævnte Fund ved Aabygaard. Desuden angives en lille hamret Pengering af Guld (Mus. 18448) at være fundet i en »Gravurne i en Høj«, men Beretningens Rigtighed er tvivlsom.

Dobbeltknapper ere ligeledes meget hyppige i Broncealderens Grave. For det Meste er Overfladen prydet med koncentriske Linier eller med en indhugget Stjerne, undertiden med en opstaaende høj Top. De ere indsendte fra 25 Fund i Regelen kun een fra hvert. Een Gang er der fundet 2 Dobbeltknapper forbundne ved Broncebøjler. Almindelige enkelte Knapper med en konkav Underside og en paa dennes Midte anbragt lille Øsken ere forekomne to Gange.

Store Haarnaale ere fundne i 11 Grave, for det Meste enkeltvis. Den øverste Ende er undertiden prydet med et tragtdannet Hoved eller en Knap eller et Par Snirkler etc. Mindre Naale eller Stykker deraf have været endnu hyppigere. En Synaal med Øje paa Midten er funden i en Røse.

Af mangfoldige smaa Rør, der kunne have været brugte som Prydelse for Belter, er der 2 Gange fundet Spor.

Een Gang er der i en Røse fundet en Mængde smaa Skaller af Hjertemuslinger indstukne i hverandre; de have rimeligvis udgjort et Halsbaand.

Perler have været sjældne i Broncealderens Grave. Foruden nogle faa Glasperler, der ere fundne enkeltvis i Røser, haves der et gjennemboret berlokformet Ravstykke fra en Urnegravplads, og i en af Stenrammerne i Flyvesandet ved Loftsgaard fandtes som oven berørt paa een Gang 1 Ravperle, 2 Bronceperler og 37 Perler af grønt Glas.

Broncekar ere kun fundne 3 Gange ved Broncealderssager, een Gang i en Mose, een Gang i et Markfund og een Gang ved et ubrændt Skelet.

I hvilke Forbindelser Oldsagerne forekomme, vil nærmere erfares af Tillæg I, hvor alle de Gravfund, hvis Fundforhold have kunnet oplyses, saavel fra Høje og Røser som fra Grave under flad Mark ville findes specificerede. For at faa Klarhed over, hvorvidt de enkelte Arter af Gjenstande have været benyttede af Mænd eller af Kvinder, har jeg forsøgt adskillige Optællinger, men Resultaterne deraf ere ikke afgjørende. I 12 Grave, hvori der er fundet Sværd sammen med andet Gravgods, have de ledsagende Oldsager været:

Spydspids	1	Gang
Paalstav	4	—
Dolk	3	—
Kniv	9	—
Niptang	3	—
Haandledsring	1	—
Fingerring	1	—
Fibula	3	—
Dobbeltknap	3	—
Tutuli	1	—

Paa den anden Side ere Fibulaer fundne sammen med:

Sværd	3	Gange
Paalstav (i en Sværdgrav)	1	—
Dolk	5	—
Kniv	12	—
Niptang	4	—
Halskrave	2	—
Halsring	2	—
Spiral-Armring	2	—
Haandledsring	6	—
Fingerring	6	—
Dobbeltknap	9	—
Haarnaal	1	—
Tutuli	2	—
Broncekar	1	—
Glasperler	1	—

Det er herefter sandsynligt, at Halskraver, Halsringe og Spiral-Armringe have været udelukkende benyttede af Kvinder, og at Haandledsringe, Fingerringe og Tutuli i det Mindste langt overvejende have været Kvindegods. Naar disse Gjenstande, der ellers kun høre hjemme i Kvindegrave, en enkelt Gang ere forekomne i en Mandsgrav, ligger endog den Formodning nær, at de mulig ikke have hørt med til Mandens egen Dragt, men at de have været en Gave, som ved Ligfærden er bleven nedkastet i Graven af Mandens Hustru eller kvindelige Slægtninge. Om den samme Forklaring skal kunne antages med Hensyn til Fibulaer, er tvivlsommere; de ere forekomne 3 Gange i de 12 Sværdgrave, altsaa forholdsvis temmelig hyppig. Dolke, Knive, Niptænger og Dobbeltknapper findes baade i Mands- og i Kvindegrave. Derimod synes Paalstave kun at findes i Mandsgrave; rimeligvis have de været et Krigsvaaben, medens Celterne, som aldrig findes i Grave, kun have været Arbejdsredskaber.

Befolkningens Livsforhold.

Naar man anstiller en Sammenligning imellem de mægtige Gravhøje og de utallige smaa Gravkasser eller Gravurner under flad Mark, er det umiskjendeligt, at der maa have hersket en stor Ulighed i Befolkningens Livsvilkaar. Og naar Gravhøjene saa ofte findes samlede i Grupper paa 4, 6, 9 eller flere ganske nær ved hverandre, tyder dette paa, at de særlige Forhold, som have betinget Opførelsen af Høje, have været tilstede hos Beboerne af det samme Bosted igjennem et længere Tidsrum, altsaa rimeligvis hos den samme Familie igjennem flere Slægtled. Uligheden i Gravformerne kan nu ganske vist væsentlig have været afhængig af en Ulighed i Formuesforhold, men denne Forklaring er ikke tilstrækkelig. Medens nemlig alle de smaa Begravelser indeholde brændte Ben, synes Centralgravene i de ældre

Høje altid at have været indrettede til Optagelse af ubrændte Lig. Dette kan ikke forklares ved Hensyn til Formuesforhold, thi om end Ligbrænding i hine Tider ikke har været kostbar, saa har dog en Henlæggelse af ubrændt Lig været endnu simplere. Forklaringen maa altsaa søges andetsteds; og naar henses til, at ubrændt Begravelse var den sædvanlige Skik i den umiddelbart forud for Broncealderen gaaende Stenalder, bliver det sandsynligt, at Grunden til, at Ligene begravedes ubrændte i Højene, medens Ligbrænding ellers var bleven almindelig, har været den, at de, som opførte Højene, have, i det Mindste for saa vidt angaar Familiens Hovedpersoner, villet følge de fra Fortiden nedarvede Traditioner; og Aarsagen til, at de have anset sig som bundne ved disse Traditioner, kan da næppe have været nogen anden end den, at de paa en eller anden Maade og særlig ved Slægtskab have følt sig knyttede til Stenalderens Folk. Naar nu hertil kommer, at de Egne, hvor der findes Jættestuer og Gravkister fra Stenalderen, ere de samme lave og frugtbare Kystegne, hvor senere de fleste Høje bleve opførte, saa faar man et bestemt Indtryk af, at der ved Broncealderens Begyndelse maa i disse Egne have existeret et Antal af fast bosatte, velhavende Familier, som have nedstammet fra Stenalderens Folk og følt sig saaledes knyttede til denne Fortid, at de uanset de Forandringer i Ideerne, som vare foregaaede hos den øvrige Befolkning, have villet bevare de nedarvede Sædvaner. Man faar altsaa Billedet af et stærkt konservativt, jordeejende og ætstort Bondearistokrati. Dette Forhold vedvarer langt ned i Broncealderen, men efterhaanden paavirkes ogsaa disse aristokratiske Familier af de nyere Ideer. Centralgravene i Højene optage brændte Ben, og derefter bortfalde endelig Højene aldeles, hvorved i alt Fald ethvert kjendeligt ydre Spor af en aristokratisk Særstilling forsvinder.

Foranstaaende Bemærkninger gjælde om de frugtbare Egne langs Kysterne, hvor Højene have deres Plads, og

hvor der tildels er Spor til fast Bosættelse allerede i Stenalderen. Forskjellige herfra maa Forholdene have været i de Egne, hvor Røserne ere hyppige, altsaa dels de mindre frugtbare Egne langs med de store Hedestrækninger i det Indre af Øen, dels adskillige store Arealer, som langt ned i Tiden have været bedækkede med tætte Skove. Her har der allerede tidlig udviklet sig en særegen Gravform. At det skulde hidrøre fra Indvandring af en fremmed Folkestamme, er ikke tænkeligt, da en Indvandring fortrinsvis maatte have paavirket Kysterne og ikke netop det Indre af Landet. Forskjellen maa vistnok simpelthen forklares ved de lokale Forhold. Og det er da rimeligt nok, at naar Befolkningens Tiltagen i Kystegnene havde bevirket, at først Enkelte og senere Flere havde brudt nye Bygder i Landets Indre, har der dersteds dannet sig Samfund, som have følt sig uafhængige af den ældre Befolkning ved Kysterne og frit udviklet nye og selvstændige Skikke. Ogsaa imellem de af disse Nybyggere efterladte Gravminder kan der vel paavises betydelige indbyrdes Forskjelligheder, navnlig med Hensyn til Røsernes Størrelse, men der er ikke den absolute Forskjel imellem Gravmindernes Art som paa Kystlandet; tværtimod er der en ganske jævn Overgang imellem store Røser (samt Stenhøje) og smaa Røser, saa at Gravskikken i det Væsentlige bliver ensartet, og man faar Indtrykket af Samfund, hvor der vel har været Forskjel imellem Rige og Fattige men ikke nogen Kreds af Familier med en Særstilling ligeoverfor den øvrige Befolkning. I Tidens Løb udviskes endvidere den Forskjel, som tidligere havde fundet sit Udtryk i Røsernes Størrelse; de blive alle smaa, men deres Antal tiltager saaledes, at Benyttelsen af saadanne Gravminder maa have strakt sig ned endog til de mindre velhavende Familier blandt Befolkningen. Derimod vedbliver Forskjellen imellem Røserne paa den ene Side og Lavlandets Gravformer paa den anden Side endnu langt ned i Tiden, og turde det formentlig heraf fremgaa, at det særlige

Forhold, som Nybyggerne i de afsides Egne havde indtaget ligeoverfor Befolkningen paa det gamle Agerland, ikke ganske ophørte med Broncealderen, men fortsatte sig noget ind i Jernalderen, indtil der endelig i Brandpletterne dannede sig en for samtlige Øens Beboere fælles Gravskik.

Hvad angaar Befolkningens Erhverv i Broncealderen, skal det her kun kortelig antydes, at det store Antal af efterladte Grave vidner om en saa tæt Befolkning, at den ikke vil kunne have existeret uden en udstrakt Agerdyrkning. Handelen med fremmede Lande maa have været levende, idet ikke blot Broncens Bestanddele ere tilførte fra Udlandet, men ogsaa Formerne for Vaaben og Smykker noksom vidne om en Paavirkning fra sydligere Lande. Hvorvidt Industrien paa Øen har været saa udviklet, at man der selv har forfærdiget de smukke Broncesager, som Gravene udvise, kan i alt Fald for Tiden næppe afgjøres, men naar der haves en for Bornholm særegen Form af Fibulaer, der ikke forekommer andetsteds, er det vel overvejende sandsynligt, at disse Smykker ere forfærdigede netop der paa Øen, hvor de benyttedes, og ikke paa fremmede Steder, hvor de ikke vare i Brug. Den »bornholmske« Fibula er imidlertid netop saa stor og prægtig og derhos ofte forsynet med en saa smagfuld og kunstfærdig Udsmykning, at det maa erkjendes, at de Haandværkere, som have forfærdiget den, ogsaa ville have kunnet forfærdige omtrent enhversomhelst anden af de Broncesager, som ved den Tid vare i Brug paa Øen.

C. Den ældre Jernalder.

Brandpletterne.

Af Broncealderens Gravformer række, som foran berørt, saavel de benfyldte Lerkar som navnlig Røserne et Stykke

ind over Jernalderens Grænse men afløses derefter af den for Bornholms ældre Jernalder saa karakteristiske Gravform, Brandpletterne under flad Mark. Paa den anden Side synes Brandpletterne ikke at naa tilbage opover Broncealderens Slutningsgrænse; der er aldrig fundet kjendelige Broncealderssager i dem. Derimod synes de at være fremkomne paa det Nærmeste samtidig med Jernets første Indførelse, og de ville saaledes have været samtidige baade med de enkelte benfyldte Lerkar, som have indeholdt Jern, og med de mangfoldige Røser, hvor Begravelsen findes i et sort Muldlag eller i en Centralbrandplet.

Brandpletternes Oprindelse kan næppe nedledes fra Røserne, eftersom de i det Mindste lige saa tidligt vise sig i de Egne, hvor Røser ikke forekomme, som i dem, hvor Røserne ere sædvanlige. Begravelsen i Brandplet er sikkerlig kun en Modifikation af Begravelsen i benfyldt Lerkar; Overgangen kan tydelig paavises igjennem de benfyldte Lerkar, som foruden de brændte Ben indeholde Ligbaalets øvrige Rester, og hvor en Klump sort Muld endog af og til omgiver hele Karret. Efter at det var blevet Skik at nedgrave Mere af Levningerne fra Ligbaalet, end der kunde rummes i Karret, har man i Stedet for at lade dette henstaa inden i Muldklumpen foretrukket at sønderslaa det og at lade dets Stykker ligge spredte i den sorte Muld, saaledes som der ogsaa i Virkeligheden i de ældre Brandpletter saa overmaade hyppig findes Stykker af et grovt Lerkar omspredte i Mulden. Udviklingen er aldeles parallel (og rimeligvis samtidig) med den, som foregik i Røserne, hvor der ved Overgangen til Jernalderen i Stedet for et benfyldt Lerkar viser sig et sort Muldlag blandet med de brændte Ben og med Stykkerne af et ituslaaet grovt Kar.

Om selve Brandpletterne ɔ: Klumper af sort Muld indeholdende Resterne af et Ligbaal og nedlagte i Jorden uden Omgivelse med noget Lerkar, Stenkasse eller andet Gravgjemme, er der

ikke Meget at tilføje udover, hvad der allerede er meddelt i Aarb. 1870, 1872 og 1878. Antallet af bekjendte Brandpletspladser er fremdeles tiltaget meget stærkt; i Sognebeskrivelserne er der angivet ikke mindre end 180 forskjellige Steder paa Bornholm, hvor Brandpletter ere fundne eller dog formenes at være fundne, og senere er der endda kommet nogle flere til. Antallet af undersøgte Brandpletter er naaet op til over 2500. Undersøgelserne i de senere Aar have væsentligen kun været rettede paa Brandpletterne af tredie og yngste Afdeling, dels fordi disse ere de rigeste, dels for i deres Nærhed at finde Overgangen til den i Tiden næstfølgende Gravskik og derigjennem overhovedet en Ledetraad i de noget vildsomme Forhold efter Brandpletternes Ophør. Navnlig er der undersøgt en stor og meget interessant Brandpletsplads paa den sydlige Ende af Slamrebjerg i Bodilsker Sogn, hvor der er fundet en Mængde Grave, som ere samtidige med og i høj Grad oplysende for Begravelserne i de yngre Terræner af Gravpladsen ved Kannikegaard (se nærmere nedenfor i Tillæget).

Med Hensyn til Brandpletternes Indhold og de enkelte Arter af Oldsager er der ikke Synderligt at tilføje.

I Slamrebjerg 89 er der fundet et smukt enægget Sværd, Pl. 1—1, som nedenfor Fæstet bærer en Jernring der har støttet Fæstets Træbeklædning. Muligen have flere tidligere fundne lignende Jernringe, som hidtil ere blevne ansete som Mundingsbeslag for Sværdskederne, ligeledes hørt til Fæstet og tjent til at støtte dettes Beklædning. Ved nysnævnte Sværd fandtes endvidere to Skedebeslag, bestaaende af ovale, i den ene Side aabne Ringe, hvoraf den ene var forsynet med en lille løs Ring til Befæstelse af en Rem; se Pl. 1—1. Ogsaa et Sidebeslag til en Sværdskede er maaske forekommet, se Pl. 1—2 fra Slamrebjerg 33, som stemmer temmelig nøje overens med Skedebeslagene fra Mosefundene (f. Ex. Vimose Pl. VII); det er imidlertid

ikke fundet sammen med noget Sværd. Dopsko til Sværd ere fremdeles aldrig blevne fundne i Brandpletter.

Fibulaer ere ogsaa ved de seneste Gravninger forekomne i Mængde, men der har ikke vist sig nogen væsentlig ny Form undtagen en smuk lille ligearmet Broncefibula, Pl. 3—1, fra en Brandplet paa Slamrebjerg (dog ikke paa den store Gravplads dersteds). Angaaende Fibulaerne af Brandpletternes første og anden Afdeling er der intet Videre at bemærke. Med Hensyn til Fibulaerne af tredie Afdeling, der have særlig Interesse, for saa vidt som de komme igjen i de yngre Gravformer, meddeles nedenstaaende Oversigt over samtlige i Brandpletter hidtil fundne Exemplarer deraf:

Oversigt over Fibulaer af tredie Afdeling i Brandpletter.	Kannikegaard C og D.	Kannikegaard H, I, K og E.	Grødeby E.	Slamrebjerg (Gravpladsen).	Andre Steder.	Tilsammen.	Heraf vare af		
							Sølv.	Bronce.	Jern.
Med korsformet Bøjle (Aarb. 1870, Pl. 7—13).	1	3	»	»	»	4	»	4	»
Hvælvede (Aarb. 1872, Pl. 5—9).	»	8	»	3	2	13	»	13	»
Som Nydam V — 12 til 14. (Aarb. 1870, Pl. 8—13).	»	7	5	13	3	28	»	23	5
Do. med Skive paa Spidsen (Aarb. 1873, Pl. 5—11).	»	1	»	»	»	1	1	»	»
Med bred Spids (Aarb. 1870. Pl. 8—4).	1	8	1	3	»	13	»	6	7
Med lang Naaleholder som Vimose I—30 (Aarb. 1870 Pl. 8—5).	»	2	1	4	2	9	1	8	»
Overgangsform dertil (Aarb. 1870, Pl. 8—12).	1	»	»	»	»	1	»	1	»
Ligearmet (nedenfor Pl. 3—1).	»	»	»	»	1	1	»	1	»
Skiveformet (som Aarb. 1870 Pl. 8—8).	»	1	»	»	»	1	»	1	»
Ubestemmelig Type.	»	2	»	1	»	3	1	2	»

Naar det hidtil har været anset som en fast Regel, at Broncefibulaer i Bornholms Jernalder aldrig forekomme i Mandsgrave, da er denne Regel vel fremdeles i de allerfleste Tilfælde bleven bekræftet, men der er dog i de seneste Aar bleven bemærket et Par Undtagelser, idet der to Gange (Slamrebjerg 62 og 64) er fundet en Broncefibula i en Vaabengrav og een Gang en do. sammen med Sporer og Drikkehornsbeslag (Slamrebjerg 40). Disse Undtagelser ere imidlertid næsten forsvindende i Forhold til Broncefibulaernes store Antal. Jernfibulaer med tilbagebøjet Spids ere i Alt forekomne fire Gange i Vaabengrave, og dette Tal er ikke ganske ubetydeligt, naar henses til, hvor faa Vaabengrave der naa tilbage til den Tid, da disse Fibulaer endnu vare i Brug.

En stor og smuk Bronceperle er funden i Kvindegraven Slamrebjerg 46.

En af de sædvanlige hule Guldperler er i en ubrændt Grav (Dyndalen 5; se Tillæget) funden anbragt paa et Broncebaand, der har siddet om Panden eller paa Haaret. Det er derfor rimeligt, at adskillige af de mange i Brandpletterne forekomne lignende Guldperler have været benyttede som Haarprydelser og ikke som Prydelser for Bryst eller Hals.

Iligemaade er der i en ubrændt Grav (Dyndalen 4) fundet en Bronce-Hængedop under saadanne Forhold, at dens Plads har kunnet konstateres. Den laa omtrent en Alen nedenfor Fibulaerne, og den kan altsaa ikke have været Brystsmykke, men maa rimeligvis have hængt ned fra et Livbelte som en Afslutning for dettes ene Ende.

En smuk Sax af Bronce er funden ved Pythus i Rønne Sogn; den er afbildet Pl. 1—4.

De halvrunde Benbrikker, Aarb. 1870 Pl. 6—10 og 12, som jeg hidtil havde anset som Knapper, have ganske vist været anbragte paa Haandtene ligesom Skiverne af Sten eller Ler; se Aarb. 1870 Pl. 6—7, 8, 9 og 11 samt

Aarb. 1872 Pl. 4—13 og 14. I en ubrændt Grav (Slamrebjerg 116) er der nemlig iblandt en hel Samling af Spindeskiver af Sandsten fundet adskillige, som kjendeligen ere Efterligninger efter Benbrikkerne, og da de utvivlsomt maa have været Spindesten, saa maa vel ogsaa de ganske ligedannede Benbrikker have været det. Derhos har jeg i et udenlandsk Museum (Mainz) set en Benbrikke ganske af bornholmsk Form, hvor der i Gjennemboringen endnu sad en ca. 6 Tommer lang Benstok, der næppe kan have havt anden Bestemmelse end at tjene som Ten til Opvikling af Traaden. — En Spindeskive af Bronce er bleven funden i Lyrs Skov.

En Drikkehornsdopsko, der ender i et meget kjendeligt Oxehoved, er funden i Slamrebjerg 40; se Pl. 1-5.

Broncekar ere fremdeles jævnlig blevne fundne i de yngste Brandpletter. Et Par Gange, Slamrebjerg 48 og 67, er der fundet et fladt Skaft eller en »Stjert« som til en Kasserolle, og i den sidstnævnte Grav havde Stjerten den ejendommelige Form med udstaaende Flige, som af Dr. Müller i Aarb. 1874, Side 356—60, er bleven anset som betegnende for en yngre Periode. I Slamrebjerg 40 (Mandsgrav), hvor der var Stykker af to smaa Broncekar, det ene med lige opstaaende, det andet med udfaldende Overkant, var Bundstykket af det ene Kar gjennemhullet som en Si, medens Bundstykket af det andet var prydet med koncentriske Ringe. Det har rimeligvis været en Kasserolle og en Si passende i hinanden. Ved Grødeby er der ogsaa fundet Stykker af to Broncekar, hvoraf det ene var i Bunden gjennemhullet som en Si.

Lerkarrenes Forekomst er fremdeles nøje bleven iagttagen. Det har allerede tidligere været erkjendt, at der i de ældste Broncepletter næsten kun forekommer »grove Skaar« ɔ: Stykker af et ituslaaet Kar af samme Beskaffenhed som de grove Kar, der i Broncealderen findes benyttede som benfyldte Urner. Tidlig viser der sig imid-

lertid enkelte potteformede eller skaalformede hankeløse Smaakar, hvortil der en sjelden Gang slutter sig et grovt middelstort Hankekar; se Aarb. 1878, Side 104, Noten. Videre naaedes der ikke i Brandpletternes første Afdeling og ejheller i den lange Overgangstid, medens Oldsagerne fra 1ste og 2den Afdeling forekom blandede. Først omtrent ved den Tid, da Beltehagerne og de gamle Jernfibulaer ere ganske forsvundne, komme de store flerørede Kar samt enkelte Vaser til Syne, medens Fabrikationen af Smaakarrene tillige forbedres og Stregeprydelser blive hyppigere og smukkere. Ved Fremkomsten af Fibulaerne af 3die Afdeling naa Lerkarrene endelig deres fulde Udvikling saavel i Henseende til Fabrikation og Prydelser som i Henseende til Antal, og der danner sig da den særegne Skik, at der til en fuldt udstyret Grav skal høre fire Arter af Lerkar, nemlig et stort flerøret Kar, et vaseformet, et middelstort Hankekar og et lille Kar, i Regelen kun eet af hver Sort men jævnlig dog flere ensdannede, uden at derved noget af de øvrige Kar fortrænges. Skjøndt Lerkarrene i mangfoldige Brandpletter ikke ere blevne saaledes sorterede, at Art og Antal af de enkelte Kar er bleven oplyst, haves der alligevel ikke mindre end 42 Brandpletter, samtlige af 3die Afdeling, hvor det hele System af de fire Sorter Kar er bleven optegnet. Desuden er der 28 Gange i Brandpletter af 3die Afdeling fundet to af de større Sorter Kar sammen med et eller flere Smaakar, og 4 Gange ere alle tre større Kar fundne sammen uden noget lille Kar. Det største Antal Lerkar, der vides at være fundet i samme Brandplet er sex (1 Gang to store og to middelstore Kar, en Kande og et lille Kar, 1 Gang et stort Kar, en Kande, to middelstore Kar og to Smaakar og 2 Gange et stort Kar, en Kande, et middelstort Kar og tre Smaakar). Findes der flere Smaakar i samme Grav, er det ene i Regelen et Hankekar; findes der kun eet lille Kar, plejer det at være hankeløst. Det fornævnte System af fire Sorter Kar forekommer

uden Forskjel i Mands- og i Kvindegrave. Indeholder Graven tillige Broncekar eller Glaskar, bliver Systemet af de fire Lerkar ikke indskrænket derved.

I nedenstaaende Oversigt har jeg søgt at fremstille, i hvilket Antal de vigtigere Oldsager ere forekomne i Brandpletternes forskjellige Afdelinger. Da det imidlertid ikke er muligt altid med Sikkerhed at kjende, til hvilken Afdeling en enkelt bestemt Brandplet henhører, medens det er langt lettere at skjønne, til hvilken Afdeling det overvejende Flertal af Grave paa en hel Brandpletsplads eller paa et bestemt Terræn af en saadan bør henregnes, har jeg ikke kunnet foretage Klassifikationen anderledes end efter Brandpletspladser (eller Dele deraf) og ikke efter de enkelte Brandpletter. Det maa da haves i Erindring, at paa en Brandpletsplads, der forøvrigt henhører til en vis Afdeling, kan der let findes og vil der vel endog i Regelen findes en eller anden enkelt Grav, som henhører enten til den nærmest foregaaende eller den nærmest efterfølgende Afdeling.

Med dette Forbehold henregner jeg nu paa nedenstaaende Oversigt

til Brandpletspladser af første Afdeling:
Kanegaard, Muleby, Duebjerg, Lyrs Skov, Lyrsby, Mandhøj, Klippegaard, Sortegaard, Albertshald, Store Haldegaard og Aakirkeby Klint;

til Overgangen mellem første og anden Afdeling:
Markehøj, Himmelshøj, Rispebjerg og Terrænet A ved Kannikegaard;

til anden Afdeling:
Pythus, Vallegaard, Dillehøj, 24 S. G. i Klemensker, Hasle, Pilegaards østlige Bakke, Slusegaard samt Kannikegaard B, C og D; og

til tredie Afdeling:
Pilegaards sydlige Bakke, Slamrebjerg, Baunegaard samt Kannikegaard H, I, K og E.

Som ubestemte anføres alle de øvrige Gravpladser, hvad enten disse indeholde Grave fra helt forskjellige Afdelinger, eller der mangler tilstrækkelig Oplysning om, fra hvilke Afdelinger de derværende Grave hidrøre. (Dovr Aas og Ørnekullerne ere ikke medregnede).

Brandpletspladser	Første Afdeling	Overgang fra første t. and. Afd.	Anden Afdeling	Tredie Afdeling	Ubestemte	Tilsammen
Omtrentligt Antal af undersøgte Brandpletter	700	520	370	400	510	2500
Omtrentligt Antal af Do., hvori der er fundet andre Oldsager end Lerkar	330	190	160	190	120	990
Vaabengrave	1	13	39	39	18	110
Enæggede Sværd	»	8	28	10	15	61
Tveæggede Sværd	1	2	3	18	1	25
Daggerter	»	1	3	7	2	13
Spydspidser	1	3	22	31	6	63
Skjoldbuler af sædvanlig Form (Aarb. 1870 Pl. 3—16)	1	2	9	17	1	30
Do. tragtformede	»	»	1	1	2	4
Do. lave med høj Tap	»	»	1	2	»	3
Sporer (Antal af Fund)	»	1	6	21	»	28
Spidse Knive	6	15	37	69	6	133
Halvrunde Do.	9	9	8	1	9	36
Halvmaaneformede Do.	2	9	5	3	2	21
Bronceknive	»	»	»	6	2	8
Beltehager	246	74	7	»	24	351
Fibulaer med tilbagebøjet Spids og med Perler paa Bøjlen	46	12	»	»	2	60
Do. Do. uden Perler	177	63	12	1[1])	19	272
Broncefibulaer af anden Afdelings Former (Aarb. 1870 Pl. 7—12 og 14. 1872 Pl. 5—10)	5	34	120	51	23	233
Jernfibulaer af samme Former	2	11	22	14	4	53

[1]) Slamrebjerg 145, rimeligvis hørende til et tilgrænsende Terræn med gamle Grave.

Brandpletspladser	Første Afdeling	Overgang fra første t. and. Afd.	Anden Afdeling	Tredie Afdeling	Ubestemte	Tilsammen
Fibulaer af tredie Afdelings Former (Aarb. 1870 Pl. 7—13 og Pl. 8—4, 5, 8, 12, 13. 1872 Pl. 5—9 og 11; og nedenfor Pl. 3—1)	»	»	3	60	11	74
Guldperler (Antal af Fund)	2	4	10	15	7	38
Guldberlokker	»	»	4	1	»	5
Sølvsager (Antal af Fund)	»	»	»	4	»	4
Mosaikperler (Antal af Fund)	»	»	5	1	1	7
Glas- eller Stenperler (Antal af Fund)	1	6	15	18	6	46
Hængedopper af Bronce	»	4	9	15	1	29
Do. af Jern	»	»	1	10	»	11
Jernnaale med Krumning	16	2	»	»	3	21
Haarnaale af Bronce eller Sølv	»	»	»	3	»	3
Broncebaand med lang tynd Spids	»	»	»	5	2	7
Haandledsringe	»	»	»	3	»	3
Fingerringe	1	»	1	2	»	4
Remspænder med Plade bag Bøjlen	»	»	»	8	1	9
Andre Remspænder	2	8	23	36	1	70
Knapper af Bronce	3	»	»	»	»	3
Hægter af Do.	»	»	»	3	»	3
Saxe	»	1	2	2	1	6
Synaale	1	4	»	1	»	6
Niptænger	1	8	3	2	1	15
Redekamme	»	»	»	2	»	2
Spindeskiver af Ben (Benbrikker)	4	2	7	2	1	16
Do. af Sten, Ler eller Bronce	7	3	2	1	2	15
Nøgler	»	2	12	35	»	49
Drikkehornsbeslag	»	»	1	11	»	12
Jernkar	»	»	1	»	1	2
Broncekar (Antal af Fund)	1	»	3	22	3	29
Glaskar	»	»	»	8	»	8

Ubrændte Grave.

a. Paa Brandpletspladser.

Paa ikke mindre end 20 Steder paa Bornholm vides nu ubrændte Grave i et Antal af omtrent 140 at være blevne fundne i umiddelbar Nærhed af Brandpletter, tildels endog midt imellem dem paa de store Gravpladser. Paa nogle af disse Steder ere Brandpletterne ikke saa tilstrækkelig undersøgte, at deres Tid kan bestemmes; paa andre Steder have de henhørt til anden Afdeling eller til Overgangen dertil fra første Afdeling (Markehøj, Hasle, Dyndalen, Slusegaard, Kannikegaard A og C), men de allerfleste ubrændte Grave ere dog fundne i Nærheden af Brandpletter af tredie Afdeling (Pilegaard, Slamrebjerg, Baunegaard, Grødeby, Kannikegaard E til K etc.). Naar der ses bort fra dem, hvorom tilstrækkelige Oplysninger ikke haves, samt endvidere udskydes de 34 Grave ved Hasle, der have afgivet saa yderst faa kjendelige Oldsager, bliver der tilbage:

1 Grav paa Stenshøj (Aarb. 1878 S. 177),
1 paa Kurebakken (Aarb. 1878 S. 178, hvor Sværdet, der var tveægget, urigtig er anført som enægget),
3 ved Pilegaard (Aarb. 1878 S. 179; desuden en ny Grav),
7 ved Dyndalen (se nedenfor i Tillæget),
1 ved Sandegaard (Aarb. 1878 S. 183),
44 ved Kannikegaard, nemlig 6 i A, 1 i C, 5 i E, 14 i F, 4 i G, deriblandt en ny, 4 i H, 4 i I og 6 i K,
18 paa Slamrebjerg (se nedenfor i Tillæget),
3 ved Baunegaard (se nedenfor i Tillæget) og
10 ved Grødeby (Aarb. 1878 S. 185 og nedenfor i Tillæget); — tilsammen 88.

I de fleste af disse Grave have Ligene ligget i lange Gravkister eller dog i mere eller mindre fuldstændige Rammer af kantstaaende Stenplader. Paa Slamrebjerg, hvor Under-

grunden er meget haard, var der imidlertid som oftest ingen Sidestene, men kun et firkantet Hul nedskaaret i Grunden og dækket med Stenplader. Ved Baunegaard vare Begravelserne ejheller omgivne af nogen Stenramme men derimod dækkede med vældige Dynger af store Stenblokke. Iligemaade var Graven E 34 ved Grødeby dækket med en mægtig Stendynge. Gravene ved Dyndalen vare paa Jordens Overflade betegnede ved store runde eller firkantede Brolægninger, og noget Lignende fandtes ved adskillige Grave paa Slamrebjerg.

Retningen af Gravene har fremdeles været saadan, at Hovedet har ligget i Nord eller dog i Nordost eller Nordvest, alene med Undtagelse af Dyndalen, hvor Terrænet hælder stærkt ned imod Nordost, og hvor Ligene ere henlagte i saadan Retning, at Hovedet ikke kom nedad, tildels endog med Hovedet i Vest eller Sydvest.

I en Grav, Baunegaard 12, fandtes paa Bunden to Skeletter jævnsides og noget højere oppe et tredie Skelet, alle med Hovederne omtrent i Nord. Ellers synes enhver Grav kun at have været bestemt for een Person.

Af de fornævnte 88 Grave have de 19 været ganske blottede for Oldsager, og 6 have kun indeholdt Lerkar; i 19 andre er der kun fundet Knive, Spænder eller andre Sager, der kunne have tilhørt baade Mænd og Kvinder; endelig have 12 indeholdt Vaaben, og i 32 er der fundet Perler, Fibulaer og andet Kvindegods.

I Mandsgravene er der næsten kun fundet Vaaben; se Oversigten nedenfor Side 140. Af de enæggede Sværd have nogle havt den i Mellemjernalderen sædvanlige Form, hvor Odden er trukken tilbage til Rygliniens Forlængelse; derimod var Sværdet i Dyndalen 6 ganske overensstemmende med Brandpletternes enæggede Sværd (og det Samme synes at have været Tilfældet med Sværdene fra de ubrændte Grave paa Dovr Aas; Aarb. 1870 S. 100 til 103). Af to Skjoldbuler var den fra Kuregaard tragtformet, men den

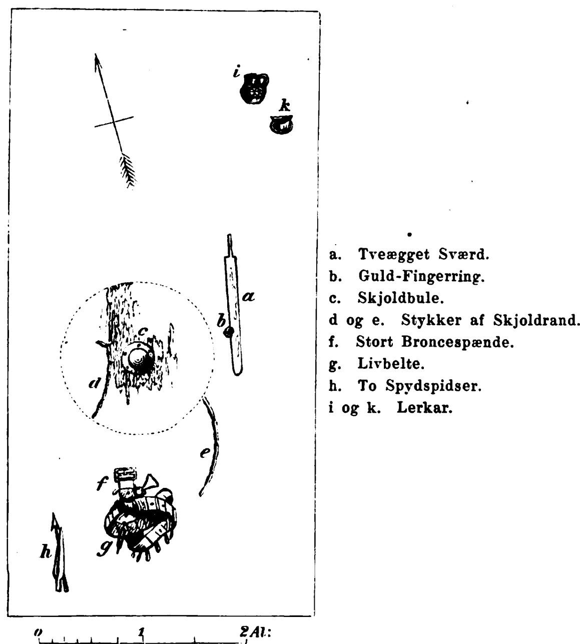

Fig. 2. Grundrids af Baunegaard 11.

fra Baunegaard 11 næsten halvkugleformet som Skjoldbulerne fra Mellemjernalderen. I Baunegaard 11 fandtes ogsaa mærkelige Levninger af en Skjoldrand af Bronce indesluttende Rester af Træ samt Stykker af en Beklædning af fint Skind, som paa Skjoldets Udside var farvet højrødt. Skjoldranden var ikke fuldstændigt tilstede, men der laa to løsbrudte Stykker deraf, hvis Krumning viste, at Skjoldet har været rundt og havt et Tværmaal af $1^1/_2$ Alen (Pl. 1—3). I samme Grav fandtes fremdeles Levninger af et prægtigt $3^1/_2$ Tomme bredt Læderbelte prydet med Knapper og Tværlister af Bronce; ved den ene Ende af Beltet sidder et stort Broncespænde med skjævt anbragt Torn, den anden er afsluttet med et bredt Broncebeslag (Pl. 4—2); ved Beltet er der endvidere befæstet et Par Øskener, hvori der har

hængt en Syl. Endvidere indeholdt samme Grav en meget stor og smuk Guld-Fingerring, bestaaende paa Forsiden af tre Bøjler, som ende i Fuglehoveder (Pl. 1—6), omtrent som Worsaae Fig. 433.

a og b. Lerkar.
c. Krands af indvendig forgyldte Glasperler.
d. Broncefibula som Nydam V 14.
e. Klump af Mosaikperler.
f. Mennesketænder.
g. Sølvfibula som Vimose I 30.
h. Broncefibula af samme Form.
i. Sølv-Halsring med underlagt Perlebaand (nedfalden).
k. Stor Klump af Mosaikperler.
l. Sølvfibula som Vimose I 30.
m. Kniv.
n. Broncefibula som Vimose I 30.

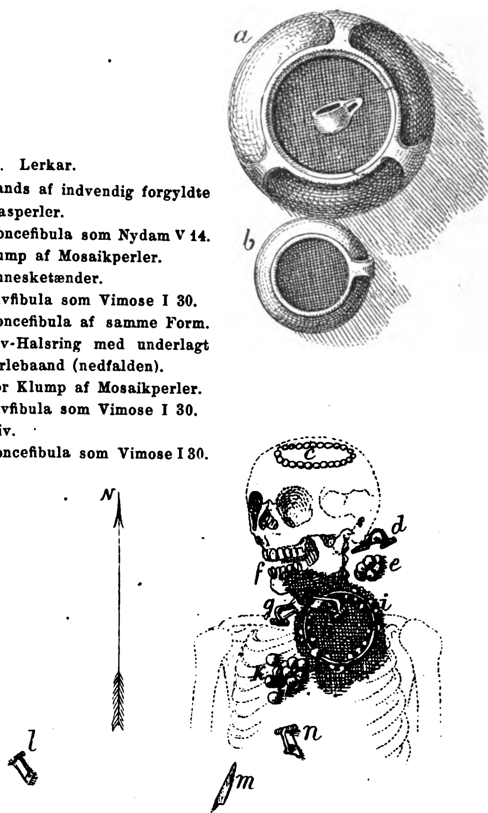

Fig. 3. Grundrids af Grødeby E 34

I Kvindegrave er der i de seneste Aar fundet flere smukke Fibulaer af Sølv af Grundform som Vimose I—30 med langt fremskydende Naaleskede og et slebet blaat Glasstykke paa Toppen af Bøjlen, dels som Aarb. 1878

Fibulaer i de ubrændte Grave paa Brandpletspladser	Kannikegaard A	Kannikegaard E til K	Stenshøj	Pilegaard	Dyndalen	Slamrebjerg	Grødeby	Tilsammen	Heraf vare		
									Sølv	Bronce	Jern
Baandformede (2den Afd.)	2	»	»	»	4	»	1	7	»	7	»
Som Aarb. 1870 Pl. 7—2 (2den Afd.)	»	»	»	»	4	»	»	4	»	4	»
Som Nydam V 14, jfr. Aarb. 1870 Pl. 8—13. 1872 Pl. 9—1 og 3.	»	23	3	»	»	4	6	36	2	25	9
Do. med Skive paa Spidsen (Aarb. 1872 Pl. 5—11)	»	1	»	»	»	»	»	1	1	»	»
Do med Skive paa Bøjlen (Aarb. 1872 Pl. 8—2)	»	2	»	»	»	»	»	2	»	2	»
Do. med Udvidelse af Spidsen og Plade bagud (Aarb. 1872 Pl. 9—7).	»	1	»	»	»	»	»	1	»	1	»
Med bred Spids	»	»	»	»	»	1	1	2	2	»	»
Som Vimose I 30 (Aarb. 1872 Pl. 9—4)	»	3	»	2	»	4	5	14	10	4	»
Do. med slebet Glas paa Toppen (Aarb. 1878 Pl. 1—3)	»	»	»	1	»	2	»	3	3	»	»
Do. med Do. og Plade langs ad Naaleholderen (Pl. 2—2 nedenfor).	»	»	»	»	»	1	»	1	1	»	»
Do. med bred Bøjle (Aarb. 1872 Pl. 9—5 og 6).	»	2	»	»	»	»	»	2	1	1	»
Do. med Naaleholder i Fortsættelse af Bøjlen (Aarb. 1878 Pl. 1—2).	»	»	»	2	»	3	»	5	»	5	»
Med rund Skive omgiven af mindre Skiver (Aarb. 1872 Pl. 8—1).	»	1	»	»	»	»	»	1	»	1	»
Skaalformede med Dragefigur	»	2	»	»	»	»	»	2	»	2	»
Ubestemmelige	»	2	»	»	»	5	1	8	2	4	2

Pl. 1—3, dels som Pl. 2—2 nedenfor. Formen med bred Spids er ligeledes forekommen i et Par smukke Exemplarer i Sølv; Pl. 3—2. I Gravene ved Dyndalen hørte Fibulaerne alle til de for Brandpletternes anden Afdeling karakteristiske Former. En Oversigt over samtlige i de her omhandlede 88 Grave forekomne Fibulaer er aftrykt paa Side 137.

Endvidere er der i Dyndalen 5 fundet en meget mærkelig Haarprydelse, nemlig et af de fra Brandpletterne bekjendte Broncebaand med lang traadformet Forlængelse. Det er første Gang, at dette Smykke er bleven set i ubeskadiget Tilstand (Pl. 2—1). Selve Baandet havde siddet fremefter tværs over Panden eller Haaret, og den tynde Traad var bøjet bag om Hovedet, bærende paa Midten en lille Sølvspiral, paa begge Sider af denne en Række Glasperler og yderst paa Spidsen en stor knoppet Perle af sølvblandet Guld, der har været synlig omtrent over den højre Tinding. Ved hermed at sammenholde Fundet i Gravkisten Kannikegaard 45 b (Aarb. 1878 S. 173) viser det sig temmelig sandsynligt, at en ganske lignende Prydelse ogsaa har været tilstede i denne Grav.

En Halsring af Sølv som Aarb. 1872 Pl. 7—4 er funden i Grødeby E 34, og i E 31 sammesteds er der fundet en smuk Hægte af Sølv af Form som Aarb. 1872 Pl. 4—10.

En gjennemboret Knap af Glasmosaik, kredsrund og med hvælvet Overflade, c. 1 Tomme bred, har ligget paa Ligets Bryst i Slamrebjerg 135. Den svarer ganske til lignende Knapper fra Mellemjernalderen (Pl. 5—9).

Af selve Klæderne er der meget ofte bevaret Smaastykker, hvor Metallet i Smykkerne har været i Berøring dermed. Da adskillige Fibulaer ogsaa paa deres øvre Side have været dækkede af Tøjlevninger, maa der jævnlig have ligget et Klæde over Liget eller maaske en Kappe helt omkring det. En Hængedop i Dyndalen 4 var omgiven af tykt Skind med paasiddende korte stride Haar, altsaa rimeligvis Levningerne af et omkring Liget svøbt Skind.

Et Par Redekamme ere atter forekomne, deriblandt en Benkam af usædvanlig Form (Pl. 3—3) i Baunegaard 12.

I samme Grav er der fundet to smukke Beltespænder, hvoraf det ene er afbildet paa Pl. 4—1.

En halvrund Kniv ganske af den i Brandpletterne sædvanlige Form er funden i den nye Grav Kannikegaard 197b, og en lignende er funden i Dyndalen 3; den sidste laa i et Futteral af Træ.

Metalkar ere fremdeles slet ikke forekomne i ubrændte Grave. Derimod er der i Baunegaard 12 fundet et smukt lille kopformet Glaskar (Pl. 3—5).

Lerkar ere vedblevne at forekomme, dog ingenlunde i alle Grave. Af de fornævnte 88 Grave synes 8 Mandsgrave, 3 Kvindegrave, 9 ubestemmelige og 19 tomme, i Alt 39 Grave at have været aldeles blottede for Lerkar. Paa den anden Side have 6 Kvindegrave og 5 ubestemmelige indeholdt det hele fra Brandpletterne bekjendte System af fire Sorter Kar. 1 Kvindegrav og 1 ubestemmelig have indeholdt de tre store Kar uden noget lille Kar, og i 5 Kvindegrave er der fundet to af de større Kar tilligemed et eller flere Smaakar. Derhos have 4 Mandsgrave, 17 Kvindegrave, 4 ubestemmelige og 6 uden Metalsager indeholdt et til fire Kar, i Regelen et eller flere smaa og af og til et middelstort. Det største Antal Kar, som nogen Grav har indeholdt, har været 6, og fire Gange er der fundet 5 Kar. Den Skik at nedlægge Kar i Gravene og navnlig endog at udstyre dem med et helt Sæt af Kar af bestemte Arter og Former er altsaa bleven opretholdt i temmelig betydeligt Omfang, især for Kvindegravenes (og de ubestemmelige Graves) Vedkommende, medens Vaabengravene enten have ingen eller dog kun faa Kar.

Oversigt over Gravenes Indhold.

Mandsgrave	Enægg. Sværd	Tveægg. Sværd	Daggerter	Øxeblad	Spydspidser	Skjoldbuler	Spidse Knive	Halvrund Kniv	Hvæssestene	Redekam	Lerkar	Desuden
Kannikegaard G 196	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	
— 197	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	
— 197 b	1	»	»	»	»	»	»	1	»	»	ja	
— H 206	1	»	1	»	1	»	1	»	»	»	»	Jernbøjle.
— K 322	»	»	»	1	»	»	1	»	»	1	»	Jernspænde.
Kuregaard	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	
Pilegaard 14	1	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	
Dyndalen 6	1	»	1	»	»	»	1	»	»	»	4	
Sandegaard	»	1	»	»	1	»	1	»	»	»	ja	
Baunegaard 11	»	1	»	»	2	1	1	»	»	»	2	Belte, Guldring, Skjoldrand, Syl.
Grødeby D 10	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	Jernring og Jern-naal.
— 11	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	

Kvindegrave	Fibul. af and. Afd.	Fib. af tredie Afd.	Drageprydede Fib.	Fib. af ukj. Form	Halsringe af Sølv	Hængedopper	Naale	Redekamme	Knive	Perler	Lerkar	Desuden
Kannikegaard A 45b	2	»	»	»	»	1	»	»	»	»	1	Guldperle og maaske Broncebaand til Haaret.
— E 151b	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
— F 176	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	3	
— 178	»	4	»	»	»	»	»	»	»	39	1	
— 183	»	5	»	1	1	»	1	1	»	35	1	Beslag til Trækar?
— 187	»	4	»	»	»	4	»	»	1	219	2	Broncefutteral, Trækar.
— G 195	»	»	2	»	»	»	»	»	»	47	»	
— J 278	»	3	»	»	»	»	»	1	1	1	3	
— K 319	»	4	»	»	»	»	2	2	»	»	1	
— 325	»	2	»	»	»	»	»	»	»	87	»	
— 335	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
— 336	»	5	»	1	»	»	»	»	1	»	3	
Stenshøj	»	3	»	»	1	»	»	»	1	20	4	Spindeskive af Rav.
Pilegaard 15	»	4	»	»	»	»	»	»	»	34	4	
— 16	»	1	»	»	»	»	»	»	1	1	2	
Dyndalen 1	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	
— 4	3	»	»	»	»	1	»	»	1	»	2	Bronceringe.
— 5	2	»	»	»	»	»	»	»	1	10	2	Broncebaand med Guldperle.
Slamrebjerg 72. ..	»	1	»	»	»	»	»	»	1	»	4	
— 73	»	4	»	»	»	»	1	»	»	55	1	
— 74	»	3	»	»	»	»	»	»	1	46	4	
— 75 ..	»	»	»	1	»	»	»	1	»	»	1	
— 76	»	1	»	2	»	»	»	»	1	18	5	
— 115 ..	»	»	»	»	»	»	»	1	»	5	1	
— 116	»	»	»	»	»	»	»	»	1	4	4	25 Spindesten i Overjorden.
— 126	»	3	»	»	»	»	»	»	»	7	1	
— 132	»	2	»	»	»	»	1	1	1	1	1	
— 135	»	1	»	2	»	»	»	»	1	18	2	Knap af Glasmosaik.
Grødeby D 9	1[1])	4	»	»	1	»	»	»	1	13	5	
— E 30	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	
— 31	»	3	»	»	»	»	»	»	1	1	4	Hægte af Sølv.
— 34	»	5	»	»	1	»	»	»	1	125	3	

[1]) **Baandformet Fibula af yngre Form med »Tremolerstik«.**

Ubestemmelige Grave	Spidse Knive	Halvrund Kniv	Remspænder	Armringe	Fingerringe	Pengering	Andre Ringe	Lerkar	Desuden
Kannikegaard E 151	»	»	»	»	»	1	»	5	
— 163	»	»	»	»	»	»	»	2	
— F 169	1	»	»	»	»	»	»	5	
— 173	1	»	»	»	»	»	»	»	
— 174	1	»	»	»	»	»	»	»	
— 177	»	»	1	»	»	»	»	4	
— 179	1	»	»	»	»	»	»	6	
— 182	1	»	»	»	»	»	»	»	
— 184	»	»	»	»	»	»	»	1	
— H 238	»	»	»	»	»	»	»	1	
— I 256	1	»	»	»	»	»	»	»	
— K 321	1	»	»	2	2	»	»	»	
Dyndalen 3	1	1	»	»	»	»	»	»	
— 7.......	1	»	»	»	»	»	»	»	
Slamrebjerg 117...	1	»	»	»	»	»	»	1	
— 122. .	1	»	»	»	»	»	1	»	
— 127. . .	1	»	»	»	»	»	1	1	
— 129 . . .	»	»	»	»	»	»	»	2	
— 138 . . .	»	»	»	»	»	»	»	1	
— 142. . .	1	»	»	»	»	»	»	3	
Baunegaard 2. . . .	1	»	»	»	»	»	»	4	
— 12 . . .	1	»	2	»	»	»	»	3	Redekam, 2 Hængedopper, Glaskar.
Grødeby E 32.	1	»	1	»	»	»	»	»	
— 35.	1	»	»	»	»	»	»	2	
— 36.	»	»	»	»	»	»	»	1	

Naar undtages paa den ene Side Gravene ved Dyndalen og Graven 45b ved Kannikegaard og paa den anden Side Nr. 195 ved Kannikegaard og Nr. 11 ved Baunegaard, gjøre de øvrige ovenfor angivne Gravfund et paafaldende Indtryk af Ensartethed og Samtidighed. Vaabnene ere omtrent de samme, Fibulaerne ligeledes, og de forøvrigt medgivne Oldsager saasom Halsringe, Redekamme etc. komme igjen paa de forskjellige Gravpladser i nøjagtig samme Skikkelse. Sammen-

ligner man Gravenes Indhold med Brandpletternes, er det iøjnefaldende, at Oldsagerne nærmest svare til dem, som forekomme i Brandpletternes yngste Afdeling. Men den Udvikling af Fibulaerne, som karakteriserede netop denne Afdeling, er i de ubrændte Grave skreden endnu videre frem, saa at de ældre Fibulaformer ere forsvundne, medens de nyere Former yderligere have udviklet sig i mange forskjellige Varieteter. Det fremgaar heraf, at de ubrændte Grave i det Hele have et yngre Præg end de yngste Brandpletter. Overgangen behøver imidlertid ingenlunde at være sket pludselig; der kan godt være hengaaet flere Menneskealdre, inden Brandpletterne fuldstændig ophørte, og adskillige af disse kunne derfor være samtidige med eller yngre end nogle af de ubrændte Grave.

Medens Ovenstaaende gjælder om den allerstørste Del af de heromhandlede ubrændte Grave, er det derimod klart nok, at Gravene ved Dyndalen, hvor samtlige Fibulaer høre til de Former, der netop ere karakteristiske for Brandpletterne af anden Afdeling, og hvor ligeledes den Hængedop, der fandtes i en Kvindegrav, og det enæggede Sværd, som optoges af en Mandsgrav, ere nøje overensstemmende med Former fra Brandpletternes anden Afdeling, ikke kunne hidrøre fra nogen senere Periode end den, som disse Oldsager henvise til. Tilmed synes Lerkarrene, der ere simple og uprydede, og blandt hvilke der ikke findes noget stort Kar og ejheller nogen Vase, men derimod et kopformet hankeløst Kar af en Form, der ellers kun findes i gamle Brandpletter, endog at hentyde paa, at Tiden ikke kan sættes senere end til omtrent Midten af anden Afdeling, netop den Tid, som Brandpletterne paa den hosliggende Brandpletsplads synes at hidrøre fra. Ganske det Samme gjælder om Graven 45b ved Kannikegaard, der er beliggende i Terrænet A omgiven af Brandpletter fra Overgangen mellem første og anden Afdeling. Ogsaa den indeholdt baandformede Fibulaer og en Hængedop af gammel Form samt Lerkar af

samme gammeldags Beskaffenhed, som de tilstødende Brandpletter. Ligeledes synes de ubrændte Grave ved Hasle at være samtidige med de omliggende Brandpletter af anden Afdeling; Oldsagerne have vel væsentlig indskrænket sig til Lerkar, men disse have havt ganske den samme Form som Brandpletternes (jfr. Aarb. 1870 Pl. 10—6, som viser en lille Knop paa Hanken, der er ejendommelig for Gravene ved Hasle).

Disse Erfaringer have en ikke ganske uvæsentlig Betydning, for saa vidt det deraf fremgaar, at ubrændt Begravelse har været benyttet enkeltvis allerede i Brandpletternes anden Afdeling, altsaa adskillige Menneskealdere førend Brandpletternes Slutningstid. Naar der nu endvidere er fundet ikke faa tomme Gravkister og andre tomme ubrændte Grave paa gamle Brandpletspladser, saa ligger den Tanke meget nær, at ogsaa disse have været samtidige med de omgivende Brandpletter, og at saaledes Benyttelsen af ubrændt Jordfæstelse ikke har været ganske sjælden op igjennem Brandpletstiden indtil et Tidspunkt, der ikke kan ligge meget fjernt fra de ubrændte Grave, der enkeltvis forekomme i Røserne.

Paa den anden Side have nogle ubrændte Grave kjendeligen et yngre Præg end de øvrige, der ere forekomne paa Brandpletspladserne. I enkelte Tilfælde kan dette mulig hidrøre fra, at de ere tilkomne i en langt senere Tid, da Benyttelsen af Gravpladsen forøvrigt var ophørt. Denne Forklaring vil maaske være den retteste med Hensyn til Graven Nr. 195 ved Kannikegaard, hvis drageprydede Fibulaer ellers ikke gjenfindes førend langt nede i Mellemjernalderen. Muligen kunne ogsaa de umiddelbart tilstødende Mandsgrave Nr. 196, 197 og 197b være at anse som senere tilkomne; de deri fundne lange enæggede Sværd have megen Lighed med Mellemjernalderens. Andre ubrændte Grave med et forholdsvis sent Præg kunne derimod tilstrækkelig forklares ved, at de tilhøre netop Slutningen af den ældre

Jernalder, da Mellemjernalderens Former ved Forholdenes naturlige Udvikling efterhaanden vare begyndte at komme frem. Dette gjælder navnlig om Graven Nr. 11 ved Baunegaard, hvor den halvkugleformede Skjoldbule, det smukke Livbelte og Guldringen med Fuglehoveder have Mellemjernalderens Præg, medens Gravens Indretning endnu ganske var den samme som ved de øvrige ubrændte Grave der paa Stedet.

b. Ved Strandbredderne.

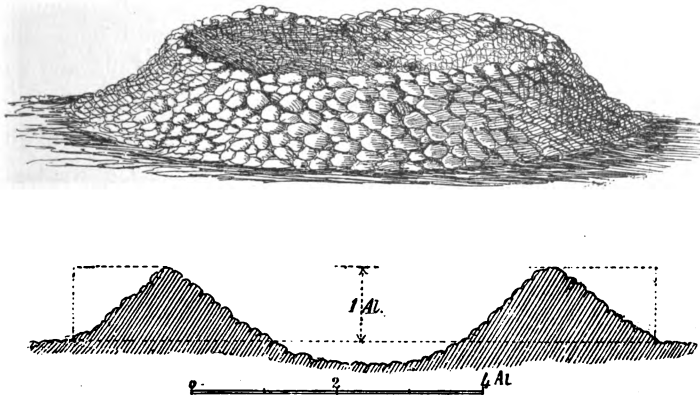

Fig. 4 og 5. En Voldgrav.

Naar man vandrer langs Østkysten af Bornholm, ser man af og til kredsrunde Dynger af Strandstene med et stort tragtformet Hul i Midten. I lang Tid toges der intet Hensyn til dem; de ansaas som forstyrrede Røser, uagtet det var mistænkeligt, at der ikke fandtes Spor af udkastede Sten omkring dem. Endelig viste en tilfældig Sløjfning, at der under det tragtformede Hul var anbragt en Skeletgrav, og nærmere Undersøgelser bleve derfor satte i Gang. Det oplystes derved, at Strandstenene langs Øens Østkyst i stort Omfang ere blevne benyttede til Begravelsespladser.

Den egentlige Strandbred (Havstok), hvor Bølgerne skylle op, danner paa Steder, hvor der ikke er fast Klippe og ejheller løst Sand men derimod store Masser af afrundede Strandsten, i Regelen en temmelig stejl Skraaning, hvis Kant kan naa en Højde af over 5 Alen over Havfladen. Ovenfor Overkanten af denne Skraaning strækker der sig ofte store, jævne, ganske svagt stigende Flader ind ad Landet til, bedækkede med Strandstene enten uden nogensomhelst Vegetation eller kun med et magert Græsdække. Rimeligvis bestaa disse Terrasser lige til Havets Niveau eller dog til en betydelig Dybde udelukkende af sammenskyllede Strandsten. Undertiden kan der være flere saadanne Terrasser, den ene ovenfor den anden (Lillevang syd for Gudhjem), frembragte ved Bølgeslag i ældre Tider, da Landet ikke var hævet saa højt over Havet. Paa enkelte Steder, navnlig nord og syd for Nexø, hvor disse stenlagte Strækninger danne vidtløftige Strandmarker af over hundrede Tønder Lands Størrelse, ere de afbrudte ved gamle Havstokke, der som Volde af to til tre Alens Højde strække sig i lange parallele Linier i Flugt med Strandkanten, helt bestaaende af de samme afrundede Strandsten.

Saavel Terrasserne som de gamle Havstokke ere benyttede til Plads for de foranførte mærkelige Begravelser.

Selve Graven ligger under den omgivende Overflade, undertiden kun 15 Tommer dybt, undertiden noget dybere. Den kan være indesluttet i en regelmæssig Gravkiste af tynde Sandstensplader med Sidesten, Endesten og Dæksten samt en Brolægning af tynde Plader paa Bunden, eller i en Ramme af kantstaaende Stenplader uden Dæksten. Som oftest mangler imidlertid en saadan Kiste eller Ramme, men der kan da til Omgivelse for Liget være indrettet en trugformet aflang Fordybning, hvis Vægge og Bund ere dannede af større Stene med en glat Side indad, medens Rummet er udfyldt med de sædvanlige mindre Strandsten. Ofte

lader der sig slet ikke spore nogen særlig Foranstaltning til Omgivelse for Liget.

Gravene synes alle at være anlagte omtrent i Nord til Syd, saaledes at Ligets Hoved har ligget imod Nord. Over selve Graven er der dernæst opkastet en ringformet Vold af de samme Strandstene, som bedække Marken deromkring. Voldens Højde og Omfang er i Regelen afpasset saaledes, at det tragtformede eller kjedelformede Hul, der fremkommer indenfor Voldringen, netop naar ned til Overfladen af det omgivende Terræn, uden at der bliver nogen plan Flade i Midten, og paa den anden Side uden at det indre Rum opfyldes højere end netop til det omgivende Terræns Højde. Af og til kan det indre Rum være noget fyldt med nedskredne Sten af Volden, og endnu hyppigere kan det være bleven noget fordybet ved den underliggende Gravs og Ligets Sammensynkning, men Saadant er først indtraadt efterhaanden i Tidernes Løb. Kun en eneste af disse Grave, den største af dem alle (ved Salene i Østerlars Sogn), synes at have været anlagt saaledes, at der har været en jævn rund Flade af omtrent 8 Alens Tværmaal indenfor Volden; nu er der ved Gravens Sammensynkning fremkommet en Fordybning i Midten af denne Flade.

Gravmælet er altsaa ikke en Røse eller en Kulle men en ringformet Vold over eller omkring den underliggende Begravelse. Man kan derfor passende betegne denne Art af Gravmæler med Navnet »Voldgrave«.

Foruden disse Voldgrave er der i Terrasserne af Strandstene anbragt en Mængde, rimeligvis endog en stor Mangfoldighed, af Skeletgrave. Betragter man en saadan Terrasse eller Stenflade nøje, opdager man hist og her svage aflange Indsænkninger i Overfladen med Længderetning fra Nord til Syd, jævnlig flere ved Siden af hinanden eller for Enden af hinanden, saa at der dannes Rækker deraf. Der er allerede fundet ikke faa Begravelser under saadanne Indsænkninger, og der kunde findes langt flere, naar ikke

Arbejdet ved Undersøgelsen deraf var saa besværligt og Udbyttet saa saare ringe. Gravene under Indsænkningerne synes at være indrettede ganske som Begravelserne under Voldringene, saaledes at der overhovedet ikke er nogen anden Forskjel end netop Volden.

Endnu kan bemærkes, at der af og til i Terrasserne af Strandsten er bemærket Rækker af større Stene nedlagte i Højde med den omgivende Flade. Undertiden er det lange lige Linier, der ved Enderne forbindes ved tværløbende Linier, undertiden er det Kredse eller Rektangler med et Par Alens Tværmaal. Kredse af større Sten kunne ogsaa findes henlagte ovenpaa Stenfladen. Endvidere kan der findes runde Pletter af større Stene nedlagte i Fladen, tildels maaske i et stjerneformet Mønster. De fornævnte lange lige Rækker af Stene (Salene i Østerlars Sogn) kunne næppe betegne Grave; derimod er det rimeligt nok, at de øvrige Stenlægninger ere anbragte som Mærke eller som Prydelse for Begravelser. Der er ogsaa et Par Gange fundet Begravelser derunder.

Disse »Strandgrave« findes hist og her langs hele Bornholms Østkyst, saavidt Granit- eller Sandstensterrænet række. Ved Øens Sydspids og langs hele Sydsiden samt den sydlige Halvdel af Vestsiden er Strandbredden næsten allevegne dannet af Sand, og den nordlige Halvdel af Vestsiden bestaar for en stor Del af bratte Klipper, der gaa lige ned i Havet. Det er derfor næppe rimeligt, at der vil findes mange Strandgrave paa disse Kyster, om der end paa enkelte Steder nok vilde kunne være Anledning til at søge dem. Paa Østkysten ere de især talrige paa tre Steder, nemlig ved »Salene« i Østerlars Sogn inderst i Bugten vest for Gudhjem, hvor der ligger c. 30 smukke Voldgrave paa en bred Stenflade ovenfor Kanten af den over 5 Alen høje Havskraaning, i Lillevang syd for Gudhjem, hvor to Terrasser af Strandstene bære Spor af mange »Indsænkninger«, og hvor der tillige ligger et Par Voldgrave,

samt paa den udstrakte Strandmark nord for Nexø, hvor en lang gammel Havstok bærer en Række af Voldgrave paa sin Ryg, og hvor Stensletten øst og sydøst for denne gamle Havstok er tæt forsynet med »Indsænkninger« saavelsom med nogle enkelte Voldgrave. Flere lignende Grave findes langs ad Kysten. Af disse har en Voldgrav beliggende i Østermarie Sogn sydøst for Udløbet af Kjelse Aa en vis Mærkelighed som Maal for Vandhøjden ved den store Stormflod i Efteraaret 1872*).

---

*) Allerede ved Undersøgelsen af Voldgravene ved »Salene« i Aaret 1880 var jeg bleven opmærksom paa, at Bølgeslaget for ikke mange Aar siden maatte have været usædvanlig højt, idet Stenene langs Randen af den høje og stejle Skraaning imod Havet vare omvæltede, saa at den glatte Side var bleven vendt opad. Voldgravene dersteds laa imidlertid saa langt fra Randen, at de ikke vare naaede af Forstyrrelsen. Da jeg derefter i 1882 besøgte Kysten ved Kjelse Aaen (Saltuna), fandt jeg der en Voldgrav, hvor selve Ringvolden var angreben af Søen. Den ligger paa sædvanlig Maade paa den jævne stenlagte Flade ovenfor Skraaningen imod Havet men temmelig nær ved denne Skraanings Rand. I den imod Havet vendende Side af Voldgraven vare Stenene i de nederste Rækker uden just at være flyttede langt fra deres Plads kjendeligen væltede om, saa at deres mosgroede Side vendte nedad eller indad eller ud til Siden. Det var utvivlsomt, at der ikke kunde være forløbet mange Aar, siden dette var sket, thi de Flader af Stenene, som nu vendte opefter, havde endnu et ganske lyst og glat Udseende uden Spor af Mos eller Lav. Ejeren af Grunden fortalte mig derhos, at han selv havde været Øjenvidne til, at Havet under Stormfloden i Efteraaret 1872 havde været oppe ved Voldgravene og beskyllet dem.

Højden over Havet er ikke maalt (den er vel henimod 5 Alen), og min Iagttagelse giver derfor intet Maal for Søens absolute Højde ved Stormfloden, men den giver et temmelig nøjagtigt Maal for den relative Højde, idet den viser, at der ikke siden den paagjældende Voldgravs Opførelse nogensinde kan have været et højere Bølgeslag der paa Stedet. Havde Bølgeslaget i Stormen 1872 kun været ubetydeligt højere, vilde de væltede Sten ikke have kunnet for-

Voldgravenes Tværmaal maalt fra den yderste Rand af Volden ved den ene Side til den yderste Rand ved den modsatte Side er i Reglen omtrent 6 til 8 Alen, og Voldens Højde er da omtrent 1 Alen. En enkelt Grav ved Salene er fulde 25 Alen bred, og dens Vold har en Højde af 3 Alen. Denne Størrelse er imidlertid ganske enestaaende, og jeg tvivler paa, at nogen anden er bredere end 15 Alen. Paa den anden Side findes der nogle, der ikke ere synderligt over 4 Alen brede med en Voldhøjde af næppe $^{3}/_{4}$ Alen.

Udbyttet af Oldsager fra de undersøgte omtrent 40 Strandgrave har været meget ringe. Afset fra en tvivlsom Grav ved Allinge og nogle ligeledes tvivlsomme Grave ved Nymølle vest for Nexø, hvorom nærmere nedenfor, have Resultaterne kun været følgende: (Se omst. Tabel).

Endvidere ere Levninger at ubrændte Ben fundne i mange af Gravene, men ingensinde brændte Ben eller andre Spor af Ligbrænding.

Oldsagerne synes, uagtet Begravelserne have været ubrændte, tildels at være forsætlig sønderbrudte i Oldtiden. Af alle de tre Sværd er der kun fundet enkelte Brudstykker og ligeledes af de to Fibulaer; ved den tredie manglede i alt Fald Spiral og Naal.

Sværdene have været enæggede; forøvrigt har Formen ikke været kjendelig. Af Fibulaerne er den ene baandformet med afrundet Spids og tilhører Brandpletternes anden Afdeling, de to andre svare derimod til Brandpletstidens Slutning. Af Naalene er den ene en meget smuk Broncenaal (Pl. 5—3) med et korsformet Hoved (jfr. to Naale fra Brandpletternes tredie Afdeling: Aarb. 1872, Pl. 4—1 og 7); en anden var en

---

blive liggende paa deres Plads. Og havde der i Tiden siden Gravens Opførelse nogensinde været højere Bølgeslag, saa maatte det have flyttet Stenene og forstyrret Volden.

Om Tiden for Voldgravenes Opførelse se lidt længere frem i Texten.

Strandgrave.	Enæggede Sværd.	Baandformet Broncefibula.	Do. som Nydam V-14	Do. ligearmet.	Naale.	Knive.	Spænder.	Perler.	Lerkar	Desuden:
Mandsgrave.										
Nexø 1: Voldgrav.	1	»	»	»	»	»	1	»	»	
— 13: do.	1	»	»	»	»	1	»	»	Styk.	
— 21: Indsænkning.	1	»	»	»	»	»	»	»	»	
Kvindegrave.										
Lillevang 3: Voldgrav.	»	»	»	»	1	»	»	6	Styk.	
Nexø 2: do.	»	»	1	»	»	»	»	»	»	
— 6: do.	»	»	»	1	1	»	»	1	»	
— 12: do.	»	»	»	»	»	»	»	160	»	
— 14: Indsænkning.	»	»	»	»	»	»	»	2	1	
— 17: Voldgrav.	»	»	»	»	1	»	»	»	»	
— 19: do.	»	»	»	»	»	»	»	1	»	
— 20: Indsænkning.	»	1	»	»	»	»	»	»	»	
Ubestemte Grave.										
Salene 2: Voldgrav.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Lille Broncebule, Spor af Jern.
— 3: do.	»	»	»	»	»	1	»	»	»	
Lillevang 1: do.	»	»	»	»	»	»	»	»	1	En Hestetand.
Nexø 16: Indsænkning.	»	»	»	»	1	»	»	»	»	
— 24: do.	»	»	»	»	»	»	»	»	1	

Ringnaal af Bronce af en Form, der ellers først forekommer sent hen i Jernalderen; en tredie var en lille Jernnaal, som foroven var ombøjet til et Øje; den har altsaa rimeligvis ogsaa været forsynet med en Ring. Broncespændet synes at have havt Form omtrent som Aarb. 1878, Pl. 3—8, der hidrører fra Mellemjernalderen. Perler ere kun een Gang fundne i stort Antal; det var de sædvanlige smaa Glas-, Sten- og Lerperler samt nogle skiveformede Ravperler; blandt de i andre Grave fundne Perler vare to af Mosaik, begge af den gammeldags Art med runde Pletter indlagte i en ensfarvet Grundmasse. Lerkar ere kun fundne tre Gange under saadanne Forhold, at de kunne

antages at være nedsatte hele; de vare et middelstort og to smaa Hankekar, alle velbrændte men uden Prydelser.

Ifølge Fundet af en baandformet Broncefibula synes Benyttelsen af Strandgrave allerede at være begyndt i Brandpletstidens anden Afdeling, og ifølge Fundet af Beltespændet maa den antages at være fortsat i det Mindste til Begyndelsen af Mellemjernalderen. Ringnaalene tyde endog paa en endnu senere Tid, men turde vel dog næppe afgive noget afgjørende Bevis derfor.

Strandgravene ere, uagtet de ikke faa anstillede Undersøgelser, endnu stedse et temmelig gaadefuldt Fænomen. Naar de ere begyndte midt i Brandpletstiden, er det besynderligt, at der ikke er fundet Brandpletter i deres Nærhed; men disse kunne maaske endnu lade sig finde. Med de ubrændte Grave, der slutte sig til Brandpletspladserne, stemme de i flere Henseender nøje overens; navnlig er Orienteringen den samme, og Benyttelsen af Gravkister eller Stenrammer er den samme, for saa vidt angaar de Egne, hvor Sandstensplader have været let tilgængelige, navnlig ved Nexø. Derimod er det en mærkelig Afvigelse, at Oldsagerne synes at være sønderbrudte; ogsaa Dybden, hvori Liget har været anbragt, er forskjellig; og endelig ere Ringvoldene over Gravene en besynderlig Særegenhed. Ved de sædvanlige ubrændte Grave har jeg aldrig set noget Spor deraf, navnlig ikke paa Slamrebjerg, hvor dog Gravpladsens Overflade, da vore Undersøgelser begyndte, aldrig syntes at have været berørt af Spade eller Plov. Dr. Säve har i Ann. f. n. Oldk. 1852, Side 138, bemærket, at der paa Gotland ofte findes »Kummel saaledes lagte, at der øverst i dem findes en Sænkning eller tragtformet Fordybning«, og han giver derefter paa Side 139 en Afbildning af Gjennemsnittet af et saadant »toppgröpt Kummel«, som aldeles nøjagtig svarer til de bornholmske Voldgrave. Disse ejendommelige Grave haves altsaa ogsaa paa Gotland

og tilmed »ofte«. Andetsteds vides de ikke at være blevne bemærkede.

I Aarb. 1878, Side 227, er der anført nogle Grave fra Nymølle ved Nexø beliggende paa en sydvestlig Fortsættelse af den samme Strandmark, hvor de mange Strandgrave nord for Nexø senere bleve opdagede. Benene i Gravene ved Nymølle angaves i sin Tid at være brændte, men senere har Grundejeren givet saadanne Forklaringer, at det er rimeligere, at de have været ubrændte. De maatte i saa Fald henregnes til Strandgravene. I en af dem fandtes Vaaben og Smedeværktøj, og i en anden en Broncespiral og en Mængde Perler. Sammesteds Side 228 er der anført et Fund af fem brede Landsespidser i en gammel Havstok ved Allinge. Muligen har der ogsaa der været en Strandgrav, men tilstrækkelige Oplysninger haves ikke.

c. Ubrændte Grave andetsteds.

Forøvrigt er der paa Bornholm kun bemærket meget faa ubrændte Grave, der kunde hidrøre fra den ældre Jernalder, og de ere derhos saa spredte, at de ikke i nogen synderlig Grad kunne tjene til indbyrdes Oplysning.

Det eneste Sted, hvor de have været samlede paa en virkelig Gravplads, er det høje Granitplateau paa Bjerget vest for Gudhjem; jfr. Aarb. 1878, S. 233. Der har ligget 19 lave Kuller med et Tværmaal af $4^1/_2$ til 14 Alen og en Højde af ikkun $^1/_4$ til 1 Alen. De bestode næsten helt af Jord; kun undtagelsesvis laa der en Krans af runde Sten paa Overfladen eller en lignende Stenkrans nede i Jorden omkring Midten af Gravens Bund. Syv af disse Kuller vare ganske tomme, i syv andre fandtes brændte Ben, ikkun fem synes at have indeholdt ubrændte Begravelser. Der er i dem fundet 8 Broncefibulaer, 2 Broncenaale, en lille halvkugleformet Skal af Sølv, nogle Perler og 1 Lerkar. Af Fibulaerne vare 3 som Aarb. 1872 Pl. 9—3; en fjerde

havde en Tap bagved Spiralen, og Spidsen var udvidet til en langagtig oval Plade; en havde tynd Bøjle og bred Spids som Pl. 3—2 samt en Tap bagved Spiralen; tre vare ligearmede. Perler fandtes i tre Grave. Lerkarret var vaseformet og havde tre Gange tre Knopper paa Udbugningen. Ifølge Fibulaernes Former maa de endnu henregnes til den ældre Jernalder, men Anbringelse af Tap bagved Spiralen, Spidsens Udvidelse til en Plade samt Hyppigheden af ligearmede Fibulaer tyde hen paa en forholdsvis sildig Tid. Lerkarret svarer ganske til dem, der findes i Grave fra Mellemjernalderen. Man tager derfor neppe fejl ved at ansætte disse Grave til den ældre Jernalders allerseneste Tid umiddelbart før Overgangen til Mellemjernalderen. De have en ikke ganske ringe Interesse, for saa vidt som de vise, at Benyttelsen af lave Kuller til Gravmæler paany er begyndt paa Bornholm allerede forinden Slutningen af den ældre Jernalder.

I Risehøj, en 25 Alen bred, 2½ Alen høj Kulle i Østermarie Sogn er der under en betydelig Stendynge fundet et langt tveægget Sværd med en halvrund Dopsko af Broncеplader, en forneden cylindrisk og oventil tilspidset Skjoldbule uden Tap, en lille Spiral-Fingerring af Guld og sex Lerkar, nemlig et stort flerøret Kar med rundtløbende Furer, en middelstor Hankepotte med Zigzagbort og fire Smaakar. Om denne Grav hidrører fra den ældre Jernalder, er ganske vist usikkert, men Lerkarrene tyde i alt Fald stærkt derpaa.

Endelig er der ved Store Bukkegaard i Aaker Sogn fundet en meget mærkelig Kvindegrav og en Mandsgrav. Begge Skeletterne laa i det blotte Grus med Hovederne imod Nord. I Kvindegraven fandtes det meget smukke runde Spænde, der er afbildet Pl. 2—3. Paa Forsiden har det yderst en Ring af blaa Email med røde Stjerner eller Blomster og indenfor denne en bugtet Ring af rød Email; Midten er aaben, men der synes i Aabningen at have været anbragt radiale Broncestænger som Eger i et Hjul. Paa

Bagsiden er der Spiral og Naal af Bronce. Tværmaalet er $2^1/_4$ Tomme. Endvidere fandtes der to Broncefibulaer af Form som Nydam V—14 men med en udstaaende Knop bag ved Spiralen, fremdeles en smuk Redekam af Hjortetak (Pl. 3—4), nogle Smaating af Jern og Bronce samt 50 Perler, deriblandt 2 store cylindriske af Ben (Pl. 5—8). Mandsgraven var dækket med en Stendynge, paa hvilken der laa Benene af en stor Hund. I selve Graven fandtes et enægget Sværd, hvis Od er tilbagetrukken til Ryglinien. Begge disse Grave høre aabenbart ogsaa hjemme ved Grænsen af Mellemjernalderen.

Oversigt over Oldsagerne i de under c omhandlede Grave.

Grave.	Enægget Sværd.	Tveægget Sværd.	Skjoldbule.	Broncefi. s. Nyd. V—14.	Do. m. bred Spids.	Do. ligearmede.	Do. ringf., emaill.	Broncenaale.	Redekam.	Perler.	Lerkar.	Desuden
Mandsgrave.												
Risehøj.	»	1	1	»	»	»	»	»	»	1	6	Lille Guldring.
Bukkegaard 2. . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Hundeben ovenpaa Graven.
Kvindegrave.												
Gudhjem Bjerg 7. .	»	»	»	»	»	1	»	1	»	8	1	Halvkuglef. Skal af Sølv.
— 12. .	»	»	»	»	»	2	»	1	»	12	»	
— 13. .	»	»	»	3	1	»	»	»	»	»	»	
— 14. .	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	
— 15. .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	
Bukkegaard 1. . . .	»	»	»	2	»	»	1	»	1	50	»	Broncering, Jernring Broncespiral.

Andre Grave fra den ældre Jernalder.

Allerede i Aarb. 1872 S. 73—75 og 1878 S. 94—98 er det omtalt, at der paa Gravpladser fra Brandpletternes Slutningstid jævnlig var fundet benfyldte Lerkar, flade Dækstene, Brolægninger etc., uden at det var lykkedes at

komme til Klarhed om Betydningen deraf. Disse Erfaringer ere nu senere blevne yderligere udvidede.

Lerkar fyldte med hvide brændte Ben ere forekomne fem Gange i de sydlige Terræner ved Kannikegaard, to Gange paa Slamrebjerg, to Gange ved Baunegaard og fem Gange i Kullerne paa Bjerget ved Gudhjem. Karrenes Form og Prydelser vise utvivlsomt, at de ikke kunne hidrøre fra Broncealderen men tværtimod maa henhøre til en sildig Periode af den ældre Jernalder. Oldsager ere kun fundne en eneste Gang, nemlig en spids Kniv og en krummet Jernstok, der kan have været en Nøgle (Kkgd. 347).

To Gange er der paa Slamrebjerg under lignende Forhold fundet smaa firkantede *Gravkasser af Sandstensplader*.

Klumper af hvide brændte Ben ere fundne tre Gange i de sydligste Terræner ved Kannikegaard, to Gange paa Slamrebjerg, en Gang ved Baunegaard og en Gang i en Kulle paa Bjerget ved Gudhjem. I Benklumperne paa Slamrebjerg fandtes der to Broncefibulaer af Form omtrent som Nydam V—14.

Meget hyppigt og navnlig i den sydligste Del af Kannikegaards Gravplads er der forekommet *tynde, flade Lag af mørk Jord*. Undertiden har Mulden været kulsort, men ofte ikkun mørkebrun. Ben have ingenlunde altid været kjendelige, og hvor de ere fundne, have de kun været tilstede i ringe Mængde. Brændte have de altid været, hvor de ere forefundne. Oldsager have været sjældne; dog er der i Kannikegaard 365 fundet et forbrændt Stykke af en Sølvfibula (Aarb. 1878, Pl. 1—7), som utvivlsomt hidrører fra Mellemjernalderen, og i en Kulle paa Slamrebjerg er der fundet en Broncefibula omtrent som Nydam V—14 samt en Del Glasperler.

Fremdeles er der jævnlig forekommet *flade Dækstene* eller kantstillede Stene med 1/2 til 1 Alens Mellemrum, staaende saaledes, at de kunne formodes at have

baaret en Dæksten, der senere er bortkommen. Under saadanne Forhold er der en enkelt Gang fundet en ubrændt Grav, men i de allerfleste Tilfælde har en ubrændt Grav ikke kunnet være tilstede under Dækstenen. Jorden har kun været løs paa en lille Plet, og Undergrunden er truffen uforstyrret i ringe Dybde. Tanken ledes saaledes bestemt hen paa Ligbrænding; det er imidlertid kun en eneste Gang lykkedes at finde brændte Ben, og det var endda kun enkelte spredte Stykker. Derimod staar der meget jævnlig umiddelbart under Dækstenen et tomt Lerkar, for det Meste en grov middelstor Hankepotte. En Gang (Kannikegaard 165) er der under en stor Dæksten fundet det hele fra Brandpletterne bekjendte Sæt af fire Lerkar. I Kannikegaard 168 er der fundet en Jernfibula, to Mosaikperler og to Glasperler, en anden Gang en lille Kniv; ellers ere Oldsager ikke fundne.

Ved Kannikegaard er der endvidere jævnlig fundet firkantede Klumper af endestillede Stene, omtrent 1 Alen i Firkant og lige saa dybe. De have været yderst fattige. En Gang har der under Stenklumpen (Kkgd. 363) staaet en lille Ramme af Sten, indeholdende et lille grovt Lerkar. Ellers ere Oldsager aldrig forekomne. Ogsaa Ben have været meget sjældne og kun to eller tre Gange er der bemærket Spor af brændte Benstykker.

Kantstaaende Sten, Rækker af flere Sten eller Ringe af lagte Sten tæt under Jordens Overflade ere forekomne nogle Gange. Der er derved fundet nogle faa Potteskaar og en enkelt Gang brændte Ben men ellers Intet.

Smaa Brolægninger eller flade Stendynger have været meget hyppige paa de her omhandlede Gravpladser. Der er forekommet 40 ved Kannikegaard, 16 paa Slamrebjerg, 3 ved Baunegaard, mindst 3 ved Grødeby og 3 ved Bukkegaard. Brolægningerne ere i Reglen runde med $1^1/_2$ til 2 Alens Tværmaal; Stendyngerne ere runde,

aflange eller formløse fra 3 til 6 Tommer tykke; ofte er det vanskeligt at sige, om man har en Brolægning eller blot et Stenlag for sig. I Regelen findes der lidt sort eller dog mørk Muld under eller imellem Stenene; af og til men dog ingenlunde hyppig findes der Spor af brændte Ben; jævnlig findes ogsaa nogle spredte Potteskaar, men andre Oldsager ere meget sjældne; der er en Gang fundet en rød Stenperle og en Gang noget ukjendeligt Jern; en halv Snes Gange er der fundet Lerkar, navnlig grove, sletbrændte, middelstore Hankepotter med rund Bug.

Om man i ethvert af de foran omhandlede Tilfælde har truffet en Begravelse ɔ: et Sted, hvor et Menneskes Levninger, brændte eller ubrændte, ere blevne nedlagte, kan det være vanskeligt nok at afgjøre. Ben ere, som anført, ingenlunde altid men tværtimod temmelig sjældent blevne fundne. Men ved enhver af de omhandlede Arter af Muldlag, Stenlægninger etc., er der dog i det Mindste en enkelt Gang eller enkelte Gange bleven fundet brændte Ben, og naar disse maa anses som et nogenlunde godt Bevis for, at man der har truffet paa en virkelig Grav, saa fører Analogien til at antage, at ogsaa de øvrige Steder, hvor samme Forhold vise sig, ere Grave. Tilstedeværelsen af Oldsager og navnlig af Lerkar, der saa jævnlig findes staaende under Dækstene eller Brolægninger, viser ogsaa hen til, at man har havt i Sinde at hensætte Noget i et eller andet Øjemed, der næppe kan have været andet end et religiøst; og naar man erindrer, hvor hyppig netop Lerkar ere hensatte i Grave for at ledsage de Afdødes Levninger, kan man ikke undlade at finde det mere og mere sandsynligt, at Gjenstandene ogsaa i de her omhandlede Tilfælde virkelig ere Gravgods, og at Stedet, hvor de ere hensatte, virkelig er en Begravelse.

Hertil kommer endnu, at man netop træffer disse Muldlag, Stenlægninger etc. paa Gravpladser imellem og omgivne af utvivlsomme Grave og tilmed netop paa Gravpladser

fra en vis bestemt Tid og ikke imellem Grave fra andre Tider.

Ved Kannikegaard vise disse »andre Grave« sig netop i de samme Terræner, hvor de ubrændte Grave begynde at blive hyppige, tiltage dernæst sydefter sammen med disse og vedblive fremdeles længere imod Syd, efter at ikke blot Brandpletterne men ogsaa de ubrændte Grave have ophørt at vise sig der paa Gravpladsen. Paa samtlige øvrige Gravpladser fra Slutningen af den ældre Jernalder, hvor nogenlunde omfattende Undersøgelser ere anstillede, gjenfindes lignende Forhold. Fra Slamrebjerg kjendes 2 benfyldte Lerkar, 2 smaa Gravkasser, 2 Benklumper uden Gravgjemme, 1 mørkt Muldlag, 5 Dækstene, 1 Stenklump samt 16 Brolægninger og flade Stenlag, fra Baunegaard: 2 benfyldte Lerkar, 1 Klump hvide brændte Ben, 1 mørkt Muldlag og 3 Brolægninger eller flade Stenlag, fra Grødeby: mindst 3 Brolægninger og flade Stenlag, fra Bjerget ved Gudhjem: 5 benfyldte Lerkar, 1 Klump hvide brændte Ben og 1 Muldlag og fra Bukkegaard 3 Brolægninger.

Af disse atter og atter gjentagne Erfaringer turde det fremgaa som almindelig Regel, at henimod Slutningen af den ældre Jernalder er der samtidig med Udbredelsen af ubrændt Jordfæstelse bleven benyttet en Mængde forskjellige Gravformer, igjennem hvilke Nedlægning af brændte Gravlevninger er bleven fortsat længe efter Brandpletternes Ophør. De begynde omtrent samtidig med Brandpletternes tredie Afdeling og fortsættes udover den ældre Jernalders Grænse, saaledes som Sølvfibulaen fra Kannikegaard 365 tilstrækkelig udviser.

Endnu skal her berøres, at foruden den mærkelige Klump af Vaaben, som i sin Tid fandtes i Kannikegaard 314 (Aarb. 1872, S. 80 og 143), er der fundet en ganske lignende i Slamrebjerg 79, uden at noget Spor af Begravelse var tilstede. Hvorfor disse Klumper af forbøjede og ødelagte Vaaben ere blevne nedlagte, lader sig ikke afgjøre; muligen ere de Efterladenskab efter Mænd, som ere om-

komne andetsteds, f. Ex. paa Havet; deres Efterlevende have da kunnet formene, at de vilde kunne faa Brug for deres Vaaben i deres tilkommende Liv.

Oversigt over Oldsagerne i »Andre Grave« fra den ældre Jernalder.

Gravenes Art.	Gravenes Antal	Sølvfl. f. Mellemjernalderen.	Broncefi. som Nydam V—14.	Jernfibula.	Broncespænde.	Knive.	Perler (Fund).	Lerkar.	Potteskaar (Fund)	Brændte Ben (do).	Desuden
Benfyldte Lerkar. . . .	14	»	»	»	»	1	»	14	»	14	En Jernstok (Nøgle?).
Stenkasser	2	»	»	»	»	»	»	1	»	1	
Klumper af brændte Ben	7	»	2	»	»	»	1	2	1	7	Lille Broncering.
Flade Muldlag	c.50	1	1	»	1	»	2	1	8	c.20	Broncetraad.
Dækstene	31	»	»	1	»	1	1	16	2	1	
Klumper af Stene . . .	20	»	»	»	»	»	»	1	»	3	
Brolægninger el. flade Stendynger	66	»	»	»	»	»	1	12	5	12	Ukjendeligt Jern.

Nogle Slutningsbemærkninger.

Den ældre Jernalder begynder paa Bornholm tildels under Broncealderens Gravskik (benfyldte Lerkar og Røser); forøvrigt ere Brandpletterne gjennem et meget langt Tidsrum den næsten udelukkende anvendte Begravelsesmaade, der kun undtagelsesvis, navnlig ved Søkysterne, afbrydes ved nogle ubrændte Grave. Paa et vist Tidspunkt, der betegnes ved Optagelse af nye Moder i Kvindesmykkerne, kommer der Uro i den hidtil saa ensformige Gravskik; paa den ene Side bliver ubrændt Begravelse hyppigere, og paa den anden Side optræder der nye Former for Nedlæggelsen af brændte Ben. Ikke længe efter ophøre Brandpletterne aldeles, og de nye Gravformer for brændte Ben fortsættes derefter jævnsides med ubrændte Grave indtil den ældre Jernalders Udløb og ind i Mellemjernalderen.

Gravene fra den ældre Jernalders Begyndelse gjøre et meget fattigt Indtryk. Hovedsagelig maa dette have havt sin Grund i, at man ikke har villet nedlægge Mere i Gravene; men det synes dog, som om Befolkningen den Gang virkelig har været fattig. Naar nemlig Kvinderne bleve lagte paa Baalet med de kunstigt forarbejdede og altsaa forholdsvis kostbare Fibulaer med Bronceperler, kan man være temmelig vis paa, at de Efterlevende have villet medgive dem deres bedste Prydelser, og naar disse ikke have været rigere, kan Grunden dertil neppe have været nogen anden, end at man ikke havde dem bedre. Senere tiltager Rigdommen stadig mere og mere og er ved Periodens Udgang ingenlunde ringe. De ubrændte Grave, som forekomme førend Udgangen af Brandpletternes anden Afdeling, ere for største Delen ganske tomme og i ethvert Fald ikke rigere end de omliggende Brandpletter; men senere blive de meget rige paa Sølvsmykker og Perler, medens derimod de samtidige »andre Grave« ere langt fattigere end de yngre Brandpletter.

Hele den ældre Jernalder igjennem ere Gravene samlede paa tæt belagte Gravplapser. En enkeltliggende Brandplet er forholdsvis sjælden, og en enkeltliggende ubrændt Grav fra denne Periode er hidtil ikke funden, naar undtages Risehøj fra Periodens allerseneste Tid.

Der maa altsaa have været et stærkt indre Sammenhold i Befolkningen, saaledes at ingen Klasse deraf har villet udsondre sig. Kun Kystboerne langs Østkysten, som nedlagde deres Grave i Strandstenene, synes at have villet danne et Samfund for sig med særegne Traditioner. Om de ubrændte Grave paa Brandpletspladserne kunne henføres til enkelte Slægter eller blot have været foranledigede ved Formuesforhold, er vanskeligt at afgjøre; men Sandsynligheden er for, at Slægtskabsforhold have været bestemmende, thi ellers vilde man ikke finde saa mange fattige eller ganske tomme Gravkister. Dette aristokratiske Hensyn, der hen-

imod Periodens Slutning bliver mere og mere fremtrædende, kan imidlertid aldrig være udartet til et Kasteforhold, thi man er i ethvert Fald vedbleven at benytte de samme Gravpladser baade til ubrændte og til brændte Begravelser.

Befolkningen har været mærkelig tæt, i det Mindste i visse Egne af Landet. Brandpletterne kunne paavises i Titusindevis, og dog ere vel endnu langt fra alle Gravpladser fra denne Tid blevne bekjendte. Særlig synes der at have levet en meget tæt og velhavende Befolkning i Egnen om Nexø ved det sydøstlige Hjørne af Øen. Foruden den meget store Gravplads ved Kannikegaard, en lille halv Mil sydvest for Nexø, haves der 1/4 Mil nordligere den maaske lige saa store Gravplads paa Slamrebjerg, hvoraf kun den yngste Del har kunnet undersøges, medens det Øvrige henligger skovbevoxet; og 1/2 Mil østligere ligger den store Gravplads med Strandgrave paa Nexø Nørremark; det er et Antal af adskillige Tusinde Grave indenfor en Halvkreds med lidt over 1/4 Mils Radius, endog afset fra fire mindre Brandpletspladser, der ere angivne at findes ved Langede By imellem Nexø og Kannikegaard. At en saa tæt Befolkning ikke har kunnet existere, uden at Agerdyrkning har været dreven i betydeligt Omfang, turde være aldeles utvivlsomt.

De mange og tildels meget gode Vaaben, som forekomme i Gravene fra den Tid af, da det overhovedet blev Skik at nedlægge Vaaben ved de Afdødes Ben, vidne om, at Befolkningen har været krigerisk og selvtillidsfuld. Den har været tilbøjelig til at gaa Fjenden nær paa Livet, thi Vaabnene ere kun Sværd, Spyd og Skjold; af Pile findes intet Spor.

Man har endelig havt fuld Fortrøstning til et Liv hinsides Graven, og man har tænkt sig dette omtrent som en Fortsættelse af det tidligere Liv. Manden har faaet sine Vaaben med for at kunne værge sin Uafhængighed og er endog ofte bleven forsynet med Sporer for mulig Rytter-

færd samt med Drikkehorn for at kunne slukke sin Tørst, medens Kvinden er bleven ledsaget baade med Nøgler og Spindeskive for at kunne varetage den daglige Husgjerning og med sine bedste Smykker for at kunne optræde med fornøden Anstand og Værdighed iblandt sine Jævnlige i de evige Boliger.

D. Gravfund fra Mellemjernalderen.

Grave fra Mellemjernalderen have været Gjenstand for ivrig Eftersøgning i de senere Aar, men det er just ikke lykkedes at finde mange deraf. Der er fremkommet en Kvindegrav ved Gudmingegaard i Rø og sex nye Grave syd for Melsted, hvorhos nærmere Oplysninger ere erhvervede om den i Aarb. 1878 S. 199 nederst omhandlede Grav i Toppen af en Kæmpehøj paa Nørregaards Grund, nu Melsted 13; se i det Hele nedenfor i Tillæget. Desuden er der fundet nogle benfyldte Lerkar. Tillige er der ved Sognebeskrivelserne erhvervet enkelte nye Oplysninger, som i det Mindste vise, at Grave fra Mellemjernalderen ogsaa have været tilstede andetsteds paa Øen. Det er saaledes oplyst, at der ved Sløjfningen af nogle lave Kuller nordvest for Hyldegaard i Rutsker er fundet to Haandledsringe med Mellemjernalderens Præg samt en broget Glasperle (S. B. 44), at der ved Sløjfningen af smaa Kuller ved Bakkegaard og ved Krusegaard i samme Sogn ligeledes er tundet brogede Perler (S. B. 39 og 84), samt at der i en sløjfet »Høj« tæt nord for Engen Sylten i Ibsker Sogn er fundet et Jernsværd og et Læderbelte, der var prydet med smaa Sølvstifter (S. B. 75—77). Endelig er der nylig fra ukjendt Findested indkommet et mærkeligt skaalformet Spænde (Pl. 5—6).

Gravene fra Mellemjernalderen have vist sig at være mere indbyrdes forskjellige i deres Skikkelse, end det tidligere, væsentlig efter Erfaringerne fra Bækkegaards Gravplads, var bleven antaget. Der er fundet en Grav (Mel-

sted 18) under flad Mark med to Endestene og af firkantet Form ganske som mangfoldige ubrændte Grave fra den ældre Jernalder; adskillige Grave ere fundne under runde eller ovale eller formløse flade Brolægninger ganske som mange Grave paa Slamrebjerg; og hvor Gravene have været dækkede af Kuller, have disse af og til bestaaet væsentlig af sammenkastede Sten. Det synes altsaa, som om de ubrændte Grave fra Mellemjernalderen kunne have næsten alle de Former, som kjendes fra de ubrændte Grave paa den ældre Jernalders Gravpladser, og kun ved Bækkegaard ere Jordkullerne, tildels med en indvendig rund Krans af store Stene, blevne anvendte som stadig Regel.

Af Grave med Ligbrand er der foruden de tre benfyldte Urner i Kullerne 80, 81 og 83 ved Bækkegaard forekommet benfyldte Urner under flad Mark paa Gravpladsen syd for Melsted (se i Tillæget ved Melsted 17) samt i Toppen af den store Gravhøj Melsted 13, hvor i ethvert Fald det ene benfyldte Lerkar ifølge sin Form og Prydelse (tre Gange tre Knopper paa Udbugningen) maa anses for at hidrøre fra Mellemjernalderen. Og det Samme maa vel ogsaa gjælde om de benfyldte Lerkar i Udkanterne af Kullen ved Gudmingegaard samt om det Lerkar, der synes at have været nedsat i Midten af Kullen Nr. 2 paa Møllebakken. Tynde mørke Muldlag med brændte Benstykker ere vel ikke fundne paa Mellemjernalderens Gravpladser i de senere Aar, men Muldlaget i Kannikegaard 365, som indeholdt et Stykke af en prægtig bred Sølvfibula, viser noksom, at denne Gravform ogsaa benyttedes i Mellemjernalderen. De mange Brolægninger ved Sydenden af Gravpladsen ved Melsted, hvorunder der ikke er fundet ubrændte Grave, kunne vel ogsaa vanskelig forklares uden som Dække over brændte Ben, som senere ere opløste, eller som have været saa spredte i Jorden, at de ikke have kunnet findes. Det synes altsaa, som om de hyppigste Former for Begravelser af brændte Ben fra den ældre Jernalders Slutningstid fortsættes ind i

Mellemjernalderen, og det kan være rimeligt nok, at den allerstørste Del af Befolkningen endnu langt ned i denne Periode og maaske lige til dens Slutning (jfr. Bkgd. 80, 81 og 83) har benyttet Ligbrænding, saa at de ubrændte Grave, der for det Meste udmærke sig ved en saa særdeles Rigdom, kun have været Begravelser for den velhavende Klasse af Befolkningen og ikke for Menigmand. Det skal imidlertid indrømmes, at Erfaringerne paa dette Punkt endnu ere for faa, og at der trænges til en Konstatering deraf ved yderligere Undersøgelser.

Oldsager.

Fra Grave med Ligbrand fra Mellemjernalderen haves, afset fra Lerkarrene, ikke andre Oldsager end Sølvfibulaen fra Kannikegaard 365. Den var forbrændt og sønderbrudt i Oldtiden. Fra de ubrændte Grave haves en stor Mangfoldighed af Oldsager, men der haves endnu stedse kun et eneste Exempel paa, at nogen saadan har været forsætlig beskadiget, nemlig det tveæggede Sværd i Melsted 6 (de to enæggede Sværd i samme Grav vare ubeskadigede).

I de to nye Mandsgrave, Melsted 17 og 19, er der i hver af dem fundet et stort tveægget Sværd (ingen enæggede); de sade begge i Skeder af Træ, beklædte med Birkebark; det ene havde en pyramidal Fæsteknap af Bronce, ved det andet fandtes ved Skedens Munding et lille krummet Sølvbeslag, der rimeligvis har siddet nederst paa Fæstet, samt en firkantet Jernplade med Nitnagler, der vel har været anbragt øverst paa selve Skeden; Dopsko vare ikke tilstede. Endvidere indeholdt hver af Gravene en Skjoldbule, som i Stedet for Tap har paa Midten baaret en flad Knap af Bronce, Pl. 4—4 (jfr. en lignende Knap paa den prægtige Skjoldbule hos Montelius, Fig. 420). I Melsted 17 fandtes endvidere et Skjoldhaandtag, der har været 11 Tommer langt og fastgjort ved Nitnagler, som paa Skjoldets Bagside have baaret Bronceknapper med et hvidt metallisk

Overtræk, der ifølge en af Assistent Rørdam ved Universitetets mineralogiske Museum foretagen Undersøgelse bestod af Tin (jfr. Pl. 4—5). Fremdeles indeholdt samme Grav en stor Lansespids, et Øxeblad med nedefter forlænget Æg, Pl. 4—3, et Bidsel, en Sax ganske af samme Skikkelse som de, der findes i Kvindegrave, en Hvæssesten, Stykker af tynde flade Bronceskaale, formentlig Vægtskaale, samt nogle mærkelige Beslag til et Livbelte, hvoraf et firkantet, der imod Midten er trappeformet ophøjet, findes afbildet Pl. 4—6; blandt de flere øvrige Beslag til samme Belte stemme adskillige nøje overens med dem, der hørte til Beltet i Baunegaard 11. De lignende Beslag, der ere fundne i Melsted 13 og hidtil vare ansete som Beslag til Seletøj (Aarb. 1878, S. 199 nederst), maa nu ogsaa erkjendes som henhørende til et Livbelte. Endnu skal det kun tilføjes, at der i samme Grav Melsted 13 (se nedenfor i Tillægget) synes at være fundet mindst 6 røde Perler, der næppe kunne forklares anderledes end som en ved Ligfærden nedkastet Gave, ligesom Mosaikperlerne i Bækkegaard 84 og 127 (Aarb. 1878, S. 128).

I de nye Kvindegrave ved Gudmingegaard samt Melsted 14, 16, 18 og 20 er der fundet følgende Oldsager:

Af 10 Fibulaer, alle af Bronce med Jernnaal, har en været smal bøjleformet som Aarb. 1878, Pl. 3—9, en var bred bøjleformet med Knap og Forgyldning samt indfattede slebne Granater baade paa Knappen og paa den brede Spids og paa Bagpladen som Aarb. 1878, Pl. 4—4, sex vare næbformede som Aarb. 1878, Pl. 4—6 og 7, og to smaa vare knapformede. Derhos haves det nye skaalformede Spænde fra ukjendt Findested (Pl. 5—6), som paa Ryggen bærer Billedet af en Mand klædt i en kort Kjortel og liggende med Ansigtet nedad; forøvrigt ere Formerne af Dragefiguren, jfr. Aarb. 1872, Pl. 9—2, tydeligen bevarede.

To Par meget mærkelige »Hægtespænder« ere forekomne i Melsted 16, hvert bestaaende hovedsagelig af en Bronceplade, hvis Ende er nedadbøjet til en Krog, og en anden Bronceplade, der ender med en Øsken passende til Krogen. Ovenpaa Pladerne har der ligget Enderne af en Rem af tykt Tøj, og ovenpaa Remmene har der paa hver Side siddet to hule, forgyldte Bronceknapper; se Pl. 5—7. Disse Spænder, som desværre ere meget beskadigede, vides ikke at være fundne andetsteds i Danmark men synes at forekomme jævnlig i Norge (Ryghs Norske Oldsager, Fig. 268 og 269, Lorange: Bergens Museum S. 108 og Undset: Norges ældre Jernalder i Aarb. 1880, S. 148).

I samme Grav, Melsted 16, er der fundet et Bidsel ledsaget af store Hestetænder. Man skulde derefter næsten antage, at det var en Mandsgrav, men da den tillige har indeholdt to Perler og to Spindeskiver, lader det sig vel næppe betvivle, at den virkelig har været en Kvindegrav.

Perler ere fundne rigeligt dog næsten ikkun røde og gule Lerperler samt enkelte Bronceperler (Pl. 5—5). En Redekam af Hjortetak haves fra Gudmingegaard, en Sax fra Melsted 20, Spindeskiver fra fire af Gravene og Knive fra to af dem. Endelig er der i Melsted 18 fundet nogle Bronceredskaber paa en Ring; de have rimeligvis udgjort et Toiletapparat, men nu er deraf kun en lang smal Niptang saa ubeskadiget, at den kan gjenkjendes.

Lerkar ere fundne i den ene Mandsgrav og i to af Kvindegravene.

Til Oplysning om Gravenes Art og Indhold meddeles omstaaende Oversigter over de hidtil udenfor Bækkegaards Gravplads undersøgte ubrændte Grave. Med Hensyn til Bækkegaard se Oversigterne i Aarb. 1878, S. 134—136.

I den ubestemmelige Grav, Melsted 5, (Brolægning) fandtes et mærkeligt Spænde med Dyrehoveder (Aarb. 1878, Pl. 3—7), en Kniv og et Lerkar.

Mandsgrave.	Gravens Beskaffenhed.	Tveæggede Sværd	Enæggede Sværd	Spydspidser.	Øxeblad.	Skjoldbuler.	Bidsler.	Beltebeslag.	Knive.	Hvæssestene.	Lerkar.	Desuden.
Knarregaard 2[1]	Siden af en Røse?	»	»	2	»	»	»	»	»	»	1	
Melsted 2	Brolægning under en Kulle	1	»	1	»	»	»	ja	2	1	»	Noget Kvindegods.
— 3	Do. under Do.	1	»	1	»	1	»	»	1	»	»	Do. Do.
— 6	Stendynge under Do.	1	2	1	»	»	»	»	»	1	1	
— 7	Stenramme und. Stendynge	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	
— 12	Toppen af en Røse	1	»	»	»	1	»	»	2	»	»	
— 13	Toppen af en Kæmpehøj	»	»	1	»	»	1	ja	1	»	»	Perler.
— 17	Stenring og derunder en stor Sten	1	»	1	1	1	1	ja	1	1	1	Sax.
— 19	Brolægning	1	»	»	»	1	»	»	2	»	»	
	Tilsammen	6	2	8	1	4	2	3	9	3	4	

Kvindegrave.	Gravens Beskaffenhed.	Smalle bøjleform. Fibulaer.	Brede bøjleform. Fibulaer.	Ligearmede Fib.	Næbformede do.	Knapform. do.	Naale.	Perler.	Knive.	Spindestene.	Lerkar.	Desuden.
Gudmingegaard	Stor Stenkulle	»	»	»	2	»	»	57	2	1	»	Redekam.
Lensgaard	En Sten under fl. Mark	»	»	»	3	»	»	13	»	»	»	
Bøgebjerg	Jordkulle	3	1	»	»	»	»	179	»	»	»	
Knarregaard 1	Do.	»	»	»	2	1	1	38	2	1	1	Sax.
Møllebakken 1[2]	Do.	1	1	1[3]	»	»	1	17	»	»	1	Sølvperler paa Træ, spiralf. Sølvtraad.
— 2	Do.	»	3	1[4]	1	»	2	3	1	1	2	To Sølvbeslag, en Haandledsr., Sølvp. paa Træ, Dopsko til Kniv, lille Guldr.
Melsted 2	Brolægn. under Kulle	1	1	»	»	»	»	17	1	»	»	Noget Mandsgods og en Broncering.
— 3	Do. under Do.	»	»	»	»	»	1	70	»	»	»	Noget Mandsgods.
— 4	Kulle	»	»	»	2	»	»	9	1	»	1	Aflang pladef. Fibula.
— 8	Brolægning	1	2	»	»	»	»	13	1	»	»	Sølvspiraler, Sølvplade, Broncering.
— 9	Stenramme i Kulle	»	»	»	2	»	1	9	2	»	3	
— 14	Brolægning	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
— 16	Stenkulle	»	»	»	»	»	»	2	»	2	1	Hægtesp. og Bidsel.
— 18	Flad Mark	»	1	»	1	1	»	63	»	1	1	Toiletapparat.
— 20	Brolægning	»	»	»	3	1	»	33	1	1	»	Sax.
	Tilsammen	7	9	2	16	3	6	523	11	7	10	

1) Knarregaard 2 maa vistnok anses som en ubrændt Grav. De brændte Ben i Kullens Midte kunde tilhøre en gammel Centralgrav fra Røsetiden.

2) Møllebakken 1 er sikkerligen en ubrændt Grav, og Lerkarret med »Aske og sort Muld« maa være en senere i Kullens Top nedsat brændt Begravelse.

3 og 4) Begge disse Fibulaer have ved nærmere Eftersyn vist sig at have været ligearmede.

Naar man sammenholder alle de foranførte Grave med hverandre indbyrdes, gjøre de i det Hele et Indtryk af Ensartethed og Samtidighed; og sammenholdes de med Gravene ved Bækkegaard, bliver Indtrykket lige saa bestemt, at de maa være ældre end i det Mindste de fleste af disse. Der findes i hine Grave ikke en eneste skaalformet Fibula, hverken stor eller lille, men derimod syv smalle bøjleformede Fibulaer som Aarb. 1878, Pl. 3—9, og to ligearmede, altsaa Former, der allerede forekomme i den ældre Jernalder. Antages herefter de omhandlede Grave at repræsentere en tidligere Periode af Mellemjernalderen, er det ganske interessant at bemærke, at de tveæggede Sværd ere saa overmaade hyppige, medens de kun forekomme to Gange i de 37 Mandsgrave ved Bækkegaard. Det synes altsaa, som om Brugen af tveæggede Sværd kulminerer i Begyndelsen af Mellemjernalderen og derefter atter aftager. Endvidere kan det bemærkes, at Lerkar ere forekomne i 12 af de her omhandlede Grave, medens der i samtlige 160 ubrændte Grave ved Bækkegaard kun fandtes Lerkar 11 Gange og deraf de fem Gange kun i Fylden over Gravlaget.

E. Gravfund fra den yngre Jernalder.

De flade Stenlægninger, der omhandles i Aarb. 1878, Side 149—152, og som den Gang kjendtes fra Lillevang syd for Gudhjem samt desuden fra Stranden nord og nordvest for Gudhjem, Stranden syd for Melsted, Stranden ved

Saltuna, Bøgebjerg i Østerlars og Hammeren paa Øens Nordspids, ere fremdeles blevne fundne i en Tuemark sydvest for Spagergaard i Nylars (S. B. 95), endvidere tæt syd for Vestermarie Klint (S. B. 79), ved Ørnekullerne paa Klemensker Strandmark (S. B. 1), ved Stranden sydost for Stammershald i Rø (S. B. Tillæg) samt maaske i en lille Skov nordvest for Brandsgaard i Aaker. Der er foretaget adskillige Undersøgelser af deslige Stenlægninger, men de have allevegne været meget fattige, og der er ikke fundet synderlig Andet end en velbevaret men tarvelig Ringnaal, Pl. 5—4, som optoges under en Stenlægning ved Saltuna. Derimod er der i den samme Have i Nordenden af Gudhjem Fiskerleje, hvor de i Aarb. 1878, S. 232—233 anførte Perlefund tidligere ere skete, senere atter fundet c. 100 Glas- og Mosaikperler samt et temmelig stort skaalformet Spænde, bag til tvært afskaaret samt med tydelig Angivelse af Ribben, Hofter og Skuldre af den oprindelige Dragefigur, jfr. Aarb. 1872, Pl. 9—2. Ifølge Finderens Forklaring til mig laa Oldsagerne umiddelbart under Grønsværen paa et tyndt Lag hvidt Sand.

Grave under lave Kuller ere bemærkede paa flere Steder:

Sydost for Søndregaard, 33 S. G. i Østerlars, ligger der paa en uopdyrket Tuemark hist og her smaa Jordforhøjninger, hvoraf Lærer Jørgensen har undersøgt ca. 20. De fleste indeholdt en mere eller mindre fuldstændig Ramme af kantstaaende Sten i Retning fra Nord til Syd eller Nordvest til Sydost. I en af dem fandtes et trefliget Spænde som Aarb. 1878, Pl. 7—1, en tyk Broncering med Tværstriber som Worsaae Fig. 412, en Mosaikperle og tre Glasperler samt Skaar af et Lerkar. Af en anden optoges et smukt skaalformet Spænde, 3×2 Tommer, med fantastiske Dyrefigurer, en Bronce-Haandledsring med Bølgeprydelser samt 16 Glasperler. I en tredie fandtes to store og smukke skaalformede Spænder, 4×2¼ Tommer, prydede med

Menneskehoveder og fantastiske Dyrefigurer og forbundne ved en lille Kjæde, to svære Haandledsringe af Bronce med Bølgeprydelser samt en hvid Stenperle. I en fjerde laa et Bidsel med Hestetænder. Fire andre Kuller indeholdt hver en Kniv (Mus. C 3367—73 og C 3663—72).

Paa et lavt Højdedrag nordost for Sigtegaard, 16 V. G. af samme Sogn, synes der at have været en betydelig Gravplads med Jordkuller, der nu ere udjævnede, men hvis Plads tildels endnu er kjendelig. Ved en Drængravning paa dette Sted er der i Efteraaret 1878 fundet to skaalformede Spænder, $3^{1}/_{2} \times 1^{7}/_{8}$ Tommer, med fantastiske Dyrefigurer i fem Rækker paa langs samt derhos en Mosaikperle og en Stenperle (Mus. C. 3374—76).

Ved Saltuna i det østligste Hjørne af samme Sogn have Lærer Jørgensen og jeg i Forening i 1882 undersøgt nogle Kuller, væsentlig bestaaende af sammendyngede Sten. I en af dem fandt vi et enægget Sværd (Klingen $19^{1}/_{2} \times 2$ Tommer) med tilbagetrukken Od, en knust Skjoldbule og en lille Kniv; i en anden fandtes en grov, firkantet Hvæssesten af sædvanlig Form samt et lille grovt Lerkar, og af en tredie optoges to Mosaikperler og to Glasperler. Derhos er der i en Have, hvortil der var bragt Fyld fra Gravpladsen, bleven fundet et smukt stort skaalformet Spænde med Menneskehoveder og med Sølvstifter med store fremspringende Knopper samt derhos en stor malet Glasperle (jfr. et tidligere Fund i Aarb. 1878, S. 241).

Nordvest for Brændesgaard, 21 S. G. i Vestermarie, er der fundet et smukt skaalformet Spænde, $4^{3}/_{4} \times 3$ Tommer, med en gjennembrudt Dækplade, hvorpaa der i otte runde Felter er befæstet fritliggende Dyrefigurer, medens de flade Forbindelser ere dækkede med Sølvsnore (Mus. C. 3966). Lærer Jørgensen har været paa Stedet og fundet Spor af sløjfede Kuller.

Desuden er der ved Drængravning paa 1 V. G.s Parcel af Rutsker fundet et mærkeligt ligearmet Spænde, Pl. 5—1,

med Dyrefigurer som Montelius Fig. 567 (Mus. C. 3466), og af Museets ældre Protokoller ses det, at der i sin Tid i en »Høj« ved Kofodgaard i Klemensker er fundet et stort smukt skaalformet Spænde med Forgyldning og Spor af Sølv (Mus. MCCLXVI), samt at der fra 10 S. G.s Grund af Rutsker haves et smukt forgyldt trefliget Spænde, Pl. 5—2 (Mus. C. 260); Fundforholdene ere forøvrigt ubekjendte.

Hvad der saaledes er fremkommet, har sin Interesse, for saa vidt det bekræfter tidligere Erfaringer, men noget egentligt Nyt er ikke kommet til Syne. Det viser sig fremdeles, at den yngre Jernalders Grave ere at søge dels i Smaakuller af Jord eller Sten, dels under flade rektangulære Stenlægninger. Nogen Tidsforskjel mellem disse Gravformer har endnu ikke kunnet oplyses. Oldsager ere sjældne i begge Slags Grave og navnlig under Stenlægningerne, men Oldsagerne ere de samme paa begge Steder, og adskillige smukke Spænder fra Stenlægninger, f. Ex. Aarb. 1878, Pl. 6—5 og 7—5, vise, at Stenlægningerne ingenlunde udelukkende have været Begravelser for Fattigfolk. Vaaben have været meget sjældne; et enægget Sværd med tilbagetrukken Od er, som nys berørt, fundet i en Kulle ved Saltuna. Fibulaerne have fremdeles indskrænket sig til de tre Former: skaalformede, ligearmede og trefligede. Svære Haandledsringe ere jævnlig forekomne, og Knive have været meget hyppige; ligeledes er der ofte fundet Perler, men i Regelen i meget ringe Antal og mindre smukke end Perlerne fra Mellemjernalderen.

Endnu skal bemærkes, at paa en lav Sandbakke tæt nordost for Munkegaard i Povlsker Sogn (nede ved Flyvesandsstrækningerne) har Lærer Jørgensen undersøgt en betydelig og tæt belagt Gravplads med ubrændte Grave, hvis Længderetning var fra Vest til Øst. I de allerfleste Grave fandtes Spor af Trækister, navnlig store Søm, der kjendelig havde været anbragte i to Lag, det ene med

Spidserne nedad og det andet med Spidserne opad. Af Kuller over Gravene fandtes intet Spor, ejheller af Stensætninger omkring Gravene. Skeletterne syntes alle at have ligget udstrakte paa Ryggen med Hovedet i Vest. Ved den højre Haand (eller Hofte) plejede der at findes en lille Kniv med Træskaft. Lerkar fandtes ikke og af andre Oldsager ikkun to broncebelagte Træstykker, maaske Levninger af Trækar (Mus. C. 3379—80). Stedet havde i tidligere Tid været benyttet som Brandpletsplads, og en Mængde Brandpletter, rimeligvis af første og anden Afdeling, bleve forefundne dels ubeskadigede dels overskaarne ved de nye Grave (Mus. C. 3377—89). Ifølge Skeletternes Leje med Hovedet i Vest, altsaa efter kristelig Gravskik, er det sandsynligt, at der her foreligger Grave fra den ældste kristne Tid. I Aarb. 1878, S. 242—243, er der anført sex lignende Grave paa Toppen af Slamrebjerg; paa sidstnævnte Sted laa hver Grav for sig under en ikke ganske ringe Jordkulle, medens de ved Munkegaard ligge samlede i stor Mængde under flad Mark som paa en Kirkegaard.

F. Mark-, Mose- og Huspladsfund fra Jernalderen.

I det oldnordiske Museums og det kongelige Møntkabinets Fundprotokoller findes anført en stor Mangfoldighed af Fund udenfor Grave, dels optagne paa Jordens Overflade, dels fremkomne ved Gravning i Mark eller Mose.

Af Mosefund fra Jernalderen er der, afset fra en smuk Spydspids med Belægning af Sølv paa Døllen, der er funden i Ølene Mose i Østermarie (Mus. 6499), og som maaske kan være et tilfældig tabt Vaaben, kun fremkommet to, nemlig i Balsmyr ved Simblegaard i Klemensker og i Knarremosen (eller Rømeremose) ved 3 V. G. i Rutsker Sogn. Om Fundet i Balsmyr, se foran Side 113. Foruden Broncealderssagerne, der rimeligvis ere nedlagte i en

meget tidligere Tid, indeholdt det to Spydspidser, tolv Stykker af do., Stykker af fem Daggerter eller korte Sværd og et Hammerhoved, Alt af Jern; paa den ene Spydspids er der paa begge Sider indlagt en Prydelse af koncentriske Ringe i Sølv som Vimose Pl. XIV, 5 og 15. I Knarremosen blev der i Aaret 1832 fundet to forhuggede og sammenbankede Broncekar, en Broncehank til et Kar, flere Stykker Randbeslag til Skjolde, to smaa Rembeslag af Bronce, Stykker af et sammenbøjet Sværd samt en Dopsko af Jern (Nordisk Tidsskrift for Oldk. III, S. 311—12; Mus. 3330—36). Senere fandt Professor Engelhardt Stykker af et damasceret, tveægget Sværd samt en trekantet Fæsteknap af Bronce, hvis Ender er formede som Andenæb (Aarb. 1868, S. 133; Mus. C. 46). Begge disse Fund gjøre et i Forhold til andre bornholmske Oldsager meget fremmed Indtryk; Indlægning med koncentriske Sølvringe findes ikke paa noget Vaaben fra bornholmske Grave, og lige saa lidet vides noget damasceret Sværd at være fundet i en Grav der paa Øen. Derimod stemme de mosefundne Sager saa nøje overens med Vaaben i de store sønderjydske og fynske Mosefund, at man neppe tager fejl ved at antage, at de have samme Oprindelse som disse ɔ: at de have tilhørt fremmede gothiske Folk, der have gjort fjendtligt Indfald men ere blevne overvundne af Landets Indbyggere, hvornæst deres Vaaben m. V. ere blevne ofrede til Guderne ved Nedsænkning i hellige Søer.

Af de øvrige Fund udenfor Grave ere adskillige forekomne paa gamle Huspladser. Foruden en Husplads fra Stenalderen nord for Hvide Odde ved Rønne (se foran Side 89) og foruden de gamle Ringborge eller Voldsteder paa forskjellige Steder af Øen kjendes der ikke mindre end 18 Steder paa Bornholm, hvor der er fremkommet mere eller mindre sikre Spor af en fordums Bebyggelse, der ved de allerfleste vistnok kan henføres til Jernalderens sidste Halvdel. De Oldsager, som ere fundne der, have dels

været Spydspidser, maaske kasserede Sager, dels Perler, maaske tilfældigen tabte, dels Mønter og smaa Barrer af Guld samt nogle tynde firkantede Guldbrakteater, de saakaldte »Guldgubber«, Worsaae Fig. 470 og 471 (jfr. Aarb. 1878, S. 114, samt Thurahs Beskrivelse af Bornholm 1756, Side 66 og 83); det har rimeligvis tildels været hengjemte Skatte. Desværre ere de allerfleste af disse Guldfund bortkomne uden at indsendes til Museerne.

De egentlige Markfund falde ligesom Huspladsfundene i to bestemt adskilte Klasser. Til den ene høre næsten samtlige Gjenstande, som ikke ere af ædelt Metal; for saa vidt de ikke hidrøre fra forstyrrede Grave, hvad vistnok jævnlig er Tilfældet, ere de næsten altid fundne enkeltvis og maa da anses som enten bortkastede eller tilfældig tabte Gjenstande, f. Ex. Vaaben (især Spydspidser), Perler, Spindestene, enkelte Broncefibulaer etc. De paagjældende Sager ere altid overensstemmende med, hvad der kjendes fra Gravfundene. Rimeligvis maa ogsaa adskillige enkeltvis fundne Guld- eller Sølvsager, f. Ex. Fingerringe, enkeltvis fundne Sølvmønter etc., der kunne forudsættes at være tilfældig bortkomne, henføres til samme Klasse af Fund.

Helt anderledes forholder det sig, naar flere Gjenstande af ædelt Metal ere fundne paa samme Sted; de maa da anses for at være nedgravne og hengjemte Skatte. Ogsaa enkeltvis fundne Gjenstande af ædelt Metal, især af Guld, kunne være saaledes forsætlig hengjemte Skatte, navnlig naar de have en betydelig Værdi, eller naar de findes paa et særlig mærkeligt Sted, saasom ved en Kæmpehøj eller ved en stor Sten etc., hvor de let kunde gjenfindes af Ejeren.

Meget ofte er der i disse Metalskatte indeholdt Mønter. (jfr. Montelius »Från Jernålderen« S. 8, 24 og 28, samt Engelhardt: Kragehul Mosefund, S. 21—22). Enten er det romerske Sølvdenarer fra det første til tredie Aarhundrede eller Guldsolidi fra de vestromerske eller byzantinske

Kejsere fra Slutningen af det fjerde til Begyndelsen af det sjette Aarhundrede eller Sølvmønter fra Middelalderen.

Af romerske Denarer haves der fra Bornholm kun et eneste større Fund. Paa Knudsker Udmark er der fundet 217 Denarer, alle meget slidte, den ældste fra Nero, den yngste fra Septimius Severus (Aar 193 til 211); se Møntkabinettets Fundprotokoller Nr. 122, 123 og 169. De ere indkomne i tre Sendinger men ere rimeligvis alle fundne paa samme Sted, nemlig 12 S. G.s Fortov. Derhos er der i Borge Sø i Almindingen fundet 16 Denarer fra Trajan til Commodus, alle meget slidte, (Mus. 2567) samt paa syv andre Steder i Alt 9 Denarer, den ældste fra Trajan, den yngste fra Alexander Severus (Aar 222—235). Mønten fra Trajan blev funden med Sølvmønter fra det 10de Aarhundrede og mange andre Sølvsager paa »Kongens Udmark« af Vestermarie Højlyng (M. K. 224).

Af Guldsolidi er der ved Soldatergaard i Aaker fundet 36, ved Saltholmsgaard i Ibsker 29 og ved Kaasbygaard i Rutsker 14; forøvrigt er der ifølge Møntkabinettets og Museets Optegnelser fra tretten forskjellige Steder indkommet 23 og en Stump; tilsammen 102 og en Stump. Heraf er 1 slaaet af Theodosius den Store (379—395), 20 af vestromerske Kejsere, nemlig 1 af Honorius, 9 af Valentinian III, 6 af Libius Severus, 2 af Anthemius, 1 af Glycerius og 1 af Julius Nepos (474—475), samt 77 af byzantinske Kejsere, nemlig 25 af Theodosius II, 1 af Marcianus, 22 af Leo I, 1 af Leo II, 18 af Zeno, 2 af Basiliscus, 1 af Leontius, 6 af Anastasius (491—518) og 1 (Stump) af Justinus I (518—527). 5 ere barbariske Efterligninger af fornævnte Kejseres Mønter. I Møntkabinettets og Museets Fundprotokoller forekommer der imidlertid ikke noget ældre Fund af Guldmønter paa Bornholm end 1838; men af en Notice i Ant. Ann. IV, S. 393, ses det, at der i Aaret 1827 allerede havdes »tal-

rige« byzantinske Guldmønter fra Bornholm, (rimeligvis i Biskop Münters Samlinger) *), ganske afset fra de mange, som vides at være fundne paa Huspladserne Sorte Muld og ved Smørenge, men som senere ere bortkomne. En Guldmønt fra Valentinian III opbevares desuden endnu paa Øen.

Endnu hyppigere er der gjort Fund af middelalderlige Sølvmønter. Indskrænker man sig til de Fund, der kunne være nedlagte førend Kristendommens Indførelse omtrent Aar 1050, udvise Møntkabinettets Protokoller endda ikke mindre end 23 saadanne Fund (et fra 1813, alle de øvrige senere end 1839), deriblandt et paa 901 hele og 102 halve Mønter fra Bolbygaard i Klemensker, et paa 866 fra Munkegaard i Ibsker, et paa 859 fra Enegaard i Nylars og et paa 217 fra Holsegaard i Østerlars. Foruden den romerske Denar fra Trajan, som nylig er omtalt, er der fra Bornholm indkommet 60 danske Sølvmønter, 2 svenske, 1864 hele og over 100 halve tyske, 394 hele og 10 halve engelske, 2 irske, 2 franske, 227 hele og 12 halve hollandske og belgiske, 17 fra Lothringen, 20 fra Schweiz, 15 bøhmiske, 3 polske, 4 ungarske, 3 italienske (fra de tyske Kejsere), 4 byzantinske (fra det 10de Aarhundrede) og 160 hele samt mindst 60 Stumper med arabisk Indskrift foruden c. 570 ubestemmelige og en Mangfoldighed af Stumper. Blandt Mønterne med arabisk Indskrift (kufiske Mønter) er der en fra Aar 700 og en fra Aar 713, men de fleste ere fra det 10de Aarhundrede, den seneste omtrent fra Aar 970, fra hvilken Tid de ganske ophøre. De ere dels slaaede i Damaskus eller Mesopotamien dels i Samarkand og Bukara. Blandt de europæiske Mønter er der, afset fra den romerske Sølvdenar, neppe nogen ældre end fra det 10de Aarhundrede; de allerfleste hidrøre fra det 10de Aarhundredes sidste Halvdel

*) »De begynde omtrent med Arcadius og synes at ende med Anastasius. Theodosius II, Leo I og Zenos Mynter ere de almindeligste.« Ant. Ann. IV S. 393.

eller Begyndelsen af det 11te. Næsten alle de Fund, hvis Nedlæggelsestid nogenlunde kan bedømmes, ere blevne hengjemte imellem Aar 1000 og Aar 1050; kun nogle faa Fund, hvori alene kufiske Mønter forekomme, kunne være nedlagte i en tidligere Tid.

Foruden de bevarede Mønter vides adskillige meget betydelige Fund at være gaaede tabte, navnlig et Fund af »nogle Tusinde« kufiske Mønter, som ifølge en samtidig Beretning (Dippel) bleve fundne omtrent Aar 1720 i en Mose ved Hammershus, samt tre store Fund af europæiske Mønter, hvoraf kun ganske enkelte ere indkomne til Møntkabinettet (M. K. 314, 446 og 455).

Med de romerske Denarer, afset fra den, der forekom sammen med middelalderlige Sølvmønter, er der ikke fundet andre Oldsager. Med Guldmønterne fra det 4de til 6te Aarhundrede er der aldrig fundet nogen Sølvmønt eller overhovedet nogen Sølvgjenstand. Derimod er der ved Kaasbygaard i Rutsker sammen med Guldmønter fundet en mærkelig Guldring, Worsaae Fig. 430, som formodes at være et Mundingsbeslag til en Sværdskede, samt Stykker af en lignende Ring, to Spiral-Fingerringe af Guld og to Guldbarrer; paa Huspladsen ved Sandegaard er der sammen med Guldmønter fundet Stykker af en stor Guld-Brakteat og tre Guldbarrer, og i Fundet ved Saltholmsgaard var der en vægtig Guldbarre. Langt hyppigere have de middelalderlige Sølvmønter været ledsagede af betydelige Sølvskatte. Ved Bolbygaard fandtes foruden Mønterne 42 Kv. Sølv, ved Rømersdal c. 80 Kv., ved 22de S. G. i Rø 104 Kv., ved Munkegaard i Ibsker 128 Kv., ved Enegaard i Nylars 196 Kv. og paa Kongens Udmark i Vestermarie Sogn 275 Kv. Sølvgjenstande. Dette Sølv bestaar næsten altid hovedsagelig i Hals- eller Haandledsringe af sammensnoede eller flettede Sølvstænger, ofte meget elegant og kunstfærdigt forarbejdede, (jfr. Worsaae Fig. 454 og 455); adskillige Ringe have været hele og ubeskadigede, men mange ere overhuggede

eller sammenbøjede i Oldtiden, og der findes tillige ofte en Mangfoldighed af Stumper af saadant Ringsølv tilligemed raat hamrede Sølvstænger og smeltede Klumper eller Barrer af Sølv. Guld forekommer aldrig i disse Fund, og kun en eneste Gang (Kanegaard i Knudsker; Mus. C. 1819—21) er der fundet et Par Hængesmykker af Bronce samt nogle Mosaik- og Glasperler.

Det er øjensynligt, at de prægtige Sølvringe maa være blevne forfærdigede for at tjene som Smykker, men det er lige saa klart, at da de bleve nedlagte, vare de ikke bestemte til paany at bruges som Smykker men kun ansete som Værdimetal, som en Metalskat ligesom de ledsagende Sølvmønter. Ellers vilde ikke saa mange af Ringene være forhuggede eller sønderbrudte. Spørgsmaalet er nu, om de nogensinde have været brugte som Smykker paa Bornholm. Det er i saa Henseende et meget betegnende Faktum, at med Undtagelse af en tvivlsom Haandledsring (Mus. C. 3425) ere de aldrig blevne fundne i Grave; og naar saa mange Grave fra den yngre Jernalder ere blevne undersøgte og mange af disse have indeholdt prægtige skaalformede Spænder, tildels med Sølvbelægning, vilde det være meget besynderligt, at de omhandlede Sølvringe ikke ere forekomne der, hvis de overhovedet have hørt med til de paa Øen dengang jævnlig benyttede Smykker. Selve Sølvringene formenes at være af østerlandsk Arbejde og at være indkomne hertil ad den samme Handelsvej igjennem Rusland, som de kufiske Mønter have fulgt. Skulde det da ikke være det Sandsynligste, at de kun i deres oprindelige Hjemstavn have været Smykker, men at de ved at gaa i Handelen tilligemed Mønterne kun have havt samme Bestemmelse som disse, nemlig at tjene som Værdimetal. Hertil kommer endnu, at disse Ringe næsten aldrig forekomme uden netop i Forening med Sølvmønter eller dog i større samlede Sølvfund; det er meget sjældent, at de ere fundne enkeltvis.

Hvad der gjælder om Sølvringene kan maaske ogsaa gjælde om Guldringene fra Mellemjernalderen. Vel ere ikke mange Guldsmykker fundne sammen med Guldmønterne, men naar der ved Bækkegaard i Klemensker er fundet tre tildels forbøjede Spiral-Armbaand, en beskadiget Fingerring og fem hamrede Barrer, Alt af Guld med en Vægt af 164 Kv., da er det klart nok, at det ikke har været Hensigten at opbevare disse Sager som Brugsgjenstande, men kun at hengjemme dem som en Metalskat. Sammenholdes det hermed, at der ikke kjendes nogetsomhelst Spor til, at svære Smykkeringe af Guld have paa Bornholm i Mellemjernalderen været anvendte som Brugsgjenstande, bliver det i det Mindste meget tvivlsomt, om de overhovedet kunne anses for i den Periode at have været benyttede som Smykker der paa Øen. I Grave fra Jernalderen er der aldrig fundet andre Guldringe end nogle faa Fingerringe eller smaa Pengeringe.

Foruden svære Smykkeringe samt Barrer eller Pengeringe af Guld eller Sølv, er der i Markfundene jævnlig forekommet Hængesmykker af ædelt Metal. I de store Sølvfund er der navnlig af og til optaget hammerformede Hængesmykker, som Worsaae Fig. 469; de ere ansete som Thors Hammertegn, og deres Form svarer ogsaa godt dertil; da de imidlertid aldrig findes imellem Smykkerne i Gravene, kan man være temmelig sikker paa, at de ikke have været brugte som Kvindesmykker, men der er Intet til Hinder for, at de kunne have været baarne af Mænd og da navnlig ikke som Smykker, men som Amuletter. Naar kufiske Mønter saa ofte findes forsynede med et Hul til Ophængning eller Paasyning, hidrører dette sandsynligst fra selve Østerlandene, hvor det den Dag i Dag er sædvanligt, at unge Piger bære deres Medgift paa Hovedet i Skikkelse af Mønter syede paa deres Hue. Rimeligvis gjælder det samme om de kufiske Mønter, der ere forsynede med en Øsken til at ophænges. Hvad angaar Hænge-

smykkerne fra Mellemjernalderen, dels Brakteater, dels Guldsolidi forsynede med Øsken, maa det bemærkes, at i Mellemjernalderens Grave paa Bornholm, hvor dog prægtige forgyldte og granatbelagte Fibulaer ikke have været ganske sjældne i Kvindegravene, er der ikke blot ikke forekommet noget Hængesmykke af Guld, men overhovedet ikke noget eneste Hængesmykke. Det er herefter næppe rimeligt, at Brakteaterne og de med Øsken forsynede Guldmønter have været i Brug paa Bornholm som Kvindesmykker; men de kunne have været baarne af Mænd og navnlig som Amuletter, hvortil Brakteaterne ifølge deres mystisk-religiøse Billeder vel ogsaa særlig kunne have egnet sig. (Af de tre Brakteater, som haves fra Bornholm, var den ene sønderhugget, og et Stykke af den optoges i et Møntfund ved Sandegaard i Aaker Mus. C. 341, jfr. MMLIII; de to andre ere fundne enkeltvis ved Bakkegaard i Pedersker, Mus. 2999, og ved Kjøllergaard i Nylars, indsendt 1884). De smaa firkantede Guldgubber (Worsaae, Fig. 470 og 471), der rimeligvis alle ere fundne paa Huspladserne Sorte Muld, ved Sylten og ved Smørenge, ere for tynde til at kunne have havt nogen synderlig Betydning som Metalskat, men maa dog have været for kostbare til at opbevares som blotte Kuriositeter. Maaske kunne de have været brugte til Paasyning paa Klæder ligesom de forgyldte Menneskehoveder i Bækkegaard 64. (Aarb. 1878, Pl. 5—7); muligen kunne de ogsaa have været benyttede til Prydelser for Træskrin eller andet Husgeraad.

Guld- og Sølvskattene vise, at der har været en stor Rigdom paa Bornholm baade i det 5te og 6te Aarhundrede og i Tiden omkring Aar 1000. De vise fremdeles, at der ved de Tider maa have været en meget levende Handel dels med Landene sydpaa, dels i det 10de Aarhundrede med Rusland og derigjennem med Østerlandene. Hvad der har afgivet de særlige Anledninger til Skattenes Nedlæggelse, er nu vanskeligt at oplyse; religiøse Forestillinger

kunne have havt nogen Indflydelse (jfr. Fundet af en Pengering i Kannikegaard 151), men muligen ere de fleste Skatte simpelthen ikkun Handelsmænds Værdibeholdninger, der ere blevne hengjemte i Ufredstider og derefter blevne forglemte.

G. Mindesmærker af Sten.

De antikvariske Sognebeskrivelser have tilvejebragt Kundskab om en Mængde hidtil ukjendte Bautastene men tillige vist, hvor særdeles mange der endog i de seneste Aar ere blevne ødelagte. Af en Samling paa over 100 ved Bakkegaard i Rutsker staar der nu kun en eneste, af 70 ved Grødeby i Aaker er der kun levnet tre; store Samlinger paa Nyker Kirkemark, ved Langede By i Bodilsker samt ved Julsgaarde og paa Skaglfaldet i Aaker ere ligeledes næsten ganske forsvundne, og endog Samlinger, hvoraf jeg endnu har set betydelige Rester paa Stenshøj i Vestermarie, ved Rønne østre Kirkegaard, paa Torpebakkerne i Klemensker og ved Skrubbegaard i samme Sogn, ere i de seneste Aar blevne ganske bortryddede.

For Tiden findes dog endnu omtrent 200 staaende Stene (deraf 40 til 50 gjenrejste), og vel omtrent 150 ligge omfaldne paa deres Pladser. Deraf findes i den af Kong Frederik VII kjøbte Lund i Østermarie c. 50 staaende Sten (tildels gjenrejste), i »Gryet« i Bodilsker c. 30 staaende og c. 30 omfaldne og paa Bjergegaardsbakkerne i Vestermarie c. 20 staaende (tildels gjenrejste) og nogle faa omfaldne. Antallet af de bortkomne Sten, hvorom der endnu haves Erindring, kan ikke være mindre end c. 600, og hele Antallet af bortkomne Sten overhovedet er ubetinget langt større, da der allerede længe før Mands Minde er anvendt mangfoldige Bautastene til Broer, Kirkegaardsgjærder, Grundstene til Kirker og rimeligvis ogsaa til Privatbrug.

Kun en eneste Bautasten staar endnu paa en anselig Gravhøj (Baunehøj i Nyker), men desuden vides 18 andre toppede Høje at have været prydede dermed, hvorhos der ved Foden af 8 saadanne Høje har staaet oprejste Sten. Paa 12 Røser eller lignende lave Kuller staar der endnu Bautastene; paa 30 andre (foruden nogle Mellemjernalders Kuller ved Bækkegaard) vides der at have staaet Bautastene; derhos vides de i 29 Tilfælde at have staaet ved eller i Nærheden af Røser. Paa særegne runde, ganske lave Jordforhøjninger eller paa runde Brolægninger eller i Midten af Stenkredse vides 21 Sten at have staaet. Mægtige Ringe af mange oprejste Stene kjendes fra ikke mindre end 20 Steder; nu er der (afset fra nogle stenhegnede Grave fra den yngre Jernalder paa Klipperne syd for Gudhjem) næppe andre saadanne Stenringe tilbage end paa »Stenebjerg« i Pedersker (13 store Stene i Firkant), »Maglegrav« ved Lindet Huse i Østermarie Sogn og »Hellig Kvinde« ved Stranden ved Bølshavn i samme Sogn (9 Stene i en aflang Ring samt ved Enden af denne en stor staaende Bautasten og en afknækket Do.). De allerfleste Bautastene have staaet i store Samlinger uden nogen kjendelig Orden.

Nogle faa Undersøgelser af Grave ved Bautastene ere blevne foretagne i de seneste Aar, og om adskillige Fund er der erholdt Oplysning ved Sognebeskrivelserne. Saavel deraf som af de af mig tidligere foretagne Undersøgelser (Aarb. 1872 S. 181—183) fremgaar det noksom, at hvor Grave ere fundne, have de i Regelen været enten store Stenkister i Høje eller Stenkasser eller Lerurner med brændte Ben, altsaa Grave fra Broncealderen, eller Brandpletter af gammelt Udseende. Paa senere Grave vides der ikke med nogenlunde Sikkerhed at have staaet Bautastene, førend man naar ned i Mellemjernalderen, hvor Benyttelse af smaa Bautastene paa Jordkuller atter synes at være kommen i Brug (Bækkegaard; Aarbøger 1878, Side

115) *). Og derefter følge saa i den yngre Jernalder Runestenene, af hvilke dog ingen nu synes at findes paa sin oprindelige Plads. Fra Stenringe kjendes kun een Grav (»Stendansen« i Rø); det var en Stenkasse, der rimeligvis har været fyldt med brændte Ben. Ved Stenene i de store Samlinger plejer der ejheller at findes Grave; kun er der ved Kjæregaard i Rutsker fundet benfyldte Urner og i Stenshøj en Mangfoldighed af gamle Brandpletter.

Bautastenene maa herefter anses for væsentlig at tilhøre Broncealderen, men ligesom Røserne have de naaet noget ind over Jernalderens Grænse; derefter synes de at forsvinde og først at komme igjen efter den ældre Jernalders Ophør ligesom adskillige andre af Broncealderens Traditioner. I hvilket Øjemed de store Samlinger af Bautastene uden Grave ere blevne oprejste, er endnu fremdeles en Gaade.

Thingborde kaldtes en Samling af svære flade Sten ved Tækkerhuset 1/3 Mil sydost for Rønne. De omtales allerede i Antikvariske Annaler I, S. 111, men det der givne Grundrids, Pl. III, Fig. 1, hvorefter 11 eller 12 store Stene skulde have ligget i en Cirkel omkring en Høj, maa være ganske urigtigt. Af Landmaaler Lund, som faa Aar senere opmaalte Stedet, haves der nemlig et andet Grundrids, hvorefter Stenene (ikkun 10) ingenlunde ligge i en Kreds med snarere i en Figur som et omvendt Sextal, medens Højen ingenlunde ligger i Midten. Det var svære, ovenpaa flade Sten, hvis Overflade var 1 til 1¼ Alen over Jorden,

*) I selve Gravene er der af og til fundet oprejste Stene, saasom i en Røse paa Vestermarie Højlyng (Aarb. 1872, S. 117), i en Brandplet af anden Afdeling ved Pythus, i Brandplet Nr. 316 ved Kannikegaard, i ni Brandpletter og en Kulle paa Gravpladsen paa Slamrebjerg, i en Strandgrav ved Nexø og i Jordkulle Nr. 5 paa Bjerget ved Gudhjem. — I hvilket Forhold disse mulig staa til Bautastenene, er endnu ukjendt.

og som hvilede hver især paa tre eller fire runde Underliggere. Ganske lignende Mindesmærker have været tilstede ved »Jættebro« sydost for 26de S. G. i Østermarie. Ifølge Sognebeskrivelsen (S. B. 133), der støtter sig til Ejerens og flere gamle Mænds Forklaring, har der imellem Røser og Bautastene dersteds ligget mange brede og flade Stene, de største af to til tre Alens Udstrækning, hvilende hver især paa tre Underliggere. Nu ere disse Stene baade ved Tækkerhuset og ved Jættebro for længe siden bortkomne. Derimod findes paa en Klippeflade, »Flade Hald«, i Almindingen endnu en vældig Stenplade, 5 Alen lang og 3 Alen bred, hvilende paa 4 runde Underliggere. Der har sammesteds været flere lignende, som ere forsvundne (S. B. 17). Hensigten med disse Mindesmærker, hvis Beskaffenhed paa alle tre Steder synes at have været saa mærkelig overensstemmende, lader sig nu næppe angive, men deres Beliggenhed ved Bautastenene og en Stenring ved Tækkerhuset og ved Bautastene og Røser ved Jættebro gjør det sandsynligt, at de have havt en eller anden Forbindelse med disse og ere blevne oprejste omtrent ved samme Tid. De ere ikke fundne i Nærheden af Grave fra Stenalderen.

Endelig er Bornholm endnu stedse rigt paa Stene, hvor der i Oldtiden er indhugget eller indslebet besynderlige Tegn, de saakaldte »Helleristninger«*). Undersøgelserne, der fornemmelig skyldes Lærer Jørgensen, ere endnu ikke afsluttede, men saa meget vides dog, at disse Stene ere tilstede i stort Antal. Alene i Nylars Sogn kjendes 39, i Østermarie 13, paa hele Øen i Alt c. 90. De allerfleste Helleristninger ere anbragte paa løse Stenblokke, dog kjendes omtrent 20 paa faste Klippeflader. I Almindelighed er der ikke anbragt Andet end halvkugleformede (»skaalformede«) Fordybninger med $1^1/_2$ til 2 Tommers Tværmaal,

*) Jfr. en Afhandling om Helleristninger i Danmark af Dr. H. Petersen i Aarb. 1875, S. 402.

men disse ere ofte tilstede i stor Mængde, indtil 100 eller derover. Figurer som Saalen af en Sko, »Fodsaalsfigurer«, ere forekomne adskillige Gange, ligeledes Kredse med to Diametre lodret paa hinanden, »Hjulfigurer«. En Menneskefigur findes paa en Stenblok paa Lille Myregaards Udlod af Nylars (S. B. 56), og lignende have været tilstede paa en Fladklippe ved Allinge (S. B. 128) samt ved Arnager Bro (S. B. 24), men de ere nu borte. Skibsfigurer ere fundne paa tre Fladklipper ved Allinge (undersøgte af Førstelærer Petersen dersteds). Paa en Klippe 1/8 Mil sydvest for Byen, lidt vest for Brogaard i Olsker, ses der fem Skibsfigurer (S. B. 6), paa Klipperne midt imellem Allinge og Sandvig var der fem Skibsfigurer, en Menneskefigur og et Par skaalformede Fordybninger (S. B. 128, nu ødelagte), og lidt nordvestligere er der endnu en Samling af 10 Skibe, et fireget Hjul, en Cirkel med en Fordybning i Midten, tre Fodsaalsfigurer og omtrent 100 skaalformede Fordybninger. Skibsfigurerne have de samme snirklede Former, som de, der kjendes fra Helleristningerne i Norge og Sverrig; den største er omtrent 40 Tommer lang.

Ligesom i Sjælland ere skaalformede Fordybninger forekomne paa Overfladen af Dækstene over Stenalderens Grave samt paa en fritliggende Overkant af en saadan Gravs Sidesten, men ikke paa de indre Flader i Kamrene. Endvidere findes de paa en Bautasten ved Grødeby, saaledes at de have været anbragte, førend Stenen blev rejst; de ere nemlig ogsaa tilstede paa den Del af Stenen, som er nedsat i Jorden, og kun paa Stenens ene Side, der i sin Tid maa have vendt opefter. Paa Dnebjerg i Klemensker Sogn er der skaalformede Fordybninger paa en Fladklippe under en Røse. De Tidsbestemmelser, som heraf kunde udledes, ere imidlertid lidet betydende i Forhold til Erfaringerne andetstedsfra samt til de Oplysninger, som gives af selve Figurerne, navnlig Skibsfigurerne, der saa nøje

stemme overens med indridsede Tegninger paa Knive fra Broncealderen.

Det synes saaledes, som om de store Stenmindesmærker overhovedet, afset fra Stenalderens Dysser og Kamre og afset fra Runestenene, maa anses for nærmest at høre hjemme i Broncealderen og maaske i Jernalderens første Begyndelse.

H. Slutning.

Efter de Oplysninger, som efterhaanden ere blevne erhvervede, kunne vi nu uden nogen væsentlig Afbrydelse følge Udviklingen paa Bornholm lige fra Stenalderen til de historiske Tider. Om Øen har været beboet i den ældre Stenalder, i Kjøkkenmøddingernes og de raa Stenredskabers Tid, vides endnu ikke. I den yngre Stenalder have de flade og frugtbare Egne omtrent fra Hasle sydefter og omkring Øens Sydkyst til Nexø og Svaneke samt videre henad imod Gudhjem i det Mindste pletvis været bebyggede, og Befolkningen har havt Kraft til at rejse anselige Gravkamre af svære Sten. I Broncealderen udvides Bebyggelsen stærkt saavel paa det frugtbare Kystland, hvor de toppede Jordhøje rejses ved de velhavende Slægters Bosteder, som ogsaa inde i Skovene og paa Grænsen af Hedestrækningerne, hvor Røser opkastes i Tusindvis over Nybyggernes Afdøde. Slægtskabet med Stenalderens Folk giver sig tilkjende ved den af de anseligere Familier i Kystegnene i lang Tid fortsatte Begravelse af ubrændte Lig i store Høje, medens Ligbrændingen hurtig udbreder sig iblandt det øvrige Folk; tilsidst overvinder den ogsaa Traditionerne hos de gamle Storætter. Talrige Samlinger af Bautasten vidne om fælles hellige Steder, og enestaaende høje Stene rejses som Mindesmærker ved enkelte Stormænds Grave, medens der hist og her paa Klippeflader eller paa løse Stene indhugges hemmelighedsfulde Tegn som Hyldest til højere Magter. Ved Broncealderens Udgang er Bebyg-

gelsen udbredt lige til Randen af de store Hedestrækninger altsaa omtrent lige til de Grænser, som først efter Lyngmarkernes Udskiftning i den seneste Menneskealder bleve væsentlig overskredne. Overgangen til Jernalderen er jævn og umærkelig. Broncealderens Gravskikke fortsættes tildels ind i den følgende Tid og afløses derefter aldeles jævnt af Brandpletterne, hvorhos tillige den allerede i Broncealderen ved Røser og Urnegrave begyndte Benyttelse af store fælles Gravpladser efterhaanden udvikler sig stærkere og snart bliver en af Alle fulgt Regel. Henimod Slutningen af Brandpletstiden begynde nye Gravformer at blive hyppige, dels for Nedlæggelse af brændte Ben, dels for Jordfæstelse af ubrændte Lig; de nye Gravformer udbrede sig mere og mere ved Siden af Brandpletterne og paa de samme Gravpladser som disse, og efter nogen Tids Forløb afløse de ganske den gamle Gravform, saaledes at Ligbrænding synes at være forbleven Menigmands Gravskik og ubrændt Jordfæstelse at være fortrinsvis benyttet af de mere Velhavende. De samme Gravskikke fortsætte sig derefter uden væsentlig Forandring ind i Mellemjernalderen, og Ligbrændingen ophører næppe ganske førend ved denne Periodes Slutning eller maaske endog lidt senere. Den yngre Jernalder fremtræder allerede paa Mellemjernalderens Gravpladser og saa nøje under de samme Gravformer som de tidligere Grave, at det ofte er vanskeligt at skjelne de ældre og de yngre Grave fra hinanden. En noget særegen Gravform viser sig i de flade Stenlægninger, men Gravkullerne vedblive dog fremdeles lige indtil Hedenskabets Slutning og vel endog ind i den kristelige Tid.

Lige fra Stenalderen indtil den kristne og historiske Tid er der intetsteds noget saadant Spring i Gravformer og Oldsager, at en væsentlig og pludselig Forandring i Befolkningsforholdene ved Indtrængen af et nyt Folk eller endog kun af en ny Herskerstamme kan være mulig. En saadan Forandring havde maattet give sig tilkjende ved en

pludselig Omskiftelse enten i den ene eller i den anden eller i begge Retninger. Hermed er imidlertid ingenlunde benægtet Muligheden af jævne og fredelige Indvandringer fra Nabokysterne, men der kan dog ikke paavises noget virkeligt og kjendeligt Spor til, at saadanne have fundet Sted; og den talrige Befolkning, som har været tilstede allerede i Broncealderen og end mere i den ældre Jernalder, vilde vistnok ejheller have kunnet friste Indvandrere andetstedsfra til at søge sig Plads til Bosættelse netop paa en allerede saa stærkt bebygget Ø.

Kulturudviklingen har vistnok altid fulgt Exempler sydfra. Allerede Broncealderen har dannet sine Former efter Forbilleder fra Mellemeuropa; den ældste Jernalders Efterladenskaber vise hen til de celtiske Folk i Sydtyskland og Alpelandene, og den øvrige Del af den ældre Jernalder er stærkt paavirket af den romerske Kultur i dennes provinsielle Udvikling nord for Alperne. Ved Romerrigets Undergang taber den derfra udgaaede Indflydelse sin Kraft og Myndighed, og medens det er kjendeligt, at man i flere Henseender paa Bornholm vender tilbage til Broncealderens Skikke (Gravkuller, Bautastene, Armringe og Haandledsringe etc.), søger man Forbilleder for nye Vaaben og Smykker i de Former, som have uddannet sig hos de sydlige Germaner i Rhin- og Donaulandene, indtil der endelig i den yngre Jernalder synes at udvikle sig en særegen Smag under Paavirkning fra England og Irland (Dyreornamentik) men dog tildels støttet til ældre Laan sydfra (skaalformede og ligearmede Spænder).

Befolkningens Næringsveje maa have været de samme som andetsteds i Norden, først Jagt og Fiskeri samt Kvægavl og senere Agerdyrkning, der allerede tidlig maa have været temmelig udbredt for at kunne ernære den talrige Befolkning. Industrien kan ikke nøje kjendes, men de smukke »bornholmske« Fibulaer fra Broncealderen og de smukke Lerkar samt de ovale Spænder fra Jernalderen vidne noksom

om god Smag og Haandfærdighed. Handelen har vistnok til alle Tider været levende; kun ved en livlig Forbindelse med Omverdenen har man kunnet følge saa godt med i den almeneuropæiske Udvikling, og kun ved Handel synes de betydelige Kostbarheder, som have været tilstede tildels allerede i Broncealderen og i ethvert Fald i Mellemjernalderen og i den yngre Jernalder, at kunne være blevne erhvervede. Hovedsagelig er Handelen vistnok gaaet sydpaa, men de mange kufiske Mønter i den yngre Jernalder vidne om Forbindelser med Rusland, og det er meget rimeligt, at Øen dengang tildels har spillet den samme Rolle som Gotland ved Mellemhandel imellem Rusland og Østerlandene paa den ene Side og Nord- og Mellemeuropa paa den anden Side. Vikingefærd har selvfølgelig ikke været udelukket; de mange Sværd have næppe været bestemte alene til at afslaa Angreb, men ogsaa til at gjøre Angreb; vi vide imidlertid Intet derom. Ere Bornholmerne dragne i Viking, har det snarest været østefter i Forbindelse med Svenskerne.

Tro paa Sjælens Udødelighed og Religion har utvivlsomt været tilstede lige fra den Tid, da Jættestuerne rejstes til Hus over de Afdødes Ben. Særlige religiøse Tegn fremkomme derefter allerede i Helleristningerne, og det vil forhaabentlig i en ikke fjernt liggende Fremtid blive muligt nærmere at udtyde disse Tegn og deraf at udlede Slutninger om Religionens Beskaffenhed.

De relative Tidsforhold imellem de forskjellige Perioder i Udviklingen paa Bornholm og imellem de der til forskjellige Tider benyttede Oldsager kunne vel nu saa temmelig anses for at være oplyste, men endnu stedse mangle de fornødne Data for at kunne overføre Tidsbestemmelserne til Angivelse af bestemte Aarstal efter almindelig Tidsregning. Der er fem Hovedpunkter, hvorpaa Kronologien maa støttes, nemlig Tiden for Begyndelsen af den romerske Paavirkning ved Indførelsen af de første romersk-provinsielle Smykkegjenstande (Broncefibulaerne),

Tiden for de ældste Mosefund, som ifølge Oldsagernes Forhold ville kunne sættes som omtrent samtidige med Brandpletternes endelige Ophør, fremdeles Mellemjernalderens Begyndelse, den yngre Jernalders Begyndelse og Hedenskabets endelige Ophør. Af disse Tidspunkter er kun det sidste nogenlunde bekjendt (omtrent Aar 1050). Derimod vides det endnu ikke, naar den yngre Jernalders karakteristiske Oldsager, navnlig de store skaalformede Spænder, først ere komne i Brug. Mellemjernalderens Begyndelse kan vel med nogen Sandsynlighed ansættes for Nordens Vedkommende til omtrent Aar 500, medens den i Sydtyskland kan være halvhundrede Aar ældre. Mosefundenes Tid er endnu meget usikker, og man er formentlig nu snarest tilbøjelig til at rykke dem nedefter indtil henimod den Tid, da Slavernes Fremtrængen i Nordtyskland gav Stødet ogsaa til Udvandringen til England, altsaa til det 4de eller 5te Aarhundrede. Endelig mangler der tilstrækkelig Kundskab om, naar de romerske Broncefibulaer ere komne i Brug i Norden, eller vel endog om, naar de Former deraf, som bleve saa almindelige her, overhovedet først ere opstaaede i de romerske Provinser nord for Alperne.

Under disse Omstændigheder er det forsigtigst at afvente, at senere historiske og arkæologiske Undersøgelser tilvejebringe fastere Holdepunkter for Tidsregningen.

Tillæg til foranstaaende Meddelelser.

I. Broncealderen.

a. Oversigt over Centralbegravelserne i Gravhøje, saavidt de ere bekjendte.

Sted eller Navn	Gravgjemme	Oldsager	Kilde til Angivelsen
Tillehøje, Knudsker	Stor Kiste med Skelet	Dolk og Dobbeltknap	Mus. 1268
19de S. G., Nylars	Stor Kiste	Sværd	S. B. 22
Store Myregaard, do.	Stor Kiste		S. B. 32
Lille Strandbygaard, Nylars	Stor Kiste med ubrændte Ben		S. B. 44
Store Strandbygaard, Nylars	Stor Kiste med ubrændte Ben	Spydspids	Mus. B. 1171-72
Sose Mølle, Vestermarie	Stor Kiste		S. B. 105
24de S. G., do.	Kiste	Fibula, 2 Haandledsringe, 2 Dobbeltknapper	Mus. B. 2101-02 og 2265
7de V. G., do.	Stor Kiste		S. B. 112
Lillegaard, Nyker	Lille Stendynge med brændte Ben	Dolk og Naal	Mus. B. 1631
Agregaard, do.	Bred Stendynge	To Sværd	Mus. B. 352 og 356
Aabygaard, do.	Stor Kiste med ubrændte Ben	Et lille Stykke »Metal«	Mus. 1619-25.

Sted eller Navn	Gravgjemme	Oldsager	Kilde til Angivelsen
Svalhøj, Klemensker	Stor Kiste. Benene angives at have været brændte. Se Side 114 Noten	Sværd og to Knive	Mus. B. 70-71, jfr. 12162
14de V. G., do.	Gravkasse med brændte Ben	3 Fibulaer, 2 Haarringe, 2 Haandledsringe, 3 Dobbeltknapper, Fingerring, Kniv	Mus. B. 262-69
Sandvig Kjøbstad	Kiste med ubrændte Ben	Haandledsring af Guld. 3 Fibulaer, Dolk, Dobbeltknap	Beretning t. Museet 1884
Adelshøj, Olsker	To store Kister med ubrændte Ben		Lunds Manuskript.
Kildesgaard, do.	To store Kister med ubrændte Ben		Samme
Brøddegaard, do.	To store Kister med ubrændte Ben	Flintspyd og Øxehammer af Grønsten	Mus. A. 837-38
Gildesgaard, Rø	To store Kister med ubrændte Ben		Lunds Manuskript
Bobbegaard, Østerlars	Gravkasse med brændte Ben	Dolk, 2 Knive, Niptang	Mus. B. 1724-27
Ypnastad, Østermarie	Stor Kiste med ubrændte Ben	Sværd og Paalstav	Mus. 313-14
Gyldensgaard, do.	Stensat rund Fordybning med ubrændte Ben	Haandledsring af Guld, Dolk, 2 Knive, 2 Dobbeltknapper, Broncekar	Mus. B. 342-48
Egeshøj, do.	Stor Kiste		Mus. B. 531-35
Tæt derved	Tre smaa Gravkasser		Egen Iagttagelse
Skyttegaard, Pedersker	Stensat rund Fordybning	Halskrave, Fibula, 2 Haandledsringe, stor Tutulus, Kniv	Mus. 17131-35 og S. B. 13

Sted eller Navn	Gravgjemme	Oldsager	Kilde til Angivelsen
Billegrave, Pedersker	Stor Kiste med ubrændte Ben	Haarnaal	Mus. B.1104 -09
Grødeby, Aaker	Stor Kiste med Skelet	Sværd	Mus. B. 333
Store Bøsthøj, do.	Tre store Kister med ubrændte Ben	1. Sværd, Dolk, Spydspids, Paalstav, Kniv, Dobbeltknap, Niptang, 2 Tutuli, Spydspids af Flint	Mus. B. 985 -95
		2. Dolk, 2 Hængesmykker af Skifer, Flintsager	Mus. B.1648 -53
Tæt derved	Store Stenkister	Bronce- og Flintsager	S. B. 44
Store Bukkegaard, do.	Bred Stendynge med ubrændte Ben	Sværd og 2 Knive	Egen Undersøgelse
Aakirkeby	Gravkasse og deri et Lerkar m. brændte Ben. (Var maaske en Røsegrav)	Kniv	Mus. B. 286 -87

b. Oversigt over Oldsagfund i Røsegrave.

Sted	Flintsager	Bronce									Jern						Glasperler	Smaa Lerkar
		Knive	Fibula	Naale	Dobbeltknapper	Spiral-Armringe	Haandledsringe	Fingerringe	Niptænger	Traad ell. Strimler	Knive	Fibula	Naale m. Krumning	Andre Naale	Fingerringe	Beltehager		
Ved Skelet:																		
Melsted c	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»
I Stenkasser:																		
Rønne Skovplantning	»	»	»	»	2	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Haldegaard i Nyker	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Sortegaard a, Ibsker	»	1	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Kulbrandsgade b, Ibsker	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Stenbrudet, Nexø .	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1 S. G., Aaker . .	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
I benfyldte Lerkar:																		
Robbedale, Rønne .	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Roels Dal, Nylars	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Sammesteds	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Sammesteds	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»
Sose, Vestermarie .	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Højlyngen, do. .	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»

…mensker	»	»	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Marevad, do.	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	
Torpegaard a, do.	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Sammesteds m . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	
Bjørnebakkerne, do.	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Aagaard, do.	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Sammesteds	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Naalen var en Synaal
Trommeregaard, do. (47 S. G.s Fortov)	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	
Sammesteds	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Piberhøj, Rutsker .	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Sammesteds	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Brøddegaard, Rø .	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Melsted a	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Indeholdt 2 Syle af Bronce og en Fingerring af Ben
Sammesteds b . . .	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Desuden en Halsring og 2 Ørenringe af Bronce
Saltuna b	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Sammesteds c . . .	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Sortegaard c, Ibsker	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Mandhøj ii	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Sammesteds rr . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
Sammesteds yy . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	
Sammesteds	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	ɔ: den store Naal i Aarb. 1872, Pl. 1, 3.
Engelhøj, Pedersker	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Dalegaard, Aaker .	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Tyskegaard, do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Indeholdt lidt ukjendeligt Jern
Haldegaard, do.	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Desuden en lille Ring af Sten

Sted	Flintsager	Bronce: Knive	Bronce: Fibula	Bronce: Naale	Bronce: Dobbeltknapper	Bronce: Spiral-Armringe	Bronce: Haandledsringe	Bronce: Fingerringe	Bronce: Niptænger	Bronce: Traad ell. Strimler	Jern: Knive	Jern: Fibula	Jern: Naale m. Krumning	Jern: Andre Naale	Jern: Fingerringe	Jern: Beltehager	Glasperler	Smaa Lerkar	
Ved brændte Ben uden sort Muldlag og uden Gravgjemme:																			
Kanegaard d, Knudsker . . .	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Roels Dal c	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Brøddegaard, Rø .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	Kniven var halvrund
Klippegaard b, Ibsker	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	Desuden et Jernsværd. Graven er tvivlsom
I Muldlag:																			
Kanegaard g . . .	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	Desuden en Øsken og 2 smaa Ringe af Bronce
Sammesteds i . . .	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Desuden en Kjæde af Bronce og Jern
Sammesteds l . . .	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	Desuden Øsken og Ring af Bronce
StoreBjergegaard a, Vestermarie . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
Torpegaard y, Klemensker	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	

Gadebygaard, Østermarie . . .	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Desuden et Halsbaand af Muslingeskaller
Ypnastad, do.	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Mandhøj cc	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Indeholdt en Spiral af Jern
Sammesteds vv . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	Desuden et Stykke af en Halsring af Bronce
Sammesteds iii . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	
I centrale Brandpletter:																			
Mandhøj r	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	2	»	»	
Sammesteds	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	
Sammesteds u . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	
Sammesteds y . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	
Sammesteds ff . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Indeholdt en lille Skive af Bronce og Jern
Sammesteds gg . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	
Sammesteds kk . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	
Sammesteds ss . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	
Sammesteds xx . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	
Sammesteds zz . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	
Under ukj. Forhold:																			
25de S. G., Vestermarie	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	Indeholdt en Dolkeklinge af Bronce
Ved Bjørnebakkerne i Klemensker	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
1ste V. G. i Rutsker	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
Piberhøj, do.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	
Knarregaard, Østerlars	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	

c. Fund ved Skeletter i Høje udenfor Gravkisterne.

Aabygaard, Nyker	1. Haandledsring af Guld, Guld-Fingerring, Stykker af et Broncesværd med guldprydet Fæsteknap, Levninger af en Læderskede, Paalstav af Bronce, 2 Tutuli af do. samt en rund Bronceplade med indlagte Prydelser af Rav eller Harpixmasse (Mus. 1619—25; Ant. Ann. IV S. 576). 2. Intet.
Tejgn i Olsker	Halsring og Spiral-Armring i 13 Omgange af Bronce (Mus. (13135—36).
Billegrave i Pedersker	1. Sværd, Paalstav, Fibula, Kniv, 3 Dobbeltknapper og Niptang, Alt af Bronce (Mus. 1104—08 og 1239—41). 2. Stykker af en Bronce-Halsring og af flere Broncesager (Beretning til Museet af 1884). 3. Intet.

d. Fund ved brændte Ben udenfor Højenes Centralgrave og udenfor Røser.

I lange Stenrammer.

Loftsgaard, Pedersker, (under flad Mark)	1. Fibula som W. 229, Fingerring, Knap med Øsken, 6 - 8 Par Hægter og Maller, 2 hule Spiraler, Dobbeltknap og lille sammenrullet Strimmel, Alt af Bronce, samt 1 Perle af Rav, 2 do. af Bronce og 37 do. af grønt Glas. 2. Fibula, som W. 229, 2 Spiral-Armringe og en Kniv, Alt af Bronce. 3. Haandledsring, Fingerring og Dobbeltknap, Alt af Bronce.
Bosgaard, do. (i Toppen af en Høj)	Fibula som W. 229 samt en lille Dobbeltknap af Bronce.

I smaa Stenkasser.

28de S. G. Vestermarie	Udkant af Høj	Naale og Ringe af Bronce
10de S. G., Nyker	Flad Mark	To Flintkiler (Mus. A. 788-89)

Korsbjerg ved Sandvig	Udkant af en Stenalders Kulle	1. Lille Fibula omtrent som W. 229 2. Broncekniv 3. Dobbeltknap med høj Spids
12te S. G. i Rø	Side af Høj	Stykker af Fibulaer som W. 229, af en Kniv og af en Spiral-Fingerring, Alt af Bronce
13de S. G., Østermarie	Udkant af Høj	Fingerring af Guld og nogle Broncesager (S. B. 55)
17de V. G., Ibsker	Ved en Klippeblok	Sammenbøjet Broncesværd og en Broncekniv med Spiral-Haandtag (Mus. B. 399-400)
Svaneke Vang	Indenfor en Stenring	Fingerring, sammenbøjet Broncestrimmel og en Syl, Alt af Bronce
Tornegaard, Pedersker	Flad Mark	Flintkniv tæt udenfor Stenkassen
Grødeby, Aaker	Flad Mark	To Haandledsringe, Kniv, Fibula og Dobbeltknap, Alt af Bronce (Mus. 11799—801)
Sammesteds	Udkant af Høj	1. Dolk, Kniv, Fibula, Fingerring og Niptang, Alt af Bronce, samt en Kniv af Jern 2. Kniv, Fibula, Halsring og Spiral-Armring, Alt af Bronce (Mus. B. 323-29)
Sammesteds	Flad Mark	Pilspids og Niptang af Bronce (Mus. B. 330)
Matr. Nr. 54, do.	Flad Mark	To Haandledsringe af Bronce

I Lerkar.

1. Broncealderssager.

Kaggegaard, Vestermarie	Udkant af Stenhøj	Lille Broncering (Mus. B. 341)

Klinten, Vestermarie	Stenlaget af en Stenhøj	Lille Broncering
25de S. G., do.	Udkant af Høj	Broncesav
17de V. G.s Udmark, do.	»I en Høj«	Lille Pengering af Guld (Mus. 18448; S. B. 47).
Vallegaard, Nyker	Udkant af Høj	Lille Broncering
Nyker Sogn	»I en Urne«	To smaa Bronceringe (Mus. 12165)
Æggebjerg, Klemensker	Ved en Bautasten	1. Broncenaal med Krumning 2. Lille Bronceplade 3. Stykke Broncetraad 4. Broncesyl
51de S. G., do.	Udkant af Høj	Smuk Broncenaal (Mus. B. 646)
10de V. G., do.	Urnegravplads	Lille Broncering (Mus. 16035)
Bagergaard, Rutsker	Ved en Bautasten	1. Broncestrimmel 2. Stykke Broncetraad
Skovgaard, do.	Sandbakke	Lille Broncering
Sydvest for Ruts Kirke	Siden af en Høj	Broncenaal
Korsbjerg ved Sandvig	Udkant af Stenalders Kulle	1. Lille Broncesyl 2. Kniv og Syl af Bronce
15de S. G., Østerlars	Flad Mark	1. Kniv af Bronce 2. Kniv, Syl og aaben Fingerr., Alt af Bronce (Mus. B. 648-49)
Kuregaard, Østermarie	Urnegravplads	Stykke af Halsring af Bronce
71de S. G., do.	Flad Mark	Broncenaal med Krumning
Svaneke Vang	Indenfor en Stenkreds.	1. Lille Broncenaal 2. Lille flad Broncestok 3. Tre hule Broncespiraler
Langede By, Bodilsker	Ved en Bautasten	Stykke Broncetraad
Slamrebjerg, do.	Ved en Bautasten	Stykke af Dobbeltknap af Bronce
Kannikegaard, do.	Brandpletsplads Nr. 1 s	Smuk Haarnaal af Bronce med konkavt Hoved

20de S. G.s Parcel, Pedersker	Urnegravplads	1. Stykke Broncetraad 2. Bronceknap, Knap af sort Skifer, Berlok af af Rav (Mus. B. 650-51)
29de S. G., do.	Toppen af en Høj	Broncekniv (Mus. B. 652)
Grødeby, Aaker	Urnegravplads	1. Stykke Broncetraad 2. Smuk Bronce-Haarnaal med Hoved af en flad Spiral.
Sammesteds	Flad Mark	Kniv, Fingerring, Haarnaal og Syl, Alt af Bronce

2. Jernsager.

Pilegaard, Klemensker	Udkant af en Høj	Lille Stykke Jern (Mus. B. 646)
14de V. G., do.	Ved en Bautasten	Lille Naal af Jern
Kannikegaard, Bodilsker	Brandpletsplads Nr. 1 1	Jernfibula med tilbagebøjet Spids

II. Den ældre Jernalder.

Hasle.

Paa Gravpladsen ved Kysten syd for Hasle har jeg i 1880 undersøgt 10 ubrændte Grave liggende under Brolægninger. Forholdene vare aldeles de samme, som de, der ere fremstillede i Aarb. 1872 S. 81 og 155 til 157. Af Oldsager fandtes kun nogle Hankepotter.

Dyndalen.

Tæt øst for den i Aarb. 1872 S. 159 anførte Brandpletsplads er der i 1883 og 1884 dels af Lærer Jørgensen dels af ham og mig i Forening bleven undersøgt 5 ubrændte Grave beliggende tæt ovenfor Skrænten imod Havet, og endvidere have vi et Par Hundrede Alen nordligere undersøgt to saadanne Grave, ligeledes liggende tæt ovenfor Havskrænten i Forening med Brandpletter. Samtlige Grave vare foroven dækkede med udstrakte Brolægninger eller omgivne med ovale Ringe af lagte Sten. Indholdet var:

1. Tre baandformede Broncefibulaer og to smaa hankeløse Lerkar uden Stregeprydelser.
2. Intet.

3. En halvrund Kniv med Belægning af Træ paa begge Sider, en lille spids Kniv samt et Stykke Læder, der syntes at have været et Futteral til en nu bortkommen Gjenstand.

4. To smukke Broncefibulaer med Kam og Hoved som Aarb. 1870 Pl. 7—2 og imellem dem en lille baandformet do., alle belagte med Rester af vævet Tøj, en lille Kniv og en stor Hængedop af Bronce næsten ganske som Aarb. 1870 Pl. 9—5 og 6; den laa omtrent ved Knæenes Plads og var helt indhyllet i Skind med paasiddende Haar; endvidere to Bronceringe med Øskener anbragte paa Jern og Træ samt en middelstor Hankepotte og et do. hankeløst Kar.

5. To store Broncefibulaer med Kam og Hoved som Aarb. 1870 Pl. 7—2 og imellem dem tre langagtige indvendig forgyldte Glasperler. 11" derfra laa tværs over Gravens Midtlinie et buet 5" langt Broncebaand, hvis østlige Ende fortsattes i en nedad og tilbage bøjet Broncetraad besat med Glasperler og en lille Sølvspiral samt yderst mod Vest med en stor hul knoppet Perle af Sølv eller sølvholdigt Guld. Endvidere fandtes en Kniv i Læderskede, adskillige smaa Stykker Læder og et lille hankeløst Lerkar med en enkelt Streg om Overdelen.

6. Et enægget Sværd af den i Brandpletterne sædvanlige Form, en 14" lang enægget Daggert, en spids Kniv, en lille Broncering med Øsken og 4 Lerkar, deraf de tre middelstore og et lille og kopformet, alle temmelig ringe forarbejdede.

7. En spids Kniv.

Bjerget ovenfor Gudhjem.

Paa det høje Granitplateau, som hæver sig stejlt op bag ved Gudhjem, laa omtrent 700 Alen vest for Midten af Fiskerlejet 19 lave Jordkuller med en Brede af $4^1/_2$ til 14 Alen og en Højde af ikkun $^1/_4$ til 1 Alen. De ere i Aarene 1877 til 81 blevne undersøgte dels af Lærer Jørgensen, dels af mig, og have indeholdt følgende Oldsager:

1 og 2. Intet.

3. En rundbuget middelstor Hankepotte fyldt med brændte Ben uden Oldsager.

4. En lille Klump brændte Ben omgiven af sort Muld.

5. En middelstor Hankepotte med smukke Stregeprydelser ikkun fyldt med almindelig Jord. (Midt i Graven stod en $1^1/_2$ Alen høj Sten, som ragede $^1/_3$ Alen op over Kullens Top).

6. Intet.

7. En ligearmet Broncefibula, en foroven ombøjet Broncenaal, en lille halvkugleformet Skal formentlig af Sølv, 8 skive-

formede Ravperler, nogle Skaller af Birkebark samt et vaseformet Lerkar med Zigzagstreger og tre Gange tre Knopper paa Udbugningen.

8. Intet.

9. Et benfyldt middelstort Hankekar dækket med Halvdelen af en Kværnsten.

10. En lille benfyldt Hankepotte prydet med Zigzagstreger.

11. Ligeledes en lille benfyldt Hankepotte prydet med Zigzagstreger.

12. To ligearmede Broncefibulaer, en firkantet Broncenaal, 2 Perler af Mosaik, 5 af Glas og 5 af Rav.

13. En stor og smuk Broncefibula omtrent som Aarb. 1872 Pl. 9—3, to mindre af samme Form og en do. med tynd Bøjle og bred Spids samt med en Tap bagud.

14. En smuk lille Broncefibula, nærmest af Form som Nydam V—14, men med en Tap bagud og en lodret nedadgaaende Naaleholder samt med en Udvidelse af Spidsen til en langagtig oval Plade prydet med en lille Cirkel med en Prik i.

15. En eneste lille Stenperle.

16. Et middelstort Lerkar fyldt med brændte Ben.

17 til 19. Intet.

Slamrebjerg

er en høj og stejl Bakkeryg, der imod Nord hænger sammen med Højlyngen og imod Syd strækker sig frem indtil tæt nordost for Bodils Kirke.

Langs ad Bjergets brede Ryg har der staaet en Mængde Bautastene, og ligeledes har der paa forskjellige Steder været anbragt Grave fra meget forskjellige Tider lige fra de gamle Røser til de i Aarb. 1878 S. 242—243 omtalte Trækister, der synes at hidrøre fra kristelig Tid. Paa et Sted er der undersøgt 22 Brandpletter uden synderligt andet Udbytte end et sammenbøjet enægget Sværd af gammel Form. Paa et andet Sted har en Brandplet indeholdt en smuk lille ligearmet Broncefibula. Paa Bjergets sydlige Affald er der i sin Tid ved Skovplantning fundet en Mængde Brandpletter, rimeligvis temmelig gamle. Endelig er der umiddelbart ovenfor nysnævnte skovbevoxede Affald, netop paa den sydligste Spids af Bjergets Ryg bleven opdaget en stor og mærkelig Gravplads, som i Aarene 1881 og 1882 er bleven undersøgt dels af Lærer Jørgensen, dels af ham og mig i Forening.

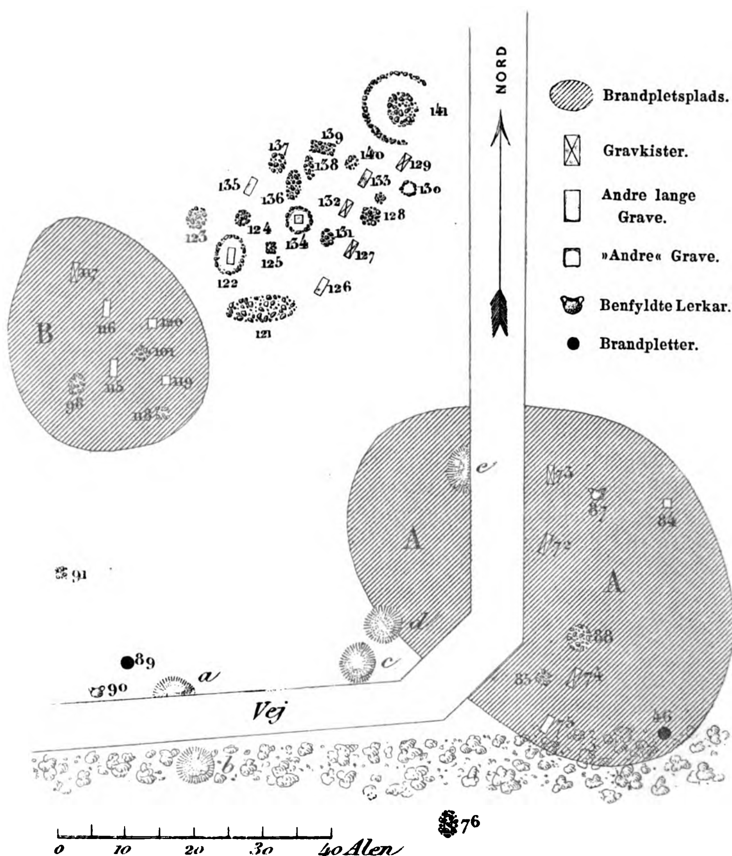

Fig. 6. Gravpladsen paa den sydlige Ende af Slamrebjerg.

Af ovenstaaende Kort vil det ses, at Gravene ligge i to Grupper.

A.

1 til 71. Brandpletter, alle vistnok af tredie Afdeling.

72 til 76. Ubrændte Grave alle liggende under Brolægninger eller Stenringe. Deres Indhold var følgende:

72. Smuk lille Sølvfibula som Vimose I—30, lille Kniv, 4 Lerkar.

73. Sølvfibula som Vimose I—30, Broncefibula som Aarb. 1878 Pl. 1—2 og to do. som Aarb. 1872 Pl. 9—3, endvidere

Stykker af en stor Broncenaal, 9 Perler af Mosaik, 46 do. af Glas samt et lille Lerkar.

74. Smuk lille Sølvfibula som Aarb. 1872 Pl. 9—3, to Broncefibulaer som Aarb. 1878 Pl. 1—2, en lille Kniv, 16 smaa Glasperler, 30 smaa berlokformede Ravperler samt 4 Lerkar.

75. Stykke af en tynd Jernfibula, en Redekam af Jern samt et lille Lerkar.

76. Sølvfibula som Vimose I—30. St. af en Fibula af Bronce og af en do. af Jern, en Kniv, to Perler af Mosaik, 13 af Glas og 3 berlokformede af Rav samt 5 Lerkar.

Desuden fandtes i A:

77. Benfyldt Lerkar med Bort af Zigzagstreger.

78. En Bøjle af et Mellemjernalders Broncespænde som Aarb. 1878 Pl. 3—8a, liggende i lys Jord uden Ben.

79. En stor Klump af sammenbøjede Vaaben liggende i lys Jord uden Ben.

80. Dæksten og derunder en Hankepotte og en Kniv.

81. Et Lerkar liggende paa Siden i lys Jord tæt ved en Brandplet.

82. Flad Stendynge uden Oldsager.

83. Flad Stendynge og derunder to Lerkar.

84. Lille Stenkasse indeholdende et tomt Lerkar og derunder et Lag af brændte Ben.

85. Flad Stendynge og derunder et lille Lerkar samt noget ukjendeligt Jern.

86. Brolægning uden Oldsager.

87. Dæksten og derunder en grov Hankepotte.

88. Brolægning uden Oldsager.

Vest for A og syd for B fandtes:

89. Brandplet indeholdende smukke Vaaben.

90. Benfyldt Lerkar med Zigzagstreger.

91. Brolægning uden Oldsager.

B.

92 til 114. Brandpletter, alle vistnok af tredie Afdeling.

115. Ubrændt Grav, hvori en Redekam af Jern, 4 Mosaikperler, en Glasperle, Spor af Bronce samt et lille Lerkar.

116. Do. indeholdende en lille Kniv og 4 Lerkar. I den flade Stendynge over Graven opsamledes c. 25 Spindeskiver af Sandsten samt 3 Glasperler og 1 Ravperle.

117. Do. indeholdende en lille Kniv og et lille grovt Lerkar.
118. Brolægning og derunder St. af et stregeprydet Lerkar.
119. Lille Kasse af Sandstensplader uden Oldsager.
120. Dæksten uden Oldsager.

Nordost for B:

121. Brolægning, hvorunder en Brandplet.
122. Ubrændt Grav, hvori en Kniv og en Jernring.
123. Brolægning og derunder en Hankepotte.
124. Dæksten og derunder en Hankepotte.
125. Brolægning uden Oldsager.
126. Ubrændt Grav indeholdende to prægtige Sølvfibulaer som Aarb. 1878 Pl. 1—3 med slebet blaat Glas indfattet paa Toppen af Bøjlen, en Jernfibula som Aarb. 1872 Pl. 9—3, 5 berlokformede Ravperler, to smaa Glasperler samt et lille Lerkar.
127. Do. indeholdende en $8^1/_2$" lang Kniv, en Jernring og et Lerkar.
128. To sammenstødende Brolægninger og under den ene af dem en grov Hankepotte.
129. Lille Gravkiste, hvori kun to Lerkar.
130. Stenring uden Oldsager.
131. Klump af endestaaende Sten uden Oldsager.
132. Ubrændt Grav, indeholdende en pragtfuld Sølvfibula som Aarb. 1878 Pl. 1—3 med slebet blaat Glas paa Toppen og derhos med forgyldte Sølvplader paa Naaleholderen og Spiralen (Pl. 2—2), en Sølvfibula med bred Spids, en Redekam af Jern, en Kniv, en lang Jernnaal, en eneste Glasperle og et lille Lerkar.
133. Ubrændt Grav uden Oldsager.
134. Dæksten uden Oldsager.
135. Ubrændt Grav, indeholdende en Broncefibula som Vimose 1—30, Spiralerne af to andre Broncefibulaer, en smuk Knap af hvidt Glas med en blaa Spirallinie, en Kniv, 10 berlokformede og 3 skiveformede Perler af Rav, 5 do. af Glas og to smaa Lerkar.
136. Ubrændt Grav uden Oldsager.
137. Brolægning og derunder en grov Hankepotte.
138. Lille Gravkiste, hvori kun en grov Hankepotte.
139. Brolægning og derunder to grove Hankepotter.
140. Brolægning og derunder et stregeprydet Lerkar.
141. Stenring omkring en Stendynge uden Oldsager.

Endvidere har Lærer Jørgensen i 1884 undersøgt nogle Grave i Skovplantningen syd for A, nemlig:

142. Stendynge og derunder en ubrændt Grav, hvori en Kniv og tre Lerkar. I Stendyngen laa to Klumper brændte Ben med lidt sort Muld samt en Broncefibula som Nydam V—14, en lille Broncering og en rød Lerperle.
143. Brolægning og derunder en ubrændt Grav uden Oldsager.
144. Stendynge og deri en Klump brændte Ben indeholdende en Broncefibula som Aarb. 1872 Pl. 9—3 samt stregeprydede Potteskaar.
145. Gammel Brandplet indeholdende en Jernfibula med tilbagebøjet Spids og et lille grovt Lerkar.

Paa Gravpladsen laa 12 tildels beskadigede lave Kuller. Af disse indeholdt:

Kulle b et tyndt Lag sort Muld med brændte Ben og en Broncefibula som Aarb. 1872 Pl. 9—3 samt 6 Glasperler og en Klump sammensmeltede do.;

Kulle c bestod af Sten og var maaske en gammel Røse. I dens Top var nedbrudt et Hul, hvori der var nedlagt en stor Brandplet (jfr. Aarb. 1878 S. 191) indeholdende to Broncefibulaer, en Bronce-Hængedop, tre hule Sølvspiraler og 30 Perler.

Baunegaard,

6te V. G. i Pedersker Sogn, c. 2000 Alen syd for Kirken. Paa en bred sandet Bakkeryg vest for Gaarden ligge to store Kæmpehøje, den nordre paa Baunegaards Grund og den søndre paa den tilstødende Ejendom Pilegaards Grund. Stedet undersøgtes i 1884 dels af Lærer Jørgensen, dels af ham og mig i Forening.

Omkring den nordre Kæmpehøj fandtes følgende Grave:

1. Brandplet med St. af et Broncebaand som Pl. 2—1, en stor hul Guldperle, et Stykke grønligt Glas samt St. af tre Lerkar.
2. Ubrændt Grav dækket af en 4 Alen lang, 3 Alen bred og 2 Alen dyb Dynge af svære Sten. Indeholdt kun en lille Kniv og 4 Lerkar.
3. Stendynge uden Oldsager.
4. Klump af brændte Ben uden Oldsager.
5. Brolægning og deri et stregeprydet Lerkar fyldt med brændte Ben.
6. Stendynge og derunder en eneste rød Stenperle samt en grov Hankepotte.
7. Brolægning og derunder enkelte brændte Ben i mørkfarvet Muld.

8. Brandplet indeholdende to Jernfibulaer af Form som Nydam V—14, en Kniv, 2 Nøgler og St. af 6 Lerkar.
9. Brandplet indeholdende St. af 5 Lerkar.

Vest for den sydlige Kæmpehøj fandtes:

10. Stenring uden Oldsager.
11. Under et $5^3/_4$ Alen langt, 3 Alen bredt og $2^1/_2$ Alen dybt Lag af svære Stene laa $^1/_2$ Alen Sand og derunder over Gravens hele Bund et sammenhængende $^1/_8$" tykt sort Lag af organisk Stof (Tøj eller Skind). Paa dette sorte Lag laa sydvestligt to store Spydspidser, den ene lancetformet 15" lang, den anden smal og forsynet med Modhager 19" lang. Øst for Spydene laa Resterne af det Pl. 4—2 afbildede Læderbelte med smukke Broncebeslag samt en Syl med Benskaft og 4 smalle og spidse Hængedopper af Bronce. Midt i Graven stod en næsten halvkugleformet Skjoldbule af Jern uden Tap (itu), fæstet med Broncenagler til Rester af Træskjoldet; under den laa et Skjoldhaandtag af Jern samt en stor ubrændt Knokkel. Tæt vest for Skjoldbulen fandtes et 18" langt Stykke af en Skjoldrand, bestaaende af en sammenbøjet Bronceplade, der omgav Rester af tyndt Træ; imellem Broncen og Træet fandtes tydelige Levninger af tyndt Skind, som paa den ene Side var farvet højrødt; paa samme Side var Bronceranden omtrent ved hver fjerde Tomme prydet med et Par smaa Naglehoveder. Stykket var afbrudt ved begge Ender og derhos paa et Sted ombøjet og vredet (ved et Hug?). Et 22" langt Stykke af en ganske lignende Skjoldrand med tre Sølvnagler tværsover fandtes lidt sydost for Skjoldbulen. Stykkernes Krumning tydede paa et oprindeligt Tværmaal af 36". Langs Gravens Østside fandtes fremdeles med Odden imod Syd et tveægget Sværd, 1 Alen 8" langt (hvoraf Fæstet udgjorde 5"), 2" bredt; det sad i en Skede af tynde Træplader uden Metalbeslag. Paa Sværdet laa den prægtige Pl. 1—6 afbildede Guld-Fingerring, bestaaende fortil af 3 Bøjler, der ende i Fugleboveder (Vægt 24,9 Gram, Værdi 60 Kr.). Endelig stod nordligst i Graven en stor smuk Hankekande og et middelstort hankeløst Lerkar (jfr. Grundridset ovenfor Side 135).
12. Ikkun 6 Alen sydvest for Nr. 11 fandtes en lignende stenfyldt Grav. Stendyngens Overflade var $5^1/_6$ Alen lang fra Nordnordost til Sydsydvest, $3^1/_5$ Alen bred, og med dette Omfang fortsatte den sig nedefter indtil en Dybde af $3^1/_4$ Alen. I en Dybde af omtrent $2^1/_4$ Alen laa i

en Hulning imellem Stenene et velbevaret Skelet hvilende paa højre Side; ved det nederste Ribben fandtes et smukt Broncespænde, Pl. 4—1, og noget østligere en lille Kniv; ved den højre Side af Halsen laa den Benkam, der er afbildet Pl. 3—3. Under dette Skelet fortsattes Stendyngen nedefter endnu omtrent $^3/_4$ Alen; derefter fulgte et Lag af sejgt Ler og derunder et tyndt sort trævlet Lag over hele Gravens Bund. Paa dette sorte Lag hvilede jævnsides to meget svære, næsten 3 Alen lange Skeletter udstrakte paa Ryggen. Ved det vestlige Skelet fandtes ingen Oldsager; ved det østlige laa tæt nedenfor Brystet et smukt lille Broncespænde med en bred Plade bag Bøjlen, $1 \times {}^3/_4''$, og ved Skinnebenene fandtes en flad, $1^3/_4''$ lang, $^1/_2''$ bred, tilspidset og ved den spidse Ende kløftet Hængedop af Bronce samt Rester ef en do. Ved Gravens Nordende stod et stort øreløst Kar, et middelstort Hankekar, et do. hankeløst Kar samt et smukt lille kopformet Glasbæger, Pl. 3—5.

13. Kantstillede Sten og derunder ikkun enkelte Potteskaar.
14. Dynge af store Sten og deri et Lag mørk Jord med mange brændte Ben samt St. af en smuk Hankekande.
15. Kreds af kantstillede Stenplader uden Oldsager.
16. Lag af flade Strandsten og derunder enkelte spredte Potteskaar samt et lille Broncebeslag.

Ved den sydvestlige Fod af den sydlige Kæmpehøj fandtes Rester af 4 smaa Kuller indeholdende:

17. Stendynge uden Oldsager.
18. Rund Klump af store Sten uden Oldsager.
19. Stendynge og derunder et stregeprydet Lerkar fyldt med brændte Ben.
20. Klump af endestaaende Sten uden Oldsager.

Grødeby

kaldes en stor, for det Meste sandet Strækning i Aaker Sogn imellem Grødeby Aa og den søndre Landevej. Nordvestligt ligger den 25de S. G. og 250 Alen østligere den 11te V. G.; 550 Alen sydsydost for denne ligger 24de S. G. Imellem og omkring disse Gaarde har der ligget 12 Kæmpehøje, og imellem 11te V. G. og 24de S. G. har der staaet c. 70 Bautastene. Paa mange Steder er der fundet Oldtidsgrave, navnlig:

A. Tæt syd og sydost for 25de S. G. har der været en betydelig Urnegravplads fra Broncealderen, og tillige er der fundet en ubrændt Stenaldersgrav under flad Mark.

B. Vest for 11te V. G. er der ofte fundet Brandpletter; jfr. Aarb. 1872 S. 173.

C. Øst for 11te V. G. har jeg undersøgt en Snes Brandpletter tildels med smukke Lerkar samt nogle Brolægninger og en flad Stendynge med mørk Jord og mange Splinter af brændte Ben. Sydost for Gaarden er der bleven optaget en stor Gravkiste, hvis Indhold ikke er bleven bekjendt.

D. Omtrent 300 Alen sydsydost for 11te V. G. har jeg i 1875 undersøgt en Snes Brandpletter med smukke Lerkar og tre ubrændte Grave; se Aarb. 1878 S. 183 til 186.

E. Endelig har jeg i Aarene 1880 og 1882 undersøgt en stor Mængde Brandpletter og nogle ubrændte Grave m. V. tæt nord og nordost for 24de S. G. Der ligger endnu mangfoldige gamle Brandpletter med Beltehager etc. omkring Foden af en Kæmpehøj nord for Gaarden; men i østlig Fortsættelse af disse er der fundet yngre Brandpletter, tildels af tredie Afdeling, og til dem sluttede sig de ubrændte Grave.

1—29. Brandpletter.

30. Gravkiste med St. af en Broncefibula rimeligvis af Form som Aarb. 1872 Pl. 9—3 samt et smukt lille Lerkar.

31. Ubrændt Grav indeholdende 3 store Jernfibulaer af Form som Nydam V—14, en Hægte af Sølv, en Kniv, en Ravperle og 4 smukke Lerkar.

32. Do. med et ringformet Jernspænde og en lille Kniv.

33. Do. uden Oldsager.

34. Under en kredsrund Stendynge af meget svære Sten, 5 Alen i Tværmaal, $2^1/_4$ Alen dyb, fandtes midt paa Gravens Bund en Broncefibula som Vimose I—30; 14" vestligere laa en lignende Fibula af Sølv og imellem dem en lille Kniv. 4" nordnordost for Broncefibulaen naaedes Kanten af en smuk Sølvhalsring af vredet Arbejde som Aarb. 1872 Pl. 7—4, 4" i indvendigt Tværmaal. Tæt sydvest for den laa en Klump af 18 store Perler af Mosaik eller malet Glas samt en trekantet Ravperle. Under Halsringen og ganske følgende dennes Runding laa et Halsbaand af 23 dobbelte og 34 enkelte ganske smaa indvendig forgyldte Glasperler. Ringen var forøvrigt dækket og omgiven af en fladtrykt Masse af vævet Tøj, i hvilken der fandtes en Sølvfibula som Vimose I—30, en Broncefibula af samme Form, en lille berlokformet Ravperle, en skiveformet do. og 3 indvendig forgyldte Glasperler. Lidt nordligere laa en Klump af 6 store Perler af Mosaik eller malet Glas og tæt nord for disse en smuk lille Broncefibula som Nydam V—14. 4 Tommer nordvestligere

fandtes en sammenfalden Krans af 6 dobbelte og 32 enkelte ærtestore indvendig forgyldte Glasperler. Endelig stod nordligst i Graven en middelstor Hankepotte og et stort treøret Lerkar, og i dette var nedlagt en lille Potte med langt udstaaende Hank. (Se i det Hele Grundridset Side 136; Liget har formentlig ligget paa Siden, saa at Halsringen har staaet paa Kant; den er derefter i Tidens Løb væltet om nedefter).

35. Gravkiste med en Kniv og to Lerkar.

36. Ubrændt Grav med en grov Hankepotte.

Forøvrigt fandtes ved Gravpladsens Sydside 3 Grave, der formentlig hidrøre fra Broncealderen, nemlig:

37. Under et Lag af sort Jord og sværtede Sten laa et tyndt Lag af hvide brændte Ben og imellem dem den øvre Halvdel af en Broncekniv med gjennembrudt Skaft som W. Fig. 163.

38 og 39. Smaa Stenkasser med hvide brændte Ben.

III. Mellemjernalderen.

Gudmingegaard.

Omtrent 300 Alen syd for Gudmingegaard, 19de S. G. i Rø Sogn, laa en 20 Alen bred, ikkun 2 Alen høj Kulle, næsten helt bestaaende af Sten. I Udkanterne var der tidligere fundet knuste Lerkar med »Aske«. Under Midten af Stendyngen fandt Ejeren i 1882 ubrændte Ben samt to smukke næbformede Broncefibulaer med Jernnaal, $1^7/_8 \times 1''$, Stykker af en Redekam af Hjortetak med Broncenagler, St. af to smaa Jernknive, en halvkugleformet Spindesten af brændt Ler, $^7/_8 \times 1^1/_2''$, samt en blaa Glasperle, 2 lysegule Stenperler, 20 røde og 34 gule Lerperler, i Alt 57 Perler.

Kysten sydost for Melsted.

I Aarb. 1878 S. 195 og flg. er det allerede anført, at der ved Sandhuset sydost for Fiskerlejet er fundet en Del Begravelser fra Mellemjernalderen og den yngre Jernalder, af hvilke Nr. 1 til 12 ere nærmere beskrevne. Endvidere er der sammesteds S. 199 nederst tilføjet nogle Bemærkninger om en i en Kæmpehøj paa Nørregaards Grund nylig funden Grav. Da Oplysningerne imidlertid den Gang vare ufuldstændige, opføres denne Grav atter her som Nr.:

13. Graven var anbragt i Toppen af Højen og omgiven med store Sten. I en Dybde af næppe 1 Alen optoges en $9^1/_2$" lang Spydspids, en Kniv, St. af et Jernbidsel, en Hestekjæbe og forskjellige Broncebeslag rimeligvis til et Livbelte, deriblandt en firkantet pyramidalt aftrappet Bronceprydelse, $1^1/_6$" bred, som Pl. 4—6. Tillige har Ejeren angivet, at der paa samme Sted fandtes adskillige Perler, hvoraf 6 røde Lerperler endnu vare i Behold. Omtrent 6 Alen øst for denne Grav, men ligeledes i Toppen af Højen, fandtes to Krukker fyldte med brændte Ben, af hvilke den ene er befunden at være et $7^3/_4$" højt vaseformet hankeløst Kar med 3 $\times$ 3 Knopper paa Udbugningen.

I Sommeren 1880 har Lærer Jørgensen i samme Egn fundet endnu to Grave, nemlig:

14. En uregelmæssig, $3^1/_2$ Alen lang Brolægning, under hvis Midte der laa en Broncefibula som Aarb. 1878 Pl. 3—9, $1^7/_8$" lang.

15. En lignende uregelmæssig Brolægning, 10 Alen lang. Umiddelbart under Stenlaget fandtes en eneste hvid Stenperle, en lille Kniv, St. af et lille Lerkar, en Hestetand samt Levninger af ubrændte Ben. Denne Grav hører vel snarest til den yngre Jernalder ligesom Gravene Nr. 1, 10 og 11 ved Melsted.

Naar man fra Sandhuset følger Strandvejen videre imod Sydost, kommer man c. 800 Alen derfra igjen ned til den flade Strandmark. Øst for Vejen ligger her et Hus paa en nylig opdyrket Jordlod Mtr. Nr. 114 og 123 f. Tæt sydost for denne Lod ligger en anden Strandlod Mtr. Nr. 123 l. Paa sidstnævnte Lod blev der i 1881—82 sløjfet en Gruppe af smaa Stenkuller, og i en af disse

16. fandt Ejeren et velbevaret Bidsel, bestaaende af to $2^1/_4$" brede Jernringe med en Forbindelse ved Jernstokke, der paa Midten vare sammenføjede ved Øskener; ved Bidselet laa der store Hestetænder. Endvidere fandtes et mærkeligt Beslag, bestaaende af hule, forgyldte Bronceknapper, $^1/_4$" høje, $^1/_3$" brede, siddende parvis tværs over en Rem af tykt vævet Tøj, paa hvis Bagside de ere forbundne ved en Bronceplade, der udenfor Knapperne er forlænget enten til en nedadkrummet Krog eller til en langagtig Øsken. Se i det Hele Pl. 5—7. Der fandtes i Alt 8 Knapper, hvoraf 2 Par vare samlede, som Tegningen udviser; de øvrige fire vare løsbrudte. Fremdeles optoges nogle smaa Stykker af en ciseleret, krum Bronceplade, en flad Spindeskive af Sandsten, en Spindeskive

af Rav, $^1/_2 \times 1^2/_3''$, en blaa Glasperle, en knapformet Ravperle samt St. af en Hankekande.

Endvidere er der i Forsommeren 1884 paa den tilstødende Lod Mtr. Nr. 114 og 123f bleven fundet en Grav under flad Mark, nemlig:

17. Ifølge Ejerens Forklaring laa der tæt under Overfladen en aflang Stenring og under Midten af denne en meget svær flad Sten, hvilende paa mindre Stene under Hjørnerne. Under Dækstenen fandtes et stort tveægget Sværd (Klingen $30 \times 2''$) i Skede af Birkebark, som øverst ved Mundingen var udforet med tynde Træplader. Ved Skedens Munding laa et lille forgyldt Sølvbeslag, $^3/_4''$ bredt, saaledes krummet, at det kan have passet til Fæstets Træbeklædning, samt en tynd flad firkantet Jernplade med Nitnagler i Hjørnerne. Endvidere fandtes en stor lancetformet Spydspids, $12^1/_4 \times 1^3/_4''$, i hvis Dølle der sad en Nitnagle med hvælvede Bronceknopper paa Enderne; fremdeles et Øxeblad, $6^1/_2''$ langt, med nedadtil forlænget Æg (Pl. 4—3) samt en knust Skjoldbule, som paa Toppen havde baaret en flad, $1^1/_8''$ bred Knap af fortinnet Bronce; Skjoldets brede Randstykke havde været befæstet til de $^1/_3''$ tykke Træplader med fem Nitnagler, der paa Forsiden bære flade fortinnede Bronceknapper; Haandtaget har været 11 Tommer langt og fastgjort med Nitnagler, der paa Skjoldets Bagside havde baaret lignende fortinnede Bronceknapper. Endvidere optoges af Graven et Bidsel af Jern samt 20 Hestetænder, fremdeles to firkantede fortinnede Broncebeslag med trappeformet ophøjet Midte, to $3''$ lange, $^1/_2''$ brede, fortinnede Broncebeslag prydede med Rækker af indslagne Trekanter, to ganske lignende $2^3/_8''$ lange Beslag, to $1^1/_4''$ brede Broncespænder af Form omtrent som Aarb. 1878 Pl. 3—8 a, to fortinnede, i den ene Ende kløftede Endebeslag til Remme, $3^1/_4 \times {}^2/_3''$, to lignende mindre, $2 \times {}^1/_2''$, nogle smaa Broncenagler med $^1/_2''$ brede fortinnede Hoveder, der havde siddet i Række paa en Læderrem, Alt formentlig henhørende til et Livbelte. Endelig optoges et $3^1/_2''$ langt Stykke af en flad Hængedop af Jern og Bronce, en stor grov Kniv, $7''$ lang, en Sax af Jern af sædvanlig Form som en Uldsax, $8''$ lang, en stor grov Hvæssesten af Skifer, en Del Stykker af Bronce og Jern, hvoriblandt Stykker af smaa flade Bronceskaale (Vægtskaale), samt Skaar af et temmeligt stort, rimeligvis vaseformet Lerkar.

Ejeren bemærkede derhos, at der tæt øst for denne Grav havde staaet et benfyldt Lerkar, samt at der oftere var fundet benfyldte Kar der paa Marken.

I August 1884 kom Lærer Jørgensen og jeg i Forening til Stedet og fandt da:

18. Omtrent 3 Favne sydvest for Nr. 17 stode umiddelbart under Plovfuren to kantstaaende Endesten med en Afstand fra Nord til Syd af $3^1/_3$ Alen. Rummet imellem dem var opfyldt med Haandsten, hvorunder der i en Dybde af $1^1/_4$ Alen fandtes sydvestligt en Spindeskive af brændt Ler og nordvestlig en Klump af Jern og Bronce, hvori der kan skjelnes en 2" lang ganske smal Niptang af Bronce og to Broncestokke, alle tre Redskaber anbragte paa en tynd Broncering. Midt i Graven fandtes en Krans af 24 røde og 32 gule Lerperler afvexlende med hinanden samt med 6 smukke Bronceperler og en stor cylindrisk Benperle, $^3/_8 \times ^7/_8$", indskudte i Rækken. Sammesteds laa der tre Broncefibulaer, nemlig en næbformet, $1^3/_4$" lang, en knapformet, 2" bred, med Spor af Prydelser som Aarb. 1878 Pl. 5—1 samt en $2^1/_4$" lang, $^3/_4$" bred meget smuk forgyldt Fibula med rund Knap paa Bøjlen og slebne Granater anbragte saavel paa Knappen som paa Spidsen og paa Bagpladen. Endelig stod nordostligt i Graven et knust, vaseformet hankeløst Lerkar med Knopper paa Siden.

19. Under en uregelmæssig Brolægning c. 5 Favne øst for Nr. 18 viste sig i 1 Alens Dybde Rester af ubrændte Ben. I samme Dybde fandtes et tveægget Sværd, c. 30" langt, $2^1/_4$" bredt, liggende med Spidsen imod Syd i en Træskede med Belægning af Birkebark; paa Grebtungen sad en pyramidal 1" bred Bronceknap. Vest for Sværdet laa en Skjoldbule med en flad Bronceknap paa Toppen og lignende Knapper paa Randstykket. Lidt nordligere laa to Knive med Rester af Træskafter. Alle Jernsagerne vare aldeles opløste og smuldrende.

Adskillige andre Brolægninger undersøgtes uden Udbytte.

Paa en til Nørre Sandegaard hørende Mark, c. 400 Alen sydvest for nysnævnte Grave undersøgte vi fremdeles

20. En 7 Alen lang, $3^1/_2$ Alen bred, aflang flad Brolægning af store Sten i Retning fra Nordvest til Sydost. Under Brolægningen laa der flere Sten indtil c. 1 Alens Dybde; derpaa fulgte et Lag af magert Ler, som indeholdt Oldsagerne. Sydligt fandtes en Spindesten af brændt Ler, noget nordvestligere en Sax af Jern. Midt i

Graven laa en lille knapformet Broncefibula, noget nordvestligere to smaa næbformede Do. og imellem dem en større næbformet Do., omgiven af en Krands af 12 røde og 19 gule Lerperler afvexlende med hinanden samt to Bronceperler. Ved den vestligste Fibula laa en Kniv. Alle Metalsagerne vare meget opløste.

Nederst paa samme Mark langs Strandvejen er der mange store Brolægninger.

Fortegnelse over Afbildningerne.

I Texten er aftrykt:

Paa Pladerne findes:

Pl. I. 1. Enægget Sværd med 2 ovale Skedebeslag. 2. Skedebeslag (?). 3. Skjoldrand. 4. Broncesax. 5. Drikkehornsdopsko. 6. Fingerring af Guld.

1. Brandplet 89 paa Slamrebjerg. 2. Brandplet 33, Slamrebjerg. 3. Ubrændt Grav 11 ved Baunegaard. 4. Brandplet ved Pythus. 5. Brandplet 40 paa Slamrebjerg. 6. Ubrændt Grav 11 ved Baunegaard.

Pl. II. 1. Hovedprydelse af Bronce og Perler. 2. Sølvfibula med forgyldte Plader samt med slebet Glas paa Bøjlen. 3. Emailleret Fibula.

1. Ubrændt Grav 5 ved Dyndalen. 2. Do. 132 paa Slamrebjerg. 3. Do. 1 ved Bukkegaard.

Pl. III. 1. Ligearmet Broncefibula. 2. Sølvfibula med bred Spids. 3 og 4. Redekamme af Ben eller Hjortetak. 5. Glaskar.

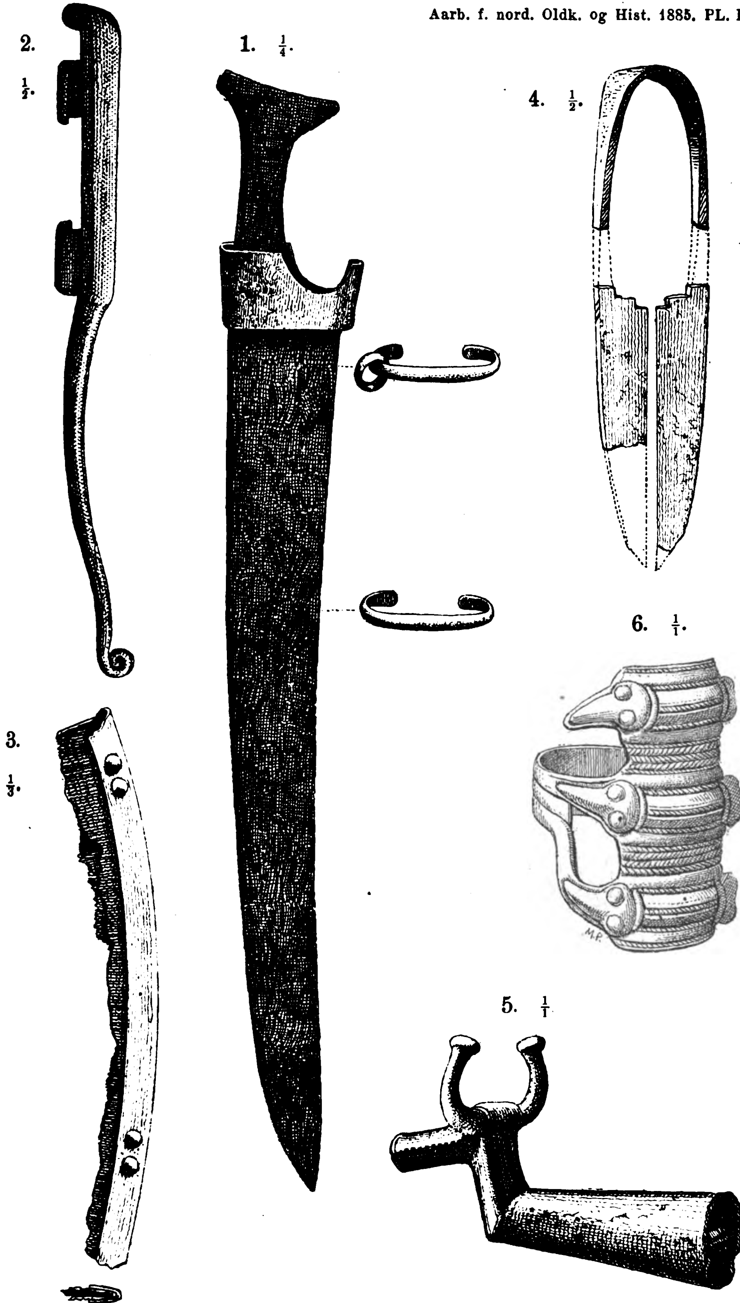
1. Brandplet paa Slamrebjerg. 2. Ubrændt Grav 132 paa Slamrebjerg. 3. Do. 12 ved Baunegaard. 4. Do. 1 ved Bukkegaard. 5. Do. 12 ved Baunegaard.

Pl. IV. 1. Broncespænde. 2. Læderbelte med Broncebeslag samt med en Syl. 3. Øxeblad. 4. Skjoldbule med fortinnede Knapper. 5. Skjoldhaandtag med do. 6. Fortinnet Bronceprydelse til et Livbelte.

1. Baunegaard 12. 2. Baunegaard 11. 3—6. Melsted 17.

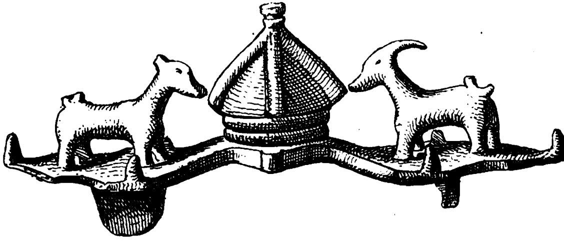
Pl. V. 1. Ligearmet Broncespænde. 2. Trefliget Broncespænde. 3. Broncenaal. 4. Ringnaal af Bronce. 5. Bronceperle. 6. Skaalformet Broncespænde med en Menneskefigur. 7. Hægtespænde af forgyldt Bronce. 8. Benperle. 9. Knap af Glasmosaik.

1. 1ste V. G.s Parcel af Rutsker. 2. 10de S. G.s Grund af Rutsker. 3. Strandgrav 17 ved Nexø. 4. Kulle ved Saltuna. 5. Melsted 18. 6. Ukjendt Findested. 7. Melsted 16. 8. Bukkegaard 1. 9. Bækkegaard 106.

E. Vedel: Yderl. Unders. ang. Bornholms Oldtid. Pl. 1.

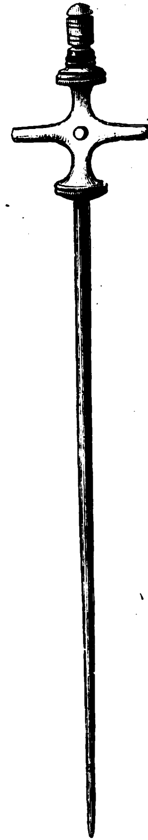
1. 1/1.

4. 1/2.

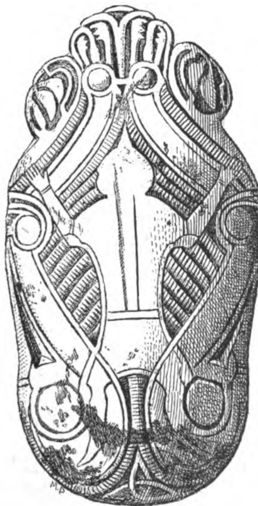
3. 2/3.

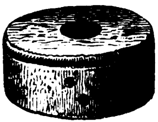
2. 1/1.

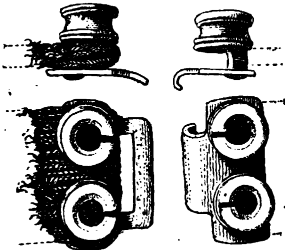
6. 1/1.

8. 1/1.

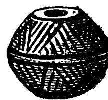
7. 1/1.

9. 1/1.

5. 1/1.

E. Vedel: Yderl. Unders. ang. Bornholms Oldtid. Pl. 5.

OM DE ESKIMOISKE DIALEKTER,

SOM BIDRAG TIL BEDØMMELSEN AF SPØRGSMAALET OM ESKIMOERNES HERKOMST OG VANDRINGER.

Af H. RINK.

Man tør vel paastaa, at der, selvfølgelig bortset fra den Udbredelse og Anvendelse, som de nyere Kultursprog have faaet ved Kolonisation og Handel, ikke findes noget Sprog, som tales saa ensartet over saa vidt udstrakte Lande, som det eskimoiske, og dertil kommer, at det tillige er det eneherskende i disse samme Lande, eftersom de faa Fremmede, der i den nyere Tid have havt Ophold blandt Eskimoerne, ikke kunne komme i Betragtning. Man kan jo strax faa en Forestilling om Sprogets Udbredelse ved paa Polarkaartet at betragte Afstanden fra Østgrønland og Østlabrador til Alaska. Henved 1400 Mil vilde Beboerne af disse Yderpunkter have at tilbagelægge for at komme til hverandre. Det ligger nu rigtignok nær hertil at bemærke, at det tillige kommer an paa Indbyggernes Antal samt Aarsagen til deres Adsplittelse og især det Tidsrum, som er medgaaet siden den foregik. Hvad Folketallet angaar, maa det vistnok indrømmes, at det i samme Grad er ringe, som Sprogets Udbredelse er stor; det er rigtignok meget usikkert, men man tør dog antage, at det ikke naaer op til 50,000. Indbyggerne bo, som bekjendt, udelukkende ved

Strandbredden, og hvis man vilde gjøre et Overslag over Befolkningens Tæthed, maatte man anslaa den af dem beboede Kystrand til en vis Bredde, og under samme indbefatte Havets Forgreninger eller de indre Farvande, paa hvilke de færdes. Anslaar man denne Bredde til højst 10 Mil, vil man faa ud, at der knapt kan gjøres Regning paa 1 Menneske paa Kvadratmilen. Men hvad Maaden angaar, paa hvilken Adsplittelsen er gaaet for sig, da har denne uden Tvivl været den naturlige, begrundet i Erhvervet og Levemaaden. Oprindelig har det vel været en Folkestamme, som er trængt ud til Havet ved fjendtligt Tryk; men da er det ogsaa først, at den er bleven egentlig eskimoisk, og efter den Tid er Adspredelsen sikkert foregaaet hovedsagelig uden ydre Indflydelse og derhos meget langsomt. Alligevel tør det vel antages, at der nu er hengaaet 1000 Aar eller mere, siden Eskimoerne allerede i Hovedsagen havde naaet deres Landes nuværende Ydergrændser. Ingensomhelst politisk Forbindelse har senere bidraget til at befæste Sproget eller lede dets Udvikling i det samme Spor. De sædvanlige Rejser og Omflytninger have i Reglen kun ledet til Berøring mellem Nabostammer; hvad der fandtes hinsides disse Nabostammer kjendtes kun af Rygte, og hvad der laa endnu fjernere, derom talte i det Højeste kun Sagnet. Naar man betænker det ensformige Liv, som disse Mennesker have maattet føre under Kampene for Tilværelsen, og den snævre Kreds af Forestillinger, de have været indskrænkede til, maa man undres over deres Sprogs Bygningsmaade, de Midler, det besidder til at danne Ord og nedlægge en Rigdom af Begreber i dem, samt over dets grammatikalske Reglers Konsekvens, Tydelighed og Finhed. Man kunde jo næsten være tilbøjelig til at antage, at disse Egenskaber ved Sproget vare en Levning fra et højere Kulturtrin; i ethvert Tilfælde kan dets konstige Bygningsmaade ikke antages at være uddannet, efter at Adsplittelsen havde fundet Sted. Skjøndt vi hidtil kun kjendte Grammatiken til-

strækkelig for Grønlands og Labradors Vedkommende, kan det dog neppe betvivles, at den i Hovedsagen er den samme i alle Dialekterne. Man forbauses derfor over den medfødte Sands hos hele Folkestammen, som har gjort det muligt, at et tilsyneladende saa gjennemtænkt og sindrigt System for Talen har kunnet bevares i Tusinder af Aar. Paa den anden Side have selvfølgelig dog ogsaa Dialekt-Forskjelligheder udviklet sig, og at efterspore disse kunde muligvis bidrage til at opklare det Mørke, som hviler over Stammens Fortid. I ethvert Tilfælde kan denne Undersøgelse ikke undværes blandt de sparsomme Midler, som haves til at løse denne Opgave.

1. Sprogets Karakter i Almindelighed.

Skjøndt det grønlandske Sprogs vigtigste Egenskaber ofte nok have været fremhævede, bliver det dog for de følgende Betragtningers Skyld nødvendigt her i al Korthed at henlede Opmærksomheden paa dem. Man har sammenfattet dem ved at betegne dette og visse andre Sprog som »polysynthetiske«. Naar man vil oversætte denne Benævnelse ved: »rige paa Sammensætninger«, forekommer det mig, at der derved tillige er indrømmet, at der ikke ved dette Navn skal betegnes en Egenskab, som ingen anden Sprogklasse besidder, men kun den usædvanlige Grad, i hvilken en vis Egenskab her er udviklet. Man behøver da heller ikke stort Indblik i det grønlandske Sprog for at opdage en saadan Ejendommelighed ved samme, bestaaende dels i Midlerne, som Sproget raader over for at danne Ord, dels i Reglerne, hvorefter Ordene bøjes og Sætninger dannes af det ringest mulige Antal Ord.

Orddannelsen ved Stamord og Affixer eller Tilhængsord. Som i alle Sprog ere ogsaa her Ordenes oprindelige Bestanddele Rødder. Af den samme Rod er der engang i Sprogets Fortid opstaaet Stammer, som hver fik sin fastslaaede Betydning. Vi befatte os i denne Af-

handling ikke med denne Stammernes Oprindelse og deres indbyrdes Slægtskab. De maa her betragtes som givne og udgjørende Materialet til den videre konstige Ordbygning. De ere to Slags, de selvstændige, der kunne bruges alene for sig, og de uselvstændige, der kun kunne anvendes ved at føjes til hine. De første kaldes Stamord, de sidste Affixer eller Tilhængsord. Ved Tilføjelsen af Affixer i forskjelligt Antal er det, at man lægger nye Begreber ind i Stamordet, udvider og omdanner dets Betydning. Herved er det da ogsaa, at underordnede Stamord af forskjellig Grad opstaa. Ved Tilføjelsen af et Affix til den oprindelige Stamme har man jo nemlig dannet et nyt Ord, der kan betragtes som et Stamord for sig eller et Stamord af anden Grad og atter modtage Affixer.

Ordbogen. Det følger af, hvad her er anført, at en Ordbog i det Eskimoiske mere end i noget Sprog af anden Art maa være ordnet efter Stamord, idet disse opstilles i alfabetisk Rækkefølge, og de afledede Ord saa atter under hvert af dem. I en særskilt Afdeling maa saa Ordbogen tillige indeholde Tilhængsordene. Man kunde maaske spørge, hvorfor i det Hele afledede Ord behøvede at tilføjes. Naar man har Stamordene og Affixerne, maatte Enhver jo selv kunne danne de afledede Ord. Men disse Midler ere især af to Grunde ikke tilstrækkelige. Ikke alle Affixer ere fuldstændig bevægelige eller anvendelige paa alle Stamord, og Reglerne i saa Henseende maa derfor helst gives i Forbindelse med de Stamord, som kunne modtage saadanne Affixer. Dernæst have visse afledede Ord, foruden den almindelige, tillige faaet en séregen Betydning, der først ved Sprogbrugen er fastslaaet. Saaledes dannes af Stamordet for »Menneske« og Affixet for »er« et afledet Ord, som nærmest betyder: »er et Menneske«, men tillige særlig: »er født«, og derhos: »lever«. Endvidere vil man maaske finde det stridende mod den Forklaring, der her er givet af Stamordenes Natur, naar der om visse af dem i Ordbogen

siges, at de neppe anvendes alene for sig. Men dette hidrører i de fleste Tilfælde derfra, at saadanne Stamord, selv om de i Grønland ene kun bruges i Form af Afledninger, dog maa antages at have været brugte eller andetsteds endnu at bruges alene for sig. I enkelte Tilfælde hidrører det vel og fra Vanskeligheden ved altid udtrykkeligen at skjelne mellem Rod og Stamme.

Grammatik. Paa lidet nær bestaar Sproget kun af Nominer og Verber, mellem hvilke derfor ogsaa Stammerne ere delte, saa at nogle ere Nominal-, andre Verbalstammer, hvorhos dog nogle ogsaa kunne være begge Dele. Bøjningen har især for Verbernes Vedkommende sin store Betydning, og det er for dens Skyld, at enhver Verbalstamme maa have sin Bøjningsendelse eller en ved Bøjning foranderlig Endelse for at kunne blive til et verbalt Stamord. Uden samme optræder den kun som Interjektion, hvis den ikke tillige er et Substantiv. Medens nu Verbernes Bøjning paa den ene Side mangler Udtryk for Tiderne, der betegnes ved Affixer, omfatter den paa den anden Side ved Hjælp af, hvad man i Grønlandsk har betegnet som »Suffixer«, Pronominerne baade hvad Subjekt og Objekt angaar, saaledes at Pronominer, som selvstændige Ord, paa lidet nær ere overflødige i Sproget. Konjugationen angiver altsaa ved Verbets Form alene alle Kombinationer mellem de tre Personer indbyrdes, i Enkelttal, Total og Flertal, som Subjekt og Objekt for hverandre. Da der nu af Modus gives 7, bliver Antallet af et transitivt Verbums Bøjningsformer henved 700. De angives simpelthen ved Endelsen paa en Tabel, der ikke optager mere end en Folioside. Som Exempler kunne anføres Former af Stammen *tako*, der nok tildels kan bruges saaledes alene, i Betydning af: Paasyn, men ordenligvis med Bøjningsendelse danner det verbale Stamord: *takuvoĸ*, han ser; hvoraf *takuvâ*, han ser eller saa ham; *takuguvsinga*, naar I se mig; *takugavsigut*, da I saa os; *takuviuk*, ser du ham?; *takugingma*, dig seende mig, o. s. v.

Sprogets Rigdom paa Ordformer. Efter Affixets Natur opstaar der ved dets Tilføjelse enten et Nomen eller Verbum, saaledes af Stamordet for: et Hus, f. Ex. enten: et stort Hus, eller: han bygger et Hus. Efter en tidligere Optælling er Antallet af Affixer i Grønlandsk beregnet til 45 nominale og 95 verbale. Der er nu dog vel fundet henved 200 ialt. Det højeste Antal, som kan forekomme i et afledet Ord, er ubestemt; sjælden naaer det dog 10 eller derover. Affixerne ere, som omtalt, heller ikke alle almindelig anvendelige; Ordenen, i hvilken de tilføjes, er underkastet bestemte Regler eller Indskrænkninger, og endelig følger det jo allerede af hvert Affix's Betydning, at det ikke passer allevegne. Dette maa man betænke, naar man vil danne sig en Forestilling om, hvormange Afledninger der kunne opstaa af et almindeligt Stamord. Jeg veed ikke, om Nogen har udført et saadant Regnestykke; selv har jeg prøvet derpaa, men opgav Forsøget paa Grund af det Arbejde, jeg under samme saa voxe op for mig. Jeg valgte Ordet *igdlo*, Hus, og fandt ved at gjennemløbe Affixerne, at 80 af dem vare skikkede til at føjes umiddelbart til samme. Af de 80 Afledninger af første (Stamord af anden) Grad, som derved opstode, udtog jeg efter Tilfældets Afgjørelse en, som saa viste sig paa lignende Maade modtagelig for 61 Tilføjelser. Af de 61 afledede Ord af anden Grad, som derved opstode, valgte jeg atter ganske tilfældig et, som viste sig at kunne danne 70 Afledninger af tredie Grad, og idet jeg fortsatte Forsøget, kom jeg til 8 af fjerde, 10 af femte og 10 af sjette Grad. Her standsede jeg foreløbig og overtænkte, hvad Følgen vilde have været, hvis hver Gang, foruden det udvalgte Ord af enhver Grad, alle de øvrige af samme Klasse havde været prøvede og fundne modtagelige for en ligesaa frugtbar Udvikling, og jeg saa endelig havde opsummeret Ordenes Antal i alle Klasser. Den uhyre Sum, som denne Betragtning ledede til, afskrækkede mig allerede her fra at fortsætte Forsøget;

thi jeg saa paa den anden Side ingen Mulighed for at kunne opnaa et sikkert Resultat, medmindre jeg nedskrev omtrent hele Rækken af de saaledes opstaaede Sammensætninger, altsaa flere Hundredtusinde, og derefter prøvede, om de virkelig vare brugbare som Ord. Man kan imidlertid grunde en Beregning paa langt beskednere Forudsætninger og dog komme til et ligeledes foruroligende Resultat. Lad os antage, at Stamordet kan danne 70 afledede Ord af første Grad, at Halvdelen af disse dermed er afsluttet, og kun 35 ere modtagelige for Affixer til at danne afledede Ord af anden Grad, at saaledes hver Gang Halvdelen af Ordene af samme Grad bortfalder eller forbigaas ved at danne den næste, medens paa samme Tid ogsaa Antallet af de hver Gang endnu brugelige Affixer formindskes efter følgende Forhold: fra 70 til 35, 17, 8, 7, 6 o. s. v. Alle disse Forudsætninger synes at være grundede paa lavt anslaaede Tal, efter den grønlandske Ordbog at dømme, og dog vil man finde, at Beregningen leder til en forbausende Sum. Alt efter det sidste Affix's Natur opstaar der hver Gang enten et Nomen, et intransitivt eller et transitivt Verbum. I sidstnævnte Tilfælde kan Ordet jo saa atter modtage de ovennævnte talrige Bøjningsformer. Man har anset det for Overdrivelse, naar der er gjort Beregninger over det Antal Sider, som et Verbum i visse amerikanske Sprog kunde fylde med sine Former; efter det Grønlandske at dømme synes dog Beregningerne rimelige nok, kun at man har sammenblandet Affixer med Bøjningsformer. Som et ganske almindeligt Exempel paa Dannelsen af Ord og Sætninger skal jeg her blot anføre 2 Ord med henholdsvis 4 og 6 Affixer, som mit Blik faldt paa ved at slaa op i en Rejseberetning, jeg for nylig har modtaget fra en Grønlænder. De enkelte Dele, hvoraf hvert Ord bestaar, ere adskilte ved Bindestreger og oversatte hver for sig, saa vidt som dette lader sig gjøre, efter som der ved Tilføjelserne

sker Afkortninger og Sammensætning af Bogstaverne. Der siges, idet Talen er om Søfuglenes Forsvinden fra en Ø:

1) *man — ɪar — ne — ĸar — ner — tik,*
Æg, borttage, det at, faa, det at, deres,

2) *nujor — ĸa — ut — igi — ngi — kaluar —*
vild, blive, Aarsag, have til, ikke, rigtignok,
kôr — pât
formodenlig, de det.

Med andre Ord: »rigtignok have de formodenlig ikke det at faa deres Æg borttagne til Aarsag til at blive vilde«, eller: »Aarsagen til, at de blive forjagede, er rigtignok efter min Mening ikke den, at man tog Æggene fra dem«. — Det vil saaledes ses, at vi ikke godt kunne gjengive med mindre end 16 til 18 Ord, hvad Grønlænderen udtrykker med to.

Denne Rigdom paa Former, denne for os saa indviklede Mekanisme gjør frem for Alt en langvarig Øvelse og Fortrolighed med de Indfødtes Sprog og Tankegang nødvendig, for at man skal kunne udfinde Ordenes Sammenhæng og ordne dem efter deres Stammer, hvilket formentlig er nødvendigt, forinden en videnskabelig Bearbejdelse af dette Materiale i den sammenlignende Linguistik kan finde Sted. Det er derfor, at jeg, skjøndt ganske fremmed for denne Videnskab, har paataget mig dette forberedende Arbejde; jeg føler mig særlig kaldet dertil paa Grund af min mangeaarige Syslen med eskimoisk Sagnfortælling, ligesom og med Breve fra Grønlændere i Anledning af min Embedsstilling, hvorved jeg fik Anledning til at skulle fortolke de mest forunderlige Skrivemaader. Det gjælder derved ogsaa om at være fortrolig med den Kreds af Begreber og Forestillinger, indenfor hvilken Talen kan bevæge sig. Den, der er fremmed for de Indfødtes Sædvaner, Samfundsforhold og religiøse Begreber, vil som oftest standse ved Ord eller Sætninger, hvis Oversættelse kan være simpel nok, men som han frygter for at have misforstaaet, fordi den deri udtrykte

Tankegang ligger ham for fjern. Jeg indser tilvisse, at hvad jeg herved fremlægger, alligevel er ufuldkomment; men en Begyndelse er derved dog gjort.

2. Dialekternes Forskjel i Almindelighed.

Kildeskrifterne. Inddeling af Befolkningen. De Kilder, som have leveret Stoffet til dette Arbejde, og som nærmere ville findes anførte ved Slutningen, ere foruden Ordbøgerne og Grammatikerne fra Grønland og Labrador, et særskilt Skrift over Dialekten ved Mackenzie-Floden og et Par lignende, det ene dog højst ufuldkomment, fra det tidligere russiske Amerika, forøvrigt kun Ordfortegnelser og Bemærkninger i forskjellige geografiske Skrifter eller Rejsebeskrivelser. Man kan derefter indordne de forskjellige Eskimostammer under følgende Hovedgrupper:

1. Grønlænderne. Af disse ere Østlændingerne kun lidet kjendte. Hele Grønlands Folketal kan man dog anslaa til mindst 11,000. Herunder ere da ogsaa indbefattede Beboerne af Smiths-Land. Mellem disse og de danske Distriktet vides der ikke, saalænge disse have bestaaet, at have fundet noget Samkvem Sted, ligesom ogsaa Forbindelsen mellem hine og den tilgrændsende, som »Mellemste« betegnede Gruppe sikkert kun har været meget sparsom.

2. Labradorerne. Disse turde vel anslaas til mindst 1500.

3. De mellemste Eskimoer. Disse skulde omfatte alle Beboerne af det arktiske Arkipelag og det nordøstlige Hjørne af Amerikas Fastland. Vor Kundskab om disse vidt adspredte Stammer i det Hele maa hentes fra mange forskjellige Rejsebeskrivelser og er derfor højst fragmentarisk og ufuldkommen. Vi ville efter en løs Gisning anslaa Folketallet til 4000. Kun de vestligste af disse Eskimoer paa Fastlandet, nemlig Beboerne af Kobbermine-

flodens Munding, træffe paa deres aarlige Vandringer ved Kap Bathurst sammen med den følgende Gruppe.

4. Mackenzie-Eskimoerne. Disse udgjøre den forholdsvis tætte Befolkning ved Mundingen af Mackenzie-Floden og ere anslaaede til 2000. Under deres aarlige Vandringer træffer de paa Barter-Øen sammen med den følgende Gruppe.

5. De vestlige Eskimoer. Herunder ville vi indbefatte alle Stammerne Vest og Sydvest for de sidstnævnte, altsaa ogsaa dem, som bebo den asiatiske Side af Beringsstrædet og de aleutiske Øer. Men det maa strax tilføjes, at Aleuterne udgjøre en Undtagelse blandt samtlige Eskimoer, og at de øvrige Vestlændinge maaske mere end de foregaaende Grupper trænge til yderligere at inddeles. Over Folketallet paa den amerikanske Side har man temmelig bestemte Overslag; men da et saadant ganske savnes for den asiatiske, bliver det samlede Tal dog meget tvivlsomt. Det turde dog maaske anslaas til 18,000, hvoraf Aleuterne udgjøre 2400.

For samtlige Eskimoer vilde man derved faa et Antal af 36,500, hvilket dog under alle Omstændigheder er meget lavt anslaaet.

Adspredelse og Vandringer. At de nu saa vidt adspredte Kystboers Forfædre have havt et snævrere fælles Fædreland, kan neppe betvivles. Men alene den Tid, som Adspredelsen maa have medtaget, vækker Forundring. Motiverne til Vandringer kunne kun have været: Trang til at opsøge nye Jagepladser, indbyrdes, med Blodhævn forbundne Stridigheder og endelig alene Lyst til Eventyr og Opdagelse. Af disse Aarsager har den første neppe foranlediget Vandringer af synderlig Længde ad Gangen eller uden længere Mellemrum. Den anden kan vel kun have paavirket enkelte Familier eller Beboerne af en Bygd ad Gangen, og endelig den tredie har vistnok kun sat enkelte særlig vandrelystne Individer med deres Familie i Bevægelse. Det

er ogsaa paa disse Maader, at Sagnene forklare Vandringerne og de ubeboede Egnes Bebyggelse. At større Vandringer skulde have fundet Sted, synes ogsaa af følgende Grunde lidet rimeligt: Udvandrerne maatte jo hele Vejen selv skaffe sig den daglige Føde og turde derfor ikke sammenhobe sig; dernæst skulde Landene, til hvilke de droge, jo først opdages af dem, og endelig savnede de al centraliseret Styrelse til saadanne Foretagenders Iværksættelse.

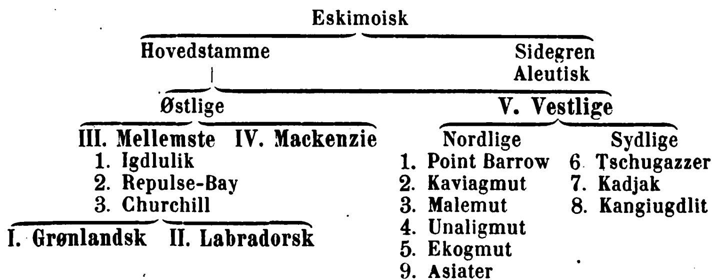
Naar vi sætte disse Betragtninger i Forbindelse med den Kjendsgjerning, at de gamle Nordboer, hvis man slutter rigtig af Sagaerne, allerede traf Eskimoere baade Syd for Labrador og paa Østkysten af Grønland, og naar man antager, at Grønlænderne og Labradorerne ere komne vesterfra, ledes man til den Slutning, at allerede for tusinde Aar siden maa Eskimoerne have havt omtrent deres nuværende Udbredelse, og det Spørgsmaal opstaar da, hvornaar deres Udvandring fra det oprindelige fælles Hjem kan være begyndt. De indbyrdes Forskjelligheder maa jo vel hovedsagelig have udviklet sig fra dette Tidspunkt af, men dog især efterat Folkestammen havde udbredt sig over hele sit nuværende Omraade og delt sig i de ovennævnte Hovedgrupper, der saa senere have holdt sig nogenlunde indenfor deres egne Enemærker.

I en Artikel fra Aaret 1871 har jeg udviklet mine Grunde for den Antagelse, at Eskimoerne som oprindelige Indlandsboer ere ledede ud til de nordlige Havkyster ved at følge visse Floders Løb, og at der er Rimelighed for at søge disse Flodløb i det nordvestlige Hjørne af Amerikas Fastland. Den Antagelse, at det har været Floder, og tilmed fiskerige Floder, som have vist dem Vejen, anser jeg for at anvise den eneste Maade, hvorpaa man kan forklare sig Folkestammens Ernæring under den langsomme Vandring og især under Overgangen til et ganske nyt Kulturtrin, betegnet ved den Konst at kunne færdes paa Havet, og tilmed det arktiske

Hav, uafhængig af Landjordens Frembringelser. At de nævnte Veje skulle søges i Amerika og ikke i Asien, hvor der dog ogsaa findes fiskerige Floder, som udgyde sig i det samme Hav, fordrer selvfølgelig flere Bevisgrunde end dem, vi for Øjeblikket besidde. Jeg maa dog her anføre en Opdagelse fra den seneste Tid, som taler for den nævnte Antagelse. Den norske Polarrejsende, Kapitain Jakobsen, som har berejst Alaska med det Hverv at samle ethnografiske Gjenstande for det offentlige Museum i Berlin, beretter, at der ved Bredden af Yukonfloden, nær ved det Delta, som danner dens Munding, findes en Samling af Ruiner, hvis Udstrækning tyder paa, at her maa have staaet en hel Eskimo-By. Han tilføjer, at der gaar Sagn om denne By, som selvfølgelig skildre dens Udstrækning og Folkemængde med de sædvanlige Overdrivelser, men ikke desmindre bekræfte, at en, efter eskimoiske Forhold usædvanlig sammentrængt Bebyggelse maa have fundet Sted her. Han antyder endvidere, dels at Ruinernes Beliggenhed netop synes at betegne Overgangen mellem Indianerne eller Indlandsboerne og de eskimoiske Kystboer, dels i det Hele at Alaska i Fortiden maa have havt en langt større Befolkning end nu. Alt dette synes at stemme med, at den ovennævnte Forandring af Kulturtrin efter Rimelighed maatte medføre en Sammenhobning af de vordende Eskimoer henimod Flodmundingerne.

Sprogets Forgreninger. Selv om man forøvrigt ikke vil gaa videre i Gisningerne om Folkestammens Oprindelse og ældste Historie, taler dog den forholdsvis ringe Forskjel paa Dialekterne for, at der har været et fælles Stamsprog, som er bleven talt indenfor snævrere Grændser end de nuværende eskimoiske Landes. Forudsat, at ingen usædvanlig ydre Paavirkning ved Berøring med andre Nationer havde gjort sig gjældende, maatte vi i Dialekternes Forskjelligheder nogenlunde kunne finde en Maalestok for den relative Tid, i hvilken de enkelte Grupper have levet

adskilte fra hverandre, og en Angivelse af den Orden, i hvilken de ved deres Vandringer ere blevne adsplittede. Efter denne Betragtningsmaade har jeg sammenstillet den hosføjede Oversigt i Form af en Stamtavle.

Med alle de Ufuldkommenheder, denne Oversigt kan have, troer jeg dog, at dens Hovedafdelinger I—V nogenlunde svare til de naturlige. Enhver af dem indbefatter Stammer, som bør regnes sammen, dels paa Grund af deres Bopladsers Beliggenhed, dels fordi i alt Fald den større Del af Indbyggerne kjende Noget til hverandre indbyrdes, alle derimod undtagen nær ved Grændsen ere fremmede for dem, der høre til den næste Hovedafdeling. Anderledes forholder det sig derimod med Hensyn til Underafdelingerne. At saadanne alene findes anførte under III og V hidrører kun fra de mangelfulde Kilder. Grønlandsk, Labradorsk og Mackenzie-Dialekten havde hver sin Ordbog, og hvad der deri fandtes oplyst angaaende underordnede Dialekter var saa fragmentarisk, at neppe Noget lod sig sammenstille deraf til Begrundelse af en yderligere Inddeling. Det Modsatte var derimod Tilfældet med Afdelingerne III og V, om hvilke der skulde søges Oplysning hos 10 forskjellige Forfattere, der paa deres Ordfortegnelse opgive over 10 underordnede Dialekter. Hvad jeg heraf har anført under »Mellemste«, er ikke Andet end en Angivelse af de Bosteder, fra hvilke der tilfældig haves Ordfortegnelser (af Parry, Schwatka og,

som Noter i Mackenzie-Ordbogen, af Gasté). En mere naturlig Begrundelse synes de Vestliges Underafdelinger at have, navnlig med Hensyn til en Adskillelse mellem de nordlige og de sydlige Dialekter. De sidstnævnte tales af de Stammer, som bebo Øen Kadjak og det nærmeste Fastland. Der er Rimelighed for, at disse udgjøre et Slags Bindeled mellem Aleuterne og de øvrige Eskimoer. Naar der i det Følgende findes Opgivelser om, hvilke eller hvormange Udtryk de vestlige Eskimoer have tilfælles med Grønlænderne, gjælder dette derfor tildels kun de nordlige, som bo paa Point Barrow og ved Beringsstrædet, medens det især gjælder de sydlige, naar Talen er om Afvigelser fra det Grønlandske.

Naar vi gaa ud fra, hvad der her er anført, synes det, som om man først maa tænke sig Aleuterne udgjørende en Gren for sig og skilte fra de øvrige Eskimoer paa en Tid, som ligger forud for disses Bosættelse paa Kysten og tidligere Vandringer. Hele Øgruppens mærkelige Form og afsondrede, forholdsvis sydlige Beliggenhed synes jo ogsaa at kunne bringes i Samklang hermed. Her støde vi ogsaa paa den Mærkelighed, at der i Kjøkkenmøddingernes nederste Lag er fundet Levninger fra en Beboelse, tilsyneladende grundet paa et andet Livsophold end det til Sælfangsten knyttede, egentlig eskimoiske. Det er jo vel muligt, at disse Lag kun hidrøre fra midlertidige Ophold af Folk, som ellers boede paa Fastlandet, og at det saa senere var disse Folk, som bebyggede Øerne; men i ethvert Tilfælde ere, saavidt vides, ingen saadanne ældre Lag fundne andetsteds i de eskimoiske Kjøkkenmøddinger.

Efter Aleuternes Udsondring maa de vestlige Stammer have skilt sig fra Beboerne af Mackenzies Munding og Alt, hvad der ligger længere østlig. Blandt de Vestlige er saa atter den formodede Adskillelse mellem de nordlige og de sydlige indtraadt, og sidstnævnte maa da allerede have fundet de aleutiske Øer bebyggede. De asiatiske Eskimoer have

indtil den nyeste Tid staaet paa en fjendtlig Fod med deres Gjenboer i Amerika. Men hvor langt dette gaar tilbage i Tiden, veed man Intet om.

Hvad dernæst de østlige Hovedgrupper angaar, kan det ikke betvivles, at Grønlænderne og Labradorerne ere nær beslægtede, ogsaa i Forhold til de øvrige Stammers indbyrdes Slægtskab, og det er rimeligt, at deres fælles Forfædre i Forening have havt deres Hjem sammen med de Mellemste, indtil de efterhaanden fordeltes mod Syd og Nordost og saa først bleve til Labradorer og Grønlændere.

De benyttede Forfatteres Skrivemaade. Om Ufuldkommenhederne i Gjengivelsen af de eskimoiske Ord i de forskjellige Fortegnelser maa jeg her fatte mig i Korthed. Jeg skal ganske forbigaa de Misforstaaelser, som hidrøre fra mangelfuld Kundskab om Ordenes Bygning og Bøining, og indskrænke mig til nogle Bemærkninger om de benyttede Bogstaver og disses Sammenstilling. Ifølge den nu brugelige grønlandske Skrivemaade, der maa betragtes som den normale, ere Bogstaverne de samme som i det Danske, kun at nogle ikke benyttes, hvorimod der er tilføiet: Ganelyden *ĸ* (staaende mellem g og rkr) og Dobbeltkonsonanterne *ng* og *dl*, der udtales omtrent som i Dansk, og *ss*, der lyder omtrent som fransk j. Selv i den grønlandske Literatur alene herskede der tidligere stor Uregelmæssighed, saa at der blandt Andet neppe engang skjelnedes mellem *ĸ* og *k*. Man vil da kunne tænke sig, hvor broget Bogstaveringen maatte komme til at tage sig ud i en Sammenstilling af, hvad der var nedskrevet af tydske, engelske, franske og russiske Reisende, efter hvad de havde hørt ved at udspørge de Indfødte. Man kan af visse Bogstaver i Reglen slutte sig til Forfatterens Nationalitet, saaledes den tydske af, at der bruges *ch* for *ĸ*, *sch* for *s*; den engelske af *ow* for *au*, *ee* for *i*, *oo* for *u*, *gg* og *gh* for *g*, *sh* og *tsh* og *ch* for *s*; den franske af *ϱ* for *r*, *ϱkϱ* for *ĸ*, *ñ* for *ng*, *ç* og *tc* og *tch* for *s*; den

russiske af høist besynderlige Sammenhobninger af Konsonanter og Udeladelse af Vokaler.

Naar alle disse Anledninger til Afvigelser tages i Betragtning, tør det ikke undre os, at vi træffe paa saadanne Variationer, som f. Ex.: *gss* gjengivet ved *dg*, *dj*, *ktç*, *sh*, *z*, *rg'*, *h'g*, *tk*, *g*, *gg*, *tç*, *s*; — *rĸ* ved *kt*, *khl*; *rtk*, *tk*, *t*; — *arn* ved: *agan*, *ohan*, *akn*, *okkan*; — Ord begyndende med: *lschma*, *kmh*, *knk* o. s. v., uagtet i Grønlandsk mere end i andre Sprog Konsonanternes Anvendelse i Sammenstilling og som Begyndelsesbogstaver netop er meget indskrænket ved Regler, mod hvilke ingen Grønlænder forsynder sig.

Paa den anden Side tjene dog ogsaa de indbyrdes Afvigelser til en vis gjensidig Kontrol i mange Tilfælde. I Reglen er det jo de samme Begreber, som gjentage sig i Vokabularierne, og man faar derved som oftest ganske forskjellige Forfatteres Gjengivelser af det samme Udtryk fra den samme Lokalitet; man kan derved faa en vis Garanti for, at det oprindelige, med Øret opfattede Ord ikke er helt misforstaaet, og dersom det svarer nogenledes til det Grønlandske, kan man derved tillige danne sig en Forestilling om de forskjellige Forfatteres Særegenheder i Henseende til Skrivemaade. Med Hensyn til alle de i det Følgende forekommende Ord, som forekomme mig ligefrem svarende til Grønlandsk, har jeg forudsat, at de ogsaa skulle skrives efter grønlandsk Retskrivning. Det er jo en Selvfølge, at jeg dermed ikke vil paastaa, at denne nøiagtig gjengiver Lyden i den fremmede Dialekt: selv indenfor Grønlands Grændser kunne mange Exempler paa det Modsatte anføres. Dersom der her var Tale om Provindsialismer eller Bygdemaal i et civiliseret Land, vilde der vistnok ogsaa i saadan Henseende være nok at varetage. Men for Øieblikket ligger Spørgsmaalet herom endnu fjernt, og vi kunne foreløbig neppe faa et tydeligt Overblik uden ved at tænke os en for alle eskimoiske Lande fælles Retskrivning, som forudsætter, at visse Bogstaver kunne udtales forskjellig, ja vel

endog helt ombyttes, alt efter Stedforholdene. De Ord, som ikke ere fundne i det Grønlandske, har jeg dog ligeledes, saavidt muligt, søgt at omskrive paa en noget simplificeret Maade, om ikke andet saa fordi de findes stavede ganske forskjellig paa forskjellige Steder. Hvor jeg var mere i Tvivl, har jeg beholdt Originalens Form, uagtet enkelte Ord derved have faaet et Udseende, som maa findes aldeles stridende mod det grønlandske Sprogs Natur.

3. Dialekternes Forskjellighed i Henseende til Udtrykkene for visse Klasser af Begreber.

Efter hvad der i det Foregaaende er anført om Stamord og Ordbygning, bør Sammenligningen mellem Dialekterne i Hovedsagen grundes paa en Ordbog, der gaar ud fra det Eskimoiske og er ordnet efter Stamordene i dette. Men selvfølgelig er det ogsaa af Interesse at gaa den modsatte Vei og se, hvorledes de vigtigste Udtryk i vore bekjendte Sprog gjengives i det Eskimoiske. Dog maa det altid erindres, at denne Sammenligning ogsaa kommer til at omfatte de afledede Ord, at Betegnelsen af det samme Begreb kan variere i den samme Dialekt, og at Sammenligningen, uden behørigt Hensyn hertil, jo let kan give Anledning til Misforstaaelser. Da der dog ikke kan være Tale om at opstille Noget af den Art her i alfabetisk Orden, har jeg indskrænket mig til visse Klasser af Begreber, for at se, i hvilken Grad de finde forskjellige Udtryk i de forskjellige Dialekter. Jeg har hertil valgt: 1) Legemsdele, 2) Redskaber og Frembringelser ved Menneskearbeide, 3) Dyr, 4) Slægtskabsgrader, 5) Mennesker og Folkeslag, 6) Himmelretninger, 7) Himmellegemer og Luftsyn, 8) Aandelige Begreber.

Legemsdele. Disse udgjøre sikkert den Klasse af Begreber, for hvilke der hersker den største Overensstemmelse. For de fleste Dele af det menneskelige Legeme, saasom Hoved, Bryst, Mave, Arme, Hænder, Been, Blod,

Haar, Tænder o. s. v. ere Benævnelserne de samme fra Grønland og Labrador af, indtil Beringsstrædet. Som et Forsøg har jeg foretaget en Optælling af de Udtryk, som under denne og den følgende Klasse af Begreber i de andre Dialekter fandtes forskjellige fra G.*), nemlig dels i V., dels i L., Mel. og Mk. tilsammen. Optællingen, som grundedes paa et større Antal, i Flæng valgte Ord, viste, at af Benævnelser paa Legemsdele 1/3 under V. og 1/6 under de øvrige D. tilsammen vare forskjellige fra G. Dette kunde dog maaske synes at stride mod Paastanden om Sprogets store Ensartethed; men det maa jo erindres, at der i den samme Egn, ved Siden af det almindelige, ogsaa kan gives et andet Udtryk for den samme Gjenstand, og at saadanne ere optalte tilsammen for flere D. ligeoverfor den grønlandske. I V. f. Ex., som indbefatter de nordlige og sydlige D., findes der, foruden den grønlandske, tillige en anden Benævnelse paa »Blod«, og denne er altsaa opført som Forskjel. Tallene kunne derfor kun have en vis relativ Betydning med Hensyn til Forskjellen mellem V. og de andre D., samt mellem denne og den næste Klasse af Begreber indbyrdes.

Redskaber og Frembringelser ved Menneskearbeide. Det synes, som om Forskjelligheden i det Hele er størst paa dette Omraade. En Optælling af et vist Antal herhen hørende Udtryk udviste nemlig, at 2/3 af dem under V. og 1/4 af dem under L., Mel. og Mk. tilsammen vare forskjellige fra G. Foruden hvad der nys er bemærket, gjælder her tillige, at Forskjellen mellem de nordlige og de sydlige V. synes fortrinsvis fremtrædende.

Dyrearter. I Betragtning af at Sproget jo tilhører et Jagtfolk, maa vore Kildeskrifter siges at være fattige

*) I det Følgende betyder G. Grønlandsk, L. Labradorsk, Mel. Mellemste, Mk. Mackenzie, og V. vestlige Dialekter. D. betyder Dialek eller Dialekter — alt selvfølgelig med Underforstaaelse af: efter hvad der findes i de benyttede Kildeskrifter.

med Hensyn til Benævnelser paa Dyr, og disse savnes især, fordi Sammenligningen imellem dem, i Forbindelse med Sagnene, maaske kunde give adskillige Antydninger af Stammernes tidligere Hjem og Vandringer. Nogle Bidrag hertil haves dog allerede.

En Ombytning af Navne paa hinanden nærstaaende Arter af Dyr træffer man oftere, men den hidrører vist for største Delen fra Unøiagtigheder hos Forfatterne. Afset herfra, og naar man paa den anden Side tager Hensyn til, hvorledes den samme Art ogsaa i Grønland kan have forskjellige Navne, maa Forskjellen paa dette Omraade i det Hele siges at være ringe. En særegen Plads indtage de Dyr, som i visse Egne kun kjendes gjennem Traditionen, og da vel i Reglen optræde som fabelagtige eller overnaturlige.

Med Hensyn til de for Eskimoerne i det Hele vigtigste Klasser af Dyr, Sælhunde og Hvaldyr samt Fisk gjælder det, at især Navnene paa Sælhunde findes indbyrdes ombyttede, og at Navnene paa Fisk i det Hele kun forekomme sparsomt. En Undtagelse herfra gjør Lax, hvis Navn: *eκaluk* gjengives under mange, mere eller mindre forvanskede Former. Da dette Ord tillige i V., Mk. og Mel. betegner Fisk i Almindelighed, og da det tillige i Afledninger bruges til Navne paa andre Fiskearter, har jeg tænkt mig, at der i den Vigtighed, som saaledes tillægges det, kunde være antydet en Erindring om Eskimoernes vigtigste Fødemiddel i et tidligere Hjem, inden de flyttede til Havkysten.

Forøvrigt gjenfinde vi af grønlandske Benævnelser som de vigtigste:

Hos de Vestlige: Ordene for Hvalros, spragled Sæl, Fjordsæl, Remsæl, Hval, Hund, Bjørn, Hare, Rensdyr, Ravn, Gaas, Ømmert, Lom, Rype, Svane, Maage, Lax, Lodde, Helleflynder og de i Grønland kun gjennem Sagnet kjendte:

Ulv, Væsel eller Muus, og Jærv. Dog er her Forskjellen mellem de nordlige og sydlige V. meget kjendelig.

Ved Mackenzie kommer der til de fornævnte endnu: Hvidfisk, Ræv, Rensdyr af forskjellig Alder og Kjøn, Moskusoxe, Sælhundefoster, Marsvin, Ørn, Falk, Snespurv, Ugle, Fugl i Almindelighed, Rødfisk. Desuden, mærkeligt nok: Faaret, samt de i Grønland kun gjennem Sagnet kjendte Ord for den fossile Elefant, Egernet og Frøen.

Efter de forholdsvis tarvelige Oplysninger, vi have om de Mellemste og Labradorerne i denne Henseende, kommer hertil: Ederfugl og flere andre Søfugle, Torsk, Haifisk, en Sælhund paa Isen, en Hansælhund, stort Landdyr i Almindelighed, Tikagulik-Hval.

Dette maatte være nok med Hensyn til Overensstemmelserne med det Grønlandske. Blandt Afvigelser skal jeg fremhæve, at det gængse Navn paa Grønlands, eller i alt Fald Sydgrønlands vigtigste Sælhund, *átâk* (Phoca groenlandica), ikke er fundet udenfor Grønland, men at man i sammes Sted i L. og Mel. har *kairolik*.

Det er jo desuden en Selvfølge, at der i de andre eskimoiske Lande kan forekomme fremmede Navne, dersom vedkommende Dyr ikke findes i Grønland. Af Sælhundearter nævnes saaledes i L. og Mk.: *abba*, og i V.: *makliak*, hvortil komme Navnene paa Landbjørne, Elsdyr, Pindsvin, Bæver o. s. v. En nøiere Undersøgelse fortjente blandt saadanne Navne de, der i Grønland ere bevarede ved Traditionen. Jeg skal derom indskrænke mig til følgende Bemærkninger.

Blandt de fabelagtige Dyr, som forekomme i Grønlændernes Sagnfortællinger, bør fremhæves:

kilivfaκ, meget hyppig nævnt i Sagnene som et uhyre stort Dyr, efter nogle med 6, efter andre med 10 Been. Kjødet kan voxe ud igjen paa det efter at være afskaaret. Vi se nu, at det samme Navn knytter sig til Mammuth-Skeletter paa Nordamerikas Fastland.

amaroĸ, Ulv. Dette Dyr tænke Grønlænderne sig i Almindelighed som værende af uhyre Størrelse og udrustet med Trolddomsmagt. For faa Aar siden blev en vildfaren, virkelig Ulv skudt i Nordgrønland. Jeg er dog tilbøjelig til at tro, at Grønlænderne dersteds alligevel vedblive at knytte overnaturlige Forestillinger til Navnet.

avingaĸ, angivet forskjellig som Lemming, Muus, Rotte, optræder i Sagnene som et Dyr, hvis Skind afgav en ligesaa virksom, som sjælden Amulet.

Der forekommer endnu adskillige flere aldeles fabelagtige Dyr i Sagnene, hvis Oprindelse fortjener nøiere at efterspores. Derimod omtales ogsaa udenfor egentlig Sagnfortælling Navnene paa Egernet og Frøen som kjendte blandt Grønlænderne og knyttede til Forestillingen om disse Dyrearter med deres naturlige Egenskaber, hvilket dog forekommer mig meget tvivlsomt, navnlig hvad det paa Træer levende Egern angaar.

En særegen Plads indtage endelig Navnene: *sava*, Faar, og *nisa*, Marsvin. Man har hidtil antaget disse for Levninger fra det Nordiske gjennem de gamle Kolonister i Grønland. Men nu træffe vi dem ikke alene i Labrador, men ogsaa ved Mackenzie. Paa intet af disse Steder kunne de tilskrives gammel, og paa det sidste heller neppe ny Paavirkning gjennem Europæerne. Vi maa derfor foreløbig lade dem henstaa som en uløst Gaade.

Slægtskabsgrader. Herom gjælder i Almindelighed, at Forskjellen ikke er stor, forsaavidt som de samme Benævnelser eller Stamord komme igjen, men ogsaa de ere tildels ombyttede, og hvorvidt dette har sin Grund i mangelfuld Gjengivelse, er ikke let at afgjøre. Af de vigtigste Benævnelser skal her fremhæves:

For Fader er det egentlige Udtryk i G. og tildels i L.: *angut*, som ogsaa betyder: Individ af Mandkjøn. I Mk. nævnes: *apan*, og i V. *ata*. I alle D. bruges desuden *atâta*, som i G. er et Børneudtryk, men gjennem Kristen-

dommen her og i L. tildeels har fortrængt *angut*. I G. haves *âtaĸ* for Bedstefader.

Moder, i G. egentlig *arnaĸ*, som ogsaa er: Individ af Kvindekjønnet; desuden Børneordet: *anâna*, og for Bedstemoder *ânaĸ*. Disse Benævnelser komme igjen i alle D., men tildels sammenblandede og gaaende over i hverandre. Desuden haves i V.: *aka* for Moder.

I alle D. gjenfindes *ĸitornaĸ*, Barn; *erneĸ*, Søn; *panik*, Datter, jævnsides med andre Udtryk især i V.

Efter Rimelighed findes i alle D.: *ĸatangut*, Sødskende (i Enkelttal); *naja*, en Broders yngre Søster; *ane*, en Søsters ældre Broder; *angajo*, ældre Sødskende af samme Kjøn (i Enkelttal); *nukaĸ*, som i G., L., Mel. og Mk. betyder: yngre Sødskende af samme Kjøn (i Enkelttal), bruges i V. for: Mand, ligesom i G. dets Afledning: *nukagpiaĸ* for: Ungkarl.

Af andet kjødeligt Slægtskab turde vel endnu nævnes, i G., L., Mel. og Mk.: *angaĸ*, Morbroder; *atsaĸ*, Faster; *aja*, Moster; *ujoruk*, Søsters Barn; i G. og L.: *áka*, Farbroder.

Ordene: *uve*, Ægtemand, og *nuliaĸ*, Hustru, gjælde overalt. Men *sake* er i G., L. og Mel.: Svigerfader eller Svigermoder, i Mk.: Svigerinde; *ningauk*, i G., L., Mk.: Svigersøn, i G. desuden: Svoger. Som Exempel paa de konstige, særlige Benævnelser, som haves for Slægtskabsforhold, kan nævnes: *nukaornoĸ*, som i G. og L. betyder baade: en Mands Kones yngre Søsters Mand, og: en Kones Mands yngre Broders Kone.

M e n n e s k e t. F o l k e s l a g. For »Menneske« i Almindelighed og særlig af Eskimostamme haves 4 eller 5 Benævnelser:

Det egentlige og mest almindelige er: *inuk*, pl. *inuit* (naar Modsætningen til Europæer udtrykkelig skal fremhæves, siger Grønlænderen selv: *inutnaĸ*, »kun en Gr.«).

Ordet er udbredt lige til V., i alt Fald de nordlige, men samtidig begynde her dog andre Benævnelser; nemlig dels: *suk*, pl. *suut*; og *juk*, pl. *juet* eller *juggut*; og hos de sydlige: *tan*, pl. *tagut*. Med Hensyn til de to første er det ikke klart, om de maaske ere identiske. Ogsaa kunde *suk* være beslægtet med det grønlandske *so*, Noget, eller med det labradorske *sorrusek*, Barn, og *juk* være en Sammentrækning af *inuk*. *tan* synes beslægtet med det Aleutiske.

For »Grønlænder«, i Modsætning til Europæer, haves ellers ogsaa, i alt Fald i Sydgrønland, *kalâlek*, som man har ment kunde være en Levning af de gamle Skandinavers: »Skræling«. Det bruges ogsaa i Labrador, hvor det dog sikkert er indført fra Grønland gjennem Missionærerne. Forøvrigt kommer et lignende Ord frem i de sydlige V., nemlig: *kallaluik*, med Betydning: Schaman.

Endelig haves i G. og L.: *mêrak*,. Barn, som forudsætter en Stamme: *me*, Menneske, der dog intetsteds vides mere at forekomme alene.

For Fremmede af europæisk Race haves, foruden enkelte Udtryk for visse Nationaliteter, det almindelige: *kavdlunâk*, som findes i G., L. og Mk., men ikke hos de Vestlige, som siges kun at kjende det fra deres østlige Naboer. En anden Betydning af dette Stamord end den her anførte spores forøvrigt kun i en enkelt Afledning, som tyder paa, at Stamordet oprindelig kan have betegnet noget Fremmed, af anden Art end det synes at være. Skjøndt dette vel kunde svare til det Indtryk, som det første Syn af de Fremmede kan have gjort paa de Indfødte, synes Stamordet dog at have hørt til de sjældnere brugte, og det er mærkeligt, at man baade i G., L. og Mk. er faldet paa en saadan Anvendelse af Ordet, samt at dette dermed tillige har tabt sin oprindelige Betydning. Da Berøringen med de Fremmede indtraadte, havde disse Eskimostammer jo allerede i flere hundrede Aar været uden indbyrdes Forbindelse.

Endelig komme vi til Eskimoernes Naboër, Indianerne i Nordamerika. De vestlige Eskimoer, som leve i Berøring med flere Indianerstammer, have ogsaa forskjellige Navne paa disse, som ikke kjendes af de østligere. Ved Mackenzie kaldes Loucheux-Indianerne med Spottenavnet: *erĸileĸ*, pl. *erĸigdlit*, og dette benyttes i Grønland almindelig i Sagnene om et fabelagtigt Folk i det ubekjendte Indland. Et lignende Folk kjendes af Sagnene som »de, der blinke paalangs«, hvilken Betegnelse ogsaa minder om Beskrivelsen af en Indianerstamme. Det almindeligste Navn paa Indlandsboer er dog vel i G.: *tuneĸ*, pl. *tornit*. Dette synes ogsaa at være brugt i Labrador om et fabelagtigt Folk, medens her de virkelige Indianere betegnes ved Navnet: *alla*, som bruges i Mk. og V. for: Fremmed, Gjæst, Fjende. Det vilde ligge nær at anse dette for det grønlandske: *avdla*, en Anden, hvis der ikke var særegne Grunde, som talte derimod.

Himmelretninger. I Grønlandsk er der en Dobbelthed i Betydningen af de vigtigste, herhen hørende Stamord, idet de nemlig dels have Hensyn til Solen, dels til det aabne Hav, foruden at de ogsaa anvendes paa de gængse Vinde. Det er ikke let at udfinde, i hvilken Grad det samme er Tilfældet i de andre D. De vigtigste af disse Stamord ere:

ava, i G. dels det virkelige Nord, dels Retningen tilhøjre, naar man ser ud over Havet; i L.: det virkelige Nord; i Mel. og Mk.: langt bort, eller: andetsteds (?); paa Point Barrow: Vest.

ĸava, i G. det Modsatte af *ava;* paa Point Barrow: Øst.

kit, Søsiden; i G.: Vest, i L.: Øst.

kange, Landsiden, i alle D.

pava, det Høje, Indlandssiden, i alle D.; paa Point Barrow: Syd.

kana, i G.: nede ved Stranden, Vest; i L. nede ved Stranden; i L. og Mk.: Nord; i V 6.: Syd.

kujat, i G. modsat *ava;* i V.: *kujagum tungy*, Syd (G. *tungâ*, dens Retning).

kiga, i G.: virkeligt Syd.

nigeĸ, i alle D., dels: varm Landvind, dels: Øst, Nord, Nordost (i V.: *nihhak* og *nyggulja tungy*).

uavaĸ, i L., Mel., Mk. og V.: Vest og Sydvest.

una, *unaluk*, i L. og V.: Østen; paa Point Barrow: Nord eller Søvind.

I V.: *uisiak*, Nord; *uagtok*, Syd; i V. 8.: *igyk*, Nord, Midnat.

Himmellegemer. Luftsyn. De forholdsvis ikke ringe Forskjelligheder hidrøre tildels fra Navne med særlig mythisk Betydning.

seĸineĸ, som Navn paa Solen findes i alle D., dog saaledes, at der i V. samtidig optræder en hel Række nye Navne, saasom: *massak*, *bidzuk*, *puklianok*, *okokhtuk*, *akychta*. Det mythiske Navn er i G.: *agut* eller *aguna*.

Maanen kaldes i G.: *ĸaumat*, i alle de øvrige D.: *takik*, hvortil kommer i V. endnu: *naljuk*, *schatame*, *agialuk*, *igamok*, *iralliuk*, *igauk*. Dog bruges i Mel. og Mk.: *ĸaumavoĸ* for Maaneskin. Det mythiske Navn er i G.: *aningâĸ*, paa Point Barrow, som det synes: *taikak*.

For Stjerner i Almindelighed bruges fra Grønland af til Beringsstrædet: *uvdloriaĸ;* men ogsaa hertil kommer i V. flere andre Udtryk. De hyppigste synes at være: *mittak* og *agîa*. Mærkeligt er det, at Stamordet for »Exkrement« anvendes, som det synes, i alle D. til at betegne Stjerneskud.

Maanering betegnes i L. ved *agloanga*, i Mk. ved *kreibiarôn;* Nordlys i G. og Mel. ved *arssarneĸ*, i V. ved *kigiat* og *kugusat;* Regnbue i G. ved *kiláungussaĸ*, i L. ved *ajagutak*, i V. ved *ahlutak*.

Aandelige Begreber. Paa dette Omraade blev det under Missionsvirksomheden anset for mere eller mindre nødvendigt at skabe ganske nye Benævnelser eller at optage eskimoiske Ord under en fastslaaet Betydning, som tildels afveg fra den oprindelige. Dette bidrager selvfølgelig i høj Grad til Vanskeligheden ved af Kildeskrifterne at ud-

finde de nærmest tilsvarende korrekte eskimoiske Udtryk. Det er ikke alene i den danske og den tydske Missions Skrifter, at man møder denne Vanskelighed, men ogsaa den franske og russiske Indflydelse giver sig derved tilkjende, nemlig ved Mackenzie og Beringsstrædet.

Hvad Guddom og Aandeverden angaar, have Eskimoerne vistnok havt Forestillinger, som forudsatte en usynlig, øverste Verdensstyrelse, men uden at personliggjøre den. Alle synlige Ting og Virksomheder havde deres »Ejere« eller Herskere, *inue,* svarende til Aandeverdenen. Særlig havde Vismændene deres *tórnat,* Hjælpeaander, hvis Erhvervelse skyldtes en højeste Magt. Denne betegnes som *tórnarssuk*, men har da i alt Fald kun for Vismændenes Vedkommende kunnet lignes ved Forestillingen om en personlig Gud, forøvrigt i det Højeste ved en Frygt indjagende, ubegribelig Magt. Den derhen hørende Benævnelse synes at have været gængse i alle D. Med Kristendommen indførtes i G. og derefter i L. det danske Ord: »Gud«, hvilket maatte synes rigtigt, naar man blot ikke samtidig havde gjort Djævelen til Tornarsuk. I Mk. er der valgt Udtryk som: »Fader« eller »Landets Tildanner« (Meningen har vel været: Skaber). I V. træffe vi paa flere, højst besynderlige Ord, som uden videre udgives for at betegne: »Gud«, navnlig: *enen*, *istlä,* *agaim*, *agajun.* I det sidste spores Betydningen: Ældste, Forældre. Aandeverdenen har man søgt at betegne ved Ord, dannede af Stamordet for Aandedræt, hvilket formentlig skyldes europæisk Indflydelse.

Begreberne: Fornuft, Forstand, Indsigt, Godt og Ondt maa her, navnlig for at skjelne mellem moralsk og physisk Godt og Ondt, betragtes undet Et, og det maa tillige erindres, at det her kommer ligesaa meget an paa Affixerne som paa Stamord. Saavidt jeg kan skjønne, er det moralsk Gode og Onde i oprindeligt Grønlandsk nærmest betegnet ved Udtryk, dannede af et Stamord for Fornuft og Forstand, *sila*, og Affixer dels for Fylde eller Rigdom, dels for Mangel

derpaa, eller Benægtelse deraf. Begrebet »Forstand« har tillige indbefattet Villien til at handle efter samme, og det Modsatte bliver altsaa: forsætlig Undladelse deraf. Men der er heller ikke Mangel paa Udtryk, hentede fra Stamordene for særlige Dyder eller Fejl, samt for Skik og Sæder, i Forbindelse med Affixer for: smukt, godt, afskyeligt, slet, derhos fra Stamord, som betegne Ros og Dadel o. s. v. Man kan vel sige, at største Delen af disse Udtryk ogsaa have fundet Anvendelse under Kristendommen; men det betvivles, at det Stamord, som fortrinsvis benyttedes til at danne Betegnelser for Synden, det Gode og det Onde, nemlig: *ajorpoĸ*, var heldigt, eftersom det mere har Hensyn til physisk end moralsk Ondt og Magtesløshed. Den labradorske Mission laante disse til Syndsbegrebet knyttede Benævnelser ligefrem fra det Grønlandske. I de andre Dialekter finde vi derimod ganske andre Stamord benyttede. I det Hele turde af herhen hørende Udtryk følgende være at fremhæve.

Afledninger af: *nako*, som i G. betyder Styrke; i L.: Styrke og Godhed; i Mk.: Dyd, Ædelmodighed; i V.: Godhed.

Den, som det synes, for V. særegne Stamme: *asigtoĸ*, god, hvoraf: *asîloĸ*, slet.

Et Stamord: *suinaĸ*, hvorved i Mk. er betegnet: Synd, og hvoraf Udtryk for herhen hørende Begreber ere dannede:

ĸausineĸ, egentlig: »at finde Lys«, synes i L. og Mk. at bruges om Kundskab og Forstand.

usuitok, i V. for: vis, forstandig.

Som det synes, bruges i alle D. Afledninger af *naluvoĸ*, er uvidende, og *ilipoĸ*, lærer, til Betegnelse af, hvad der henhører under Kundskab og Indsigt.

4. Dialekternes Forskjellighed i Henseende til Stamordene.

Den grønlandske Ordbog er fuldstændig, den labradorske kun tildels ordnet efter Stamordene, de øvrige Ordfortegnelser overhovedet slet ikke efter Ordene i det eskimoiske, men i det europæiske Sprog. Jeg har derfor samlet

alle de Ord i de andre Dialekter, jeg har kunnet finde, opskrevet dem saaledes, som de fandtes stavede i Originalerne, derefter ordnet dem saa godt, det lod sig gjøre, efter Stamord og sammenstillet disse med de grønlandske og labradorske Stamord og et Udvalg af de til de sidstnævnte hørende, afledede Ord. Et foreløbigt Indblik, har jeg ment, kunde allerede en Sammenligning af Stamordenes Antal, med de grønlandske som Grundlag, give; jeg har fremstillet Resultatet paa den efterfølgende tabellariske Oversigt.

	Sammen-stillede Ord ialt	Stamord			
		Fælles med Grønlandsk	Særskilte	Usikre	Tilsammen
Grønlandsk	—	(1371)	—	—	1371
Labradorsk	3470	1027	32	148	1207
Mellemste	1573	484	15	102	601
Mackenzie	4672	744	30	303	1077
Vestlige	3778	420	49	434	903

Allerede Rubriken for de »usikre« Stammer viser, at denne Oversigt kun kan være ufuldkommen; men selv om man havde overtydet sig om, at disse usikre Stammer virkelig vare Stamord og forskjellige fra det Grønlandske, vilde man dog ikke deraf kunne slutte, at f. Ex. Forskjellen mellem G. og V. var saa stor, at den kom til at omfatte Noget, der kunde lignes ved over Halvdelen af Sprogets Udtryk. Thi dels kommer det jo an paa, om ikke de grønlandske Stamord, som vi gjenfinde i V., netop ere de vigtigste, og dette har overordentlig meget at betyde i det Grønlandske; dels ere jo Ordfortegnelserne for V. alt for ufuldstændige til, at man med nogenlunde Sikkerhed kan sige om et grønlandsk Stamord, at det ikke forekommer i V. Men hvad man med Rimelighed kan slutte af Oversigten, er, hvorvidt den ene Dialekt mere end den anden

afviger fra det Grønlandske. I den Anledning ville vi her gjennemgaa et Udvalg af Stamordene selv, især med Hensyn til deres Vigtighed og Spørgsmaalet om, hvorvidt de særlig mangle i det Grønlandske.

Stamord, som ere fundne i alle Dialekter. Af disse er der optalt 370. Blandt de vigtigste fremhæves her:

áipaĸ, den ene af to, som høre sammen (V. *eepak, aiba, ipar*).

at, Underdel, det som er nærmest under; heraf mange Afledninger.

auk, Blod; i de talrige Afledninger kjendes tillige Grundbetydningerne: opløses, smelter, bevæger sig; f. Ex.: *autdlarpoĸ* (V. *owloktut*, *aulächluk*), gaar bort.

ikípâ, antænder det; hvoraf: *ingneĸ* (Sammentrækning af: *ikineĸ*, Antændelse), Ild.

imeĸ, Vand; hvoraf: *imerpoĸ*, drikker.

ivdlit, du; den egentlige Stamme formodes at kunne være: »*ile*«, som ved Suffixet for: din, er bleven til: »din Væren der«; hermed stemme Formerne af Ordet i de andre D., saasom: *iluit*, *ilpit*.

ĸak, Overflade; gjennem en stor Mængde Afledninger fremkomme Betydningerne: øverst, Klippe, Overklædning, Øjenbryn, Forsamlingshus, Fiskegarn, Bjerg, stiger op, øser op o. s. v.

ĸule, eller *ĸut*, Overdel, Rummet ovenfor; i Afledningerne fremkomme Betydningerne: gaar hen over, øverst, Lampe, Gryde, det Højeste, rager op, Renskindspels.

kivivâ, sænker det; kjendes i V. kun gjennem *kisak*, der mærkelig nok ligesom i G. og L. bruges for Anker.

kûk, rindende Vand, Elv; med Afledninger for flyder, gyder.

mamarpoĸ, smager godt; med Afledninger for Bagvaskelse, taler anstødelig.

napavoĸ, er oprejst; med Afledninger for Træ, Pæl, Mast.

neĸe, Kjød; med Afl. for: spiser.

oĸaĸ, Tunge; med Afl. for: Tale, Ord.

pe, i Flertal *pít*, Ting eller Gjenstande; hvortil hører Verbalformen af samme Stamme: *pivoĸ*, gjør, sker. Dette dobbelte Stamord, paa en Maade det vigtigste af alle, udmærker sig især derved, at det ved at sættes foran Affixer kan gjøre disse til selvstændige Ord, eftersom deres Betydning neppe derved forandres. Af Affixerne: — *ĸarpoĸ*, har, og: — *rĸuvá*, befaler at det —, dannes saaledes: *peĸarpoĸ*, Noget, og *perĸuvá*, giver ham en Befaling. Men foruden den almindelige Betydning, de saaledes afledede Ord erholde, have mange iblandt dem ganske specielle Betydninger, og dette tilligemed Anvendelsen af særlige Affixer gjør, at omtrent 300 Ord have maattet opføres under denne Stamme i den grønlandske Ordbog. Den labradorske har en tilsvarende Rigdom og af Mackenzie-Ordbogen kan ligeledes en temmelig lang Liste uddrages; men for Mellemste og Vestlige blive Listerne kun sparsomme.

savik, Jern, Kniv; af disse to Betydninger maa den sidste, da Ordet ogsaa brugtes for Stenknive, være den oprindelige; da nu Kobber, som ogsaa brugtes til Knive, overalt havde faaet sit særegne Navn *kangnúsaĸ*, er det mærkeligt, at man i Grønland og ved Beringsstrædet faldt paa at give Jernet, da dette blev bekjendt, det samme Navn.

sila, Yderverden, fri Luft, Vejr; i G. og L. tillige: Forstand, Villiesevne.

tarajoĸ, Salt, Saltvand; i Mel., Mk., V. tillige: Oceanet.

tuk, en Stamme, som neppe bruges alene, i alt Fald ikke i G., men med Grundbetydningen af: Sammenstød, har en Mængde Afledninger med Betydninger som: hviler paa, nærmest følgende, støder, Stang, Harpun, træder paa, lander, Skulder, Side.

ukioĸ, Vinter, Aar.

ule, Dække; med Afl. for: oversvømme.

Stamord, fundne i alle Dialekter undtagen de vestlige. Jeg har i Reglen antaget, at hvad der fandtes

i L. og Mk., ogsaa maatte forekomme i Mel. Dette forudsat, faa vi her omtrent 280, blandt hvilke:

issik, Kulde, Frostvejr.

ĸernerpoĸ, er sort.

mato, Dør, Laag.

nipe, Stemme, Røst.

po, i G. ikke brugt for sig alene, men med en Grundbetydning af: Hævelse, i mange Afl. saasom for: høj, lav, tyk, Lunge, Svulst, flyde ovenpaa, Sælhund, bukker sig, er vranten.

sigssaĸ, Strandbred.

taseĸ, Indsø.

uvkusik, Kjedel; selve Stamordet bruges i L. og Mk., men er gaaet tabt i Grønland, hvor det kun kjendes i Afledning *uvkusigssaĸ* (vordende Kjedel), Vægsten.

Stamord, fundne i Grønlandsk og Labradorsk alene. Af disse har jeg optalt 277, men det kan jo neppe fejle, at det kun skyldes Listernes Ufuldstændighed, at ikke mange af dem ogsaa ere fundne i Mk., eller i alt Fald i Mel. Blandt de mærkeligste ere:

aliagâ, denne Stamme er det eneste Exempel, jeg har fundet paa, at Betydningen af et Ord i alt Fald i én D. maa være skiftet om til det Modsatte af den oprindelige. Den udtrykker i G.: »føler Sorg over det«, i L.: »føler Glæde over det«.

kudneĸ, i G.: Kvanne, Angelica; i L.: en spiselig Tangart; hvis dette Ords Forekomst i Labrador ikke skyldes en nyere europæisk Indflydelse, bliver dets Lighed med det Nordiske ligesaa gaadefuld som Udtrykkene for: Faar og Marsvin.

tarne, Sjæl.

tunâĸ, i L. bruges Stamordet om, hvad man af flere Ting foretrækker; i G. er selve Ordet gaaet tabt, men indeholdes i Afledninger som: det man har Tillid til.

uiarpâ, i G.: gaar tilsøs uden om det; i L. er selve Ordet gaaet tabt; men Stammen findes i det afledede: *uivfaĸ,* Udhavs-Næs.

Stamord, som kun ere fundne hvert i én af Dialekterne. Blandt saadanne turde, med Forbigaaelse af G., følgende nævnes:

I Labradorsk: *kiovoκ*, svarer; *maκutivâ*, er ham overlegen; *naiperκutigivâ*, har Medlidenhed med ham; *nipaivoκ*, ser intet mere; *sutairpoκ*, er i Fare; *sălakarpoκ*, sejrer; *tinagpoκ*, ryster af Kulde; *tibviarpoκ*, er fraværende; *tukke*, Mening; *opigugpoκ*, roser, ærer.

Hos de Mellemste: *makugpoκ*, er ung; *nanerugpoκ*, er forbauset; *ungnua*, en Vorte; *siakut*, Skindskraber; *tugsiugpoκ*, er taaget.

I Mackenzie-Dialekten: *errak*, Bjerg; *ibur*, Isbjerg; *kreymirpak*, en Høj; *kriptsaliga*, bestænke; *kruverkrijoark*, overveje; *savark*, Prydelse; *sippark*, vaagen; *titanujarklune*, uvilkaarlig; *tutârk*, Læbeprydelse; *tuturk*, Snavs; *umiktingajoark*, fugtig.

Hos de Vestlige: *agunak*, Dag; *agia*, Stjerne; *igauk*, Maane; *anigo*, Sne; *asiktok*, god; *kalnak*, Ravn; *kanagpoκ*, taler; *kaniak*, Sand (ɔ: Jordarten); *karkavak*, Øxe; *kavagpoκ*, sover; *kavilnuk*, rød; *kaviak*, Ræv; *kilunak*, Ulv; *kimik*, Kjød; *kitsiak*, Bue; *magdliak*, Sælhund; *massak*, Sol, Varme; *nanuak*, Indsø; *sikik*, Gave.

Stamord, som synes tabte, dels i Labrador, dels i Grønland. Jeg regner hertil visse Ord, som findes dels i Mel., dels i Mk., dels endog i V., medens de mangle i den ene, men forekomme i den anden af Dialekterne G. og L. Jeg siger udtrykkelig: »synes tabte«; thi hovedsagelig har jeg kun deres Mangel i Ordbøgerne at holde mig til. Med Sikkerhed at afgjøre, om de virkelig ikke forekomme, er for Tiden umuligt, især hvad det Labradorske angaar. Blandt de vigtigste turde fremhæves:

Manglende i Grønland: *ânanak*, skjøn, smuk; *atsuilik*, sund, fejlfri; *atunĭt*, sondret, hver for sig; *kissik*, Sælskind; *kôrκugpoκ*, skriger højt; *kuinivoκ*, er fed; *kuinarpoκ*, afskyer; *kipuk*, den formodede Stamme til forskjellige Afled-

ninger med Betydning af: kjøbe, sælge, ombytte, fortælle; *pekkalujak*, Isfjeld; *tagdlut*, indianske Snesko; *takik*, Maane; *tânertogivâ*, finder det paafaldende; *uverivâ*, bedrager, stjæler.

Manglende i Labrador: *amerdlâput (?)*, de ere mange; *oruluvoĸ*, er vranten; *ânaĸ*, Bedstemoder; *angmaĸ*, en haard Stenart; *erĸorpâ*, træffer; *iperaĸ*, Lampevæge; *ĸue*, Forraadshus; *kamagâ*, har ham kjær; *mumerpoĸ*, nynner; *nalugpâ*, slynger fra sig; *niorpoĸ*, borer; *nivagpoĸ*, skovler; *nuánerpoĸ*, er fornøjelig; *piorpoĸ*, roer hurtig; *savipã*, beføler; *sûvarpoĸ*, befinder sig ilde; *tanipâ*, besmører det.

5. Sammenligning mellem Dialekterne indbyrdes i Henseende til Grammatik, med Indbefattelse af Ordbygning.

Med Hensyn til Grammatiken giver Literaturen endnu kun højst sparsomme Oplysninger udenfor det Grønlandske og Labradorske. Jeg har ikke kunnet faa at vide, hvorvidt der findes nogen trykt Grammatik i det Labradorske; men Kleinschmidts grønlandske Grammatik er beregnet paa udtrykkelig ogsaa at skulle gjælde delvis for det Labradorske og behandler de særlige labradorske Former som Undtagelser. I Vokabulariet over Mackenzie-Dialekten findes der ogsaa et Afsnit om Grammatiken, som angiver ikke faa Bøjningsformer. Disse ere rigtignok for en stor Del misforstaaede og forvexlede med Affixer; men ved en Sammenligning med de Grønlandske Former kan man dog i de fleste Tilfælde gjenkjende disse. For de Vestliges Vedkommende findes der nogle Elementer til en Kadjakisk Grammatik; men de bestaa kun af nogle, saa godt som ubrugelige Brudstykker. Derimod haves der en noget fuldstændigere Grammatik i det Aleutiske,' og dette er forsaavidt heldigt, som man paa dette Omraade vilde kunne inddrage dette Sprog med under Sammenligningen. Afset fra disse sparsomme Hjælpemidler ere vi indskrænkede til de tilfældige Antydninger af Bøjningsformer og Ordbygning, som Vokabularierne indeholde.

Under Henvisning til hvad der allerede i Afsnittet 2 er sagt om den grønlandske Sprogbygning i Almindelighed, skal jeg nu sammenstille det Vigtigste af, hvad jeg til Opklaring af de her fremførte Spørgsmaal har kunnet udfinde. Det maatte jo vel allerede fra først af betragtes som givet, at de ovenfor omtalte Ejendommeligheder ved det grønlandske Sprog ikke kunne tænkes uddannede i Grønland og Labrador, men i Hovedsagen maa være fælles for alle Dialekterne. For dog, om end kun ved Exempler, at belyse dette, skal jeg gaa ud fra de Dialekter, som staa det Grønlandske fjernest, nemlig de vestlige, og med Hensyn til Grammatiken ganske i Almindelighed, det aleutiske Sprog, om hvilket jeg dog maa indskrænke mig til faa Bemærkninger.

Ordbygning, Affixer. Ved en nøjere Undersøgelse af Vokabularierne over de vestlige Dialekter gjenfinde vi blandt Andet følgende grønlandske Affixer:

— *araĸ*, en lille —, findes i *piagak*, en Ræveunge, grønlandsk: *piaraĸ*, Unge i Almindelighed (af: *pe*, en Ting).

— *fik*, Stedet eller Tiden, hvor eller naar —.

— *inaĸ*, alene.

— *ĸârpoĸ*, — første Gang (gjenkjendes i Forening med — *fik* i *tsingakarbeta*, hans første Søvn eller Sovetid, grønl. *sinigkârfia(ta)*, af *sinigpoĸ*, sover).

— *kipoĸ*, har kun lidt —, eller: er kun i ringe Grad —.

— *lik*, som ejer eller har —, findes f. Ex. i: *tungalik*, Schaman, grønl. *tôrnalik*, En som har Hjælpeaander (*tôrnaĸ*).

— *livoĸ*, og — *liorpoĸ*, begge omtrent af samme Betydning: bygger, tildanner.

— *neĸ*, hvorved et Verbum bliver til Substantiv, med Betydning af Infinitiv, eller angivende Virkningen.

— *dleĸ*, fjernest i en vis Retning, findes i: *kadlik*, Yderklædning, grønl.: *ĸagdleĸ*, af *ĸak*, Overflade.

— *pak*, et Slags Superlativ.

— *mio*, Beboer af —.

— *pik*, det Egentlige.

— *rugpoĸ*, har Lyst til —.

— *siaĸ*, erhvervet, faaet.

— *te*, — *sse*, — *toĸ*, — *ssoĸ*, — *tsoĸ*, disse hyppig forefundne Affixer sættes til Verber, i Betydning af: den, som —; de kaldes derfor ogsaa Nominalparticip.

— *torpoĸ*, foretager Noget gjentagne Gange, m. m.

— *useĸ*, hvad der bærer sit Navn kun i indskrænket Betydning.

— *ut*, Redskab eller Middel.

— *tóĸ*, i høj Grad, eller: havende rigelig —.

— *mavoĸ*, er i den Tilstand.

— *tsiaĸ*, en middelmaadig —.

Disse Exempler, som ved et nøjere Eftersyn kunde forøges, turde her være tilstrækkelige. Hvad det Materiale angaar, som vi have i Mk., vilde der af samme kunne uddrages dobbelt saa mange Affixer som af Vokabularierne i V., og det Labradorske kan vel i saa Henseende paa det Nærmeste stilles jævnsides med Grønlandsk. Der er altsaa al Rimelighed for, at Dialekterne i det Væsentlige ligne hverandre med Hensyn til Ordbygningen.

Bemærkninger, uddragne af Veniaminows aleutiske Grammatik. Der gives i det Aleutiske ingen egentlige, af Verber afledede Substantiver, men disse erstattes ved visse af Verbernes Bøjningsformer, f. Ex.: »Læsning af Bøger« ved: »Naar man læser Bøger«. Derimod kan man næsten af hvert Substantiv danne Verber, saasom af »Vand«: »Jeg drikker Vand«. I Substantivernes Deklination er der ingen Forskjellighed efter Kjønnene, men derimod en Dualis. I Enkelttallet haves: Nominativ, Genitiv, Dativ, Ablativ, og i Dualis og Pluralis: Nominativ, Dativ og undertiden Ablativ. Akusativ findes ikke. Ved »tilegnende Kasus« forstaas pronominale Tillæg, med Betydningen: min, din o. s. v. Visse Præpositioner forbindes med et Pronomen til ét Ord, f. Ex. bag mig, bag dig.

Verbalrødder taale en Mængde Tilsætninger, der ikke anvendes i og for sig, men føje visse Betydninger til Verbet, saasom: at tillade, bevirke, ophøre, begynde, ville, forstaa. Mange af disse Tillæg kunne i Forening føjes til samme Rod. Verberne have 6 Modus og 6 Tider; de transitive Verber have samme Bøjninger som de intransitive, kun med Tilføjelse af en Partikel, som betegner Objektet.

Verbets Rod med Tilføjelse af Endelsen: *lik* danner et Slags Gerundium. Flere Ord af samme Form stilles sammen, og derpaa følger det sidste med Tal og Person, saasom: En god Søn, ærende, frygtende, adlydende, elsker sin Moder. Alle Verber have Participier, som ved de pronominale Tilsætninger faa en særegen Betydning, saasom: »min Tagne« er: »den, som jeg har taget«. Udenfor den sædvanlige Anvendelse benyttes Genitiv til at betegne, hvad der er Subjektet i en Sætning.

Disse faa Bemærkninger maa her være tilstrækkelige med Hensyn til den aleutiske Sprogbygning. Ligesom Tilfældet tidligere har været med det Grønlandske, og ligeledes i høj Grad er det med Mackenzie-Grammatiken, ere her udentvivl visse Bøjningsformer sammenblandede med Affixer, og Præpositioner med Stamord. Under denne Forudsætning er Ligheden med det Grønlandske temmelig indlysende.

Afvigelser fra den grønlandske Grammatik. Egentlig er kun det Labradorske saa godt kjendt, at der kan være Tale om at paavise Forskjelligheder fra den grønlandske Dialekt i Enkelthederne. Undtagelsesvis maa jeg dog omtale Formen, hvorunder Verber anføres i Mk. og V. I den grønlandske Ordbog betragtes 3die Person af Indikativ som Stamordets Grundform, og denne kan have 5 Slags Endelser, efter hvilke saa ogsaa Konjugationen retter sig, nemlig: *rpoĸ, gpoĸ, —poĸ, voĸ* og *aoĸ*. Svarende hertil angives Verberne ogsaa i Mel. i Reglen med Endelserne *pok* og *vok,* men i Mk. med: *toaĸ, joaĸ, joĸ, toĸ, taĸ, rak*, og ligeledes i V. hyppigst med *toĸ*. Det ligger nu rigtignok

temmelig nær at formode, at en Forvexling med det grønlandske Nominalparticip (se ovenfor: Affixer) her ligger til Grund, idet vedkommende Indfødte have udtrykt sig efter Formen: »han, som er —« i Stedet for: »han er«; men jeg anser det dog for muligt, at en virkelig Forskjel kunde være tilstede.

Med Hensyn til Forskjellen mellem Grønlandsk og Labradorsk vil det være tilstrækkeligt at give følgende Uddrag af, hvad Kleinschmidt siger derom i sin Grammatik:

Hvad Deklination angaar, gives der i G. temmelig indviklede Regler, efter hvilke der foregaar en Lydomskiftning, naar Flertallet dannes, nemlig ved Tilføjelse af Bogstavet *t*. I L. derimod udelades denne for en vis Klasse Ord. Saaledes bliver *ateĸ*, Navn, i G. til *arĸit*, i L. til *atit*. Omvendt forekommer der i L. og, som det synes, i Mk. visse Former, som synes mindre simple end de tilsvarende i Gr., men tillige maaske ere nærmere de oprindelige.

Hvad Verbernes Bøjning angaar, træffe vi paa en enkelt, temmelig væsentlig Forskjel, nemlig den, at det Particip, der ligesom de andre Modus indeholder baade Subjekt og Objekt, ganske mangler i det Labradorske. Dette saakaldte Verbalparticip synes jo nemlig at være en af de Former, i hvilke Sprogets Evne til at udtrykke noget i faa Ord naaer sin største Fuldkommenhed. Som vi ovenfor have set, udtrykkes det almindelige Particip ved et Affix. Begge bruges de til underordnede Sætninger, som vi betegne med: »at«; men medens det sidstnævnte f. Ex. kun udtrykker: »jeg saa, at han spiste (*nerissoĸ*, ham spisende)«, betegner det førstnævnte: »at han spiste det (*nerigâ*, ham spisende det)«. I L. bruges i dette Tilfælde Konjunktiv.

Forøvrigt kan det jo neppe fejle, at man ved et bedre Kjendskab til de andre Dialekter vilde træffe paa adskillige saadanne Afvigelser, og det forekommer mig endog, at jeg allerede har sporet nogle, som kunde belyse de af Kleinschmidt med megen Skarpsindighed udfundne Regler for Ord-

dannelser og Bøjningsformer i deres Sammenhæng og Oprindelse. Dog vilde til saadan Undersøgelse en egentlig videnskabelig, sprogkyndig Behandling neppe kunne undværes.

6. Tilbageblik over Resultaterne af det Foranstaaaende.

Hovedresultaterne af de i denne Artikel omhandlede Undersøgelser over det eskimoiske Sprog som Bidrag til Belysning af Eskimoernes Fortid maa vel siges at være følgende:

1. Det eskimoiske Sprog er udbredt over et Areal, hvis Yderpunkter, Øst-Grønland, Labrador og Alaska, ere adskilte fra hverandre ved Vejlængder paa henved 1400 Mil. Det tales af maaske 40,000, men i alt Fald vistnok af mindre end 50,000 Mennesker.

2. Eskimoerne, som nu bo spredte i ganske smaa Samfund over det store Fladerum, have oprindelig havt et snævrere Fædreland; de ere langs Floder komne ud til de nordlige Have og derpaa spredte langsomt over de arktiske Kyster. Rimeligvis have de allerede for 1000 Aar siden i Hovedsagen havt deres nuværende Udbredelse, sondrede i visse større Afdelinger, saaledes at de smaa Samfund fra den Tid af paa deres aarlige Vandringer holdt sig indenfor den Hovedgruppes Enemærker, til hvilken enhver af dem hørte.

3. I Forhold til den store Adsplittelse og langvarige Adskillelse er Sproget mærkværdig ensartet; dog findes der Forskjelligheder, som blandt Andet maa staa i Forhold til den Tid, Adskillelsen har varet. Herved, ligesom ogsaa ved andre Forhold maa der kunne vindes Vejledning til at efterspore Nationens Herkomst og ældste Vandringer.

4. Ligheden i Sproget vedrører først og fremmest dets Grammatik, med Indbefattelse af Læren om Ordbygningen. Det besidder overordenlig rige Midler til at danne Ord ved Hjælp af Tilhængsstammer og til at indskrænke de nødvendige Ords Antal ved Hjælp af særegne Bøjningsformer.

5. Paa det grammatikalske Omraade er vor Kundskab om de fleste Dialekter saa ufuldkommen, at vi, næst at konstatere Ligheden i Almindelighed, kun ere i Stand til med Sikkerhed at paavise meget faa indbyrdes Afvigelser imellem dem. Vore Undersøgelser dreje sig derfor om Stamordene med de af dem afledede Ord, om hvorledes de ere fordelte og paa forskjellig Maade benyttede i de forskjellige eskimoiske Lande.

6. Naar man forestiller sig Dialekterne som udsprungne af en fælles Rod, maa den aleutiske betragtes som en Sidestamme, om ikke som et helt særskilt Sprog. Hovedstammen derimod har først delt sig i en vestlig og en østlig Gren. Til den vestlige Side hører de Eskimoer, som bosatte sig ved Beringsstrædet og syd for samme; disse maa rimeligvis deles i nordlige og i sydlige, hvilke sidste traf de aleutiske Øer allerede beboede. Den østlige Hovedgren afgav først Mackenzie-Dialekten, derefter de Mellemstes D., fra hvilken saa det Grønlandske og det Labradorske udsprang.

7. Den saaledes forklarede Oprindelse stemmer med Dialekternes indbyrdes Forskjelligheder, nærmest da hvad Stamordene angaar. Selv naar Hensyn tages til Ordfortegnelsernes store Mangler, er dog en almindelig Forskjel mellem de Østlige, med Indbefattelse af Mackenzie, og de Vestlige strax paafaldende. Det Aleutiske ligger for fjernt til at kunne optages under denne videre Sammenligning. I de egentlige vestlige Eskimoers Sprog var neppe Halvdelen af de os bekjendte Stamord afgjort lig med grønlandske, i Mackenzie derimod de tre Fjerdedele. I begge var af Resten omtrent en Tiendedel afgjort forskjellige fra Grønlandsk, Resten usikker. I de mellemste og de labradorske Eskimoers Sprog fandtes fem Sjettedele af Stamordene lig med grønlandske. Den grønlandske Ordbog har omtrent 1370 Stamord. Af disse ere omtrent 370 gjenfundne i alle Dialekter, efter de tildels meget tarvelige Ordfortegnelser, 280 i alle undtagen de vestlige, 277 i det Labradorske

alene. Under Forudsætning af at Labradorsk og Grønlandsk ere opstaaede paa den ovenfor antagne Maade, vil man, da senere intet indbyrdes Samkvem har fundet Sted, her kunne efterspore, hvilke Stamord der under Udvandringen dels til Labrador, dels til Grønland enten ere gaaede helt tabte eller kun ere blevne bevarede gjennem Afledninger, eller endelig mere eller mindre have skiftet Betydning. En Række af Exempler herpaa kan man allerede nu med Rimelighed angive.

8. En mere direkte Sammenligning mellem Dialekterne med Hensyn til de Udtryk, hvormed Ord i vore Sprog kunne gjengives, maatte jo omfatte baade Stamord og afledede Ord. Som et Forsøg har jeg undersøgt, hvorledes en saadan Sammenligning vilde stille sig, naar den indskrænkedes til visse Klasser af Begreber.

Størst synes Forskjellen at være i Henseende til Benævnelser paa Redskaber og Frembringelser ved Menneskearbejde i det Hele, mindst paa Legemsdele.

Med Hensyn til Navnene paa Dyr, Slægtskabsgrader og Himmelretninger turde Forskjellen strax vistnok synes paafaldende, men nærmere betragtet vise sig mest bestaaende deri, at de samme Ord ere indbyrdes ombyttede. Afvigelserne hidrøre efter Rimelighed for en stor Del fra Forfatternes Misforstaaelse af, hvad der oprindelig er bleven hørt.

Benævnelser paa Dyrearter, og navnlig saadanne som gjennem Sagnfortællingen ere blevne til fabelagtige Væsner, kunne give Antydning af de enkelte Eskimostammers tidligere Opholdssteder. Blandt fabelagtige Dyr er Grønlændernes *kilivfaĸ* gjenfundet ved Mackenzie som Benævnelse paa Mammuth-Skelettet. Den paafaldende Vigtighed, som Ordfortegnelserne tillægge Navnet paa Lax og sammes Afledninger, turde maaske tyde paa Erindringen om en Tid, da Forfædrene boede ved Flodbredder. En lignende Antydning findes i Benævnelser paa fremmede Folkestammer.

Af Grønlændernes Navne paa fabelagtige Indlandsboer gaar det ene til Labrador, hvor det ogsaa betegner et Sagnfolk, det andet til Mackenzie, hvor det betegner de virkelige Indianere. Mærkeligt er det, at man baade i Labrador og ved Mackenzie er faldet paa at betegne Fremmede af europæisk Race ved *ĸavdlunâĸ*, ligesom i Grønland. Som bekjendt har man formodet, at de grønlandske Ord: ***sava,*** et Faar, ***nisa***, et Marsvin, ***kuánek,*** Angelika, vare Levninger fra det Nordiske i de gamle Kolonisters Tid. Men nu har man fundet de to første i Labrador og ved Mackenzie med samme Betydning, det sidste i Labrador som Benævnelse paa en Tangart.

Forskjellen paa Benævnelser af Himmellegemer og Luftsyn, og især af aandelige Begreber er forholdsvis ikke saa ringe; men for de sidstes Vedkommende skyldes den for en Del Misforstaaelser i de Fremmedes Opfattelse. Forøvrigt gjælder her som overalt, at Afvigelserne fra Grønlandsk ere mest fremtrædende hos de Vestlige.

7. Fortegnelse over de til denne Afhandling benyttede Skrifter.

1. Den grønlandske Ordbog, omarbejdet af Sam. Kleinschmidt, udgiven paa Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og med det kongelige Videnskabernes Selskabs Understøttelse, ved H. F. Jørgensen. Kjøbenhavn 1871.

2. Eskimoisches Wörterbuch, gesammelt von den Missionaren in Labrador, revidirt und herausgegeben von Friederich Erdman. Baudissin 1864.

3. Vocabulaire Français-Esquimau, Dialecte des Tchiglit des bouches du Mackenzie et de l'Anderson, précédé d'une monographie de cette tribu et des notes grammaticales par le R. P. E. Petitot, Missionaire Oblat-Marie-Immaculée etc. etc. Paris, Ernest Leroux Editeur 1876 (heri findes optaget eskimoiske Ord fra Churchill, ved Missionær Gasté).

4. Journal of a second voyage for the discovery of the North-West-Passage performed in the years 1821, 1822, 1823, in H. M. S. Hecla and Fury under the orders of C. W. Parry, R. N., F. R. S., London. Murray 1824.

5. Schwatka: Search in quest of the Franklin records 1879—80.

6. Narrative of a voyage etc. . . . . . . Ship Blossom, Capt. Beechey, 1825--28. London 1831.

7. Travel and Adventure in the territory of Alaska by Fr. Whymper. London 1868.

8. Rohbecks Ordbog i Sarytschefs Rejser, udgivne paa Tydsk i Leipzig 1815, 3die Del.

9. Den ethnografiske Del af Sagoskins Rejse i 1843—44, i Ermans Arkiv 7de Bind 1849.

10. W. H. Dall: Alaska and its resources. 1870.

11. Adelungs »Mithridates« 1816.

12. Statistische und ethnographische Nachrichten über die Russischen Besitzungen an der Nordwestküste von Amerika, gesammelt von dem . . . . . Contre-Admiral Wrangel. St. Petersburg 1839.

13. Die Bevölkerungsverhältnisse der Tschukschen-Halbinsel von Dr. Aurel Krause, i: Deutsche geographische Blätter. Bremen 1883.

14. Præsten Veniaminows aleutisk-lisievske, og koloschensk-kadjakske Grammatiker, begge udgivne paa Russisk, St. Petersborg 1846.

15. Sauer: Account of Billings's Voyage 1785—94. London 1802.

Desuden spredte Notitser i forskjellige Rejseberetninger, Tidsskrifter m. m.

RETTELSER OG OPTEGNELSER.

Af F. DYRLUND.

1.

Den forvandlede Kongedatter.

»*affthermwthe*« (Molbech).

I Molbechs udgave af den ældste danske bibeloversættelse står s. 315 et »*affthermwthe*«, der med rette har forbavset sprogmændene. Molb. selv tilföjer i klammer et »sic«, der vistnok skal sige så meget som, at tingen er lige så sikker som ubegribelig. Ikke des mindre lod Rask M. høre (Literaturbladet s. 293, optrykt i Saml. afhandl. 2,466), at han ikke i ordregistret havde optaget dette »sære ord«. Omsider nød det da den ære at komme ind i en ordbog, nemlig i første hæfte af O. Kalckars, hvor det i mønsterformen *aftermude* paraderer som et navneord af ubekendt bemærkelse, medens dog samtidig dets tilværelse betvivles, i det forf. henstiller, om der ikke muligvis hos Molbech skal læses »aff there gwthe«.

Det torde være på tide at ramme dette spøgelse en pæl gennem livet ved at give en fremstilling af sagens sammenhæng.

I anledning af, at i fjærde Mose bog kap. 12 »göres amynnelse aff maria moyses systær«, randt der vor gamle bibeloversætter et par mærkelige fortællinger i hu fra Moses'

barndom og ungdom, hvilke han ikke fandt i sin bibel [Vulgata], men i *scolastica hystoria* [fra omtrent 1170, af Petrus Comestor, Pierre le mangeur, »så kalden«, forsikrer i det mindste Holberg, »efterdi han åd og slugede al lærdom i sig«]. Hvad der heraf meddeles (hos Molbech s. 314 nederst til 316 øverst), i førstningen lidt frit, men snart i ordret gengivelse, begynder med den oplysning, at Faraos datter, som tog Moses op af Vandet, hed *Tremwnth*[1]), og ender med en forholdsvis udførlig beretning om Moses' krigsfærd i spidsen for Ægypterne mod de røverske Æthiopere m. m. Dette afsnit indledes med, at i Moses' ungdom »the aff ethiopia forhæredhe egypten«; dernæst fortsættes (håndskriftet blad 111 side 1 spalte 2) linjevis således[2]):

— — — — hwar
fore egipcies mǣ, omwændhe
til affgwdhenæs spadom The
thoghe swar, at the skuldhe
nydhe en hebraiskæs manz hielp,
Ok nöwe finghe the thz **aff**
thermwthe, at the skulde
forsættæ hānom thn̄ hær,
hwilken som the haffdhe
til forne giffwet edh paa, ath
the ikke skulde skadhe hānom.

Da det i håndskriftet ved orddelingen mellem linjerne almindelige bindetegn (to lange jævnløbende skråstreger) mangler efter *aff*, er Molbech allerede af den grund ube-

[1]) Således læser jeg håndskriftet med Molbech, skönt *n* ikke ganske ser ud som håndskriverens i lignende stillinger sædvanlige.

[2]) Som i udgaven er et rødstreget begyndelsesbogstav givet ved stort tegn. Fremhævelsen er af mig. For *ö* i »nöwe« har håndskr. *o* med én prik over.

rettiget til at göre det til ét ord med *thermwthe*[3]); men den indre urimelighed af en sådan forbindelse falder straks i öjnene, når man kaster et blik på den latinske grundtekst. I denne udvidede bibelhistorie udgör det af vor oversætter brugte stykke femte og sjæte kapittel af anden Mose bog og findes på blad Bij i den udgave fra 1483, som ejes af det kongl. bibliotek i Kjøbenhavn. Deri lyder (med opløsning af forkortelserne) det til ovenstående svarende således:

quo circa conversi ad divinationes egiptii acceperunt responsum. vt auxiliatore vterentur hebræo. et vix obtinuerunt **a termuth** vt exercitui quem paraverant moisen præficeret ducem. prius præstitis sacramentis ne ei nocerent.

Meningen er altså, at da Ægypterne i deres vånde henvendte sig til Termuth, Pharaos datter, fik de hende kun med nød og næppe bevæget til at overdrage Hebræeren Moses, hendes plejesön, anførselen over den samlede hær.

For resten véd jeg ikke, hvilken hjæmmel Petrus Comestor har haft for det prinsessen tillagte navn, så lidt som, hvorledes han selv har skrevet det; her er det nok at bemærke, at, medens hun i udgaven af 1483 flere gange kaldes *termuth* (»terinuth« første gang, hun nævnes, er sagtens trykfejl), hedder hun i udgaven 1729 *Terimith;* og denne dobbelthed af efterleddet kan spores helt tilbage til middelalderen. I »*Stjórn*«, hvor de samme fortællinger meddeles — i et mere menneskeligt sprog end vor oversætters — efter den samme kilde (Ungers udgave s. 251 ff.), hedder nemlig kongedatteren de to gange, hun navngives, i det ene håndskrift *Thermuth*, i det andet *Thermith* (bægge håndskrifter siges at være fra det fjortende hundredår). Måske tör man da antage, at så vel den ene som den anden form

[3]) Også *hwar fore* skal, som ellers i håndskriftet, læses i to ord; ligeså *til forne*.

alt er forekommen i til grund liggende latinske håndskrifter (om sådanne haves endnu, er mig ubekendt); men i al fald har det, vor landsmand har oversat efter, haft formen på *-muth*.

Ved den danske tekst, således som den foreligger i det bevarede håndskrift (Thott 8 i fol.), er der i øvrigt den besynderlighed, — som til dels undskylder Molbech, der åbenbart ikke har haft en latinsk udgave ved hånden, — at navnet den første gang, det anføres, har en ganske anden form end sidste gang. Dette er dog ingenlunde den eneste håndgribelige fejl: ved udtydningen af »möyses« er kun det første led medtaget, medens det andet, som skal betyde frelst, er udfaldet[4]), og, hvad værre er, der siges, det er »pa grekæ maal«, at »möys ær watn«, medens latinen naturligvis har »egiptii dicunt«; desuden må i det nys aftrykte stykke en linje være udfalden mellem »the haffdhe« og »til forne« (»Stjórn« har det hele rigtigt).

At så grove fordrejelser eller tankeløse forglemmelser alt skulde have været til stede i det af den danske oversætter benyttede latinske håndskrift, eller være indbragte af ham selv, har vi ingen ret til at antage. Snarere ligger grunden i, at håndskriftet ikke er oversætterens oprindelige (hverken hans første nedskrift eller hans renskrift), men en, måske ikke lidet senere, afskrift ved en klostergejstlig, der ikke har udmærket sig ved nogen höj grad af omtanke eller nöjagtighed[5]). Til et lignende resultat er allerede Wöldike kommen ved en sammenligning af den danske tekst med Vulgata, hvilket ikke er uden betydning med hensyn til bedömmelsen af håndskriftes sprogkarakter.

---

[4]) Allerede i den latinske grundtekst synes for øvrigt leddelingen at være urigtig, jf. Chr. H. Kalkars bibeloversættelse I 1, 67 anm. 10.

[5]) Senere afsnit af håndskriftet menes jo i øvrigt at have haft andre afskrivere.

2.

En tysk talbetegnelse hos A. S. Vedel.

»Femsti, Femti, 50« (Peder Syv).

I O. Kalkars Ordbog over det ældre danske sprog hedder det s. 529 sp. 2: *»Femstig,* talo. 50«. Som eneste bevissted anføres vers 30 af folkevisen om Sverker den unge, hvilket i sin helhed lyder således (100 udv. viser 1590 blad Q 4 verso, optrykt hos Sv. Grundtvig III 227 sp. 1):

De vaare dem vel Otte Tusinde Mand,
der de aff Danmarck fore hen:
Vel neppelig **Fem oc Femstig** Mand
kom̄e hiem til Landet igien.

Dernæst tilföjes: »vistnok en af Vedel dannet form; smlgn. isl. fimtigi; P. Syv Udv. viser 196 har femtig«.

At formen »femstig« skylder Vedel, der ses på egen hånd at have tillæmpet talangivelserne (Sv. Grundtvig III 221 i anmærkn. ***), sin tilværelse, er sikkert nok; derimod er udsagnet om P. Syv for så vidt unöjagtigt, som denne i teksten (100 udv. viser o. s. v. 1695 s. 210; også i udgaven 1739 s. 196) har bevaret Vedels »Fem og *Femstig*« aldeles uforandret. Unægtelig er det dog Syv, der i sin medgivne liste over »gamle og sære« ord er bleven fader til forklaringen af *femsti(g)* som ensbetydende med *femti,* 50; spörsmålet bliver nu, om dette foster af hans fortolkningskunst fortjæner at lyses i kuld og kön.

Ét må indrømmes: i og for sig kunde *»fem og femti«* meget godt have fyldestgjort det dobbelte krav, der i folkeviserne stilledes til slige talbetegnelser: at give et efter omstændighederne dygtig stærkt udtryk og en stavrimet ordforbindelse, tilvejebragt ved til hovedtallet at knytte den tilsvarende ener. Således i følgende exempler af Sv. Grundtvigs udgave:

tree oc tryssuer fem (III 223 vers 9),
fire oc firesintztiuge (ell. -tyffue III 516 v. 1 og 523 v. 1),
well siuff och siuffsindstyffue (ell. -tiue I 103 v. 1, III 224 v. 6, 363 K v. 1)[1]);

(så vel i »threi oc thøser fem« III 225 v. 26 som i »IIII oc femssentztiffue« III 526 v. 3 er der en fejl i et af leddene).

Sagen er imidlertid, dels at *femti* ikke på naturlig måde kunde blive *femstig*, dels at Vedel på den ene side aldrig bruger »femti« (men »*halfftrediesindstiue*« f. e. i slutningen af fortalerne til Vita hominis og pavekrønniken), på den anden side i det mindste to gange bruger navneordet *stig*, hvis talværdi af **20** er uomtvistelig[2]). I hans ligtale

---

[1]) Påfaldende er det, at Sv. Grundtvig, som III 498 øv. rigtig forklarer »femsindstyve« ved 100, i sine Folkeviser, fornyede i gammel stil 1867 s. 97 anm. påstår, at det i viserne særlig yndede »syvsindstyve« er 70 (efter samme opfattelse har N. F. S. Grundtvig i Danske kæmpeviser til skolebrug 1847 s. 48 og 124 »syvsindsti«, måske dannet i lighed med Rimkrøn. ved Molbech v. 1021, sml. Vib. diplom. s. 70). At forbindelsen er ret forstået som 140 i Abrahamsons, Nyerups og Rahbeks Udv. viser fra middelalderen I 361 og derefter i vidensk. selskabs ordbog samt af A. D. Jörgensen i Bidrag til Nordens historie 1871 s. 124 øv., fremgår bl. a. af et sted i Vedels pavekrønnike (blad 25 a), hvor det hedder om Englænderne:

Nisinds tiue aar effter Christus vaar fød
Da bleff deris Affguderi forød;

ti da dette siges sket under Elevtherius d. første, kan dermed i følge den vedföjede tidstavle bl. G g I verso kun være ment 180; se også O. Nielsen i Jydske tingsvidner s. XXIII anm. 3 og jf. »VII synnæ XX« i Lucidarius ved Brandt s. 50. Tællingen efter tyvere har åbenbart en gang været fuldstændig gjennemført fra 50 af, se f. e. D. magasin II 50 (fra 1537).

[2]) »halfæmtesynne tiwe« i Rimkr. Molb.'s udg. vers 3578 og 4970 gengives i den håndskrevne plattyske oversættelse ved »veftehalue *stige*«; »halfjerde*stj*« i Kæmpebogen ved Barfod s. 82 d. e. septuaginta hos Sakse, Müllers udg. s. 240 (jf. Vedels oversætt. s. 104 øv.). — Jeg ser bort fra, at ordet

1592 over Ingeborg Gyldenstjærne hedder det nemlig (bl. D 5): »den ene Nabo leffuer en *stigh* Aar eller huad det kand være lenger end den anden«, og i Svend Tjuveskægs historie 1705 (med fremmed retskrivning) om kongens vældige angreb på Tranen (s. 135 øv.): »der var paa det sidste neppeligen en halv *Stig* Mænd ved Livet der udi«. Sammenskrivningen »Femstig« i det vedelske vers er fremkaldt ved, at versefaldet krævede en trokaisk ordform (fémstìg). Da ordet havde fået indpas i Sønderjylland — — i al fald i det derværende plattyske[3]) —, er det rimeligt nok, at Vedel nærmest har kendt det fra det sydlige Nörrejylland; dog er det uafhængigt heraf, at han har kunnet bruge det som flertal uden endelse *(e)*; ti på samme måde behandledes den gang ofte, også uden for Jylland, andre ord af lignende bemærkelse (*snes*, *vol*, jf. neden for).

Ordet, der hverken findes i Coldings, Moths eller Rostgaards ordbøger så lidt som hos Arent Berntsen, er i ethvert tilfælde indvandret til os fra Nordtyskland (*stieg* f. e. i Holsten, *stige* f. e. i Hanover og Pommern = mellemnedertysk). Fra samme kant er det kommet til Sverig, hvor »en *stijgh* torsk« nævnes i havneskråen 1450 (efter afskrifter ved Hadorph i Hemmings skråordningar s. 290 og 306); når man på Gulland har »*steig*« (Ihre), *stäig* (også

---

i middelalderens latin stundum skal have betydet 25 (Du Cange ved Henschel 1846) samt fra dets bemærkelse som kulmål i nyere svensk (24 eller 12 tønder). — Skulde ikke forklaringen af *stigh* i privilegierne af 1347 for kobberbjærget i Falun (Sv. diplomatar. V 638) så vel som af flere kunstord i disse og i forordn. af 1340 for jærnværket i Nerike (s. st. IV 747 ff.) blive at søge i ældre tysk bjærgværkssprog? Jf. Langebeks ypperlige afhandling i videnskab. selskabs skrifter 7de bind.

[3]) f. e. »en *stighe* vate« (20 fade), »XV *stige* witlinges (15 snese hvillinger) i to flensborgske regnskaber henholdsvis fra 1451 og 1488: Seidelin Diplom. Flensb. II 909 og 912.

steg[4]) Rietz), er tvelydningen vel snarere selvstændig gullandsk udvikling end optagen af hollandsk (*stijg*)[5]). Uden for Norden har ordet været meget udbredt; en vis navnkundighed har det opnået ved, at det i oldhöjtysk form, *stega*, forekommer mellem de prøver på en, som det synes, i sit grundlag gotisk, men stærkt blandet, sprogart, som Flamlænderen Busbeck under et ophold i Konstantinopel ikke længe efter 1550 fik frem ved udfritning af en Krimbo, og som han offenliggjorde i sine Legations Turcicæ epistolæ quatuor (s. 136 f. i udgaven 1595[6]) på vort kongl. bibliot.), hvorefter ordlisten siden er aftrykt mangfoldige gange. Også de tilsvarende nyhöjtyske former, *steige* og *stiege*, optræder med bemærkelsen 20 (1/3 skok)[7]). Som grundbegreb tör vel sættes *trin*, og ved tællingen efter tyvere lå en sådan betydningsudvikling i virkeligheden nær. I følge Brem. wörterb. sagde den nordtyske bonde: »ik bin twe jaar aver veer *stige* oold« (d. e. 82), hvilket en gammel Sælænder vilde gengive ved: »je æ to år på den femte

---

[4]) Dette forstår jeg således, at *stæig* er ordets fulde form, der forkortes ved ordtonen f. e. i »ajn *steg* ägg«, omtrent som når Sælænderen udtaler *snes* med bredt, dunkelt, men i »en snes æg« med kort, klart *e*. Sml. Noreen Fårømålets ljudlära (i Lundells tidskrift I) § 133 og 150.

[5]) Ordet, der i denne form findes i yngre hollandske ordbøger, synes nu om stunder lidet brugt i almindeligt hollandsk. Firmenich Germaniens völkerst. II 737 har »twintig is 'ne *stiege*« fra Overyssel (Oudemans VI 560 *steghe* efter Kilian).

[6]) Denne udgave, der af Massmann (endnu i Monatsber. über d. verhandl. d. gesellsch. für erdkunde zu Berlin 1852 s. 20) anses for den ældste (af samtlige fire breve), er måske dog kun optryk af en, der siges udkommen 1589 (Brockhaus' konversat.-leksikon 1876), altså tre år för forfatterens død. Se i øvrigt Massmann i Zeitschr. f. d. alterth. I (1841) 345 ff. og Manhardt i Zeitschr. f. vergleich. sprachf. V (1856) 166 ff.

[7]) Sanders' wörterb. under *Steige* 6, *Stiege* 3.

snes«[8]), hvor udgangspunktet dog er et andet[9]) (se næste stykke).

Vedel har altså villet sige, at af de 8000 mand kom ikke stort mere end hundrede (femsindstyve) tilbage.

3.

Talenheder udgåede fra fiskevæsenet.

a. »Dan. *snes* [A. S. *snás*], twenty, prob. from the use of tallies to score by« (Icel.-engl. diction. . . . by G. Vigfusson).

b. *wal* »mittelhochdeutsch« (Schiller og Lübben).

c. *val* 80 jf. *våla* 10 (Rydqvist).

Oxforderordbogens ovennævnte forklaring, der kendelig er påvirket af eng. *score*, peger altså tilbage til brugen af karvestokken (talstokken). Herved er straks at bemærke, at efter alt, hvad jeg véd, var hos os den folkelige husholdningsregning bygget, ikke på tyvere (dertil gik den for meget i det små), men på femmere, vistnok den barnligste og oprindeligste af alle tællemåder (Pott Die Zigeuner I 225). Endnu langt ned i indeværende hundredår skrev man (på Sæland) — og gör det sagtens på sine steder den dag i dag — ved forefaldende lejlighed med kridt, f. e. på loftsbjælken eller på en tværstolpe i tærskeloen, fire lodrette streger ved siden af hinanden, og en femte på tværs over dem, og blev

8) Lignende i Nordangel: Hagerup (2den udg. s. 83); jf. O. Nielsen fortale s. XXII til Gamle jyske tingsvidner samt Åsen under *tjug* og Bodorf Folkspråket på Øland s. 24.

9) ti at *stig(e)*, som man har villet, på nogen måde skulde kunne sættes i forbindelse med oldisl. *stika*, vort *stikke*, skönner jeg ikke. Fuldstændig vild er henvisningen til det nordiske *tiugu*.

således ved, indtil man sammentalte disse femmere. (Femtalssystemet lå også til grund for et i min drengealder yndet, yderst simpelt, kortspil, kaldet fem kort femten streger).

Må nu hin fortolkning allerede af denne grund afvises, kunde man måske mene, at betydningen 20 var overført fra oldengelsk til dansk. Herimod måtte jeg da göre gældende: først, at denne ingenlunde ligger klart for i Bosworths mærkelige oplysning: »*snás, snæs* 1) a spear, dart, spit 2) what is killed with[1]) a spear etc.: a definite number of birds or fish, a brace«; dernæst at et sådant antagende bestemt vilde stride mod den historiske udvikling, der peger andetsteds hen.

Lad os kaste et blik på ordets nuværende stilling i Norden!

Hvis vi med Rietz o. a. torde gå ud fra, at *snes (sneis)* er af samme stamme som udsagnsordet *sníða (sneið)*, og altså opfatte det som hvad der er afskåret eller tilskåret for at sammenholde eller bære et eller andet, vilde vi have et naturligt grundlag for forståelsen af ordet i dets oprindelige betydning. Under alle omstændigheder kan denne i sine forgreninger sættes som kvist, pind, stang ell. desl. Vel lader det nu til, at ordet sjælden kommer til syne selv i den gamle islandsk-norske bogverden; men da det forekommer i mange hånde anvendelser både i svenske og norske sprogarter, er der ingen grund til at tvivle om dets oprindelighed. Kun i Danmark véd jeg ikke, der nogen sinde er fundet spor deraf.

For øvrigt viser ordet sig hist og her i Sverig i overgang til samlingstal, men, så vidt man kan se, et ubestemt

---

[1]) Mon ikke snarere: et vist antal dræbte fugle eller fiske, stukne på samme træspid? H. Leos Altsächs. und angelsachsische sprachproben, hvortil B. henviser, har jeg ikke kunnet overkomme.

(om ikke snarere forskelligt i de forskellige egne?); således når et sted *snes* betegner »antalet af neker, som rymmes på *snesen* eller stången«[2]) [i Småland efter pålideligt opgivende 24 neg].

Spörges derimod om fordelingen af ordet som samlingsnavn for 20, bliver denne væsenlig afvigende fra den ovenfor angivne. Skönt ubekendt på Island, — altså senere indkommet eller tilkommet, — synes ordet i denne bemærkelse temmelig udbredt i Norge, hvorvel man øster på derfor har *tjug*. For Sverigs vedkommende erklærer Dalin *snes*, tjog, for provinsielt; efter Rietz er dets forekomst indskrænket til Sydsverig, nemlig til Skåne [efter min egen iagttagelse har det ikke hjæmme i den nordøstlige del], Halland og Småland [hvilket sidste torde være en fejltagelse], medens han dog fra de to første tillige har former af *tjug*, ligesom fra Bleking, Båhuslen og Dalarne. Hvor hjæmligt *snes* som talbetegnelse er blevet i Danmark, fremgår ikke alene af den rolle, det spiller i almuens, særlig den jyskes, tælling (se Varming § 377 og jf. ovenfor under *stig* slutn.), men også af, at det i en enkelt forbindelse, — med det, om jeg så må sige, forstenede ubestemte stedord *en*, — der bruges, så snart talen ikke er om genstande, der sælges snesevis (sv. *tjogtals*), er nær ved at fortrænge vort gode gamle grundtal *tyve*. Nu om stunder høres og ses forholdsvis sjælden f. e. »en tyve stykker[3]), en tyve tusend mennesker«, men meget almindelig: »en *snes* stykker« o. s. v., d. e. omtrent 20; næsten al tid hedder det: »han er *en snes* år« [gammel] = holstensk »he is *en stieg* jaar oolt«: er ist einige zwanzig jahre alt (Schütze).

---

[2]) Se videre Rietz under *sneis* 2 (kornskyl), 3 og 5; jfr. P. Møller Ordb. öfver halländska landskapsmålet s. 176 (tvelydningen i Nörre Halland er senere udvikling) samt Ihres dialektleksikon.

[3]) derimod nok »en atten—nitten stykker« (år); norsk »ei tjugo stykkje« Åsen.

Alligevel er ordet ikke oprindeligt i Danmark, hvor det ikke synes indkommet för hen imod enden af middelalderen. De ældste eksempler, jeg har optegnede, er endog fra begyndelsen af det 16de hundredår, nemlig efter to lenskvitteringer af Kristjærn d. anden 1515[4]); men naturligvis har ordet været her en rum tid, inden det kunde indgå i officielle udstedelser. Samtidig fremdukker for resten også på det danske riges østgrænse hin svensk-norske affødning af Nordboens trang til en sådan talenhed. Ikke alene forbød borgemestre og rådmænd i Malmø 1412 bønderne fra landet at göre indgreb i rebvinder-embedet ved at sælge simer o. desl. uden i knipper på »helt *tiwgh* eller halft«[5]); men i Esrom klosters jordebog fra 1497 nævnes flere bønder i Tikjøb sogn (nordøstlige Sæland), der hver for sig om påsken skulde yde »*eet tiw* æg« eller, som det også skrives, »XX æg«[6]); ja endnu i Helsingørs kæmnerregnskaber fra sidste halvdel af 16de hundredår siges ordet hyppig at forekomme: »et *tiu* simer« omtales i det fra 1577[7]). Hvorhos det torde være tvivlsomt, om dette »*tiw*« (»tiu«) skal læses *tju* og ikke snarere, overensstemmende med den nuværende sælandske udtale af det tilsvarende grundtal (og overhovedet af den gamle forbindelse *iu*), mere lige efter bogstaven. Hertil slutter sig da som flertal »7½ *tiwe* 4 höns« i en optegnelse af Frederik den førstes kansler Klavs Gjordsen[8]), og i Hammershus slots jordebog fra 1599 det

---

4) »XLI½ *snesze* aall« Suhms Samlinger II 1, 139; XXX *snesse* hwidlinge« s. st. II 2, 68. 1556 bød borgemester og rådmænd i Ålborg, at tilførte kuller (»kollo«) og hvillinge skulde sælges i snese og ½ snese tal: Saml. t. jysk hist. og topografi II 144 ned.

5) Ny dansk mag. V 122.

6) O. Nielsen Codex Esrom. s. 267.

7) Jacobsen i Dansk mag. III 2, 220.

8) H. Knudsen i Ny d. mag. VI 301.

ofte gentagne »VIj *thiffue* egh«[9]), hvilket af det tilföjede regnestykke ses at betyde 7 gange tyve, d. v. s. 7 snese æg.

Vender vi os fra de skandinaviske til de germanske lande, genfinder vi der *snese* eller *sneise (snaise)* så vel i den oprindelige betydning som i den overførte. I det osnabrückske og i det sydlige Westfalen er det navnet på en stok eller stang, hvorpå røgekødet hænges op i skorstenen[10]). Når Schmeller i Baier. wörterb. III 496 (jf. Schiller og Lübben Mittelniederd. wörterb. IV 273) oversætter *die schnaisen* ved »baumreis, wiede, stäbchen, strohband, schnur, faden und dergl., woran mehre gleichartige dinge zum verkauf oder gebrauch befestigt oder aufgereiht werden« er meningen deraf ikke, at snor (som det bl. a. er antaget i Müllers og Zarnckes Mittelhochd. wörterb.) skulde være ordets oprindelige bemærkelse, men kun, at i det praktiske liv blev vidjen eller kæppen efterhånden på mange punkter afløst af andre binde- eller sammenholdsmidler (stundum vel endog af metal), og det sikkert ikke mindre i Norden end i Tyskland[11]).

Dernæst betegner ordet »et vist antal«, f. e. af løg på et halmbånd (i Bajern); i det sydlige Westfalen skal syv være »en fuld snes«[12]); men kun i Holland og det tilstødende af Nordtyskland[13]) (hvor ordet nok ellers i tidernes

---

[9]) Hübertz Aktst. til Bornholms histor. s. 538, jfr. Kr. Erslev Len og lensmænd s. 177.

[10]) Strodtmann Idiot. Osnabrug. 1756 s. 219; Woeste i Zeitschr. f. vergl. sprachf. II (1853) 197.

[11]) Jf. Oudemans Middel- en oudnederl. woordenb. VI 381: *snees* »band of lus« o. s. v. (drf *sneesen* binden, snoeren). — Olavius Skagen (1787) s. 193 »Luudflyndrene ere hiemme trakte paa en Snor«; sml. om *vorde* nedenfor.

[12]) Woeste anf. st.

[13]) samt i nogle nyfrisiske sprogarter, f. e. Bende Bendsen Die nordfr. sprache nach der moringer mundart s. 208 *(sniehs)*.

løb for en del er blevet fortrængt[14]) af *stige*) møder vi det i betydningen 20. Dette hænger sammen med, at man her, hvor fiskeriet spillede en så fremtrædende rolle, meget tidlig havde fundet netop dette tal bekvemt til inddeling ved behandling og forhandling af visse arter fisk; i gejstlige dokumenter fra disse nordvestlige egne foreskrives derfor allerede i det tolvte hundredår (f. e. 1186) ydelsen af så og så mange »*snesæ*« anguillarum[15]).

Da altså den pågældende betegnelse er langt ældre ved Vesterhavets sydkyst end i Danmark, hvor den, ligesom hist, i førstningen udelukkende findes brugt om fisk[16]), kan der ingen tvivl være om, at det er der fra, den ved handelssamkvemmet er bragt til vort fædreland. Den ny »gæst« var imidlertid for smidig og for brugelig i det praktiske liv, til at han i længden skulde lade sig nöje med et så snævert område, og hvorvel han i begyndelsen havde en medbejler med øst i *tjug (tiv)* og noget senere fik en anden mod vest i *stig*, gik han sejrrig ud af kampen; enhver skranke for udvidelsen var i virkeligheden brudt, så snart æggene var dragne med ind i kredsen[17]), og inden man så sig om, var

---

14) »Es ist bei uns verältet« Brem. wörterb. — Kilians ordbog (3dje udg. 1599) har »*snees* holland. vicenarius viginti«, og som flamsk findes ordet fra slutningen af 15de hundredår i i Hoffm. v. Fallerslebens Horæ Belgicæ IX 78. Skönt ordet opføres i yngre hollandske ordbøger, synes det lidet brugt i nuværende hollandsk.

15) Om det antydede brevskab se hos Du Cange ved Henschel; et andet fra samme hundredår er indført i Kindlingers Beiträge zur gesch. Deutschlands II Urkunden s. 113; om et tredje fra ærkebispen i bremen 1257 se i Brem. wörterb.

16) adskillige mindre, se anmærkn. 4; fremdeles om sild, ørred; rokker (toldanordn. 1566); »6 *Snes* thøre thorsk« 1577 i Fynske aktstykker II 23 øv. = »små torsk« Arent Berntsen IV 594. Hos denne II 247 også om hornfisk, jf. Fabricius Drejø sogn s. 40 ned. (1667).

17) »5½ *snees* Eg« kongebrev 1579: Fynske aktst. I 168 øv., og sagtens en stund för.

den fremmede bleven som hjæmmefødt, varede det end påfaldende længe, inden vore ordbogsforfattere undte ham infødsret (endnu ikke nævnt hos Colding 1626).

At ordet hinsides Øresund kun har sat sig fast i den sydvestlige kyststrimmel, stemmer med den historiske udvikling (forholdet til Danmark og Hansestæderne). Om det er indkommet til Norge lige fra Holland (sml. L. Daaes Normænds udvandring til Holland o. s. v.) eller over Danmark, gennem skriftsproget, eller muligvis ad begge veje, skal jeg overlade til andre at undersøge. At ordet i nuværende norsk skriftsprog er intetköns, ligesom i nyere hollandsk, kan næppe være afgörende; så længe det ikke er oplyst, hvor gammelt dette kön (for ældre hunkön) er på hvert af stederne. I dansk har jeg ikke fundet spor til, at ordet nogen sinde skulde have været intetköns[18]).

Den i det foregående antydede forklaring af oprindelsen til det omhandlede ords talbetydning (særlig som 20) er første gang fremsat i Bremisches wörterbuch 1770 (IV 888) og er siden tiltrådt, foruden af Schmeller, af Grimm (D. grammat. I[3] 517 om dansk *snes*) og af flere tyske ordbogsskrivere. Upåtvivlelig var det også fra Brem. wörterb., den kom til Jon Olafsson den yngre, efter hvis håndskrift[19]) den fremdroges af P. E. Müller i bogen om det islandske sprogs vigtighed (1813) s. 151; siden er den, mer eller mindre uforbeholdent, godkendt i dialektordbøgerne af Molbech, Rietz og Åsen (anden udgave). Betydningernes udviklings-

---

[18]) »en snes eg« varetakst 1658 i O. Nielsens Københavns diplomatar. III 482. Af intet tidligere aktstykke, der er kommet mig for öje, har jeg med bestemthed kunnet se könnet; hverken af *snes.* brugt for flertal, eller af flertalsformen med *e* kan man i så henseende drage nogen sikker slutning.

[19]) Om J. Olafssons »supplementa« (til Ihre, hvis forklaring af *snes* i Gloss. II 538 er fuldstændig urimelig) og deres bedrøvelige skæbne se Molbech Vidensk. selskabs historie s. 259 ff.

række, for så vidt den vedkommer os, bliver i det væsenlige følgende: 1) kæp, vidje, vånd ell. desl., 2) en sådan med 20 påhængte fisk af samme art[20]), 3) 20 fisk eller af hvad andet (f. e. æg, visse frugter), der hyppig ydes eller sælges snesevis, 4) 20 af samme art overhovedet. Hvorved er at mærke, at begyndelsespunktet falder uden for Danmark.

Medens jeg altså indrömmer Holland og Nordvesttyskland førsteret til *snes*, er der et andet ord af beslægtet natur, nemlig *val*, *vol*, *ol*, hvilket jeg ubetinget må hævde for Norden. Herom meddeler Höjsgård i sin grammatik 1747 § 104 b for at forklare, at *vol* (80) »på Kjøbenhavnsk« er blevet *ol:* »mig er berættet, at fiskerne plejede fordum at trække sild paa lange vænder, 80 paa hver vaand, som paa jydsk heder *vol*, hvilket andre, som ikke vidste raison til ordet, haver gjort om til *ol*«.

Ligesom værdien **80** stemmer med den nuværende sprogbrug og med alle tidligere opgivelser[1]), således er der så meget mindre grund til at mistro den af Höjsgård givne faktiske oplysning om årsagen til ordets talbetydning, som den særdeles godt stemmer med, hvad nys er anført om *snes* og med hvad der snart vil blive det om »*vedde*« og »*spide*«. Uafhængig af Höjsgård kom Ihre 1769 til et lignende resultat (Glossar. II 1029 f.). Forklaringen er da også, efter at

---

[20]) Når der i inventarielisten for Nyborg slot 1523 (D. mag. IV 2, 4) mældes om »IIj korther [kvarter] IX *sznes* hwitling«, nylig didskikkede, er meningen naturligvis, at man forefandt — ikke 255 løse fisk, men — 12 knipper: 3 på hvert 25, 9 på hvert 20 stykker.

[1]) f. e. »octogenæ halecum (nostri[s] vulgo vocant *Olle*)«: A. M. 854 i 4 s. 336 d. e. afskrift af Mogens Madsens Series regum Daniæ; »1 *oll*, er 80 sild«: Hübertz Aktstykker til Bornholms historie s. 429 i gengivelsen af et plattysk register over Hammershus' indtægter omtr. 1570. Efter Rydqv. II 299 betegner *val* nogle steder (hvor?) i Sverig 60.

være opfrisket af Kok (I 417 ned.), bleven godkendt af Rietz og omsider af Rydqvist (VI 523), da han i privilegierne af 1347 for kobberbjærget havde fundet gjenstandsf. i flert. »tre *væli*[2] silþ«, svarende til oldisl. nævnef. *velir*.

Stamordet er altså oldnordisk **walu-R*, oldnorsk (og oldislandsk) *vǫl-r*. Bortset fra islandsk, er de senere hovedformer følgende: norsk *vol*, hvor u-omlyden er bevaret, svensk (også sporlig i bornholmsk) *val*, der aldrig har haft den, dansk *vol* eller *wol* (nu altid korttonet, men tidligere langtonet)[3]), hvor *o*, som i mangfoldige lignende tilfælde, er fremkaldt ved det foregående *w*. Hertil kommer *ol* (langtonet), der haves i Skåne og til dels Halland og Bleking i *han*(n)*-ol, sla(v)-ol* (på plejelen) og ganske vist ligger til grund for de former på *el* af disse to ord, som også forekommer i Halland og Bleking og desuden rundt om i Danmark; i det nemlig bitonen forsvandt, skrumpede *o* efterhånden ind til den blotte halvlyd[4]). Skönt der nemlig ingen tvivl kan være om, at det fra *flagellum* i middelalderens latin udgåede »plejel« er optaget af nedertysk *vlegel*, *vleil* med en tillæmpning i forlyden efter andre fra

---

[2]) Det afgörende ligger i endelsen; ti formedelst den i håndskriftet fremtrædende tilböjelighed til at ombytte *a* og *æ* (*at* = *æt; spæn; matokorgh* d. e. *mætok.* jf. V. G. L. »køpoiorþ«) kan man ikke lægge vægt på *æ*. Jf. Rydqvist II 147 f.: *quæsti* (gf.), *lastir*.

[3]) Om tidsmålet i vore ældste håndskrifter se Lyngby i Tidskr. f. filol. og pædag. II 315 og især Wimmer i fortale til Oldnordisk læsebog, anden udg. s. XIII f. — De to første *l* i »*øllfyllæ*« Er. lov 3, 19 sl. (A. M. 455, mangler i A. M. 26) kunde mulig betegne forkortning som følge af sammensætningen, men er snarere fremkomne ved, at afskriveren har forset sig på de to sidste *l*. Et sælandsk diplom fra 1396 (Molbechs og Petersens udvalg s. 45) har endnu »maat och *øøl*« d. e. mād og ø̄l, nu mǎđ og ǿl.

[4]) Sml. fra svenske landskaber *dagol*, *dagel* (med tykt *l*) af det uddøde *vard* mad; sæl. o. s. v. *Mande* for *Mǎndǎ*, *-daw*, -dag.

Nordtyskland (eller Holland) overplantede ord (»plæghe«, pleje o. s. v.), er der ikke i nogen nordtysk sprogart mindste hjæmmel for, at også *slagel (slaw'l)* skulde være tysk eller tysk efterdannelse. Hvad der har ledet enkeltes tanker i denne retning, er den kendsgærning, at flere steder, hvor efterleddet i sammensætningen med *hånd- (hand-)* har bevaret den fulde form *-val* (på Bornholm) eller *-vol* (f. e. i Gudme herred i Fyn og i Angel)[5], er det i den med *slag- (slaw-)*, — gennem *ol*, — gået over til *-el (-'l)*, en modsætning, der også afpræger sig i de sælandske flertal *handeler (han'l'r)* og *slavler (slaw'l'r)*; men grunden til, at den sidste sammensætning således har fået et forspring i udviklingen, antager jeg, ligger i, at stavelsesgrænsen hurtigst udviskedes efter udlyden *(w)* i dens forled.

Overgangen *va* til *o* er allerede iagttaget af Ihre[6]); for det nuværende Danmarks vedkommende, Bornholm undtaget, må vi dog forudsætte *vo* som mellemled. Hvorvidt *o* blev langt eller kort, afhang af, om det oprindelige *a* var det ene eller det andet[7]), hvilket naturligvis også gælder for ved oprindeligt *rð*, hvor selvlyden i dansk tidlig forlængedes, vistnok fordi ð samtidig forstummede i den almindelige udtale[8]). Bortset fra forholdet efter *s*, der i det hele ofte udtrænger et påfølgende *v*[9]), tör det desuden for østdansk (særlig sælandsk) så vel som for skånsk, hallandsk og ble-

---

5) Kortf. vejled. og tolk for rejsende på Bornholm 1874 s. 25; skriftlig meddelelse 1856 af Lars Frederiksen i Ryslinge; Hagerup s. 67 (2den udg.). På Falster *plejlstræ.* men *han'l.*

6) Glossar. II 1029. 7) sml. Wimmer Fornnord. forml. § 26 a.

8) *hardh* med fordoblings (længde-) tegn i slutningen af »Vald. l.« skal formentlig læses *hār*, jf. »*ior*« i J. l. 1, 37 (flensb. håndskr.), hvor skriveren, som af vanvare, lader udtalen skimte igennem.

9) Navnlig fynsk har, i tilnærmelse til jysk, former som *sor* (grön-, flæske-) af *svar(ðr)*, *svor*, se min Udsigt over de danske sprogarter s. 21 øv., jf. Fabricius Drejø sogn s. 104 øv.

kingsk opstilles som en regel med få eller ingen undtagelser[10]), at overgangen, der for så vidt viser sig som en svækkelse, først indtræder, når vedkommende ord, f. e. ved at indgå som forled eller efterled i en sammensætning, har, om jeg så må sige, opgivet noget af sin personlige selvegenhed. Eksempelvis mærkes det sælandske stednavn *Warthæro*, *Vordero*, *Ordero* [d. e. Orerø], *Orø* (i Isefjorden)[11]); fremdeles *ordpendinge*, *-haffre*, *-höns* (også *orhöns*), der i det 16de hundredår på Låland-Falster svaredes i stedet for vagthold[12]), samt *strandordh* (vagt) i dronning Margretes brev til Fynboerne 1396[13]), medens »*word* eller wegt« endnu forekommer i Frederik den andens gårdsret af 1562; et sted i Halland *ollgång*, *-here* (hyrde) o. s. v., men ellers som selvstændigt *vall* (svarende til *vǫll-r*)[14]). Således da også det nysnævnte -*ōl* (siden afkortet til *'l*), der forudsætter *wōl* (i begyndelsen vel snarest med *å*-lyd) som selvstændigt ord, hvilket også forekommer i »Valdemars lov« 2, 35 (A. M. 455 og 26), hvor der altså ingen grund er til at betragte denne form enten som blot nedarvet skrivemåde (for *ol*) eller som en af tekstens mange jyskheder[15]).

---

10) Det bornholmsk-blekingske *o* (langtonet, af *váð*), skånsk *ou* (d. e. med bredt *o*) = »oed, Fiskere vaad« i Skåningen Jon Tursons ordbog 1561 er uden tvivl opstået af et *fiske-ōð* ell. lign. — Udtrykket hos P. Møller anf. skr. under *ol* 3 er ikke ganske tydeligt; men siden har han *val* som selvstændigt ord.

11) Den almindelige skrivemåde »Ourø« er et, ved stednavnene ikke gennemført, forsøg på at gengive bondens brede *o*.

12) Kl. Gjordsen i Ny d. mag. VI 305 ff. (sml. H. Knudsens anmærkning s. 293 om *strandworhaffre*).

13) Molbech og Petersen Udvalg af danske dipl. s. 59 ned. (afskrift fra omtr. 1450).

14) P. Møller s. 138 og 212.

15) Det meget sene pergamentshåndskrift A. M. 22 i 4 bl. 36 verso har rigtignok »*ol* oc bond«; men afskriveren har åbenbart ment, det skulde betyde rem, jf. *ol* i E donat. Rantz.

Af hensyn til det følgende bemærkes endnu, at medens *-ar* må sættes som den fremherskende flertalsendelse af norsk *vol* og svensk *val*, ligesom *-er* af jysk *wol (vol)*, vilde ordet, hvis det havde holdt sig som selvstændigt ord på Bornholm (der i så henseende formentlig står på lige trin med vore forrige »skånske provinser«) og i Sæland (med flere øer), upåtvivlelig haft flertal på henholdsvis *a* og *e;* ti dette stemmer med endelsen i adskillige hankönsord af *u-* klassen, f. e. sæl. *hatte, katte* (bornh. *hatta*, *katta*), *galte* og særlig i det nu ligeledes uddøde »vold« (mark), se »thi (sæl. di) gröne wolde« Sv. Grundtvigs folkeviser I 152 vers 13. At *handel* og *slagel*, som nys angivet, nu i flertal får *er*, vidner vel til dels om, at de ikke længer føles som sammensætninger, men stemmer i øvrigt med de sælandske flertalsformer af ugedagenes navne, f. e. *Löwrder*, skönt det hedder *dave* eller *dae* af da, daw (dag); jf. også flert. *sko*, men *træskoer*. I alle disse tilfælde er formerne med *r* ikke gamle nævneformer, men nydannelser.

Endelig bör fremhæves, at *val* og alle der fra udgåede former, lige til det efterhængte *-»el«*, overalt har bevaret sit hankön, også i de egne af Danmark, hvor der i det hele er tale om tredeling af könnet.

Ordets grundbetydning er et rundagtigt, langstrakt træstykke. Ligesom i norsk og svensk[16]), nævntes dermed i ældre dansk visse mere førladne, stive redskaber. Herom mindes vi ved »*wol* oc band« i »Valdemars lov« 2, 35 = »band ok *stok*« i Sk. l. 7, 3 (»truncus« A. Sunesen), ved »*hyalmerwol*« (rorstang) i Slesvigs gamle bylov § 71 så vel som ved de uden tvivl i hovedsagen for alle landskaber

---

136 i 4 (Thorsens udgave af Sk. l. s. 227), hvad der ikke burde forledt prof. Lund til den samme fejltagelse (Det ældste danske skriftsprogs ordforråd s. 167).

[16]) Hid hører også det lappiske *valas* (Thomsen Den got. klasses indfl. s. 157), i betydning ligt norsk *styrevol* (Bergens stift), svensk *styrval* (i Norbotn o. s. v.).

fælles navne på de to hovedstykker, hvoraf en plejel består[17]), samt ved det nordvestfynske »*vendevoll*«, stangbolt (oprindelig af træ). Som selvstændigt ord er *vol (val)* uddød i Sæland, på Bornholm og sagtens flere steder; men i Jylland har det ganske rigtig, både i og uden for sammensætninger, tillige bemærkelsen af »*vånd*« [18]) d. e. efter Moths forklaring »en mådelig tyk kep, som lader sig böie«, ja endog af vidje: *medevol* (-stang), *tækkevol* (sæl. tækkekæp); »*vollkurv*« [19]), jf. *voller* = ris i Sv. Grundtvigs Gamle danske minder I[1] 176 og sml. *dunvol* hos Jenssen-Tusch Nord. plantenavne s. 251 (Varming s. 83 ned.) efter den lange, smækre stængel.

Tager vi ordet som udtryk for **80**, møder vi følgende former fra nutid og fortid: i Norge *voll* (Jæderen; flertal ikke angivet; misskrivning »old«, uden tvivl fremkaldt ved urigtig etymologi), i Sverig *val* (også *wall*[20]), *waal*[21]); senere til dels »waahl«, »hval«, måske som udtryk for særlige sproglyd[22]); flertal *valir* eller *vælir* — se ovenfor —, *waalar*[21]), *valar*), i Danmark jysk *vol* eller *wol* (løbetonet i følge Höjsgård i § 104 jf. i § 319; Kok betegner udtalen »våll«, i Nörrejylland høres kort *o*-lyd; findes også skrevet *woll;*

---

17) Hid hører derimod ikke sæl. *tæ(r)skel* (banketræ, fladformet) = *torskel* hos Rietz.

18) En gradsforskjel var der dog. I et synsvidne 1570 fra Hammerum herred tales om, at »ther war huggen *taguoller* och *wender*«: Ældste danske arkivregistraturer III 248.

19) De anførte og flere enkeltheder se hos Molbech og Kok; jf. Chr. Lorentzen i Ann. f. nord. oldk. 1859 s. 249 anm.

20) i en latinsk forordning af 1346 om den ølandske almues sildetiende m. m., sidste gang trykt i Sv. diplomat. V 619 (efter afskrift fra omtr. 1450).

21) Havneskråen fra 1450: Skråordningar s. 290 og 306.

22) *-hl* betegner i så fald det »tykke *l*«, *hv* den særegne *v*-lyd (= engelsk *w?*), der i nogle egne synes at høres i *val* både i oprindelig og i overført betydning. Se navnlig Leffler Om konsonantljuden i de svenska almogemålen s. 38 ff. og 42 ff.

samme form som flertal), fynsk *vol* (stødtonet, med kort *å*-lyd; flert. *volle*), lålandsk *vol* (løbetonet, kort *o*-lyd; ft. *volle*), sælandsk *ol* (lang- og stødtonet, af bonden udtalt med bredt *o* d. e. *o* med en svag efterklang af *w;* ft. *ole*), bornholmsk *ol* (lang- og træktonet; ft. *ola*) = skånsk, hallandsk og blekingsk. Af de mange i dansk forekommende skrivemåder er *oël* (den ældre Pontoppidan) og *Oel* (Hvitfeld o. fl.) kun særbetegnelser af selvlydens længde, medens *Voel* (således næsten altid Arent Berntsen) er vilkaarlig blanding af formen med og uden *v*.

Det er her straks iöjnefaldende, at brugskredsen af formen uden *v (w)*, om end forholdsvis snæver, — den omfatter tillige Falster og da sagtens tillige Bågø og Møn, — dog er vid nok til, at man bestemt tör afvise Höjsgårds sigtelse mod Københavnerne eller mod hvem som helst for at have omgjort *vol* til *ol*, — en påstand, der alligevel kommer sandheden nærmere end Varmings (s. 47), at Jyden har sat *v* eller *w* for ved den sælandske form.

Sammenholder vi dernæst ovenstående formrække med den, der s. 277 er opstillet af stamordet (ordet i dets oprindelige betydning), viser det sig, at der i norsk (for en del vel også i svensk, jf. »wall«) er indtrådt en forkortning af selvlyden; i virkeligheden gælder det samme om de danske former med *v (w)*; thi da ordet i den anførte betydning er meget gammelt, peger det tilbage til en tid, da stamordet havde lang selvlyd (jf. anm. 3). Grunden til forkortningen ligger da i ordforbindelsen: i »en *vol sild*« kastedes tonen over på efterleddet, hvorved forleddet mistede sin selvstændige tonevægt (på lignende måde er det jo gået med det ubestemte kendeords udvikling af talordet), hvilket så efterhånden overførtes på dette, også når det nævntes alene (med underforståelse af *sild* eller desl.). Ved formen uden *v (w)* findes derimod kun usikre spor til, at dens selvlyd nogen sinde eller på noget sted skulde

være bleven forkortet[23]). Her er nemlig selve overgangen af *va, vo* til *o* en følge af forbindelsen; ti i virkeligheden danner ordet også i denne form, som det alt antydes ved betoningen (hovedtonen på *sild*), for tanken en enhed med artsbetegnelsen, hvad enten denne er tilföjet eller underforstås (i første tilfælde går den sælandske stødtone i løbet). Dermed kan sammenlignes det forældede sælandske, af *warther, vorder* opståede, *o'r* (med langt og bredt *o*), mest brugeligt i udtryk som »*de[t] o'r gålt, de o'r godt vēr*«, og med hensyn til bortkastelsen af *v: owte kvæ̂j*, f. e. i Nordøstsæland, af *vowte* (vogte, vakta; i Halland *otta*)[24]).

Da nu formen *ōl* i det mindste i den sælandske sprogart tör siges at være ikke lidet ældre end midten af det 13de hundredår, og da denne form, som ovenfor påvist, forudsætter stamformen *wōl*, torde heri ligge et vidnesbyrd for, at lang selvlyd »foran oprindelig enkelt medlyd svarende til kort selvlyd i oldsproget« i alt fald i den nævnte sprogart er en hel del ældre end vi just kan se af vore lovhåndskrifter.

Også på et andet punkt fremtræder følgen af hin ordenes logiske sammenvækst. Hvorvel jeg nemlig tror, at f. e. den bornholmske og sælandske landalmue i regelen, navnlig når ordet står alene, vil bruge de opgivne — i følge det foregående aldeles regelrette — flertalsformer, er det dog vist, at Pontoppidan langt fra har manglet tilhold i talesproget[25]), når han i sin grammatica (s. 407) opfører

---

[23]) En sådan form med kort *o* måtte i ethvert tilfælde være forholdsvis sen (jf. *-el* under stamordet). Fra Falster er opgivelserne om ordets kvantitet vaklende. Personlig har jeg aldrig hørt *ŏl* uden af enkelte Jyder, der vilde tale sælandsk. Skrivemåden »*oll, olle*« — se anmærkn. 1 og nedenfor — kan skyldes sammenblanding af formerne med og uden *v*.

[24]) Deraf formentlig »*Outewech*« (d. e. — wegh) i Cod. Esrom. ved O. Nielsen s. 97 jf. Knudsen Danmark i middelalderen s. 49.

[25]) Fra Falster er opgivet »ft. = ent.« Således nu al tid på prent.

»*fire oël sild*«, ganske i lighed med »*to mark smör*« (Pontoppidan s. st.; 1 mark = $^1/_2$ pund), tre *alen* töj o. s. v. Det vilde imidlertid være en misforståelse at opfatte dette *ol*, *mark* o. s. v. som flertal med bortkastet endelse: det er ental brugt i stedet for flertal. Således forholder det sig da også med det jyske *wol*[26]), der, så vidt jeg véd, lyder aldeles ens, hvad enten talen er om én eller flere »ole«[27]).

Hvad endelig angår ordets kön i den overførte betydning, falder dette naturligvis sammen med stamordets. Fra de steder i Danmark, hvor talen kan være om sligt, kender jeg ingen undtagelser; særlig er også formen *ol* altid af hankön (sæl. *in*, falst. *i*, bornh. *ejn* o. s. fr.), hvorved muligheden af en henførelse til hunkönsordet *ol* er udelukket; vore forfædre spændte da vist heller ikke sildene i remme! Da Rietz kun har sv. *val* som hankön i sprogarterne, er det ligegyldigt, om det uden for disse af og til skulde bruges som hunköns (Rydquist II 299 og 306); en sådan forvanskning af könnet er jo ikke ubekendt i nyere svensk skriftsprog og da sagtens heller ikke i det talesprog, hvortil dette støtter sig. Da ordet overalt i Norden sædvanlig bruges i forbindelse med eller med tanken henvendt på *sild*, som er af hunkön, kan den mindre varsomme iagttager i øvrigt let blive ledet på vildspor ved et henkastet »hun«. Hvis Åsens opgivelse af hunkön for det norske »voll« er grundet på egen iagttagelse, vilde vi her have en virkelig undtagelse, hvorpå jeg dog ikke lægger nogen vægt, eftersom brugskredsen for almuens vedkommende er så påfaldende lille, at det torde være tilladt at tvivle om ordets (betydningens) oprindelighed i Norge. For ethvert hensyn til

---

26) jf. »ij *woll* aabber« 1540: Heise Diplomatar. Viberg. s. 222.

27) Når Jyden alligevel skal sige »fi *marker* smör« St. Blichers bindstouw (udg. 1842 s. 36), kan adskillelsen fra *mark* som møntværdi have bidraget sit dertil. I Norge siges både »4 *mark* og 4 merker smör«: Løkke Modersmålets grammatik 1865 § 40 anm.; den første form er altså afgjort ental.

Snorre-eddas rimleg »*ǫld* eru átta tigir« [manna] tör man i alt fald holde Jæderboerne fri[28]).

I Sverrig-Danmark kan derimod ordet også i overført betydning rose sig af en agtværdig alder. Af dets trende hovedformer: *val* mod øst, *ol* i midten, *wol (vol)* mod vest, er den mellemste den, som tilfældigvis først findes som talbetegnelse (80 sild); men der kan ingen tvivl være om, at denne betydning lige så tidlig har fæstet sig til de to andre. Her skal jeg dvæle lidt ved ordets forekomst i sælandsk sprogart og ved de former, hvorunder det optræder i dansk skriftsprog. Det må have været til en rum tid, för biskoppen i Roskilde i sine privilegier af 1254 for København § 3 befalede: »qui retibus utuntur ad capiendum allecia, decima debent episcopo *ol* unum«[29]). Siden møder det os med ren sælandsk flertalsform i Roskilde bispestols jordebog fra omtrent 1380: »VI (XV) *olæ*« (i sildetiende)[30]). Ligesom af Skåningerne Mogens Madsen og Hans Hansen, bruges formen uden *v* af Sælænderen Ar. Hvitfeld og Fynboen Erik Pontoppidan den ældre, der udtrykkelig erkender de »dannede« Sælænderes sprogbrug for mønstergivende (»cultiores Selandi« grammat. s. 128), samt af den yngre Pontoppidan (Danske atlas I 653). Kaster vi derimod et blik i offenlige udstedelser, forbavses vi ikke sjælden over den forunderlige blanding af denne form og den med *v* så vel som af flertalsformerne. I et fra Lund 1546 til de skånske købstæder udsendt kongebrev læses lige oven på hinanden: »fire *ole* silt« — »iiij *wolle* sild« — »tre *olle* sildt« — »then fierde *woll* sild«[31]). I en afgiftsliste 1497

[28]) I Norsk og unorsk s. 553 gör K. Knudsen et fortvivlet tilløb til på én gang at henføre »ol, old« til »sv. val, t. wall« og til »gl. n. öld«!

[29]) trykt efter grundskriftet bl. a. i O. Nielsens Københ. dipl. I 18 f. — Af Hvitfeld og Nyerup forstået om en *ål!*

[30]) S. R. D. VII 65 efter en ældre kilde (»ut dicit *træbook*«).

[31]) Ny d. mag. IV 1, 234 efter afskriften i Tegnelser over alle lande. Klavs Gjordsen bruger flert. *olle*, men derfor også

fra det nordøstlige Sæland forekommer »j *wol*«[32]). I Bornholms gejstlige jordebog fra omtr. 1570 ommældes »en *oel*« tiendesild[33]), men i jordebogen af 1599 over Bornholms len »XXVj *woll* XX egh, regnit 80 egh till huer *woll*«[34]), altså *ol* i fuldstændig jysk dragt. Naturligvis kan den enkelte opskrivers eller afskrivers, ved fødestedets sprogskik tilvante, udtale have gjort sit til forvirringen, i det naturen, så at sige, hvert öjeblik gik over optugtelsen, eller have indvirket på valget af den ene eller den anden form; men i det hele var grunden vistnok den, at forestillingen om, at der egentlig hørte et *v* til ordet, til en vis grad holdtes vågen ved den lålandsk-fynsk-jyske form, medens den lålandsk-fynsk-sælandske mældte sig med sit flertals *-e*. I og for sig er det heller ikke mere påfaldende, at man lader *ol* og *vol* skifte med hinanden, end at den samme mand, der har de ovennævnte former med *ord-*, i flæng med dem skriver »*vordt*haffre«[35]), eller at man også finder formen »strand*wordh*« (kongebrev 1444 i følge afskrift i Cod. Esrom.). Til sidst lader det endog til, at *vol* blev betragtet som den rette, officielle form; i det mindste kender Arent Berntsen (norsk af fødsel), Moth og Rostgård[36]), ja endnu Baden i Ortografisk ordbog 1799 kun

---

både *ooll* og *voll*, *woll:* Ny d. mag. VI 291, 293 og 306. Jf. »XXX *vaalle* thoer siildt« 1529 (Jylland): Frederik d. førstes registranter s. 223, men »II *woll* røget siildt« Kongebrev 1545: D. mag. I 192.

32) O. Nielsens Cod. Esrom. s. 274 øv. Ligeså »j *woll*« i kongebrev 1561 om mageskifte med universitetet: Rørdam dettes historie IV 177 ff. (afskrift).

33) Hübertz Aktst. t. Bornh. historie s. 358 efter udskrift af Lunde stifts landebog.

34) Hübertz anf. skr. s. 538 (og 542).

35) Klavs Gjordsen anf. st. (sml. i anmærkn. 31): »*dt*« var stumt jf. »*vorhavre*« og »*or(e)havre*«: Erslev Len og lensmænd s. 184 f.

36) Hos Colding og i de ældre ordbøger har jeg ikke fundet ordet.

former med *v*. Først i vort hundredår har bladet vendt sig, således at nu mange, der siger *vol* eller *wol*, alligevel vilde skrive *ol*.

Findes nu vort samlingstal for 80 intetsteds uden for Norden?

Jo: pletvis er eller var *wal*, »*wahl*« eller »*wall*« (hankøns eller intetkøns), ligeledes anvendt om sild, i brug på Tysklands nordkyst, f. e. i Danzig, i Pommern og på Rygen, i Rostock[37]). Intet er imidlertid vissere, end at Schiller og Lübben er fuldstændig uberettigede til at annektere *wal* som »mellemnedertysk«, fordi en hamborgsk regnebog fra 1630 fortæller, at »1 *wall* ys 80«[38]), og det så meget mere som stamordet aldeles mangler. Rigtignok vil Sanders gærne redde ordet for Tyskland ved at henføre det til *wall*, jordforhöjning, med grundbetydning dynge, hob; men han synes dog at have haft en anelse om den rette sammenhæng. Denne er da også overmåde simpel: på grund af det kommercielle (og til dels politiske) samkvem mellem Sverig og Nordtyskland er benævnelsen i en meget sen tid bleven overført fra hint land til »flere egne« i dette.

I Sverrig og Danmark derimod lader den sig, efter hvad ovenfor er påvist, uden overdrivelse føre tilbage i det mindste til tiden ved år 1200. Foruden om sild, i Sverig tillige strömingar, har jeg i Jylland fundet ordet brugt

---

[37]) Adelungs ordbog V 1, 22 (1786): »das *Wahl*, eine Zahl von 80 Stück«. Ved en trykfejl står i det tilföjede eksempel 18, hvilket gik over i anden udgave og fremkaldte yderligere forvanskning i Heinsius' Volksthüml. wörterbuch. Dähnert Plattd. wrtrb. (1781) s. 536; Sanders under *Wall* 1 c (jf. i Ergänzungswrtrb. 1885). Når en hos denne nævnt forfatter sætter tallet til 84, vil det sige 80 med tilgift: én for hver snes. — Også nogle Nordfrisere har fået ordet: dat *Wall* 80 sild hos B. Bendsen s. 208 anm. (stamordet *waal*, *val* er fra dansk kommet ind hos Outzen).

[38]) Mittelniederd. wörterb. V 577. Om det andet der anførte sted fra 1748 se nedenfor!

om aborrer (1540) samt i landgildstaksterne hos Arent Berntsen[39]) om skuller og hornfisk, — altså om lutter småfisk. I øvrigt spillede tallet 80 en alt for underordnet rolle i handel og vandel, til at det fra et enkelt forhold udsprungne samlingsnavn kunde ventes at ville brede sig synderlig ud over sit oprindelige område. I det man ikke længer tænkte på den faktiske grund til benævnelsen, inddroges dog æggene, vel endog temmelig tidlig, under dette[40]); men denne første og sidste udvidelse er nok nu opgiven overalt uden for Jylland. Udviklingsrækken bliver i det væsenlige:

1) *val*, *vol*, *-ol (-'l)*: kæp; vånd.
2) —, —, *(ol-) ol*: en sådan med 80 påhængte sild.
3) 80 sild. 4) 80 æg.

Som sidestykker til de omhandlede ord skal jeg fremhæve tvende af lignende oprindelse, men med snævrere brugskredse.

Det første kender jeg kun fra Arent Berntsen (midten af det syttende hundredår). »1 *Vedde* Hornfisk i Sælland«, siger han, »er **30** Fiske«; efter en anden ytring af ham var udtrykket måske endog nærmest hjæmmehørende i Dragsholms len[1]). »Vidde« hos Colding giver samme udtale; men den rette sælandske form er *vede (veð')*, hvis stamme-

---

39) II 161, 187 f. og 247.

40) »j wol ægh« Esrom klosters jordebog 1497, og sagtens længe för. Endnu hos Ar. Berntsen (II 183) og Pontoppidan (grammat. s. 407) samt i Moths og Rostgårds ordbøger; Ihres Dial.-leksikon fra Skåne.

1) Danmarckis oc Norgis fructb. herlighed IV 555 sp. 2 jf. 489 ned. »Viedde« på sidste sted er misskrivning, da Sælænderen i dette og ensartede ord har aldeles rent *e*. *Vie* (med bredt *i*) er et helt andet ord (af *víðir*) end *veðe* (af *viðja* = *smeðe* af *smiðja*), skönt de til dels ere forblandede af vore urtekendere, se Jenssen-Tusch s. 212.

selvlyd i hin forbindelse er bleven forkortet ved ordtonen. Ordet oversættes af Colding »copula viminea, retinaculum«, hvorved forklaringen er given: vidjebånd med 30 påhængte fisk.

Det andet ord nævnes ligeledes hos Arent Berntsen: »1 *Spide* Fisk på Gulland er 24 Fisk«[2]). Hvilken fisk menes her? ganske vist ikke en hvilken som helst, men sikkert den såkaldte *spidefisk* (Ar. Berntsen) eller *spidfisk*. Rigtignok fremhæves i en nyere skildring af de svenske næringsforhold under Vasaætten »*spetfisk* från Øland«[3]); men der er ingen tvivl om, at den også fangedes ved Gotland, om det end sagtens nærmest har været fra naboøen, at den bragtes i handelen til visse egne af fastlandet. I ethvert tilfælde forekommer den gennem hele det 16de hundredår i aktstykker fra vore fleste tidligere besiddelser hinsides Sundet, medens jeg aldrig har fundet den i brevskaber fra det nuværende Danmark. I det bekendte opgör over brylluppet (1503?) på Bollerup i Skåne nævnes »2000 *spidfisk* hwert hwndert iiij *ß*«[4]); i en inventarieliste 1508 fra Borgholm på Øland opføres »fem hundert spidfisk«[5]), og i tvende fra Visborg på Gulland 1509 og 1514 henholdsvis 51500 »spitfisk« og 122800 spidfiske[6]), endelig 1574 blandt lensydelser fra Lykå (1254 sp.) og Sølvitsborg (1650 sp.)[7]), bægge i Bleking. Men hvad forstås så ved »spidfisk«? intetsigende og aldeles utilladelig er G. L. Badens omskrivning til »spegefisk«[8]). Vildledende er Coldings oversættelse (1622 og 1626) ved latinsk sudes, der skal være en geddeart (esox sphyræna), som slet ikke forekommer i nordiske farvande; han har uden tvivl tænkt sig »spid«

---

2) s. st. s. 552 og 506.
3) Sillén Sv. handelns och näringarnes historia IV 100.
4) D. mag. IV 319 og Brasch Gamle ejere af Bregentved s. 551.
5) Vedel-Simonsen De danske Ruder I 134.
6) D. mag. II 147: »halfftridiesynnetywge twsendh oc halff annith twsendh«; Suhms Ny saml. III 53: »1^C MXX^1/2^M III^C«.
7) Erslev Len og lensmænd s. 180. 8) Afhandl. II 330.

svarende til »rostrum« i Plinius's beskrivelse[9]). Heller ikke den af Brasch i forbigående antydede forklaring[10]) ved hornfisk tör jeg tage for fulde, ikke så meget fordi Colding bestemt holder denne (»acus«) ude fra spidfisken, som fordi deres forskellighed fremgår af værdiangivelserne hos Arent Berntsen, når han f. ex. sætter 16 snese spidefisk = »3 voel« (12 snese) hornfisk[11]), og især fordi jeg hverken af yngre eller ældre beskrivelser over fiskeforholdene ved Gulland og Øland har kunnet få ud, at den sidste skulde have været til stede der i så svimlende masser, som et par af de ovennævnte tal drager os for öje. Fastholdes dette hensyn, bliver der næppe uden to fiskearter at vælge imellem: strömingar (eller sild) og torsk; men af disse tör strømingerne (sildene) betragtes som udelukkede, i det de i regelen opføres særskilt på listerne; rigtignok findes på disse også sædvanlig »torsk«; men dermed menes da »salt« (saltet) torsk, således som det udtrykkelig siges på de to gullandske, medens vi af Ar. Berntsen véd, at »spidfisk« var en tör d. v. s. törret fisk. Heraf slutter jeg, at »spidfisk« har været en torskeart i törret tilstand, nærmere bestemt: den mindre form (gadus callarias)[12]), der endnu forekommer i mængde ved Øland og Gotland[13]).

Dette udslag af en mere saglig overvejelse stemmer med hvad en granskning af selve ordet vil lære os. Medens intet naturligt menneske, når han nævner »fisk«, dermed

---

9) Hist. natur. 32, 54. — Om den såkaldte makrelgedde (afbildet hos Kröyer) kan der på grund af dens ikkeforekomst ved de svenske kyster lige så lidt være tale.

10) anf. skr. s. 43 anm. 2.

11) i det hvert af disse beløb svarede til en tønde hart korn: II 188 f. og 247 f.; andre værdibestemmelser II 161, IV 594 og 647.

12) Ar. Berntsen tæller »små torsk« efter snese (IV 594, jf. ovenfor under *snes* anm. 16), ligesom »spidefisk«; de större efter varder.

13) Se bl. a. Sv. Nilsson Skandin. favna IV 540.

kan mene sild, er der ingen tvivl om, at hint ord både har været brugt og til dels endnu bruges som særnavn for torsk. I ældre danske brevskaber møder »fisk« os stadig i denne bemærkelse[14], som på Bornholm er stående den dag i dag. På dette sidste lægger jeg særlig vægt; ti den stærke overensstemmelse i ordforråd mellem bornholmsk og sproget i de nuværende sydsvenske provinser — ikke mindst på fiskevæsenets område[15] — berettiger os til at forudsætte, at også denne talebrug er, eller har været, fælles. Den samme sprogbrug afspejler sig i adskillige nordiske sammensætninger, hvis forled har hensyn til en eller anden behandlingsmåde af vedkommende »fisk«, inden den henlægges i forrådskammeret eller bringes i handelen, således i bergfisk, klipfisk, stokfisk[16], mon ikke også i det nordnorske stongfisk (Åsen anden udg.) og i det forældede skruefisk (vid. selsk. ordb. jf. »skruff-fisk« Ar. Berntsen IV 647)? Her hid hører nu spidefisk; ti vel forklarer vid. selsk. ordb. ret heldig udtrykket »en spide fisk«, — hvilket den i øvrigt kun kender på anden hånd (gennem Moth), — for 24 fisk af, at de rimeligvis solgtes

---

14) Aldeles slående er dette i forordn. af 1545 om klosterjomfruernes bespisning (D. mag. I 192) sammenlignet med det tilsvarende i reglement for Solbergs kloster på Gotland (Wallin Gothländska samlingar II 153); se end videre f. e. Hübertz Aktstykker vedkomm. Århus I 133 (1541); Vedel-Simonsen De d. Ruder I 98 ned. (1536?), Erslev Len og lensmænd s. 180 (1574) fra Ås i Halland (Ar. Berntsen havde været slotsskriver på Varberg i Halland, hvor han ejede en hovedgård: P. Møller Halländska herregårdar under Wallen).

15) Adskillige af benævnelserne i P. A. Säves Hafvets oc fiskarens sagor (Visby 1880) kender jeg fra Bornholm, til dels også fra andre danske egne.

16) »stokfisk« nævnes alt i Valdemars jordebog, slgn. Flensborg bylov § 93 samt Småstykker (1884) s. 35. 64 f., 72, og er sikkert langs ældre. Pors' forklaring (ordbog 1594 s. 247) »quia fuste maceratur« er formentlig urigtig. Sml. bl. a. Olavius Skagen s. 202 f.

sammenknippede i dette antal; men den første grund til benævnelsen ligger uden tvivl længre tilbage: i småtorskens behandling ved törringen. At »spide«, både som enkeltstående og som forled, oprindelig var mere svensk end dansk, er en selvfølge, da betegnelsen er udgået fra Gotland (og Øland), og det stikker desuden frem i formen med *t* (1509); ordet må være *spita* (eller *speta;* jf. det tilsvarende udsagnsord) hos Rietz d. e. *trästicka* o. s. v. (bl. a. »smal stör, på hvilken säden uppträdes till torkning«). En sådan *spita*, fordansket et *spid* (i sælandsk bondesprog al tid udtalt med *i*-lyd) har man da også anvendt til at trække fiskene på under törringen [17]). Den torsk, som törredes på spita, kaldtes derefter **spitafisk, spitfisk; spide-* eller *spidfisk* (slgn. *stokfisk, stongfisk*); i det mindste på Gulland hængte man 24 torsk på hvert spid, vistnok af hensyn til den forestående småhandel dermed. »En *spide* fisk« var altså oprindelig en stikke med påhængte småtorsk (på Gulland 24 i tallet), som derefter kaldtes *spid[e]fisk*, på samme måde som de nu snart forsvundne »spiddelys« (efter københavnsk almueudtale spædelys!) fik dette navn, fordi vægen (væjjen) under dypningen (støbningen) droges på »spid«.

Et ord, som ikke kan forbigås, er *varde*, *vaarde*, *vorde*, der som betegnelse for et vist antal fisk er meget almindeligt i danske brevskaber og forordninger fra det 16de og 17de hundredår, — sikkert har det alt været her i det

---

[17]) Ved Skagen hængtes flyndrene først op på »*speed* d. e. smaa træpinde, inden de kom ud i »hjællene«: Olavius s. 196. Ganske forskellig er brugen af det af P. A. Säve anf. skr. s. 68 omtalte »strömming-spit«.

15de og måske för[1]) — og sædvanlig forekommer i den anførte form (hyppigst *worde*, som flertal uforandret eller med tilföjet *r*), medens den naturlige udtale *vore* dog stundum afpræger sig i skriften[2]). På grund af den inderlige forbindelse med det følgende artsord afkortedes dette »vore« vel endog ofte i talens løb til *vor*[3]), hvad der muligvis frelste det for yderligere afstumpning. Den ovenomtalte overgang af *vā (vō)* til ō findes der nemlig ved dette ord, det jeg véd, intetsteds spor af, hvilket dog for Sælands vedkommende er så meget lettere forklarligt, som ordet i det nuværende Danmark, mig bekendt, aldrig har været til stede uden i den overførte betydning af samlingstal, og derfor sandsynligvis er tilført fra et af de andre nordiske riger.

I Norge betyder *vora, vola* bl. a. et knippe f. e. i *hovvora*, et knippe fiskehoveder (i Nordlandene)[4]); men det er, mærkværdigt nok, i Skåne, at den ældste betydning har holdt sig, i det *våre* dér er en »hank (f. e. af hamp, hår) at knyta något fast med« (dernæst »fiskknippa, hopbunden med en hank«)[5]). Det til grund liggende hunkönsord **varða* (sagtens at skelne fra samme form i andre bemærkelser) sætter jeg i forbindelse med det af Fritzner særskilt opstillede udsagnsord *verja* (got. *vasjan*) med grundbetydning omvikle, omslynge.

---

1) Mit ældste optegnede eksempel er *norsk*: inventarieliste over Agershusslot 1487 i D. mag. III 2, 14 (efter Langebeks afskrift). Det næste er fra Skåne (1503?): D. mag. IV 319; se videre (1508 og 1509) Hübertz Aktst. vedk. Århus I 98, kongebreve (1513 og 1519) for Låland og Fyn: Suhms saml. II 2, 37 og 63; o. s. fr.

2) Suhm saml. II 1, 113 (kongebrev for Sæland 1513): »lj½ *wore* kabbele oc longer Item [1?] *wore* kwlmwlle«.

3) Wad Herlufsholms ældste inventarieliste (1611) i Indbydelsesskrift 1880 s. 21 (to gange).

4) Åsens ordbog 2den udg. under *Vorda*.

5) Rietz s. 822 sp. 1.

Ordets talværdi var **10**, som det opgives af Ar. Berntsen (II 189 og IV 552) og endnu er tilfældet i Nedenæs i i Norge: *vore* »10 stykker f. e. af fisk«, og i Dalsland i Sverig: *våla* (med tykt *l* d. e. *rð*) »knippa af tio stycken torkade fiskar«. Dets anvendelighed som tilnavn var dog langt mindre, end man skulde tro efter Moths: »*vòrde* (*ò* betyder hos ham langt *å*) er ti stykker af noget, decas«. Skönt Rietz' og især Åsens udtryk er noget ubestemte, er det vist, at Rostgårds ordbog rammer sömmet på hovedet, når den siger: »*vaarde* fisk, 10 torsk«. Ikke alene hos Ar. Berntsen, men også i de mangfoldige aktstykker, jeg har gennemset, har jeg, på et par undtagelser nær, kun fundet ordet knyttet til torskeslægten[6]). I det hele brugtes det altså, som rimeligt er, om noget större fisk end navnlig *val*, *vol*, *ol*.

Betydningsudviklingen af *vorde (vore*, *vor)* bliver da: 1) bånd, 2) et dermed sammenbundet knippe f. e. af fisk, 3) et knippe af 10 torsk, 4) 10 torsk. De to første led falder, efter de hidtil foreliggende oplysninger, uden for det nuværende Danmark.

Tilbage står et par former, som volder lidt vanskelighed.

Medens den af Rydqvist (VI 498), som det synes, formodede sproglige sammenhæng mellem det ovennævnte *våla (= vore*, **varða)* og *val* (1] stav 2] ol) må afvises som umulig, kunde man måske mene, at den snarere holdt stik med hensyn til det af P. Møller fra Kungsbacka i Halland

---

[6]) nemlig ved: torsk [de större], gråseer (1522: Suhms Ny saml. II 3-4, 189), kabelav, kulmule, kuller, langer; brokker (brakker), skader, rokker, rokkeler. 1556 befalede borgemester og råd i Ålborg, at tilførte skader og rokker skulde hænge løse (d. e. uomvundne), de store i knipper på ½ *warde* eller hele, de små i knipper på en *warde*: Saml. til jysk hist. og topografi II 145 øv.

opførte »*våla, val* af sill eller storfisk«[7]), der altså blev en aldeles stedlig dannelse i lighed med isl. *vala,* kvist. Kunde man end slippe ud over »det tykke *l*«[8]), som efter Møller høres deri, bliver man dog betænkelig ved »storfisken« og ved det af Rietz tilføjede eksempel »en våla långor«; ti efter min erfaring strider det mod nordisk skik at tælle langer (en större torskeart) efter firsere *(ole)*, hvilket derimod ganske vist sker med sild. Indtil videre antager jeg derfor, at en eller anden misforståelse her har indsneget sig.

Omvendt har jeg stødt på to forbindelser, hvori det ser ud, som om *vol (val)* havde betydningen af *vorde (varde).* I et brev fra en dansk godsforvalter, skrevet 1529 »paa Hysyng y Assunetorp«, nævnes III *vol* torske[9]), hvormed snarere end 240 tørrede småtorsk[10]) menes 30 saltede stortorsk (i tre bundter på 10 hvert), og dermed sammenstiller jeg da: »rocken. ein *wall* à 10 stück . . .« i Rostocks siseliste fra 1748[11]). Denne forblanding eller forbytning torde imidlertid være blot tilsyneladende. Ligesom vi har set, at *wore* kunde blive *våla,* således antager jeg, at til det af hint opståede *vor* har i visse egne hinsides Sundet svaret et *vål* (vist nok med tykt *l*), måske endog et *val,* i hvilken form det i alt fald er blevet optaget på hin tyske vareliste. Fortsatte iagttagelser vil mulig kunne stadfæste eller kuldkaste denne gisning.

---

7) Ordb. öfv. hall. landskapsm. s. 224, hvormed må jævnføres rettelsen s. 234 og Rietz under *våla* 2.

8) Den af Møller i fortalen s. X f. om denne lyds forekomst i Nordhalland gjorte slutningsbemærkning »ofte mellem to selvlyde« er lidet tilfredsstillende.

9) Vedel-Simonsen De d. Ruder I 169 ned. Talen er om en adelskvinde, hvem forvalteren »til skibsbehov« på en rejse fra Marstrand til Bergen havde medgivet: 4 pund smör, 3 *vol* torske oc 1 tønne tysk mel, bagt »til heners egen behoff«, foruden svendebrød samt höns og lam til fersk mad.

10) sml. under *spide* anm. 12.

11) Schiller og Lübben V. 577.

Endelig bör vi ikke glemme at medtage *et kast* i bemærkelsen 4 stykker. At denne ordets talbetydning har sit udspring fra fiskevæsenets område, kan der ingen tvivl være om; ti ikke alene lader grunden dertil sig her aldeles håndgribelig påvise i selve vor tid; men det er også her, ordet meget tidlig optræder med talbemærkelse. På Øland tælles sild den dag i dag kun efter *val* og *kast*[1]), ganske som i den under *vol* anmærkn. 20 anførte ølandske forordning fra 1346 (»XV kast«), og det må allerede den gang have været gammel sprogbrug. Ihre forklarer nu fuldstændig rigtig udtrykket som hidrørende fra sildenes saltning[2]). Fra Bornholm, hvor henlægningen af sild til vinterforråd spiller en vigtig rolle i enhver landhusholdning, har jeg nylig af et öjenvidne fået følgende skildring af fremgangsmåden ved den såkaldte *mængning* (d. e. den foreløbige indsaltning, som foretages 24 timer för den endelige nedsaltning): efter at sildene er *gjælade*, d. v. s. indvoldene er udtagne m. m., griber en person (kvinde) af bunken 4 sild ad gangen, 2 med hver hånd, hvilke hun nedkaster i karret, og på hvert *kast* strør hun en nævefuld salt; for det første kast tæller hun 1, for det andet 2 o. s. fr., indtil hun når til 20, da der altså er en *ol* i karret, hvornæst hun tæller for fra igen[3]). I Sverig bruges ordet nok væsenlig kun om sild (og ströming), hvorimod det (efter Åsen) flere steder i Norge synes anvendt om 4 stykker i almindelighed. Når det i ældre danske og svenske akt-

---

1) Bodorf Folkspråket på Øland (1875) i § 47.

2) Glossar. I 1040: *et kast sill* »quaternio halecum, quantum simul in vas sale condiendum mittebant«.

3) Påfaldende nok findes intet tilsvarende i Säves udførlige skildring af saltningen på Gulland: Hafvets og fiskarens sagor s. 67.

stykker betegner 4 møntstykker[4]), særlig ved selve udmøntningen, er det under indflydelse af nedertysk *worp*.

Der gives mange andre talnavneord, i regelen fremkomne som handelsenheder, nogle af indenlandsk, flere af udenlandsk byrd (f. e. et *reb* træsko i Jylland, en *sten* hamp og *skok* fra nedertysk, *deger* udgået fra lat. *decuria*), som til forskellige tider og i forskellig udstrækning har arbejdet sig frem i de nordiske lande; men de 6 omtalte danner en lille kreds for sig, i det de alle er affødninge af en også i norden vigtig næringskilde: fiskeriet og fiskehandelen. Fremstillingen af slige benævnelsers livshistorie torde derfor ikke savne al kulturhistorisk interesse. Desuden har jeg villet minde om, hvor nødvendigt til en fuld forståelse af sådanne fremtrædelser det er at betragte dem i deres indre sammenhæng. Et enkelt led lader sig ikke vilkårlig rive ud af kjæden, uden at denne brister eller bliver uformelig.

4.

Af andvorde; Antvordskov.

»*Andvorddag*, overdragelsesdag,
andvordig no., overdragelse« (O. Kalkar).

I papirshåndskriftet fra slutningen af 15de hundredår A. M. 875 i 4, der udgör en væsenlig bestanddel af det ved

---

4) Suhms Ny saml. II 1—2, 141 (1514, ordre til møntmesteren i Malmø). Det i vidensk. selskabs ordbog under *skroder* 2 anførte eksempel er svensk (1480), se selskabets skrifter IX 641; jf. *worp* i den plattyske møntforordning af 1424 s. st. s. 703, samt Schiller og Lübben V 770. — Moth har: »et *kast* penge d. e. fire stykker af det mand teller«, jf. V. selsk. ordb. *Kast* 4.

dr. O. Nielsen udgivne Dueholms diplomatarium, er bl. a. indført tre gavebreve til det nævnte kloster fra første halvdel af samme hundredår, udstedte i retslig form i det nordvestligste Jylland (Mors og Hillerslev herred) og udmærkede ved bevarelsen, om end i noget medtagen skikkelse, af et gammelt udtryk, der synes ligesom at have søgt et sidste fristed i hin fjærne afkrog af riget.

I alle tre brevskaber er talen om, at vedkommende overdrager klosteret sin jordejendom med alt hvad der til ligger og til haver ligget (legen, leen) eller været »*aff andwordige*« (brevet 1440), »*aff andwordagh*« (1422), »*aff andwords dage*« (1442).

At vor nyeste ordbogsskriver oversætter som ovenanført, kommer, ser jeg nok, af, at han har sammenblandet disse forbindelser med *andvord*, overdragelse, hvorimod dannelsen af et »navneord« som »*andvordig*« er mig en fuldstændig gåde; set fra et jysk standpunkt, kunde det i alt fald snarere blive en udvidet form af et tillægsord[1]). Sandsynligvis er imidlertid »aff andwordige« blot og bar skrivemåde for »*aff andworde*«; skrev man nemlig på jysk ved år 1500 stadig efter udtalen f. e. *velbyrdæ*, *mene* (to.), *lofflæ* (bio.) med *-æ* eller *-e* for *-ige*[2]), slumpede man let til stundum omvendt at skrive *-ige* for *-e* eller *-æ*.

Den form, der i ethvert tilfælde ligger til grund, mødes også ellers på nordisk retsområde. I Gutalag kap. 3 i begynd. hedder det: »þar a hwer tiþir hafa ok tiunt tilfyra sum han kirkiu hafr garra ok bol war *af andwerþu* (*andwardu* i det yngre håndskrift) tilskurat«, og i Magnus lagabøt.

---

[1]) Afdøde Lyngby mente, at »en *slemme* dreng, en *grimme* karl« o. l., hvor *e* sædvanlig opfattes som levning af halvlyden ved hankönsmærket *r* (Kok I § 230, Varming § 285 slutn.), måske netop forestiller en sådan afledning på *-ig*; jf. »den *grimmige* ulv« Knud Skytte 1883 og sml. bio. *grummige* hos Varming i § 340.

[2]) O. Nielsen Gamle jyske tingsvidner s. XX f.

Guletingslov, hvor *tingfreden* indskærpes: hvorvel det overalt er sömmeligt at vise fredsommelighed og god opførsel, gælder dette dog allermest »í þessom stoðum, sem til spektar oc siðsemdar eru skipaðir *af anduerðu*«[3]). Lige så klare som disse former ere, lige så sikker er meningen: det er den stærke hensynsform i intetkøn ental af et tillægsord (oldisl. *öndverðr*, *-urðr*), som i forbindelse med forholdsordet betyder f r a b e g y n d e l s e n a f, o p r i n d e l i g.

Hertil svarer nu fuldstændig hint danske *af andworthæ* (-de), hvor dog *o*, fremkaldt ved *w*, står for et ældre *a*, der igen formedelst det følgende *r* har afløst oprindeligt *e*. Det er nemlig så langt fra, at lydskiftet i udso. *warthæ* (*verða*, siden *worthæ*) er en særegen uregelrethed, som Lyngby siger[4]), at det snarere, i det mindste for ved *-rð*, viser sig som regel også i gammeldansk[5]). Jeg skal endnu kun minde om P. Låles *dawordh*, *natword*, der forudsætter overgangen, og om det sælandske stednavn *Awerthi* (1186 misskrevet »Hawerthi« og 1193 »Averchi«), der siden blev *Awarthæ*, *Aworthæ*; men når bitonen, som så ofte i dansk, forsvandt, indtrådte atter *e* eller *æ*[6]) (halvlyd).

Men nu forbindelsen med *-dagh* eller *-dage* (vist nok flertal, ikke hensynsform i ental)? Denne anser jeg ingenlunde for ældre end, men for en senere udvidelse af det alt behandlede udtryk. Efterhånden som dette kom til at stå

---

[3]) Keyser og Munch Norges gamle love II 16 ned. Ihres dialektleksikon (1766) har fra Jæmteland (norsk sprogart) »*antvohl* [d. e. tykt *l* af *rð*], något som i gamla tiden händt«, formodelig brugt i en lignende forbindelse.

[4]) Udsagnsordene i jyske lov s. 16 m. ned.

[5]) Om svensk se Leffler i Nord. tidskr. for filol. og pædagogik II 7 anm. 1 jf. 163 anm. 1.

[6]) *nadver*(*e*), *nadere*, *nadre*. „*Awerdhe*, *Awærde*“ i slutn. af det 15de hundredår (sml. fra samme tid *Owerdh* i Ribe oldemoder s. 114 øv.), og deraf til sidst „*Owere*“, *Ovre*. — Om sådan o v e r t o n i n g se mere ovenfor s. 277 med anm. 4 og nedenfor s. 308.

som en sproglig oldsag, blev det genstand for misforståelse, i det *andworth(æ)* opfattedes som navneord (med betydning af begyndelse), og man førtes så til for tydeligheds eller eftertryks skyld at tilhæfte en tidsbetegnelse: *af andworthæ* voksede til *af andworthædagh(e)*, hvor dog *æ* let sløjfedes, navnlig i Jydernes udtale, og da *th* (*ð*, skrevet *d*) som sædvanlig var stumt efter *r*, fik man: *af andwor(d)dagh(e)* eller, med tillæg af det almindelige ejeformsmærke: *af andwords dagh(e)*, hvor det mellemste *d* ikke hørtes. En sådan misopfattelse af den pågældende adjektiviske hensynsform (på *-u*, siden *-æ* eller *-e*) efter et forholdsord lå i virkeligheden temmelig nær[7]) og møder os oftere; af *i fyrstu(o)* opstod *i fyrstonne(i)*, der alt findes i islandske håndskrifter fra omtrent 1300, og hvortil i ældre svensk svarer *i förstonne, på sidstonne* så vel som i gammel dansk *fra, af, i førsten, på sidsten*, hvoraf atter fremkom vort nuværende *i førstningen, på sidstningen*[8]). Det sammensatte udtryk ligger det nær at jævnføre med det bekendte *af arilde (arild) tid, af arilds dage (tid)*; ti, rent ydre taget, falder det ældre *af arælde*[9]), skønt oprindelsen er af anden art *(ár alda:*

---

[7]) For »fyrir öndverðu« er der i Oxforderordbogen (og af Fritzner, dog med tvivl) opstillet et navneord *öndverða*.

[8]) Se f. e. Jómsvík. saga efter A. M. 291 i 4 ved C. af Petersens s. 69[10]; Ágrip ved Dahlerup s. 22[22-23] jf. »Gyðinga saga« ved G. Thorlaksson s. 103[20] („*i fyrstinni*"). Säve Eriks-visan s. 40 f. og især Rydqvist V 136 f. De danske former på *-en* har jeg først optegnede fra hen i det 16de hundredår. — No. *fyrsta* i de oldisl. og oldnorske ordbøger savner al hjæmmel; ligesom det den dag i dag strider mod dansk sprogbrug, når Hauch skriver: »det vigtigste afsnit i denne samtale er sidstningen« (Afhandl. og æsthet. betragtninger 1855 s. 415 nd.).

[9]) afkortet til „*af areld*" i J. lov (I 46 og 56), der også har ef. *arelds* (I 57 og 58); „*aff arild*" (1441) Hübertz Århus I 15; „*aff aryldtz daghe*" Dipl. Vib. s. 224 (1541); „*af arils tydh*" (1514) Gl. j. tingsvidner s. 77 („*aff arrildzdom*": Annal. f. nord. oldk. 1847 s. 275 ned.). Se videre Molb. Glossar og Kalkar.

Gislason), sammen med vort »af andworde«, og ligesom betydningen af de tre sidst fremhævede forbindelser er den selv samme, således også af de tre først omhandlede: fra begyndelse(s)dagen(e) af = fra begyndelsen af, fra først af. Af disse synes det ældste, af *andword(ig)e*, at have holdt sig længst i den fjærneste egn (Hillerslev herred), hvorvel naturligvis den enkelte retsskrivers vedtægt eller vane har gjort sig gældende ved valget mellem formerne.

I det foregående har vi fundet tillægsordet *andvord* i en forbindelse med tidsbetydning. Det er imidlertid bekendt, at Fin Magnusen[10]), og efter ham N. M. Petersen og nuvær. oberst Madsen[11]), har ment at finde det som stedsbetegnelse i det sælandske »*Andvordskov*«, der da vel snarest med den sidste måtte forklares ved »det sted, der ligger ved skovens begyndelse«. Under forudsætning af, at fortolkningen peger i den rigtige retning, skal jeg derved kun gøre opmærksom på, at forleddet i »*Andworthæskogh*« for så vidt er tvetydigt, som det ganske vist kunde være tillægsordet (i svag form), men også ejeform af et dertil svarende hunköns navneord, hvorved vi mindes om det islandske *Öndverðarnes* (— urðar —), i Landnáma *öndvert nes*, måske også om det ældre gudbrandsdalske *Andvarðar kirkja*, nu *Andvord*[12]).

Overbevist er jeg dog ikke om rigtigheden af hin skarpsindige udlægning af det sælandske stednavn; hvis det lod sig göre, forekommer det mig simplere at tage forleddet

---

10) hos N. M. Petersen i Nord. tidsskr. for oldkynd. II 91 (Saml. afhandl. I 170).

11) Annal. f. nord. oldk. 1863 s. 311.

12) P. A. Munch Noregsveldi s. 137 m. ned. Kraft Beskrivelse over Norge II (1822) 147: da kun to gårde; kirken bortflyttet omtr. 1440.

som et mandsnavn (i ejeform), i hvilken anledning jeg har kastet blikket ad en anden kan. På en svensk runesten fra Småland nævnes en ᛅᚱᛁᚾᚢᛅᚱᚦᚱ (Liljegren 1240), *Arinwarðr*, arnens vogter, et navn, der for den sags skyld lige så godt kan have været olddansk. Et sådant *Arinworth(ær)* kunde nu på dansk gennem *Arnworth*, *Anworth* blive *Andworth* på samme måde som *Arinbiorn*[13]) blev *Arnbiorn*, *Anbiorn*[14]), *Andbiorn (Ambiorn)*.

Spörsmålet bliver kun, om et ad denne vej fremkommet *and-* (eller *ant-*) kan være så gammelt, at dets tilstedeværelse tör forudsættes i vort stednavn, der optræder i denne skikkelse allerede i de ældste mig bekjendte optegnelser. Et svensk aktstykke fra 1266 nævner nemlig prioren »*in andwarthæscogh*«[15]), og et lille 1288 fra selve klosteret udstedt brevskab har to gange *andwardscogh*[16]), (hvoraf tillige fremgår, at ejemærket *æ* tidlig er forstummet eller

---

[13]) haves i Sverig; sml. *Husbiorn*; »hemolphus« (1299) Sv. diplomatar. II 290 ned.

[14]) om gammel svensk *Abiorn* (*Abernus*) hører hid, torde være tvivlsomt.

[15]) Sv. diplomatar. I 435 efter grundbrevet. — *Ant-* står alt under 1241 hos Thorkelin I 133, men efter en papirsafskrift. Jfr. dokumenterne fra 1310 og 1311. *t* og (udtalt) *d* i en sådan stilling har det på dansk været vanskeligt at adskille.

[16]) A. M. fascic. 53 nr. 16 (sml. Thorsens forerindring til Dueholms diplomat. s. X anm. 1) jf. *andworhscogh* i Valdem. jordeb. Den fuldere form viser sig også senere ved siden af den forkortede, se f. e. dokumenterne i Dänische biblioth. III, om hvis forhold til originalerne man dog lades i uvished. — Også *ð*-lyden efter *r* er formentlig meget tidlig forstummet i talen; i skrift undlades Betegnelsen deraf (*th*, *dh*, *d*) allerede stundum i det 14de hundredår. Når man endog meget langt ned i tiden ikke sjælden finder *rd*, ja *rt* (f. e. *Andwortskow* H. Tavsen, »Anduordskoff« 1588, *Antvortskov* Holberg), har dette sikkert intet med nogen almindelig udtale at göre, men er snarest fremkaldt ved *d* eller *t* i første stavelse.

i alt fald blevet en utydelig halvlyd). Stor betænkelighed føler jeg ikke ved at svare bekræftende på hint spörsmål; ti formen *an-* (vel egenlig med *nn* for *rn*) synes man at torde føre langt tilbage i tiden[17]). Omtrent 1275 forflyttedes en broder *Anbernus* fra Sigtun (sictonia) til Næstved[18]), og, hvad mere er, i Absalons testament 1201 møder vi (i følge Sperlings udgave) en *Anfridus*; men havdes først *an-*, kom *d*'et (eller *t*'et), så at sige, af sig selv[19]).

Ligesom et sligt **Anwarthæskogh*[20]) — forudsat, at stednavnet er gammelt nok dertil (og det er formentlig meget ældre end klosteret) — vilde pege tilbage til et oprindeligt **Arinwarþarskogh(r)*, således måtte det ned ad gennem *Andworthæskough*, (*Andwordscogh*), *Andworskow*, *Anduerskoff*[21]) føre til *Anderskov* (Kristian d. 4de). Den sidste form er dog ikke indskrænket til første halvdel af det syttende hundredår, men forekommer stænkvis både för og senere[22]);

---

17) Skulde ikke i det mindste flere af personnavnene på svenske runestene med forleddet ᛅᚾ, ᛅᚾᛏ, ᚬᚾᛏ høre hid?

18) Kirkehistor. saml. I 560 (linje 27); en *Anbornasson* 1299 i Sv. diplom. II 284; *Anbyornathorp* 1312 (i Vestergøtland) Sv. dipl. III 106; o. s. fr.

19) Om et efter *n* (eller *nn*) tilsat eller indskudt *t* (eller *d*) se bl. a. Bugge om Røkstenen s. 57; Hoffory i Oldnord. konsonantstudier s. 91. ᚬᚾᛏᛋᚢᛅᚱ i Dybecks Sverikes runurkunder II nr. 79 må i alt fald være = ᛅᚾᛋᚢᛅᚱ, ᚬᚾᛋᚢᚱ på andre stene. — Nyere fremtrædelser af lignende art er f. e. „*wantseet*" Reravius Vnge karlis oc drengis speiel (1571) bl. C 1, og — det allernyeste! — den københavnske (og til dels sælandske) almues *forant* (*foran* er meget ungt i dansk).

20) *Anwart*[skogh] 1302 hos Gerdes IX 10 ned. tör jeg så meget mindre stole på, som Fabricius Urkund. zur gesch. Rügens III 2, 128 i samme dokument har »in andvordskoghen«, rigtignok efter en kopibog (den tilhængte endelse skyldes vist nok kopisten).

21) Frederik den førstes registranter s. 384, 413; 426 (1532).

22) f. e. 1464 (efter grundbrevet?) Kristjærn d. førstes diplomat. s. 156 ned.; Kancelliregistranter s. 411 (1549). Ny kirke-

i det hele er det meget langt fra, at skrivemåderne skulde have holdt skridt med overgangene i udtalen. Den ældre Pontoppidan indrömmer[23]), at i hans tid nogle sagde (aliis dicitur) »Anderschov« (d. e. -skov), men skriver selv Antvorskov (= »Antuorskoff« A. S. Vedel), hvilket jo endnu er den almindelige skriftform, der, som så ofte, har fremkaldt en tilsvarende udtale af de »mere dannede«. Hos almuen er *Annerskov* ikke aldeles uddød, hvorhos bemærkes, at naar *v* udfaldt, måtte *nd* for ved selvlyden snart blive *nn*, på lignende måde som f. e. sælandsk *Andris* og *Anne(r)s* bægge svarer til *Andreas*. Kan man derfor end ikke undre sig over, at adskillige ved denne form er komne til at tænke på mandsnavnet »Anders«, er det dog vist, at *Anderskov* hverken er en »fordrejelse« (N. M. Petersen) eller foster af en folkeetymologi (»hellig Anders« [23]), men ved en fuldstændig naturlig lydudvikling er fremgået af *Andworthæskogh*, hvortil det forholder sig aldeles som *Asserbo* til *Asworthæbothæ*.

5.

Personnavnet Awith i Sverig og Danmark.

Autheruth, Awedhereth »d. e. *Autes* ryddeland« (H. Knudsen).

I Annaler for nordisk oldkyndighed 1863 s. 311 opstillede nuværende oberst Madsen i spidsen af adskillige sælandske stednavne, om hvis betydning han ikke bestemt vilde udtale sig, de fire landsbyer, som nu skrives: *Avedøre* (i Københavns amt), *Avderød*[1]) (to byer i Frederiksborg amt) og *Avdebo*[1]) (på Tudse næs, Holbæks amt). I Årb.

---

hist. saml. V 326 (1660); Pontoppidans Annales I 618 (1741).

[23]) Grammatica Danica s. 216 f., der går igen i Dansk atlas III 24; jf. Daugård Om de d. klostre s. 274.

[1]) Sædvanlig efter den såkaldte gamle retskrivning »Auderød, -bo« = »taus« for tavs o. desl.

f. nord. oldkynd. 1879 og 1881 søgte de herrer A. Hansen og L. Varming at forklare forleddet i disse navne (om betydningen af efterleddene kan der ikke være tvivl), hin som *á ethe* (eiði), denne som *abbed*, — forsøg, der ligger alt for langt uden for mulighedernes rige, til at de ikke skulde være ganske ufarlige. Dette tör ikke så lige siges om den henførelse til personnavnet *Aute*, der allerede 1834 var foreslået af vor udmærket dygtige H. Knudsen[2]); ti ved første öjekast bærer den et vist sandsynlighedspræg, der kan blive fristende nok for hvem der ikke nöjere kjender den sælandske sprogart og de i den herskende lydlove. Rigtignok snarere tabte end vandt Knudsens forslag ved den forvirrede og uvederhæftige måde, hvorpå det støttedes af J. H. Larsen[3]); men i den nyeste tid er det, frygter jeg, på veje til at vinde hævd, efter at dr. O. Nielsen, hvis fortjænester som samler og fortolker af gamle danske navne jeg til fulde erkender, har påtrykt det sit stempel[4]). Så meget des större opfordring torde der være til i tide at göre indsigelse.

Knudsen beråber sig på, at personnavnet *Aute* — i *Authe*ruth — »i sildigere tider ligeledes er udvidet til *Awæde*«, og det er let at se, hvorledes han er kommen til denne forestilling: fra forskellen mellem *t* og *th* har han ment at kunne se bort, da de to betegnelser så ofte, om end mest i senere håndskrifter, skifte med hinanden, og den længre form har han betragtet som den seneste, fordi den kun vides bevaret i sildigere optegnelser. Men *th* i stednavnet er for gammelt og for udelukkende, til at det kan være tilfældig eller vilkårlig indsat, hvortil kommer — som det afgörende — at alle senere former forudsætter en med *th*; og den antagne »udvidelse« er i det mindste inden for

---

2) Danmark i middelalderen s. 87 anm. 6.
3) Tudse herred (1842) s. 85.
4) Blandinger 1882 s. 83 anm. ** og s. 125 jf. Danske personnavne s. 2 øv.

Sælandskens område, til hvilket vi her er indskrænkede, en umulighed. Det vilde ikke nytte i så henseende at henvise til dobbeltformer som: *ørred* (eller *øred* for **ørrede* af **ørrìde* opr. *aurriði*) — *ørt* eller *ørte* (en art fisk); *ored* (eller *orede* af *órède* opr. **or-œta*) — *ort* eller *orte* (kvægets vragfoder)[5]); ti i bægge tilfælde er og har den sidste, sammendragne, form al tid været fremmed for den sælandske sprogart[6]), der kun kender den første form, som tillige er den mere oprindelige[7]).

Da nu heller ikke »Awæde« (Awethe) lader sig indsnævre til »Aute« (Awte), — jf. nedenfor, — får vi i stedet for den ene knudsenske række:

Authe = Aute — Awæde,

hvori ganske uensartede sager er sammenblandede, to, bestemt adskilte, rækker:

1) *Awethe — Awthe* (Authe) — *Awde* (Aude)

2) *Aute* (Awte) — *Owte*

d. v. s.: talen er om to helt forskellige personnavne, der

---

5) Junge Den nord(øst)sælandske almue (1798) s. 398 øv. har »Ovrede«, hvilket kun vil sige, at forlyden er det brede sælandske *o*. Ordet, der må være ældgammelt og er fælles germansk-skandinavisk, har i Danmark antaget mange hånde former efter de enkelte sprogarters natur, f. e. *åt* (i Viborg stift), *vorte* på Låland (jf. »våddel« = ådel) o. s. fr. se Molb. Dialekt-leksikon. Oprindelsen synes utvivlsom efter de hos Rietz anførte former [sæl. no. *ede* = *äta* hos Rietz, bægge af intetkön], så vel som efter de ældre hollandske *oor-ete*, *oor-œte* (Oudemans V 403), og intet kan være urimeligere end den af Schiller og Lübben III 239 givne forklaring (af *ort* i betydn. krog). Se navnlig *Skeat* An etymological dictionary of the engl. language s. 407.

6) *heled* (*hellede*) -*helt* falder uden for betragtningen, da bægge former ad boglig vej er indkomne fra tysk.

7) *d* efter *e* (*i* og halvlyd) udtales naturligvis *ð* (»th«). Jf. også en fortid som *tavede* (tapaði, ældre da. *tapœthœ*), der i min ungdom var almindelig sælandsk; *tawde* (ikke tawte) er aflægger af skriftsprogets (kirkens og skolens) »tabte«.

udviklede sig uafhængig af hinanden. Her har vi nærmest at göre med den første af disse rækker.

Mit udgangspunkt tager jeg fra runenavnet ᛅᚢᛁᚦᚱ, der findes — eller fandtes — på en kirkedör i Danmarks sogn i Upland[8]), og, i den oprindeligere form ᛅᚼᚢᛁᚦᚱ, på to stene i Norby, Morkarla sogn, i samme landskab[9]) — et navn, der er så meget mindre grund til at mistænke, som både forled og efterled er vel bekendte fra andre mandsnavne. Overgangen *Aghwiðr* til *Awiðr* stemmer med bortfaldet af *g (gh)* i flere lignende sammensætninger for ved læbelyd, f. e. i danske navne med forleddet *sig(h)*, på svenske stene skrevet ᛋᛁᚴ eller ᛋᛁᚼ, som *Sivald*(us), *Sivard*(us) hos Sakse, *Siwith*; fremdeles ældre svensk *davarþ*(er), ældre dansk *dawordh* (davre), ældre sv. og d. *aghborre, agborræ: aborre* (abborre), sælandsk *abåre* (med kort *a*). Latiniseret til *Auidus* forekommer *Awiðr* i første halvdel af det fjortende hundredår som navn på tre Svenskere, hvoraf i det mindste de to i Østergøtland[10]).

Også i Danmark havde navnet hjæmme. I pergamentshåndskriftet E donatione Rantzoviana nr. 53 i folio (Diplomat. eccles. Årh.) blad 54 verso nævnes under 1295, men

---

8) Göranson Bautil nr. 410. Liljegren nr. 204 har urigtig Auiþur. Hos Dybeck har jeg ej fundet indskriften.

9) Eller er det to sider af samme sten? se Bautil nr. 577, Liljegren nr. 275 og 276 (Stephens s. 615). Om *h* = *gh* se Rydqvist IV 261 f. — Dieterichs afledning er naturligvis umulig. At et *h* skulde være bortkastet for ved *a*, er også alt andet end rimeligt.

10) Sv. diplomatar. IV 253, 473, 341 og 563. Er det forældede østgøtiske kvindenavn „*Auda*“ virkelig, som Rääf antager (Ydre härad i Østergøtl. II 125 f. jf. 123), det ved kunst i det 17de hundredår opfriskede runiske *Auþa*? kan det ikke være et ad naturlig vej af mandsnavnet *Awid* udviklet *Awda*? sml. en nyere dannelse på gammelt grundlag som *Erika* Rydqvist II 342 jf. Åsen Norsk navnebog s. 93. (»Auda« også i Linders Om allmogemålet i södra Möre härad af Kalmars län s. 14).

ikke indført för i femtende hundredår, en østerjyde Petrus **Awithson**[11]), hvor uden tvivl ejeformsmærket *æ* på jysk vis er udfaldet i midten[12]).

I sælandsk derimod var der ingen fremherskende lyst til at udstøde et sådant *æ* (eller *e*), der under heldige omstændigheder, i forleddet af et stednavn, måske endog kunde forplante sig lige ned til vor tid. För jeg betragter bynavnenes historie, skal jeg dog dvæle ved den udvikling, en form som *Áwìð* (med hovedtone på første, bitone på anden stavelse) var modtagelig for inden Sælandskens område, der her nærmest vedkommer os.

Som så ofte i vort modersmål, indtrådte her en overtoning, d. v. s.: hovedtonen tog, om jeg så tör udtrykke mig, efterhånden vejret fra bitonen, hvorved tillige stavelsesgrænsen udviskedes, i det *w*'et droges over til *a*'et, og efterleddets selvlyd lidt efter lidt skrumpede ind til en »halvlyd«[13]), der i begyndelsen nærmest synes at have været følt som et svagt *æ*, men til sidst i denne og lignende forbindelser utvivlsomt blev et svagt *e*. Med det således fremkomne *Aw'ð* kan bl. a., hvad halvlyden angår, jævnføres de nysnævnte *ør(r)'d*, *or'd*; men medens i disse to en oprindelig endeselvlyd (*e* af henholdsvis *i* og *a*) er forsvunden, kunde hint omvendt få tilhæftet et *e(i)*, hvilket hænger sammen med en i sprogarten fremtrædende tilböjelighed, der ikke har ladet sig uden vidnesbyrd i skriftsproget, til at ombytte »stærke« former med »svage«. Som nær-

---

11) *-us* og *-son* er udtrykte ved forkortelse. Jf. S. R. D. VI 450.

12) Der kunde dog også tænkes på undertrykkelse af den nyere ejeformsendelse *s*; jf. hænrich *botwith* (og *bowit*) *sun* på Nordfalster: Valdemars jordebog i Nielsens udgave s. 30 og 65.

13) Som halvlyd betegner jeg her hverken ejeformens *æ* (*e*) eller det tilføjede *e*.

liggende sidestykker[14]) til det derved opståede *Aw'ðe* nævner jeg sprogartens *höv'ðe* (stykke kvæg; Eriks lov *houœth*) og det i daglig tale almindelige *hov'ðe* (for det bogrette *hov'ð*, Eriks lov *houoth*)[15]); former, der igen i rent lydlig henseende kan sammenstilles med det til skriftsprogets »bóghvèðe« svarende ældre sælandske *bov'ðe* (med kort *o*-lyd)[16]),

---

[14]) Af andre enkeltheder skal jeg pege på følgende. *Awith* har næppe været det eneste personnavn med dette efterled, som i talen har fået tillagt et *e*; det eneste optegnede eksempel „*Asede*“ (1408), der af O. Nielsen i danske personnavne s. 9 med rette henføres til *Aswith*, tör jeg dog ikke ubetinget tage til indtægt, så længe det kun kendes som navn på en tyboisk bonde (Molb. og Pet. Udv. af d. diplomer. s. 349), der næppe til hverdagsbrug har heddet så (sml. de jyske former af *Finwith* hos Nielsen). — N. M. Petersen har næppe ret, når han — lige i modsætning til hvad der ses at være tilfældet i Sverig — synes at ville göre alle vore stednavne på *-withæ*, *-ede*, til flertalsformer. — 100 hedder i sprogarten *hunr'ðe*, når det står alene (ellers f. e. *hunn'r* daler, halvlyden kort *æ*, = »hunder« hos mange ældre forfattere). — I det 16de hundredår findes stadig *naduere*, *nadere*, *nadre*: *naðvere* endnu i kirkesproget, *naðre* i sprogarten; jf. *dawre*. — Tostavelser på *'l* se anm. 20. — I sælandsk *bolle* (med *o*-lyd, kvindeligt klædningsstykke jf. Molb. dial.-leks. s. 59 og Kok I 272) så vel som i *sidde* (sidt sted) = *vidde* o. s. v. viser den (for sprogartens vedkommende dog ikke al tid i de to sidste) bevarede stødtone tydelig udgangen fra en enstavelsesform, sml. Sv. Grundtvig om det danske sprogs tonelag s. 114 m. ned. Ældre er uden tvivl tilföjningen i *våve* (skriftspr. *våge*, af *wǫk*), *tømme* (skriftspr. *tömme*), hvor allerede stødtonens fraværelse viser, at der ikke, som Varming formoder (Tidskr. for fil. og pædag. VI 315), i det sidste og andre af samme slags kan være tale om at opfatte *e* som lævning af halvlyden for ved nævneformens *r* (*taumr*).

[15]) Jf. Kristiansen Gadesproget s. 132: »*hovede*, *hoede*, *hode*«. Den sidste form, kun udtalt med bredt *o*, er tillige det sælandske bondemåls.

[16]) Optegnet på Orø 1854 (1545 skrives »bohuede«; nedert. bookweten). De mere udbredte former med *å*-lyd, jeg har

hvor man til visse skal have ørene godt med sig for at opfange halvlyden og ikke komme til at betegne udtalen som *bovðe.*

Dog, medens forbindelsen *vð* eller *wð* nu ikke tåles, har det ikke altid været så. I *Aw'ðe* kunde halvlyden derfor virkelig aldeles udtrænges, så man fik *Awðe.* Meget yndet var denne lydforbindelse imidlertid ikke, og temmelig tidlig viser der sig en gennemgående stræben efter at blive den kvit. Af de midler, hvorved dette omsider lykkedes, er her kun anledning til at dvæle ved de trende: forvandlingen af *ð (th)* til *d* (ikke *t*), udstødelsen af *w* og udeladelsen af *ðe.* Ved den første fremgangsmåde blev *Awðe* til *Awde,* ved den anden til *Aðe* (der som fornavn let vilde få kort *a*), ved den tredje svandt det ind til *Aw.* Af disse tre former forholder *Awde* og *Aðe* sig til hinanden som fortid *hawde* (af ældre »hafthæ«), — der næppe nogen sinde har lydt uden i skriftbunden tale[17]), — til det ensbetydende *haðe* (med langt *a*, der dog ofte forkortes ved ordtonen), som bl. a. findes i oversættelsen af Mandeville og i rimkrønneken (»hadhæ, hadæ, hade«) og sikkert i talen er meget ældre, — med andre ord: som den mere bogrette form[18]) til den mere folkelige[19]). Endelig svarer det af-

---

opgivet i Jenssen-Tusch Nord. plantenavne s. 361, skyldes påvirkning af bogsproget. Junge s. 143 øv. har „*boghvédde*“ med tonen på anden stavelse.

17) Naturligvis udtaltes det i rim som det i Brandts læsebog s. 219 linje 30 f.

18) Jævnføres kan det jyske stednavn »Varde«, medens den naturlige udviklingsrække har været: *Warwith— Warith— Wardh— War* (syssel, Ribe oldemoder ved O. Nielsen s. 147), til dels også »Awnnde« i de vordingborgske registraturer 1476 (Avnede på Låland): Ældste danske arkivregistraturer I 111 jf. Agnæwith s. 106.

19) Det må dog bemærkes, at efter andre selvlyde end *a* får bondemålet fortider med *-vd-* for ældre *-vð-* f. e. i *levde* (af *lifthæ*), der ikke för hen imod slutningen af det 17de hundredår fortrængtes fra skriftsproget ved *levede* (Danske lov; dannet i lighed med *lovede* o. s. v.).

stumpede *Aw* til de forkortede fortider *taw*, *kraw* (den sidste form har jeg i min ungdom ofte hørt på Holbæks amt ved siden af *krævde*).

Bortset fra de alleræIdste former *Ágwìth* og *Áwìth*, der ikke kommer frem på Sæland, bliver rækken altså følgende:

Aw'ð—Aw'ðe—Awðe { *Awde* / *Aðe* / *Aw*

sml. *væð'l—væð'le—væðle* (vejle)[20]).

For så vidt *Aw'ð*, som ovenfor antydet, i visse sammensætninger optræder med ejeformsmærket *æ* eller *e* (af oprind. *ar*), bliver denne ejeform *Aw'ð-e(æ)* genstand for de samme overgange: Awð-e, Awd-e o. s. v.

Dernæst skal jeg undersøge, hvor vidt disse former virkelig lader sig til syne i fortidens optegnelser dels som selvstændige personnavne dels som forled i stednavne.

Af personnavnene som sådanne finder vi i sælandske aktstykker kun svage former (på *e*). Deraf tager jeg først[21]) det af Knudsen[22]) fremhævede *Awæde*, fordi det i virkeligheden peger længst tilbage, om det end har været genstand for nogen overlast. I pergamentshåndskriftet Additamenta e donat. Rantzov. nr. 51 i fol. blad 62 verso er der nemlig med en sen håndskrift (omtr. 1500), indrykket et latinsk gavebrev fra 1320 til Æbelholt kloster; deri nævnes en Laurencius **Awædis***son* og hans to søstre, Cecilia og Chri-

---

[20]) skrevet *wæthæl*, *-il* (f. e. i Valdem. jordeb.), *wæthele*, *wæthle* se f. e. Annal. f. nord. oldk. 1863 s. 254. Ad lignende vej har sprogarten bl. a. af *kætæl* (nuvær. skriftspr. *kedel*) fået *kæle*.

[21]) Om »*Aughuty* sun« i indlagerbrevet 1302 (efter en omtrent samtidig vidisse hos Suhm XI 886 og i Meklenb. Urkundenbuch V 88) kan føres hid, tör jeg ikke afgöre; slutningen måtte da være fordrejet eller mislæst; om *augh* se neden for.

[22]) efter S. R. D. VI 169.

stina **Awædis***dottær*[23]), alle med hjæm i Nordøstsæland. At påvirkningen af den senere tids stavebrug skulde have strakt sig synderlig videre end til indsættelsen af *d* for *th* (jf. neden for under stednavnene), er vi næppe berettigede til at antage, og vi tör forudsætte, at grundskriftet har haft f. e. ***Awæthæson*** eller ***Awæthisdottær***, i det den nyere ejeform allerede da kan have indsneget sig[24]). At forleddet i ethvert tilfælde har været *Aw'ðe* (ikke *Aw'ð*), bestyrkes ved det næste eksempel. I samme håndskrift bl. 41 verso er nemlig indført et gavebrev fra 1252 til samme kloster af en Nordøstsælænder (fra »ølskøp«) med fornavnet **Awthi**[25]). Håndskriften er meget smukkere end den nys nævnte, men ikke stort ældre, da den efter dagtegningen af flere dermed afskrevne aktstykker må tilhøre sidste halvdel af 15de hundredår. Når nu denne afskriver, der langt fra gör indtryk af at have jaget eller jasket med gengivelsen af sine forskrifter, blad 45 verso i et brev fra 1196 har en anden mand fra samme egn med navnet *awti* (»villicus de ramløsæ«)[26]), er der ingen enten ydre eller indre grund til at sigte ham for at have forvansket nogen af formerne; men tör vi føre den sidste tilbage til slutningen af det tolvte hundredår, den første til midten af det trettende, bliver der så meget mindre anledning til at frygte for at føres bag lyset ved en forblanding af de to personnavne.

---

23) *is* er udtrykt ved forkortning i døtrenes navne, men skrevet helt ud ved *son*, hvori *on* danner et sammenslynget tegn på det lange *s* (også endelsen i »dottær« er forkortet).

24) På grund af det følgende *s* i *son* synes ejemærket *s* ikke så tidlig hørt eller skrevet der som for ved *dottær*, smlgn. O. Nielsen D. personnavne s. 44 ned. og 84 midt.

25) Jfr. S. R. D. VI 159.

26) Jfr. S. R. D. VI 145[3] og Regesta diplom. hist. Dan. nr. 444. Latiniseret kaldes samme mand »Auto« ved 1170 i Codex Esrom. (Nielsens udgave s. 115$_4$), hvor det står lige for ved »Autheruth«, — atter et fingerpeg om, at de tvende personnavne holdtes ude fra hinanden.

Umuligt var det i øvrigt næppe, at dette *Awthi* kunde været udtalt *Aw'ðe* med halvlyd i midten (man tænke sig det oven nævnte *bow'ðe* skrevet *bowthi!*). Nedskriveren af en sådan form var omtrent stillet, som de allerfleste i vore dage vilde være det, hvis de skulde göre rede for, om de siger *læng're* — som bekendt, en ad boglig vej udviklet vrangdannelse — eller *længre*. Da imidlertid formen *Awðe*, der kommer igen ved bynavnene, engang må have været til, efterdi den ligger til grund for senere dannelser, er det langt sandsynligere, at halvlyden allerede på hint tidspunkt har været fortrængt af nogles udtale, medens den endnu længe holdt sig i andres.

Samme form haves da i det »Petrus **auth***æsun* monacus et sacerdos«, som ved 1400 (?) er indført i det pragtfulde håndskrift E donat. Rantzov. 52 i fol. (Necrol. monaster. Nestved.) under V kal. Sept.[27]), og nogen gyldig grund til at pådutte vedkommende klosterbroder en forvanskning af *t* til *th* har vi i alt fald ikke.

Vi kommer nu til *Awde*, der formentlig ligger i det »Anne salig **Aude** Jensens«, som forekommer i Københavns grundtakst af 1661[28]). Dr. Nielsen henfører formen til *Awte (Áute)*; men dels skrives dette navn hos os jo ellers aldrig med *d*, dels lader denne forklaring sig umulig overføre på »Aude« som forled i bynavnene.

Af de to tilbagestående former kunde der i det höjeste blive tale om *Aðe* som selvstændigt personnavn. I Anniversaria et distributiones capituli Roskildensis fra 1458 og

---

27) Beretningen om P. A.'s død står på anden side yderst, og det er uden tvivl af pladshensyn, at efternavnet er tilskrevet med mindre bogstaver over linjen (»monachus« og »et« udtr. ved forkortning). Intet årstal er vedføjet; men håndskriften synes mig at have störst lighed med den, hvormed kong Valdemars død 9 kal. Oct. 1375 er indtegnet. Jf. S. R. D. IV 311.

28) O. Nielsen Københavns diplomatarium I 744 øv.

1459 nævnes nemlig, som fortidige personer, en *Adæ* eller *Ade* Bossön og en Johannes *Adæ*[29]). Om den første er intet videre mig bekendt, hvorimod den sidste må være den samme som den mag. Johannes *Ade*, ærkedegn i Roskilde, som i følge Hamsforts Chronol. secunda døde 1291[30]), og der, med udeglemmelse af fornavnet, opføres som mag. *Ade* i Thomas Bartholin den yngres afskrift af Liber daticus Roskild.[31]). Denne, der efter Langebeks sigende er gået til grunde og som vist nok har strakt sig et godt stykke op i middelalderen, har da sagtens, som den fælles kilde for alle tre navngivelser, ligeledes haft *Adæ*. Dog, hvor afslebne end ganske vist adskillige danske (og svenske) personnavne alt har været i det trettende hundredår[32]), drister jeg mig ikke til at påstå, at *Awith(e)* allerede da noget sted skulde have nåt til et af yderpunkterne i udviklingsrækken, i det mindste ikke så længe nærmere liggende udveje står os åbne: muligvis har det originale gavebrev haft *'Addæ*, der sagtens måtte læses med hårdt *d* (ikke Aðe med kort *a*), under hvilken forudsætning man vel med dr. Nielsen[33]) tör slå navnet sammen med *Atti*; eller også har vi måske, som Kok slutter af visse bynavne[34]),

---

29) S. R. D. VIII 321 og 325 f.

30) S. R. D. I 295.

31) S. R. D. III 269 øv.

32) Jf. den reichenauske navneliste, der snarest skriver sig fra dette og det tolvte hundredår (»Andreas episcopus« må formentlig være Andreas, biskop i Oslo 1267—87). Den langt höjere alder, man plejer at tillægge denne fortegnelse, støtter sig kun til en meget løs opgivelse af Mone. Se tillægget bag afhandlingen!

33) Danske personnavne s. 9.

34) Det danske folkesprog i Sønderjylland II 62 under »Adebøl« (forhen skrevet »Addebøl« som af Addæ). Det sælandske *Åderup* falder bort som udgået fra *Odthorp* i Valdem. jordeb. Det smålandske »Adeløf« findes 1337 skrevet *athleef* (Sv. dipl. IV 581); dermed må vel da sammenstilles dèt uplandske

haft et oprindeligt mandsnavn *Aðe* (*Athi*, hvormed da uden tvivl *Addi*, *Atti* er beslægtet, jf. de af Förstemann i Altd. namenbuch I under *Ath* samlede former). At *Að(e)* som sidste udløber af personnavnet *Aw'ð(e)* virkelig kommer frem i et nordøstsælandsk stednavn, skal vi snart få at se; men i samme egn er *Asworthebodhe* (gennem **Asvor-*, **Asver-*) blevet *Asserbo*, uden at vi derfor et berettigede til at udlede det middelalderlige *Asser* (*Atser*) af *Aswarð(r)*.

Vender vi os nu til de i indledningen nævnte bynavne, som længe har overlevet det i dem indeholdte personnavn (der i sammensætningen efterhånden ophørte at føles som sådant), er to muligheder til stede med hensyn til dettes formudvikling: enten kan den, efter at have nåt et vist punkt, blive stående på dette og derved for lange tider unddrages bevægelsens love, eller omvendt kan den i udspringspunktet liggende spire til en gradvis lydovergang netop her komme til fuldstændig at udfolde sig. Særlige forbindelser eller stedlige egenheder vil derved göre deres indflydelse gældende.

Naturligvis står i et stednavn af denne art personens navn i ejeform. Da samtlige stednavne sikkert er meget gamle, bör vi vistnok gå ud fra *Aw'ð* (*Awð*, *Að*) som forleddets stamme, i det *æ* (siden *e*) er ejeformsmærket.

Først skal vi nu se, hvor vidt lydudviklingen afspejler sig i de overleverede skriftformer; dernæst, hvorledes den tager sig ud i den af ydre hensyn upåvirkede almueudtale.

Det ældste dokument, hvori et af de hidhørende bynavne forekommer, og det fra første hånd, er et lille, af biskop Peter i Roskilde 1257 udstedt skindbrev (Arne

---

Adhelunda, *Adhlunda*, skrevet på adskillige måder i første halvdel af fjortende hundredår (Sv. diplom. III, IV og V); ti i »*adherlunda* soken« (III 270 fra 1316) er *r* vist snarere indskudt (sml. Rydqv. IV 446) end overgået fra *l* (*adhel-* = *aþal-*).

Magnusens danske samlinger fascic. 51 nr. 18), hvori læses **Augthæhør,** skrevet meget tydelig[35]). *Augth(æ)* er enstydigt med *Awthi* oven for, idet *aug* (eller *augh*) er en noget ubehjælpsom, men temmelig gammel skrivemåde for *aw*[36]); det, efter middelalderens latinske stavebrug, for ved *ør* indskudte *h* er i sig selv ørkesløst, men viser os dog, at man har følt, der i udtalen var ligesom en stansning for ved efterleddet; formen *Awðæ-ør* ligger netop til grund for den senere almueudtale.

Hermed stemmer, i alt fald tilsyneladende, »Othen villicus de **Autheruth**« (efter Knudsen og Nielsen det i Karlebo sogn) blandt underskrifterne under Absalons magelægsbrev med Esrom kloster fra omtrent 1170, i følge afskriften i Cod. Esrom., der er fra omtrent 1495, men rigtignok ikke af den sagkyndige udgiver får det bedste skudsmål for omhyggelig afskrivning, mindst af stednavnene[37]). For vist véd vi ikke engang, om afskriveren har haft selve grundbrevet for sig; i et hvert tilfælde har han uden tvivl forefundet en form med *Awðe* (i hans mund snarest *Awde*), f. e. *Awthæruth,* der netop forudsættes af den senere bondeudtale.

Roskilde bispestols jordebog fra omtrent 1380 har alle tre bynavne, tilsammen omtrent et dusin gange, helt igennem med forleddet *Aw'ð,* således at halvlyden (ligesom ejeformsmærket) undtagelsesvis er udtrykt ved *æ,* ellers ved *e*; ð ved *th, dh* eller (oftest) *d*; *w* også ved *u,* f. e. »**Auethebothe**

---

35) Håndskriftet linje 3. Jf. Thorkelins diplomat. I 228. — Til det forvredne »*Auhatör*« under 1246 i Petr. Olai Annales Dan. (S. R. D. I 184) tager jeg intet hensyn.

36) f. e. *laughthæ* Eriks lov 2, 52 (A. M. 455 og 26). I begynd. af 14de hundredår stadig mandsnavn *Augo* eller *Augho* = Laugho O. Nielsen D. personn. s. 59 ned. sml. *skoug* og *skough* (1311?) d. e. *skov* af *skog*(*h*).

37) O. Nielsens udgave s. 115 jf. fortale s. VI—IX.

in Tuzenes«[38]); *Awedhehøræ*, *Awethæøræ*[39]); *Awædærwth*, *Awetheryth* (i Karlebo sogn)[40]). I disse skrivemåder er gammelt og nyt åbenbart blandede mellem hinanden, det første (f. e. *h* for ved efterleddet, *-rwth*) nærmest fremkaldt ved, at man holdt sig til tidligere optegnelser, hvis alder vi dog i regelen næppe kan bestemme. For resten staves på samme måde i andre aktstykker fra slutningen af det fjortende hundredår, for så vidt vi tør lide på uddragene i den vordingborgske registratur (forfattet 1476), der foruden »Awethe-, Awedherøth« (det i Kregome sogn) har *Awætøræ*[41]), hvor *t* er = *th*, *dh*(*ð*).

Hele middelalderen igennem finder vi altså stednavnenes forled med påfølgende ejemærke formet aldeles som det enkeltstående personnavn, nemlig dels som *Aw'ð*(*e*), dels som *Awð*(*e*). Er det end rimeligt, at den sidste form allerede inden overgangen til den nyere tid har affødt et *Awd*(*e*), lader det dog til, at formen med halvlyd vedvarende har holdt sig i nogles udtale, — til almuen er der næppe taget særligt hensyn, — siden den til slut gennemgående er betegnet i de officielle skrivemåder, hvorunder der dog også kan skjule sig stræben efter en rent ydre ensformighed. I det med *-ør* sammensatte navn viser der sig til allersidst en lille tillæmpning, i det ejeformsmærket er udfaldet, sikkert på grund af den efterfølgende selvlyd; derved fik bynavnet samme skikkelse som i det nuværende skriftsprog, der afspejler sig i den københavnske udtale *Aw'ðøre*, hvor betoningen (med akcenten på efterleddet) dog må betragtes som nyere (sml. bl. a. de københavnske Kongens-háve,

38) S. R. D. VII 46; dets omtale ses at være støttet til en samtidig retshandel.

39) S. R. D. VII 67 (jf. 65) og 126; s. 67 nederst hedder det om denne og flere byer; »hec registrata sunt in ...«.

40) S. R. D. VII 55 og 125 jf. 56 og 109 ff.

41) Ældste danske arkivregistrat. I 144 f. og 148; jf. Knudsen Danm. i middelald. s. 83 og 84.

Landbo-höjskölen). Ved de andre bynavne trængte *Awde* sig efterhånden — sagtens nærmest ad kontorvejen — frem som skriftform og »de fornemmes« taleform; videnskabernes selskabs kort har endnu (omtrent 1770) »*Avedrød*« i Karlebo sogn, men »Auderød« i Kregome sogn samt »Audeboe« (*e* stumt), — en fordeling, der ikke kan siges fri for vilkårlighed eller tilfældighed.

Ved siden af denne, til dels ad kunstige veje ledede, ström løb imidlertid en anden, mere spredt, men i alle sine forgreninger med sikre mærker af på naturlig måde at være udsprungen af den fælles grundkilde. For, mens tid er, det vil sige: inden det kommunale og politiske livs udjævnende indflydelse får udslettet sporene, at komme til kundskab om bondealmuens udtale i vedkommende egne af de pågældende bynavne, har jeg ladet det mig være magtpåliggende at indsamle pålidelige efterretninger i så henseende. Hvad angår »Avdebo«, i hvis nære omegn jeg har tilbragt största delen af min barndom og ungdom, mindes jeg stadig at have hørt **Áw'ðebò** (kort *a*), og under et besøg der i egnen for et års tid siden kaldtes det ligeså af en gammel bondemand; men desuden høres og hørtes på selve næsset **Áw'rebò** (kort *a*)[42]) med en overgang af *ð* til *r* som i skriftsprogets bydeform i flertal. Bortset herfra, fremtræder altså den dag i dag forleddet i dette stednavn i den selv samme skikkelse, hvori vi kender det fra det fjortende hundredår, og som det sikkert har haft længe för.

Derimod kaldes »Avedøre« af hedboerne **Áwøre** (med kort *a*), og »Avderød« hed i det mindste for ikke længe siden **Að're** eller **Aðre** (bægge med kort *a*)[43]). Den første

---

[42]) Folk »lidt uden for bondestanden« sagde vel stundum *Áw'rbò*.

[43]) *-re* er (eller var) overalt i amtet den gængse udtale af det i nordøstsælandske bynavne så hyppige endeled *-rød*. Arent Berntsen I 199 har former på *-ret* og *-red*.

form er opgiven mig 1854 om byen i Kregome (Kræjme) sogn under et kort ophold der på stedet; omtrent til samme tid fører den anden form, der i forrige år er foresagt mig af en halvhundredårig bondemand om byen i Karlebo sogn, hvor hans fader havde været bosat; »men,« tilföjede han, »nu høres den gærne udtalt, som den skrives«, hvilket sidste stemmer med en skriftlig meddelelse fra sognets nuværende præst om dettes egne beboere. Formen med halvlyd (her opstået af ejemærket) er vistnok den retteste; halvlyden kunde dog let overhøres eller undertrykkes for ved *r*, jf. *Ásminn're* eller *Ásminre* af Ásmundærùth (af »de fornemme« udtalt Asmínn'rød) og sml. *nað're*, sædvanlig *naðre*.

Så vel **Awøre** som **Að're** peger, som oven for påvist, tilbage til et *Awð(e)*, der virkelig netop i disse to stednavne møder os i middelalderlige optegnelser, hvorimod vi for det tredjes vedkommende med sikkerhed tör påstå, at denne form aldrig der har været til stede i folkesproget. Alle tre navne viser dog hen imod et fælles, ældre, udspringspunkt, og vi kan tænke dem tilbage til en tid, da f. e. *Að're* måtte skrives

ᛅᛉᚢᛁᚦᛅᛦᚱᚢᚦ.

Af ovenstående torde tilstrækkelig fremgå, både hvor nyttigt det ved forklaringen af danske egennavne i mange tilfælde kan blive at se hen til svensk som den sprogart, der i virkeligheden ligger olddansk nærmere end nogen som helst anden, og hvor nødvendigt det så godt som al tid vil være, for ikke at vildledes af skriftformerne, at göre sig bekendt med den uforvanskede bondeudtale. Det er kun et par ord, jeg skal tilföje om personnåvnet »*Aute*«, hvilket jeg aldrig har fundet i Sverig[1]), men som endnu lever i det sønderjyske »Outzen« d. e. Owtsen.

---

[1]) **sml. Bugge i Arkiv fos nord. filol. II 169.**

Når Sakse hin frode i tolvte bog under Erik ægode to gange nævner en *Auto*, broder til Skjalm hvide, kunde det være fristende nok deri at finde just ikke en Auðun, som enkelte historikere har villet, men det gamle nordiske *Auði* (det senere *Øthe*), der bl. a., om jeg ikke har læst fejl, forekommer på en af runestenene ved Øster Marie kirke på Bornholm[2]). I sidste halvdel af ellevte hundredår var tvelyden mulig ikke ganske forsvunden i Danmark, og endnu i det tolvte kunde den måske efter gammel vane af og til findes skreven i personnavne[3]). Havde Sakse haft »Autho«, var da en sådan antagelse næppe ganske utilladelig (skönt formen snarest vilde svaret til Awthi af Awithi); dertil findes imidlertid intet spor (Kr. Pedersens udgave bl. 119 verso), ikke heller i det uddrag, som med urette tillægges Thomas Gheysmer[4]); ti at den i sligt upålidelige Petrus Olai har »Authonem«[5]), kan ikke komme i betragtning. Man får derfor lade hin fugl flyve og for så vidt betragte Skjalms broder under samme synspunkt som de andre mænd af samme navn, der fra det tolvte og trettende hundredår af omtales på Sæland, Langeland o. s. fr.

For nu at redde navnet som nordisk gör Kok (II 43) det til en afledning af *Ove* (der sikkert er = *Åge*); men hvad han anfører til støtte herfor (I § 354 anm. 3), synes ikke meget overbevisende. O. Nielsen lader navnet »svare til« oldhöjt. *Agido*[6]) og tænker sig det dog nok altså som selv-

---

[2]) þ af en lidt særegen form; mon ligeså på de skånske stene nr. 1428 og 1436 hos Liljegren? (jf. nr. 1423).

[3]) Jf. O. Nielsens fort. til Cod. Esrom s. VIII f. og sml. Rydqvist IV 139, bægge dog kun om *ei*.

[4]) Bindet, hvori Th. G. lod Henrik Duvel indføre krønneken fra omtr. 1340 og seks andre skrifter, er Additamenta e donat. Rantzov nr. 49 i fol., ukendt af Langebek, Velschow og deres efterskrivere. Jf. S. R. D. II 362 øv. af E donat. Rantzov. 139 i 4.

[5]) S. R. D. II 211.

[6]) i Blandinger I 83 og Danske personnavne s. 1.

stændig dansk udvikling; en støtte for sin forklaring finder han i skrivemåden *Aghtæ*(son) ved 1350 i Necrol. Ripense. Deri ser jeg imidlertid kun et forsøg på at udtrykke udtalen *Awte*[7]), intet vidnesbyrd om, at navnet, i alt fald på dansk grund, skulde have haft et oprindeligt *gh*. Hverken på vest- eller østdansk er der mig nemlig noget eksempel bekendt på lydovergangen *agh*—*aw*: **ow**, undtagen hvor omlydningen er fremkaldt ved et foregående (i sprogarterne stundum senere bortkastet) *w* (*v*); men en sådan overgang måtte efter dr. Nielsens opfattelse antages i *Aghte*—»*Aute*« —*Owte*, hvilket sidste i Jylland mødes fra det 15de hundredår af (i Sæland var navnet måske da allerede uddød), skönt her formentlig ikke kan være tale om noget bortfaldet *w*.

Jeg for min del tror derfor, at ***Aute*** forholdsvis tidlig er optaget fra tysk (se hos Förstemann ***Audo***, ***Auto***, ***Outo*** o. s. v.), hvorfor det til alle tider har beholdt sin »tvelyd«, om end med en noget forskellig udtale. Navnets oprindelse og sproglige forklaring bliver da et indre tysk spörsmål, som jeg ikke agter at blande mig i. Förstemann sammenstiller det i øvrigt ikke med »Agido«, men holder det for enstydigt med hint nordiske Auði.

Tillæg om den roichenauske navneliste.

Det håndskrift, hvori denne liste, som J. Grimm har ladet aftrykke efter Mone i Antikvar. tidsskr. 1843 s. 73-75, er indført, kaldes sædvanlig »reichenauer nekrologen«; men, skönt navnet skyldes en af klosterets senere priorer (Joh. Ego 1631), svarer det hverken til håndskriftets ydre indretning eller til dets indhold: kalenderformen mang-

---

[7]) Hermed stemmer i øvrigt *Aucti* (*c* = g) i Ribe oldemoder s. 80 (indført omtrent 1300); sml. ovenfor anm. 36 og Lyngby Udsagnsordene i jyske lov s. 14 øv.

ler, og adskillige af de deri opræmsede personer var ved indførelsen lyslevende (»amici viventes«), — ikke mindst Nordboerne, medens hin falske tittel åbenbart har forledt Paul Riant til at tænke sig dem som døde eller døende (Expéditions et pèlerinages des Scandinaves s. 91). Klosterets virkelige nekrolog er i øvrigt for længe siden udgivet (i efterstik), nemlig af Ferdin. Keller i 6te bind (1849) af »Mittheil. der antiqvar. gesellsch. in Zürich«.

Vort håndskrift er efter sit hovedindhold en broderskabsbog (»libellus societatum Augiensium« kaldes det en gang af Mabillon). Ligesom dødebogen har været benyttet til skriftlige optegnelser gennem et længere tidsrum (eftersigende omtrent fra 850 til 1250), således også broderskabsbogen; men den nordiske navneliste står, vel at mærke, sidst i denne og til dels »i margen«.

Beklageligt er det, at broderskabsbogen kun kendes i en, næppe meget pålidelig, afskrift. Ved den grundige forandring, som Reichenaus ydre og indre forhold undergik i årene om 1800, synes grundskrifterne af bægge de her omtalte klosterbøger noget egenmægtig at være blevne stukne til side. Dødebogens original er jo dog endnu til (jf. Kellers temmelig mystiske antydning s. 38 om dens »nuværende besidder«); angående broderskabsbogens var det særdeles ønskeligt, om en eller anden lærd rejsende eller sagkyndig Tysker vilde anstille nærmere undersøgelse. Jf., foruden Mones Anzeiger IV (1835) sp. 17, Archiv der gesellsch. f. ältere d. geschichte II 370 f. og samme tidsskrifts 7de bind i fortegnelsen over håndskrifter i Rheinau. Schønhuths Chronik des ehemaligen Klosters Reichenau (1836), hvormed uden tvivl menes det her omtalte R. (i Bodensøen), kender jeg ikke.

RUINERNE AF SILKEBORG SLOT.

Ved J. B. LØFFLER.

Hvor haardt Tidens Tand end har medtaget mange af vort Lands Kirkebygninger, saa staa de dog i det Hele langt bedre bevarede end det forholdsvis ringe Antal Herregaarde, vi have tilbage fra den yngre Middelalder og Renaissancens første Aartier. De vexlende Fordringer til et Hjem have atter og atter medført Omdannelser i disse Bygningers Indre, og i deres Ydre savne vi kun altfor ofte netop saadanne Partier, som opførte til Værn for Hjemmets Sikkerhed gave dem deres ejendommelige, alvorsfulde Fysiognomi. Men hvor Meget der end i Tidernes Løb er sunket i Grus, saa kunne vi dog endnu trindt om i Landet samle et rigt og betydningsfuldt Materiale med Hensyn til Belysningen af de forskjellige Forhold, under hvilke vore Slotte og Herregaarde ere blevne opførte og befæstede, og de sidste Aar have bragt os yderligere Oplysninger, der ere af saa meget større Værdi, som de ere tilvejebragte fra et Omraade, hvortil vi hidtil saa godt som ganske have savnet Kjendskab. Vi sigte hermed til de i Aarene 1880—82 af Fabrikejer *N. C. Strøyberg* foretagne Udgravninger af Silkeborg Slots Ruiner, der efter Ejerens Ønske og paa Foranstaltning af Direktionen for de nationale Mindesmærkers Bevaring i Efteraaret 1882 bleve undersøgte og aftegnede af nærværende Forfatter.

Vort Kjendskab til Silkeborgs ældste Historie er kun ringe, og hvad der foreligger derom er allerede andetsteds

i alt Væsenligt bleven offenliggjort[1]). — I Begyndelsen af det 15de Aarhundrede ejedes Silkeborg af Hr. Laurids Hvas til Ormstrup — det nuværende Frisholt i Sal Sogn —, der havde faaet Ejendommen med sin anden Hustru, Fru Thore Eriksdatter (Mus). Uvist af hvilken Grund overdrog denne Sidste i Aaret 1414 Silkeborg til Domkirken (St. Klemens) i Aarhus, men da Gaven var ydet uden hendes Husbonds og Slægtninges Samtykke, foretog Stiftets daværende Biskop, Bo Magnusen, ikke strax noget direkte Skridt for at hævde Ejendomsretten. Fire Aar senere erfare vi imidlertid, at Biskoppen ingenlunde havde slaaet Sagen af Tankerne, idet han nemlig foretog et Mageskifte med Alling Kloster, der betragtede sig som Ejer af Grunden, hvorpaa Borgen stod, ved hvilket foruden Remstrup og Remstrup Fang dér i Egnen tillige »Stedet, som Silkeborg stander paa«, overdroges Aarhus Bispestol. Omtrent 1430 døde Laurids Hvas, og faa Aar efter (mellem 1433 og 35) indgik Fru Thore et nyt Ægteskab med Ove Ovesen (Kaas) til Lerbæk, der — efter i 1436 at have stadfæstet sin Hustrus Gave — af Stiftets daværende Biskop, den stridbare Ulrik, blev ansat som Befalingsmand paa Silkeborg. Det stod imidlertid endnu tilbage at ordne Forholdene dels med Laurids Hvas' Børn, dels med Alling Kloster, der gjorde Vanskeligheder med Hensyn til det ovenfor omtalte Mageskifte, og de derved opstaaede Forviklinger trak Sagen saaledes i Langdrag, at Laurids Hvas' tvende Døtre først i Aaret 1463 gav deres Broder Erik Fuldmagt til at afstaa deres Del i Silkeborg og Silkeborg Gods til Bispestolen. Til yderligere Sikkerhed erhvervede en senere Biskop, Eiler Madsen (Bølle), i Aaret 1489 Kong Hans' Stadfæstelsesbrev paa Ejendomsretten; men at Sagen end ikke dermed

---

[1]) »De ældste danske Arkivregistraturer« II, 3, 4. Jvfr. F. Hvass: »Samling af Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas«, 3, 28.

var fuldstændig afsluttet, erfare vi af, at der først i 1532 fandt »en endelig Ende og Beslutning« Sted mellem Abbeden og Konventet i Alling og Biskop Ove Bille om Remstrup og Remstrup Fang med andet Jordegods. —

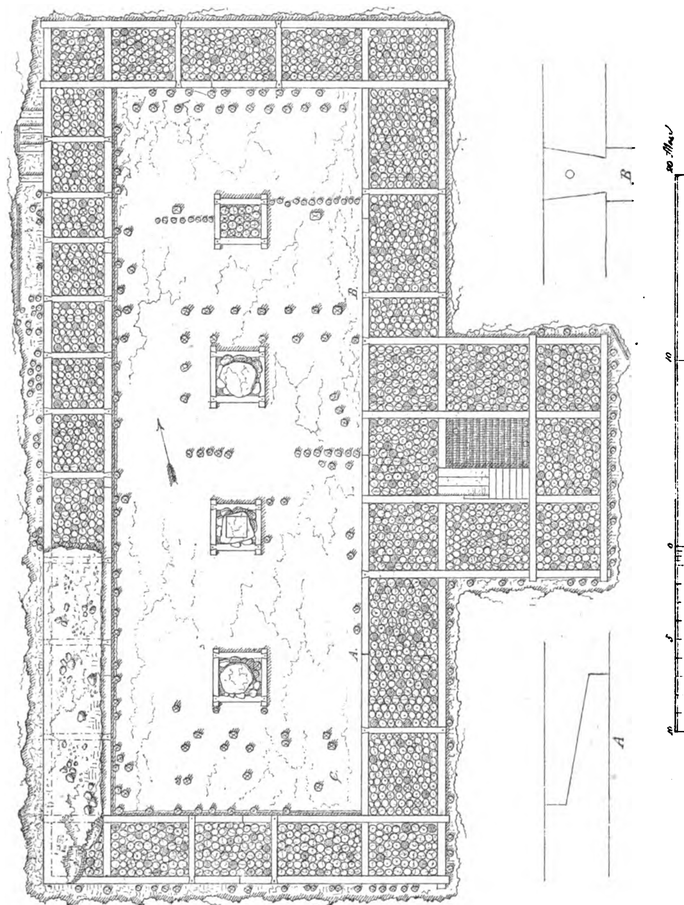
Silkeborg Slot er bleven opført paa den yderste Pynt af et fladt Næs, der skyder sig frem paa det Sted, hvor Guden Aa (her kaldet Remstrup Aa) flyder sammen med Silkeborg Langsø[1]). For ret at sikre dets Beliggenhed gjennemskar man Næsset foran Bygningen, saaledes at denne altsaa kom til at ligge paa en Ø, og længer ind ad Landsiden til (Øst) skjærmede man den end yderligere ved en Grav og en Mur, der begge strakte sig over Næsset i hele dets Bredde. Omkring Holmen, hvorpaa Slottet laa, har der mulig lige fra først af strakt sig et Bolværk af Egetømmer, som vi senere hen ville finde omtalt. Terrænet mellem den indre og ydre Grav udgjorde sikkert Ladegaarden, hvor altsaa Udbygningerne havde deres Plads. Slottet bestod af en enkelt, aflang-firkantet Bygning, over hvis østre Side et anseligt kvadratisk Taarn hævede sig, og dets Mure vare opførte med store, røde, i Munkeskifte lagte Tegl til Hovedmateriale. Bygningens ydre Længde udgjorde 46 Al. 8 T., dens Bredde 21 Al. 14 T., og Taarnet havde en Sidebredde paa omtrent 13 Al. Midt i Slottet og efter dets Længdeaxe var rejst fire svære Piller, som vidne om, at dets underste Stokværk har været dækket med ialt ti Fag Krydshvælvinger. Gulvet her var belagt med store, røde Tegl. Hvad angaar Højdeforholdene, da tyde Planens Dimensioner i Forbindelse med de indtil fire Alen tykke Mure nærmest hen paa, at Slottet har haft tre Stokværker, over hvilke da Taarnet hævede sig. Den arkitektoniske Udsmykning har næppe været rig, men enkelte

---

[1]) Stedet udgjør nu den nordvestligste Del af den til Hovedbygningen ved Silkeborg Papirfabrik hørende Have. I V. Drechsels »Silkeborg 1840—80« findes S. 29 og 82 Situationskort.

profilerede Tegl, blandt hvilke Stene fra den navnlig paa vore Monumenter fra den yngre Middelalder jævnlig forekommende Frise med gjennembrudte, firkløverformede Ornamenter, vidne om, at de kunstneriske Krav ingenlunde ganske ere blevne satte til Side. Taarnets Tag, der formentlig har bestaaet af et indenfor en Vægtergang bygget, firsidet Spir, var dækket med Bly, medens de øvrige Tagflader idetmindste en Tid lang have været teglhængte (Hulsten).

Slottets Opførelse paa det lave, side Terræn havde nødvendiggjort en omfattende Pilotering af Grunden, og det er til denne, at Interessen ved de foretagne Udgravninger fornemmelig knytter sig, saa meget mere som den staar fortrinlig bevaret. Alt det vandret liggende Tømmer dannes af firskaarne Egebjælker, hvis Dimensioner efter deres Brug vexle mellem 9×9 og 7×7 Tommer, medens Pælene, der ere nedrammede til Bæreflade for Murene, bestaa af tæt op til hverandre stillede Bøgestammer med en Diameter af fra 4 til 11 Tommer. Hvor lange disse ere, eller — med andre Ord — til hvor stor en Dybde man har maatte gaa for at finde fast Bund, var det ikke muligt at faa oplyst, idet man ved Anvendelsen af ti Mands Kraft kun opnaaede at afrykke den øverste Del af Pælene uden at have løftet dem det ringeste. Pillerne i Bygningens Indre hvilede paa en ganske lignende Pilotering. Tømmeret i selve Rammen holdes i Leje af Pæle, der ere anbragte saavel udenfor den som indenfor, og flere Steder i Grunden ses dels enkeltstaaende, dels i Rækker ordnede Pæle, hvis Bestemmelse maa have været den at styrke det sumpige Jordsmon, paa hvilket Gulvet skulde hvile. I Taarnrummet, der næppe er $4^1/_2$ Al. i Kvadrat, findes Rester af svære, krydsvis lagte Plankegulve, hvilende paa et Underlag af Rundtømmer. Endnu bør det med Hensyn til Piloteringen bemærkes, at Tømmeret i Rammens forskjellige Dele er samlet paa ganske lignende Maade, som vi finde anvendt den Dag i Dag (Fig. A og B). — Efter at Pæleværket stod fuldført, blev dets Overflade, for at

Pilotéringen under Silkeborg Slot.

danne et fuldstændig jævnt Plan, udfyldt med Teglstensskjærver og Blaaler, og først da skred man til Opførelsen af Slottets murede Fundament. Dette sattes af store, dels raa dels kløvede, i stærk Kalkmørtel lagte Kampesten, og fik en Højde af 1½ Al. Fundamenterne under Pillerne i Bygningens Indre rejstes paa lignende Maade, og øverst anbragte man her en stor, flad Kampesten af irregulær Form, hvoraf en enkelt — den anden regnet fra Syd — endnu i Kalkfuge tydelig viser Omridset af en kvadratisk Plinth eller Pillefod med en Sidebredde paa 1 Al. 3 T. I Fundamentets ovenanførte Højde, som tillige angiver os Gulvets Leje i det underste Stokværk og den oprindelige ydre Jordlinje, paabegyndtes Ydermurenes Teglstensmurværk, der efter middelalderlig Konstruktionsmaade kom til at bestaa af en ydre og en indre Skal, mellem hvilke der fyldtes Brokker af Tegl og Kampesten overgydte med Kalkmørtel. Murværket findes nu kun bevaret paa den vestre Sides søndre Del, hvor det har en Længde af ca. 18 Al. til en Højde af henved 2½ Al. regnet fra Tømmerværkets Overflade. Interessant er det at lægge Mærke til, at Slottets østre Mur har været omtrent en Alen tykkere end de øvrige Mure, idet nemlig Grunden dertil sikkert ene maa søges i, at Østsiden var Landsiden, fra hvilken selvfølgelig de haardeste Angreb i Ufredstider maatte ventes. Det er jo netop ogsaa denne Side, man yderligere har forstærket ved Opførelsen af Taarnet.

Foruden de ved Udgravningen fremdragne Formsten af Tegl, der utvivlsomt ere blevne forarbejdede til Opførelsen af Slottet, har man forefundet en ikke ringe Del af Kamp hugne Stene, som ene kunne hidrøre fra en ved Tiden omkring det 12te Aarhundredes Midte opført Kirke. Blandt disse romanske Bygningslevninger bør særlig nævnes: Overdelen af et rundbuet Vindue, en skraathuggen Sidesten fra et saadant, en krumhuggen Sten med Skraakant, der sikkert skriver sig fra Sokkelen under Apsis, samt et Par

Kvadre, som i Følge Formen maa være forarbejdede til Korbuens Underside. Fra Slotstomten havde man allerede i Slutningen af Fyrrerne optaget et af Korbuens Kragbaand, hvis Forside er prydet med en ret ejendommelig Ornamentslyngning, medens den ene Endeflade bærer en Fugl med et Blad i Næbbet[1]). At de nævnte Bygningsrester ere benyttede strax ved Opførelsen af Slottet, synes at fremgaa ikke blot deraf, at man i det tilbagestaaende Murparti finder Spor af en delvis Anvendelse af Kvadre, men tillige af, at det i en Beretning fra indeværende Aarhundredes Begyndelse udtrykkelig siges, at mange hugne Sten ere opbrudte af Grunden[2]). Fra hvilken Kirke dèr i Egnen disse Kvadre hidrøre, vide vi vel ikke, men det er sikkert, at der i Virklund, Brande og Tømmerby (Them Sogn) samt i Bjarup (Linaa Sogn) har ligget Kirker, som forlængst ere tilintetgjorte. — Blandt Fund af forskjellig Art, der ere gjorte i Ruinen, skulle vi nævne flere Kugler af Sten, en 14½ T. lang Brandpil, en 5½ T. lang Jærnnøgle, et Varemærke af Bly, to smaa Knive, hvoraf den ene med Træ-, den anden med Benskaft, en betydelig Mængde ufarvede Glasskaar, Brudstykker af Brændtlers Husgeraad samt Rester af ornamenterede og glasserede Kakler — Sager, der idetmindste til Dels skrive sig fra højst forskjellige Tider.

Vi udtalte ovenfor ved vor Beskrivelse af Slottet, at dette i Følge Stilen i visse af de forefundne arkitektoniske Brudstykker maatte hidrøre fra den yngre Middelalder, men Undersøgelserne have sat os i Stand til at bestemme dets Opførelsestid med langt større Sikkerhed. Fra selve det

---

[1]) Flere af Bygningerne i Silkeborg indeholde Rester af Kirken. I Kjøbmand Sabroes Ejendom findes saaledes fire Overdele fra Vinduer.

[2]) Vi skulle her minde om de betydelige Levninger af en fra den romanske Periode hidrørende Kirke af huggen Kamp, der ere benyttede ved Opførelsen af Aarhus Domkirkes Korparti (ca. 1400).

piloterede Jordsmon (Planen C) har man nemlig optaget en lille, under Erik af Pommerns Regering præget Kobbermynt, som maa være tabt, medens Nedramningen af Pælene fandt Sted. Slottet er altsaa bleven rejst i Tiden efter 1397; og se vi hen til, at Aarhus Bispestol efter allerede i 1418 at have sikret sig Ejendomsretten til Grunden, paa hvilken »Silkeborg« var opført, først ca. 1436 ansatte en Befalingsmand her, saa synes dette at indeholde en Antydning af, at en mindre Borg har staaet paa Næsset indtil Laurids Hvas' Død (ca. 1430), men derefter paa Foranstaltning af Biskop Ulrik er bleven nedbrudt og erstattet med det anselige, stærkt befæstede Slot, hvoraf Substruktionerne ere fremdragne i vore Dage.

Om Slottet foreligger ikke faa, til Dels værdifulde Efterretninger, efter at det i Reformationsaaret var gaaet over til at blive Kronens Ejendom. Første Gang, vi — saa vidt Forfatteren bekjendt — finde dets Hovedbygning omtalt, er i Aaret 1551, da Kristian den Tredie paalagde Lensmanden, Frands Bille, at lade smedde fire Brandjærn til to Skorstene, hvoraf de to bleve at anvende »til den Skorsten udi Kongl. Majestæts egen Sal«[1]). At Slottet endnu over en Menneskealder senere ikke var blottet for Skyts, erfare vi af et Kongebrev, dateret Silkeborg d. 8de August 1587, hvori Frederik den Anden befaler Lensmanden, Henning Reventlow, at udlevere »det Kobber Stykke, som er staaende paa det store Stenhus«, til Befalingsmanden paa Aastrup Slot, Predbjørn Gyldenstjerne[2]). I en Inventarieliste fra det paafølgende Aar nævnes »½ Falkonet af Kobber«[3]).

---

[1]) »Tegnelser over alle Lande« III, 451 B.

[2]) Brevet findes nu i Gehejmearkivet i Lensregnskaberne fra 1610—11. — Udhævelserne i de forekommende Citater ere foretagne af os.

[3]) Listen er indlagt i Lensregnskaberne fra 1610—11. Vi skulle her henlede Opmærksomheden paa, at der saavel i den nævnte Inventarieliste som i en anden fra 1611 under Posterne:

Lensregnskaberne for 1596—97 indeholde en Antydning af, at Slottets indre Udstyrelse i visse Henseender kun har været tarvelig, idet vi af dem erfare, at Kongens Sal og Kammer og »alle Herremændenes Kammer« foruden andre Dele af Bygningen paa den nævnte Tid bleve overkalkede. — Om samtlige til Silkeborg Slot hørende Bygninger og deres forskjellige Brug erholde vi udførlige Oplysninger i en efter kongelig Befaling af Karl Bryske til Margaard, Lensmand paa Aarhusgaard, og Hartvig Kaas til Møllerup under 20de Mai 1611 foretagen Syns- og Overleveringsforretning, i Anledning af, at Silkeborg Len og Slot fra Frands Rantzow til Rantzow var gaaet over til Ejeren af Søbo, Kristian Holck. Bygningerne nævnes i følgende Orden: »Først paa Slottet det store Stenhus, som kongelig Majestæt og Dronningen haver deres Majestæters Gemakker paa, da befandtes det brøstholdent paa Tagsten og Skælning, saa og Mangel paa Bly over Taarnet og Vindeltrappen, og skal hjælpes med det første eller Huset og Loftet faar deraf Skade«[1]). Derefter omtales »et Hus udi Borgegaarden, som Porten gaar igjennem og Lensmanden haver sin Værelse paa«, og nu følge: »et Hus, som Stegerset, Bryggerset og Bagerset er udi; .... det Hus derhos, som staar norderst i Gaarden; .... udi Staldgaarden det Hus, som Porten gaar ind, som Kongens Korn skal ligge paa; ,... dernæst hos et Hus, kaldes Bødker- og Slagterhus, som staar ved den østre Ende af fornævnte Stald(?); .... udi Ladegaarden den store Lade; ..., et Hus, kaldes Kohus, vesterst i Gaarden; .... dernæst den lange Øxnestald« og sluttelig »et andet Hus, som staar øster i Ladegaarden«[2]). Mange af disse Bygninger

---

Silkeboskab, Lærredsboskab, Dyner, Uldenboskab, Tin, Messing og Trævarer findes et værdifuldt Materiale til Belysning af Datidens Krav til Indboet paa et kongeligt Slot.

[1]) Ved »Skælning« forstaas Tagets udvendige Understrygning.

[2]) Synsforretningen findes nu i Lensregnskaberne for 1610—11.

vare i en saa brøstfældig Tilstand, at Kristian Holck allerede den 24de Maj samme Aar i en Skrivelse til det danske Kanselli androg om Midler til at raade Bod paa Skaden, »kongelig Majestæt til ringeste Bekostning og mig ogsaa, som nu nyligen er kommen dertil«[1]). De i Synsforretningen af 1611 omtalte, i og for sig mindre væsenlige Mangler ved »det store Stenhus« sørgede man ikke i Tide for at afhjælpe, og at dette straffede sig, erfare vi faa Aar efter. I et Kongebrev, dateret 6te April 1614, udtales nemlig, at Bygningen er »meget brøstfældig«, og det paalægges Lensmanden til dens Istandsættelse at lade anskaffe sex Skippund Danziger-Stangjærn, Tømmer til Murlægter »to Gange omkring Huset« samt saa megen Kalk og saa mange Mursten, som Arbejdet maatte kræve, »dog saaledes, at Intet foretages og færdig gjøres, som ikke højeligen er fornødent, men at Alting sker med ringeste Omkostning muligt er«[2]). Af Lensregnskaberne fra 1614—15 faa vi yderligere Oplysninger om de udførte Arbejder, blandt hvilke navnlig de, der vedrøre Murværket, give os et ret fyldigt Billede af det gamle Slots skrøbelige Tilstand. Den indsendte Regning for Arbejder af den nævnte Art se vi saaledes blev udbetalt Hans Bygmester fra Kolding »for Muren at udhugge, som var sprukken og skiltes ad og den igjen at forankere oven og neden, hvor Behov gjordes. Desligeste udhugge Muren tvende Gange trindt omkring Huset og udi Muren igjen indlægge store Mur-Remmer, som for Ankere kunne være tjenlige at holde Muren tilsammen med adskillige Mure-Arbejde, han haver gjort paa Tækningen og ellers i andre Maader«. Nye Vinduer bleve indsatte i flere af Værelserne, blandt hvilke nævnes: Dronningens Kammer og Gemak, Kongens Sal og Gemak, Herremændenes Kammer,

[1]) Indkomne Breve til danske Kanselli (Kanslerne Kristian Friis) 1608—39.

[2]) Jydske Tegnelser VI, 104.

den nederste Overstue (Ovnstue?), Jomfruernes Kammer og Kongens eget Sengekammer. Under Smeddearbejdet omtales »en stor ny dobbelt Dørlaas til den yderste Dør for alle de andre paa samme store Stenhus med en Hovednøgle til, kongl. Majestæt kunde lukke Døren op med, naar hans Majestæt kom her til Slottet«. I det paafølgende Regnskabsaar (1615—16) foretoges et ret betydeligt Arbejde til Værn for Bygningen, idet man af nyt lod opføre en Mur af Kampesten »runden omkring det store Stenhus paa Slottet imod Søen, Aaen og Vandløbet med Strømmen, eftersom det gamle Træ-Bolværk var aldeles øde og forraadnet og denne Stenmur højeligen fornøden gjordes, ellers Vandet havde henløbet og med sig taget Grunden fra Huset, Huset til stor Skade og Fordærv efter Synsvidnets Lydelse«. — I de nærmest følgende Aar foretog man kun den nødtørftigste Vedligeholdelse af Bygningen. Blandt de udførte Arbejder skulle vi nævne, at det ved Kongebrev af 10de Februar 1621 blev befalet Kristian Holck at lade Blyet paa Taarnet ved det store Stenhus nedtage, omstøbe og igjen oplægge med Tillæg af, hvad nyt Bly der behøvedes, samt tillige at lade det ubrugelige Træværk erstatte med nyt, saa at Taarntaget grundig blev »flyet og færdiggjort«[1]). Af Lensregnskaberne erfare vi, at det gamle Bly vejede 38 Skippund og 3½ Lispund, samt at der af nyt Bly yderligere medgik 9½ Skippund og 6½ Lispund[2]). Hvorvidt Arbejdet

---

[1]) Jydske Tegnelser VII, 63.

[2]) Af det nedtagne Blys Vægt kunne vi i de store Træk regne os til Formen paa Taarnets øvre Afslutning, saaledes som denne forefandtes i 1621. En Kvadratalen af det Bly, som findes paa vore gamle Kirkers Tage, vejer ca. 30 Pd. Sætte vi nu, at Taarnet havde endt med to høje Gavle og altsaa været dækket med et stærkt skraanende Sadeltag, da maatte dette have udgjort ca. 312 □ Al., hvoraf Vægten altsaa blev ca. 29 Skpd. Det nedtagne Bly vejede imidlertid, som ovenfor angivet, 38 Skpd. og 3½ Lpd., og til denne Vægt kan der da formentlig kun have svaret et lavt Spir.

trods det givne Paabud udførtes med den fornødne Omhu, synes noget tvivlsomt, idet der nemlig foreligger Efterretning om, at Blyet blev slaaet af Taarntaget under stærke Storme, som rasede i Silkeborg-Egnen i Efterhøsten 1624 og den paafølgende Vinter. Uvejret havde ligeledes bevirket, at flere Vinduer vare nedblæste, og Kongen paabød ved Skrivelse af 23de Febr. 1625 Lensmanden at have Indseende med, at Alt blev sat i behørig Stand[1]). — Fjorten Aar senere rettede Kristian Holck en Forespørgsel til Kongen om, hvorledes han havde at forholde sig med Istandsættelsen af »det store Stenhus«, som »udi sidste forleden Fejdetid af Soldaterne blev ruineret«. I Anledning heraf lod Kong Kristian under 3die Febr. 1639 fra Haderslev udfærdige en Skrivelse, hvori han paabød, at der skulde affattes et Overslag over Udgifterne ved det hele Arbejde, samt udtalte, at Lensmanden »udi Steden for Hvælvingerne, saavidt som at de ei kan blive ved Magt, skulde lade indlægge Bjælker, dog at al Ting sker med ringeste Bekostning muligt er«[2]). Tillys og Wallensteins Soldater havde imidlertid handlet saa ilde med Slottet og i Særdeleshed med dets gamle Hovedbygning, at Udgifterne ved en Istandsættelse af denne maa have oversteget Kongens Evne, thi — som vi nedenfor skulle se — blev der Intet foretaget for at afhjælpe dens Brøstfældighed; tværtimod, man lod den forfalde mere og mere.

For at tilvejebringe en Oversigt over Omfanget af de Ødelæggelser, som de svenske Tropper i Aarene 1644—45 havde foraarsaget paa Krongodserne i Aarhus Stift, blev det i Oktober 1645 paabudt Befalingsmanden paa Koldinghus, Mogens Bille, samt Kongens Sekretær, Peder Reedtz til Tygestrup, at undersøge denne Landsdel i det nævnte Øjemed, og efter endt Rejse indgav disse tvende Mænd i

---

1) Jydske Tegnelser VII, 316.
2) Jydske Tegnelser X, 34.

December samme Aar en Indberetning til Kongen, af hvilken vi hidsætte Begyndelsen af Synsforretningen over det her omhandlede Slot[1]): »Det store Hus, som kaldes Kongens Hus, er ligesom tilforn ganske øde og ruineret foruden Vinduer og Døre, begge Hvælvingerne baade den øverste og den nederste ganske nederfalden, en stor Del Murankere og alle Skorstensankere borte. Taget er meget brøstfældigt, en stor Del af Tagsten slet borte, og Lægterne forraadnet, Blyet paa Taarnet, som er udbygget fra samme Hus, ganske borte«. Efter denne Beretning om Hovedbygningens Tilstand omtales »Fruerstue Huset« med Gjæstekammeret og Rustkammeret, hvor Ødelæggelsen ikke havde været mindre, og derpaa nævnes alle de Mangler, som fandtes ved Vaskehuset, Bryggerset, Kjøkkenet, Bagerset, Borgestuen, Skriverdrengenes, Kjældersvendens og Ridefogedens Kamre, foruden flere andre Steder. Vindeltrappen, som førte op til Ridefogedens Kammer over Skriverstuen og til de øvrige Værelser, stod »ganske forfalden og øde«, saa at den maatte forarbejdes helt af nyt, og »alle Blyrenderne paa Husene i Borgegaarden, som Lensmanden haver sin Værelse«, vare borttagne[2]). Ogsaa Slottets ydre Omgivelser havde lidt betydelig. Vi erfare saaledes ikke blot, at Staldbygningerne henstod i en sørgelig Forfatning, men tillige, at »Porten for Borgegaarden« og »den yderste Port for Slottet«

---

1) Indberetningen findes trykt in extenso i det historiske Kvartalskrift »Orion« 2, 264. Jvfr. tillige Lensregnskaberne fra 1648—49.

2) Ved Borgegaarden maa her forstaas den ved Kunst dannede Ø, som begrænsedes af de to Grave, Guden Aa og Langsøen, altsaa det Terræn, der maa antages oprindelig at have udgjort Ladegaarden. Borgegaardens ovenfor omtalte Bygninger ere sikkert for en stor Del først blevne opførte, efter at Silkeborg var gaaet over til at blive Kronens Ejendom. I et Kongebrev af 4de Juni 1578 finde vi omtalt »det nye Hus paa Slottet«, som Lensmanden, Jens Kaas, havde ladet bygge (Jydske Tegnelser I, 271). Ogsaa Lensregnskaberne indeholde Efterretninger om Nybygninger.

vare forsvundne med Hængsler, Stabler og alt andet Tilbehør, samt at Fjenden havde stukket Ild i Broen mellem Slottet og Ladegaarden, »som Aalekisten er«, hvorved »en Del ved Enden af Rækkerne[1]) paa begge Siderne« var opbrændt. Endogsaa Broplankerne havde man brudt op og senere erstattet dem med gamle Fjæle. Overalt mødte Øjet saaledes kun Ødelæggelse, men ikke desto mindre blev det først ved kgl. Skrivelse af 25de Novbr. 1650 tilladt den daværende Lensmand, Mogens Høg, at anvende en Sum af 400 Rdlr., fordelt paa to Aar, til Udbedring af Slotsbygningerne, der — som det siges — led under »stor Brøstfældighed«[2]). Naar det bevilgede Beløb maa forekomme os at være højst utilstrækkeligt i Forhold til Arbejdsmassens Størrelse, da bør det bemærkes, at man ikke blot — som ovenfor meddelt — havde opgivet al Istandsættelse af Slottets gamle Hovedbygning, men at man endogsaa benyttede dens Materialier til Vedligeholdelse af de andre Vaaninger. Lensregnskaberne for 1649—50 oplyse os saaledes om, at man i det nævnte Øjemed havde nedtaget 3,200 Tagsten »af det gamle og meget forfaldne Residents og store Stenhus«, af hvis Tagværk paa den Tid allerede ni Spærfag vare styrtede sammen. — I 1656 fortæller Arent Berntsen, at »Silkeborg er et velbygt, anseligt og overmaade lystigt Slot«[3]), men Efterretningens Paalidelighed med Hensyn til Bygningernes Soliditet svækkes rigtignok betydelig derved, at det allerede i 1661 viste sig nødvendigt at anvende 200 Rdlr. til Indkjøb af Mursten og andre Materialier. — Om Slotsbygningernes Tilstand høre vi nu Intet i en længere Aarrække. Ved Skrivelse af 19de August 1664 gav Frederik den Tredje »Vinskjænk i Glückstadt«, Kristian Fischer, Skjøde paa

---

1) ɔ: Rækværkerne.
2) Jydske Tegnelser XII, 299.
3) »Danmarks og Norges frugtbare Herlighed«, S. 143.

Silkeborg Slot, Ladegaard og Gods med Forbehold af Indløsningsret, og godt et halvt Aarhundrede senere — 8de August 1720 — solgte hans Brodersøn Ejendommen til Kong Frederik den Fjerde, der udlagde den til Rytterdistrikt[1]). Denne Konge siges at have skjænket Grev Friis Friisenborg Materialier fra Slottet, for dermed at »opbygge« Hovedgaarden Faverskov[2]), og forholder det sig saaledes, da ere disse formentlig tagne fra Ruinerne af »det store Stenhus«.

I Begyndelsen af Aaret 1726 havde Amtmand, Justitsraad Jens Seerup i Forening med Kirkeinspektør Morville foretaget en Rejse i Silkeborg Amt med det Formaal at syne Statens derværende Kirker og Skoler, og ved denne Lejlighed vare de tillige tagne ind paa Silkeborg, for at gjøre sig bekjendt med Tilstanden af de i Slottets Borgegaard staaende Bygninger. Disse viste sig da at være i saa høj Grad brøstfældige, at Seerup under 4de Febr. s. A. tilstillede Rentekammeret en Skrivelse, hvori han udtalte, at dersom man ikke i Tide lod Bygningerne, som vare meget gamle, nedbryde, var det at befrygte, at største Delen af dem vilde styrte sammen af sig selv. Dels for at afværge Ulykkestilfælde og dels for at sikre sig mod den Tilintetgjørelse af Sten og Tømmerværk, som en saadan Sammenstyrtning nødvendigvis vilde have til Følge, foreslog han, at man snarest burde lade Bygningerne nedbryde og derefter anvende en Del af de indvundne Materialier til Istandsættelse af Kirker, medens Resten formentlig med størst Udbytte lod sig sælge ved offenlig Auktion. I Henhold til denne Skrivelse androg Rentekammeret paa, at de omtalte Bygninger »jo før jo heller maatte nedbrydes«, for derefter at

---

1) Gehejmearkivets topogr. Saml. paa Papir: Silkeborg Nr. 52, (jvfr. tillige 51) og 70.

2) Indberetning af 29de Nvbr. 1808 fra Pastor Bagger i Linaa til den kgl. Kommission til Oldsagers Opbevaring. Indber. findes i det oldn. Museums antikv.-topogr. Arkiv.

gjøres frugtbringende paa den angivne Maade, og denne Indstilling bifaldt Kongen under 23de Febr., dog med Forbehold af hans nærmere Approbation paa Auktionsbuddet. — Gjennem Amtmanden blev det nu paalagt Regimentsskriver Gyberg paa Skanderborg Ladegaard at lade affatte de fornødne Overslag over Omkostningerne ved Nedbrydningen, og saadanne, ledsagede af en Skrivelse fra Gyberg, indsendtes i Begyndelsen af April. Efter i denne Skrivelse nærmere at have omtalt, hvorledes Arbejdet maa udføres af kyndige Haandværkere, henleder han Opmærksomheden paa, at en af de i Borgegaarden staaende Bygninger bør bibeholdes og istandsættes til Bolig for Ladefogeden og Ryttervagten, der i Sommertiden skal have Opsigt med Hestene, og fremsætter sluttelig det Spørgsmaal, »om de eragter, at det ved Silkeborg staaende gamle Stykke Stentaarn tillige skal nedtages, eller om samme ikke saaledes som det staar til hans Majestæts Interesse bedst ved Auktion kunde sælges, og de Kjøbende da selv besørge Nedbrydelsen, efterdi Murmands Arbejdslønnen ellers fast vilde medtage saa meget som Stenene der udi kunne være værd, og særdeles samme Mur eller Taarn er opfyldt med en stor Del Kampesten og Kalk« [1]). De Skrivelsen vedlagte Overslag frembyde blandt Andet derved en betydelig Interesse, at de ikke blot oplyse os om, hvor mange Bygninger der fandtes i Borgegaarden, og hvorledes de vare beliggende, men tillige indeholde en delvis Angivelse af deres Udseende og den Brug, man gjorde af dem. Bygningerne nævnes i følgende Orden: »Det østre Hus eller saa kaldet Bryggers«, 2 Lofter højt og paa 12 Fag med to Skillerum. »Det søndre eller saa kaldede Stuehus med to Kvister og et Udskud«, 2

---

[1]) Taarnets middelalderlige Byggemaade nævnes altsaa her som Modsætning til Bindingsværket og de kompakte Mure, med hvilke Borgegaardens, fra senere Tider hidrørende Fløje vare opførte.

Lofter højt og med ialt 24 Fag; ved denne Fløj fandtes »en stor Taarn eller Runddel med Trappe udi og Spir paa«[1]). »Det vestre Hus«, der havde »et lidet Udbyg ved den vester Side«, 2 Lofter højt og med 7 Fag. I Borgegaarden fandtes endnu som nordre Fløj »et Hus med en Korsstue«, 1 Loft højt og med 19 Fag, og dette foreslaas istandsat til Bolig for Ladefoged og Ryttervagt. Derefter nævnes blandt de til Nedbrydning bestemte Bygninger et Hus i Staldgaarden, 1 Loft højt og paa 32 Fag, og sluttelig finde vi følgende Udtalelse vedrørende det gamle Taarn: »Ved Gaarden paa en liden Holm i Søen staar et stort og højt Stykke Stenmur eller Taarn af Mur og Kampesten, som i gamle Tider vel har været en Kirke, ellers nu kaldet Stenhuset. Om samme tillige skal nedbrydes, vil det, i Henseende til dets Besværlighed og Farlighed, til Murmands Arbejdsløn i nøjeste medtage 54 Rdlr.«. Nedbrydningen af de fire andre Bygninger var beregnet til ialt 69 Rdlr., og Istandsættelsen af den femte til 69 Rdlr. 2 ℔. — At det i Overslaget og Gybergs Skrivelse omtalte Stentaarn ikke hidrørte fra en Kirke, men var Taarnet fra Biskoppernes gamle Slot (det senere saakaldte »Kongens Hus« eller »det store Stenhus«), derom kan der ikke være nogen Tvivl; og selve dets før 1645 som Ruin staaende Bygning maa altsaa være nedbrudt eller sammenstyrtet kort efter Midten af det 17de Aarhundrede; thi uden denne Antagelse kunne vi ikke forklare os, at Mindet om Slottets Udseende ganske var tilintetgjort saa tidlig som i 1726. — Efter at Kongen under 20de Maj sidstnævnte Aar paa Rentekammerets Indstilling havde approberet Overslaget samt det øvrige i Sagen foreslaaede, paabegyndtes Nedbrydningen af

[1]) Det er sikkert dette Trappehus, vi finde omtalt i Synsforretningen fra 1645. Beskrivelsen af denne Fløj leder, som det vil ses, i høj Grad Tanken hen paa vore Herregaarde fra den udviklede Renaissance.

Bygningerne, fra hvilke der af Kirkeinspektøren efterhaanden blev udtaget Materialier til en Værdi af 268 Rdlr. 52 ß. Den 4de Juli afholdtes Auktionen, og ved denne blev det højeste Bud paa Resten — det gamle Taarn indbefattet — 275 Rdlr., hvilket Bud under 27de August vandt kgl. Approbation[1]).

Grunden under Biskoppernes gamle Slot henlaa endnu til Dels uforstyrret, men ogsaa denne skulde Tid efter anden forsvinde, med Undtagelse af det lille Stykke, som fremdroges i 1882. En Beretning fra 1808 fortæller os, at Ritmester Hoff, der i 1767 kjøbte Silkeborg Gods og kort efter opførte det nuværende saakaldte Slot (»Hovedgaardsbygningen«), lod opbryde mange hugne Stene af Grunden til Brug ved dette Byggeforetagende[2]), og Brødrene Drewsen lagde i Aarene 1844—47 for en væsenlig Del Fundamenterne til Papirfabrikens Bygninger og Stuehus med Sten, der vare tagne fra Slotstomten.

---

[1]) Rytterdistrikternes kgl. Resolutioner Nr. 22, 60 og 118. Jeg skylder Kontorchef i Kongerigernes Arkiv, G. Kringelbach, Tak for at have henledet min Opmærksomhed paa disse Aktstykker.

[2]) Indber. af 29de Novbr. 1808 i det oldn. Museums antikv.-topogr. Arkiv.

OM FORHOLDET MELLEM DE TO BEARBEJDELSER AF ARES ISLÆNDINGEBOG.

Af BJÖRN MAGNÚSSON ÓLSEN.

Næppe gives der inden for den oldislandske prosaliteraturs område et spörsmål, hvorom de lærdes anskuelser har været så delte, næppe heller noget af större vigtighed end spörsmålet om Are frodes forfattervirksomhed. Hans arbejder må jo betragtes som grundstenen i sagaskrivningens stolte bygning, hvorpå senere så mange flittige hænder har arbejdet, og vor dom om alle disse senere sagaskriveres værker må for en stor del bero på vore forestillinger om Ares forfatterskab både med hensyn til dets omfang og dets indre beskaffenhed. Intet under altså, at vor videnskabs mest udmærkede navne findes blandt dem, som har tænkt over og skrevet om dette spörsmål. Maurer har i sin afhandling: »Über Ari Thorgilsson und sein Isländerbuch« givet en fortræffelig oversigt over de tidligere lærdes anskuelser lige fra Björn Jónsson fra Skarðsá ned til nutiden[1]). På samme sted har Maurer også med sædvanlig klarhed og grundighed gjort rede for og forsvaret sin egen stilling til spörsmålet. Senere har navnlig den norske videnskabsmand A. Gjessing ført undersøgelsen videre[2]), og i overensstem-

---

[1]) Germania, Neue Reihe III (XV.) Jahrg. s. 302 fg.
[2]) Kongesagaens fremvækst I, s. 1-7.

melse med ham har Maurer så i 'Island' s. 459 i et væsentligt punkt modificeret sin anskuelse. I sine Prolegg. til Sturl. (Oxf. 1878, I, s. XXVII fgg.) har Guðbr. Vigfusson fremsat sin i flere henseender ejendommelige anskuelse[1]).

Det er ikke min hensigt her at underkaste spörsmålet om Ares forfattervirksomhed en udtömmende eller alt omfattende behandling, men kun at yde et ringe bidrag til belysning af en enkelt side af dette indviklede problem, nemlig for så vidt angår forholdet mellem de to redaktioner eller udgaver af hans Íslendingabók.

I prologen til sin bevarede Íslendingabók udtaler Are sig herom på følgende måde: Íslendingabóc gørþa ec fyrst byscopom órom Þorláke oc Catle oc sýndac bæþe þeim oc Sæmundi preste. En meþ því at þeim lícaþe svá at hafa eþa þar viþr auca, þá scrifaþa ec þessa of et sama far, fyr útan áttartǫlo[2]) oc conunga æve oc jócc því es mer varþ síþan cunnara oc nú es gerr sagt á þesse en á þeiri.

Dette sted har allerede for længe siden givet anledning til to hinanden næsten modsatte tolkninger og lige til den nyeste tid har meningerne om, hvilken forklaring der er den sandsynligste, stået skarpt mod hinanden.

På den ene side har allerede Arne Magnusson og for nylig Jón Sigurðsson og Jón Þorkelsson af dette sted ment at kunne drage den slutning, at den sidste udgave eller

---

1) O. Klockhoffs arbejde: Den norsk-isl. historieskrifningen före Snorre, Upsala 1880, har jeg desværre ikke set. Gustav Storm slutter sig i »Snorre Sturlassöns historieskrivning« væsentlig til Maurer.

2) Således (»áttar«-) bör der sikkert skrives (og ikke »ættar«-, som udgaverne har). Det ene af håndskrifterne (»A«) har attartolo, og det er utænkeligt, at en skriver fra 17. århundrede skulde have indsat denne på hans tid ubrugelige form, hvis det foreliggende membran-håndskrift havde haft ættartolo, som der står i det andet håndskrift (»B«).

bearbejdelse af Íslbk. kun har været en reproduktion af den første med mindre betydelige tilföjelser, hos Are betegnede ved ordene fyr útan .... en á þeiri. Arne Magnussons udtalelser om spörsmålet kender jeg kun på anden hånd gennem Guðbr. Vigfussons referat i Prolegg. s. XXXII, og de to andre lærde har desværre intet steds personlig og uden mellemmand fremsat deres opfattelse af stedet, idet bægge kun i et for offentligheden ikke bestemt brev har ytret sig om sagen, Jón Sigurðsson i et brev til Möbius, hvoraf denne i fortalen til sin udgave af Íslbk. giver et uddrag, Jón Þorkelsson derimod i et brev til Maurer, omtalt af denne i den anførte afhandling i Germania[1]). De oplysninger, som man gennem disse steder får om de omtalte lærdes forståelse af stedet, er desværre i flere henseender mangelfulde; de giver os hovedsagelig kun deres opfattelse af stedet i det hele, ikke af alle tolkningen vedrørende enkeltheder. Imidlertid har Jón Þorkelsson med sædvanlig forekommenhed meddelt mig sin tidligere opfattelse både af stedet i det hele taget og af alle enkelte tolkningen vedkommende spörsmål, en opfattelse, som — bortset fra en enkelt mindre væsentlig afvigelse — synes at falde sammen med Jón Sigurðssons, skönt bægge selvstændig og uafhængig af hinanden var komne til den. I øvrigt fastholder Jón Þorkelsson nu ikke mere så bestemt sin forrige mening med hensyn til hovedspörsmålet, men er tilböjelig til at gå over til den anskuelse, som i det følgende vil blive fremsat. Alligevel anser jeg det ikke for overflødigt så klart og bestemt som muligt at fremsætte de grunde, hvorpå så vel hans tidligere som Jón Sigurðssons og Arne Magnussons tolkning har hvilet. For det første lægger tilhængerne af denne tolkning vægt på ordene: »En meþ því at þeim lícaþe svá at hafa eþa þar viþr auca«, som de (lige som Möbius) oversætter: »da det behagede dem at have

1) Möbius' udg. af Íslbk. s. XIII-XIV. Maurers anf. skrift s. 306.

det således (ↄ: *uforandret*) eller at göre tilföjelser dertil«. Allerede disse ord, mener de, udelukker bestemt enhver tanke om udeladelser i den senere udgave, eftersom der i de to til lícaþe i infinitiv föjede og ved eþa forbundne udsagn kun tales om to alternativer, enten at beholde det gamle som det var eller at föje nyt dertil; hvis noget af det gamle havde været udeladt i den nye udgave, vilde det allerede her have været fremhævet[1]). Når det dernæst hedder hos Are: »þá scrifaþa ec þessa of et sama far«, er meningerne delte med hensyn til tolkningen af ordene »of et sama far«, som Jón Sigurðsson (og med ham Möbius) oversætter: »på den samme måde«[2]), hvorimod Jón Þorkelsson tror, at de betyder: »angående det samme æmne«. Derimod har bægge været enige i at betragte de følgende ord fyr útan áttartǫlo oc conunga æve som en undtagelse fra den i ordene »of et sama far« liggende bibestemmelse til verbet »scrifaþa«. Den hele sætning må altså i følge denne tolkning oversættes på følgende måde: »Men da det behagede dem dels at have det (ↄ: bogen i dens tidligere skikkelse) uforandret, dels at göre tilföjelser dertil, skrev jeg denne bog angående det samme æmne [på samme måde], bortset fra (de her tilföjede

---

1) eþa bör dog i følge denne tolkning ikke opfattes som rent disjunktivt, som om biskopperne og Sæmundr skulde have givet Are valget imellem enten at lade det hele arbejde udkomme uforandret, eller at udvide det; derimod skal eþa betegne den forskellige fremgangsmåde, som forfatteren i følge sine rådgiveres mening burde bruge med hensyn til bogens enkelte partier, idet nogle stykker burde afskrives i den nye udgave uden nogen forandring, andre derimod med passende tilföjelser. På dansk oversættes da eþa bedst ved »dels«.

2) Således oversætter Möbius i Glossaret til sin udg. af Íslbk. ordet »far« ved »Weise«; noget afvigende oversættes ordene »of et sama far« på udgavens s. 15 ved »von gleicher Art«. Sikkert vilde Möbius på s. XIII-XIV i sin fortale have antydet det, hvis Jón Sigurðsson angående dette punkt havde haft en afvigende mening.

stykker) áttartala og conunga æve, samt tilföjede (i øvrigt hist og her), hvad jeg siden fik nærmere kundskab om og, hvorom der i denne bog (udgave) findes udførligere oplysninger end i hin«.[1]) I ordene »fyr útan áttartǫlo oc conunga æve« ser tilhængerne af denne tolkning en henvisning til det følgende, nemlig til de to henimod slutningen af Íslbk. vedföjede stykker, som indledes henholdsvis ved ordene »þetta es cyn byscopa Íslendinga oc ættartala«[2]), og »þesse ero nǫfn langfeþga Ynglinga oc Breiþfirþinga«. I det første stykke ser de med støtte i overskriften den tilföjede áttartala, i det sidste derimod den tilföjede conunga æve. Den indvending, at det sidste stykke, som, for så vidt det handler om konger, kun er et slægtregister, en opregning af navne uden nogen vedföjede oplysninger om kongernes liv, og altså ikke kan betegnes som en æve, møder de med henvisning til Íslbk. k. 10[3]), hvor de oplysninger, som Are i sin bog giver om lovsigemændene, af ham selv kaldes for æve, uagtet de væsentlig kun består i en opregning af navne med tilföjelse af de enkelte lovsigemænds embedsår. Disse to i den senere redaktion tilföjede stykker stilles da af selve forfatteren på en måde udenfor bogen som tillæg, da de står efter ordene »Her lýcsc sjá bóc«, som udgör slutningen af 10. kap., og som i følge Jón Sigurðssons mening er bibeholdte fra den ældre udgave for at betegne slutningen af det tidligere arbejde og begyndelsen af det i den 2. udgave tilföjede anhang. Men desuden har Are også på enkelte steder gjort tilföjelser til sit tidligere arbejde inde i teksten, betegnede ved ordene »oc jócc því es mer

---

1) Til det samme resultat kommer Arne Magnusson, men han synes at have taget fyr útan i betydningen »foruden« (»*besides*«); se Prolegg. til Sturl. Oxf. I, s. XXXII.

2) Her har bægge hdskr. ættartala; måske bör dog i henhold til det tidligere anførte sted formen áttartala indsættes.

3) Möbius' udg. s. 11_{28} og $_{31}$.

varþ síþan cunnara oc nú es gerr sagt á þesse en á þeiri«.

Mod denne forklaring står en anden, som med det samme sted som udgangspunkt kommer til næsten modsatte resultater. Hovedrepræsentanterne for denne tolkning er i nutiden Maurer og Vigfusson. De mener, at ordene »fyr útan áttartǫlo oc çonunga æve« skal betegne *udeladelse* af to længere afsnit, som stod i den første redaktion, der således bliver den udførligste. De tager fyr útan enten i betydningen »med undtagelse af« eller i betydningen »uden«, »med udelukkelse af«[1]). Hvorledes Maurer opfatter ordene »En meþ því at þeim lícaþe svá at hafa eþa þar viþr auca«, ved jeg ikke. Möbius, som i det væsentlige følger Maurer, har, som allerede bemærket, oversat dem på samme måde som Jón Þorkelsson, idet han enten har overset den indvending, som ud fra disse ord, når de tydes på den måde, kan göres mod hans og Maurers mening, eller også troet, at den ikke havde nogen afgörende betydning. Anderledes har derimod Vigfusson forstået disse ord. Han oversætter[2]): »But according as it liked them so to have it or to add thereto«, og bemærker senere: »Thus the phrase above quoted must be taken to refer to two of the ordinary forms of criticism, ‚svá at hafa', *alteration*, and ‚þar við at auca', *addition*. No one would be likely to suggest any *omissions* or *compressions* to one who was essentially as Arni Magnusson justly says, ‚auctor brevis'«. Hvis jeg forstår disse ikke ganske klare ord rigtig, er det meningen, at

1) Det første gör Maurer i sin anf. afh. i Germania s. 309, når han oversætter: »mit ausnahme des geschlechtsregisters und des lebens der könige«; Vigfusson vakler imellem bægge tolkninger; i Prolegg. s. XXXI oversætter han »without the genealogies and the kings lives«; s. XXXII bemærker han derimod: »We must therefore take the words ‚fyrir utan' in their natural sense of ‚excepting'«.

2) Sturl. Oxf. I, s. XXXI.

svá her bruges for at betegne en forandring af den tidligere redaktion, med andre ord at tanken ved svá dvæler ikke ved den tidligere men ved den af forfatteren i öjeblikket udgivne bearbejdelse, at man ved svá må tænke sig et »som den nu er bleven« (sem nú es orþit) og ikke et »som den tidligere var« (sem áþr vas). Også med hensyn til disse ord kommer Vigfusson således til det modsatte resultat af Jón Sigurðsson og Jón Þorkelsson. Han synes at forudsætte, at Are af sig selv, uden nogen opfordring fra biskopperne og Sæmundr har udeladt áttartala og conunga æve. Ordene of et sama far oversætter Vigfusson i Oxf. ordbogen (under far III) og i Prolegg. anf. st. væsentlig på samme måde som Jón Þorkelsson, nemlig dels ved »on the same subject« dels ved »of the same purport«. Om Maurer har forstået disse ord på samme måde eller i overensstemmelse med Möbius, fremgår ikke klart af hans afhandling i Germania; men med hensyn til realiteten er det også uvæsentligt. I følge Vigfussons og Maurers tolkning vil stedet altså i oversættelse komme til at lyde således: »Men da det behagede dem dels[1]) at have det således (som det nu er blevet) dels[1]) at göre tilföjelser dertil, skrev jeg denne bog angående den samme genstand, (dog) uden [eller: med undtagelse af] (de i denne bearbejdelse udeladte afsnit) áttartala og conunga æve, og tilföjede, hvad jeg siden fik nærmere kundskab om, og hvorom der i denne bog findes udførligere oplysninger end i hin«. Med denne tolkning som udgangspunkt må man naturligvis forkaste enhver tanke om, at ordene fyr útan áttartǫlo oc conunga æve skulde indeholde nogen henvisning til de to bogen vedföjede tillæg, biskoppernes og Ynglingernes stamtavler. Både Maurer og Vigfusson er af den mening, at forfatteren selv har overført disse stykker

[1]) Heller ikke i følge denne forklaring kan eþa tages som skarpt disjunktivt, og det af lignende grunde, som ovenfor er fremsatte med hensyn til den anden tolkning.

uforandrede fra den første udgave til den sidste, og med hensyn til den besynderlige plads, som de indtager bagved bogen efter det 10. kapitels slutningsord: »Her lýcsc sjá bóc«, er det Vigfussons også af Maurer antagne mening, at det første stykke står der som dedikation til biskopperne þorlákr og Ketill, det sidste derimod i stedet for forfatterens underskrift eller som et slags efterskrift.

Så skarpt står altså meningerne overfor hinanden, og så længe man som hidtil vedbliver at stirre på den overleverede tekst af Ísblk., uden nærmere at göre sig rede for dens integritet, vil man heller ikke komme videre. Bægge de modsatte tolkninger er vistnok sproglig mulige, men bægge har også deres Achilleshæl, således som jeg senere nærmere vil godtgöre. För end man tager sig for at behandle spörsmålet om de to bearbejdelsers indbyrdes forhold, gælder det fremfor alt at bestemme den sidste os overleverede bearbejdelses oprindelige omfang.

Med hensyn til dette spörsmål er man, som jeg tror, ikke berettiget til at se bort fra bogens egne tydelig udtalte ord. Foran bogens egentlige begyndelse, det 1. kapitel efter indholdsfortegnelsen, står klart og tydelig: »Incipit libellus Islandorum«, og i slutningen af 10. k. finder man det tidligere omtalte Her lýcsc sjá bóc. Mere bestemt kunde forfatteren ikke udtrykke sig, og endnu er der ingen, som har antaget disse begyndelses- og slutningsord for fremmede indskud; noget andet er det, når Jón Sigurðsson har ment, at den sidste bemærkning af selve forfatteren er overført fra den første redaktion. Den i prologen omtalte sidste bearbejdelses grænser er altså givne, og alt, hvad der ligger udenfor disse grænser, må anses for senere indskudt, dog bortset fra prologen og indholdsfortegnelsen. Allerede Möbius har erklæret Harald den hårfagres stamtavle, som står mellem prologen og indholdsfortegnelsen, for uægte og ikke hørende med til den sidste redaktion, og

heri må man ubetinget give ham ret, ikke blot fordi denne bemærkning står der udenfor al sammenhæng, men også fordi den står foran skriftets af forfatteren selv udhævede begyndelse. Men ligeså sikkert forekommer det mig, at bægge de stykker, som følger efter slutningsordene, er senere tilföjede og ikke har hørt til den sidste bearbejdelse, som den udgik fra forfatterens hånd. I alt fald med hensyn til biskoppernes slægtregister er dette tydeligt nok, da det ikke blot ved sin plads men også ved sit eget indhold viser sig at være en senere tilföjelse, hentet fra den ældre redaktion af Ares bog. Allerede Arne Magnusson har gjort opmærksom på den kronologiske modsigelse, som finder sted mellem den bemærkning, som i denne áttartala föjes til biskop Torlaks navn: »es nú es byscop í Scálaholte«, og Ares angivelse af lovsigemanden Guðmundr þorgeirsson's embedsår i 10. k.: »en þá hafþe Goþmundr þorgeirsson xij sumor«. Biskop þorlákr døde den 31. januar eller 1. februar 1133[1]); ordene »es nú es byscop í Scálaholte« — og dermed hele det stykke, hvortil de hører — må altså være nedskrevne för dette tidspunkt. Lovsigemanden Guðmundr þorgeirsson fungerede ganske rigtig i 12 år, sidste gang på altinget i sommeren 1134. Bemærkningen om hans embedsår kan altså ikke være skreven för end efter dette tidspunkt, og da der ikke foreligger nogen grund til at anse den for et senere indskud i Ares tekst, har man deraf med rette sluttet, at hele den sidste redaktion må være yngre end 1134[2]). Biskoppernes stamtavler viser

---

1) Bisk. I, s. 74, note 9. og 75, note 1. under teksten.

2) Gustav Storm har i Snorre Sturlassöns historieskrivning s. 13, noten under teksten, fremsat den mening, at angivelsen af Gudmunds embedsår skulde være senere indskudt, eftersom Kristni saga (k. 13.), »som har afskrevet både det foregående og det efterfølgende«, udelader den. Men ser man stedet efter i Kristni saga, viser det sig, at den ikke blot udelader den omtalte angivelse af Gudmunds embedstid, men at teksten

sig således at være ældre end Islændingebogens sidste bearbejdelse, og den kendsgerning, at de er os overleverede bagved denne, kan kun forklares, når man antager, at de af en senere afskriver er lånte fra et ældre arbejde af Are og indsatte på deres nuværende plads. At de stammer fra Are og fra først af har hørt til Islændingebogens første redaktion, vil i det følgende nærmere blive påvist. Dertil kommer, at biskoppernes stamtavler står løsrevne fra al sammenhæng med det foregående, og, hvad der forekommer mig at være aldeles afgörende, viser sig at være en gentagelse af noget, som i forkortet form står inde i selve bogens tekst. Dette sted, hvis indhold punkt for punkt stemmer med biskoppernes áttartala, findes i begyndelsen af 2. kapitel; kun er ordenen for så vidt forskellig som Hrollaugs slægt (Siþomenn) i 2. k. opregnes för end Ketilbjörns (Mosfellingar), bagved bogen derimod i omvendt orden. For oversigtens skyld sammenstiller jeg her bægge steder kun med den for sammenligningen nødvendige omstilling:

Biskoppernes stamtavler.	2. kapitel.
Ketilbjörn landnámsmaþr, sá es bygþi suþr at Mosfelli eno øfra, vas faþir Teits, fǫþor Gizorar ens hvíta, fǫþor Ísleifs, es fyrstr vas byscop í Scálaholti, fǫþor Gizorar byscops.	Ketilbjǫrn Ketilsson, maþr nórœnn, bygþi suþr at Mosfelli eno øfra; þaþan ero Mosfellingar comnir.

---

ligefrem er meningsløs på grund af en lakune, som tildels er udfyldt efter konjektur i den trykte udgave i Bisk. (I, s. 29, med note 2. under teksten), men hvis udstrækning ikke lader sig fastsætte med sikkerhed. Dette sted beviser altså ingen ting. Også Maurer tror, at ordene er ægte.

Biskoppernes stamtavler.	2. kapitel.
Hrollaugr landnámsmaþr, sá es bygþi austr á Síþo á Breiþabólstaþ, vas faþir Özorar, fǫþor þórdísar, móþor Halls á Síþo, fǫþor Egils, fǫþor þórgerþar, móþor Jóans, es fyrstr vas byscop at Hólom.	Hrollaugr, sonr Rǫg(n)valds jarls á Mœri, bygþi austr á Síþo; þaþan ero Síþomenn comnir.
Öþr landnámscona, es bygþi vestr í Breiþafirþi í Hvammi, vas móþir þorsteins ens rauþa, fǫþor Óleifs feilans, fǫþor þórþar gellis, fǫþor þórhildar rjúpo, móþor þórþar hesthǫfþa, fǫþor Carlsefnis, fǫþor Snorra, fǫþor Hallfríþar, móþor þórlács, es nú es byscop í Scálaholti næstr Gizori.	Öþr dóttir Ketils, flatnefs hersis nórœns, bygþi vestr í Breiþafirþi; þaþan ero Breiþfirþingar comnir.
Helge enn magre, landnámamaþr, sá es bygþi norþr í Eyjafirþi í Cristnesi, vas faþir Helgo, móþor Einars, fǫþor Eyjólfs Valgerþarsonar, fǫþor Goþmundar, fǫþor Eyjólfs, fǫþor þorsteins, fǫþor Ketils, es nú es byscop at Hólom, næstr Jóanni.	Helge enn magre, [maþr?] nórœnn, sonr Eyvindar austmanns, bygþi norþr í Eyjafirþi; þaþan ero Eyfirþingar comnir.

Som man ser, finder her, end også i ordlyd, en umiskendelig overensstemmelse sted mellem de to stykker[1]), og ligeledes er forskellen mellem bægge konsekvent gennemført

[1]) I det følgende betegnes biskoppernes stamtavler ved I, k.2 ved II.

i det enkelte. Bægge begynder med de samme landnamsmænd og tilföjer derpå med enslydende ord, hvor de har nedsat sig, samt udleder fra dem en slægtrække. Forskellen er kun den, at I opregner denne led for led, hvorimod II kun nævner slægtens navn (Mosfellingar, Siþomenn, Breiþfirþingar, Eyfirþingar), samt at I ikke nævner landnamsmændenes fædre, hvilket II derimod overalt gör; endelig angiver II overalt, hvorfra landnamsmanden eller hans fader stammede (»maþr nórœnn«, »sonr Rǫgnvalds jarls á Mœri«, »dóttir Ketils flatnefs, hersis nórœns«, »[maþr?] nórœnn«), hvortil der ikke findes noget sidestykke i I.

En så gennemført overensstemmelse og forskel kan umulig være tilfældig. Enten må I være en udvidelse og tildels en forkortelse af II, eller II en forkortelse og tildels en udvidelse af I. Utænkeligt er det, at I er en tilföjelse til II, med andre ord, at nogen forfatter — mindst af alle en »*auctor brevis*« som Are — skulde have gentaget sig selv på den måde i et så kort og let overskueligt arbejde som den bevarede Íslbk. er. Spörsmålet bliver altså, hvilket af de to stykker der er det oprindeligste og ældste, og her kan i følge det foregående svaret ikke være tvivlsomt. I viser sig ved den tidligere fremhævede bemærkning om biskop Þorlákr at være ældre end 1133, II derimod står inde i bogens tekst og må ligesom denne være yngre end 1134.

Den antagelse, at I skulde være affattet samtidig med og af forfatteren selv tilföjet til Islændingebogens sidste bearbejdelse, er altså aldeles uholdbar, da dette stykke i følge sit indhold viser sig at være ældre end denne bearbejdelse og tillige indeholder en gentagelse af et sted i denne, som umulig kan tilregnes Are. Maurer har desuden med rette gjort opmærksom på, at hvis stamtavlerne først var skrevne efter 1134 samtidig med den anden redaktion, vilde biskop Torlaks efterfølger, Magnus Einarssons stamtavle utvivlsomt også være bleven optaget.

Noget nærmere ved sandheden står Vigfussons og Maurers antagelse, at I oprindelig har stået i den første redaktion som dedikation til biskopperne Þorlákr og Ketill samt som sådan af forfatteren selv er bibeholdt uforandret i den anden udgave. Det sande heri er, hvad jeg allerede har fremhævet og senere vil komme tilbage til, at stykket fra først af har hørt til den første redaktion. Derimod har forfatteren sikkert aldrig ment det som dedikation. Dedikationer er over hovedet noget aldeles ekstraordinært i den oldislandske prosaliteratur, og det er et stort spörsmål, om den opbevarede Islændingebogs indledningsord: Íslendingabóc gørþa ec fyrst byscopom órom, Þorláke oc Catle, er at opfatte som dedikation i moderne forstand. Naturligere og mere stemmende med analogier, hentede fra de øvrige oldislandske literaturmindesmærker, forekommer det mig at forstå dem i den ligefremme betydning: »Islændingebog skrev jeg først til brug for vore biskopper Þ. og K.« Men forudsat, at man i disse ord har en dedikation, hvilken grund var der da for forfatteren til at gentage dedikationen ved slutningen af værket? I hele stykke I findes ikke den ringeste antydning af, at dermed skulde være ment en dedikation, medmindre det skulde være, at to af slægtregistrene føres ned til Þorlákr og Ketill; men de to andre slægtregistre ender jo med de afdøde biskopper Gizorr og Jóan, og det kan dog vel ikke være meningen, at bogen er dediceret til dem eller til deres minde. Over hovedet vil man ikke i stykket finde et eneste ord eller udtryk, som kunde give anledning til at antage, at det har en videre rækkende betydning for hele værket eller i det hele nogen anden end den, som er angivet i overskriften: »Þetta es cyn byscopa Íslendinga oc ættartala«.

Men heller ikke kan det være rigtigt, når Maurer og Vigfusson antager, at Are selv har overført den formentlige dedikation uforandret fra den første udgave til den sidste, der ikke kan være ældre end 1134. I så fald vilde nemlig

Are ved sin ofte omtalte bemærkning om biskop þorlákr have gjort sig skyldig i en hos en samtidig absolut uforklarlig kronologisk fejl, og når Maurer mener, at Are efter biskoppens død forsætlig har skrevet således, fordi han ønskede at lade dedikationen stå ved magt, må jeg dertil bemærke, at jeg ikke kan indse, hvilket skår en så forblommet dedikation vilde have lidt, selv om forfatteren i overensstemmelse med sandheden havde skrevet áþr vas i stedet for nú es eller også blot þorláks byskops uden nogen tilföjet bemærkning. Sikkert vilde Are også, hvis han selv i 1134 eller senere havde optaget dette stykke, have tilföjet biskop Magnus Einarssons stamtavle.

Det må altså anses for at være hævet over al tvivl, at biskoppernes stamtavler fra begyndelsen af ikke har hørt med til Islændingebogens anden bearbejdelse, således som den udgik fra forfatterens hånd. At de er skrevne af Are, bevises ikke blot ved det kronologiske holdepunkt, som man har i den til biskop þorlákr's navn föjede bemærkning, der henfører dem til en tid, da Are endnu var så at sige den eneste forfatter i modersmålet af historiske eller genealogiske skrifter, men også ved den plads, de indtager, lige foran Ares egen stamtavle, hvor forfatteren selv navngiver sig i første person. Disse slægtrækker — biskoppernes og Ares — står i en så nær forbindelse med hinanden udenfor den sidste redaktions overleverede tekst og har desuden en fra det øvrige arbejde så forskellig karakter, at de uundgåelig må dele skæbne med hinanden. Bortset fra Harald den hårfagres stamtavle, som nu findes umiddelbart efter prologen og, som allerede bemærket, ikke fra først af har hørt til bogens sidste redaktion, er det kun i disse slægtrækker, at genealogien fremtræder som forfatterens *mål*. I hele bogen, fra »Incipit libellus Islandorum« indtil »Her lýcsc sjá bóc«, anføres ikke en eneste slægtrække, uden at der frembyder sig en naturlig anledning dertil, og overalt fremtræder de genealogiske oplysninger som en bisag.

Ligesom biskoppernes stamtavler fører slægten tilbage til landnamsmænd, således fremhæves også særlig i Ares stamtræ den af hans mandlige ascendenter, som først bosatte sig på Island, og det ved en tilföjet bemærkning, som i ordlyden stemmer overens med tilsvarende bemærkninger i alle biskoppernes stamtavler (»Óleifr feilan, es fyrstr bygþi þeira á Íslande«). Denne lighed taler således også for, at bægge stykker fra først af hører sammen. Den ulighed, som viser sig i, at Are fører sin slægt helt tilbage til Ynglingerækken, biskoppernes derimod kun til landnamsmænd, kan ikke tale derimod. Når man betænker, at enhver er sig selv nærmest, og tager hensyn til den store betydning, som slægten havde i den aristokratiske islandske stat, og til den stolthed, man satte i at nedstamme fra en gammel og ædel slægt, vil man deri finde en naturlig grund til, at Ares slægt føres længere tilbage end biskoppernes. Men kan man således ikke adskille Ares eget stamtræ fra biskoppernes uden at göre vold på teksten, er det lige så usandsynligt, at Ares slægtrække oprindelig har hørt til den sidste redaktion, som det er umuligt, at biskoppernes stamtavler har hørt dertil, og det uagtet det må indrömmes, at Bredfjordingernes og Ynglingernes stamtræ ikke indeholder noget ord eller udtryk, som ligefrem forbyder at henføre det til den sidste bearbejdelse. Are synes altså i den sidste redaktion intet steds udtrykkelig at have nævnt sig selv ved navn, med mindre det har været i en overskrift, som har stået foran prologen.

Det har således vist sig, dels at slægtrækkerne, som i den overleverede Íslbk. står efter bogens af forfatteren selv betegnede slutning, ikke fra først af har hørt til bogens sidste bearbejdelse, men må være tilföjede senere, dels at de i sig selv er ældre end den sidste bearbejdelse og er skrevne af Are. Den afskriver, som har stillet dem på deres nuværende plads ved slutningen af den sidste redaktion, må altså have lånt dem fra et ældre arbejde af Are.

At dette arbejde ikke kan være noget andet end den ældste recension af Ares bog, er på forhånd sandsynligt og vil i det følgende nærmere blive godtgjort.

Den sidste bearbejdelse har altså omfattet:

1. Prologen, som udtrykkelig refererer sig til den sidste redaktion.
2. Indholdsfortegnelsen. At den hører med til den sidste udgave, fremgår klart nok deraf, at den ikke tager noget hensyn til de senere tilføjede stamtavler.
3. Bogens egentlige tekst fra »Incipit libellus Islandorum« til »Her lýcsc sjá bóc«, inddelt overensstemmende med indholdsfortegnelsen i 10 kapitler.

Betragter man nu den således afgrænsede tekst, synes den i det hele taget at være forholdsvis godt opbevaret og fri for senere interpolationer[1]. Dog tror jeg med Möbius, at bemærkningen om kong Harald den hårfagres regeringsår og alder, som i 1. k. (Möbius's udg. s. 4_{18}) så påfaldende afbryder sammenhængen, er et senere indskud af samme art som Haralds efter prologen indskudte genealogi og som de bogen vedföjede stamtavler. Sikkert er dette indskud ligesom de andre hentet fra Islændingebogens første redaktion.

---

[1]) Med hensyn til retskrivningen kan bemærkes, at membranens afskriver. Jón Erlendsson, i det mindste i én henseende må have gjort en afskriverfejl. Dette håndskrift har gengivet den tvelyd, som sædvanlig skrives ey, ved ay, en enkelt gang ved øy (i gøyja, ikke »gøja«, Ísl. s. Khavn. 1843, I, s. 372_8); denne skrivemåde (ay) gengives i afskrifterne sædvanlig ved aj; uden tvivl har originalen haft en sammenslyngning af a og y med prik over y'et; på enkelte steder har afskriveren dog beholdt det rigtige ay (i ayfirþinga Ísl. s. anf. st. s. 379_{11}, Frayr s. st. s. 382_{17} og caypti s. st. s. 373_6); de trykte udgaver vansires i höj grad ved, at de har beholdt papirhåndskrifternes aj i steden for det rigtige ay.

Efter således at have bestemt den sidste redaktions oprindelige omfang vender jeg tilbage til tolkningen af de omtvistede ord i prologen. Betydningen af ordene »fyr útan áttartǫlo oc conunga æve« kan nu ikke mere være tvivlsom. Når man i den sidste redaktions oprindelige tekst ikke kan finde noget udpræget afsnit, som kan betegnes enten som áttartala eller som conunga æve, kan det heller ikke i prologen være forfatterens mening, at han i den sidste redaktion har tilföjet disse stykker, og enhver forklaring, som kommer til dette resultat, må derfor opgives. Meningen må altså være, at forfatteren i den nye bearbejdelse har udeladt disse afsnit, som stod i den første redaktion, og Maurers og Vigfussons forklaring viser sig at være den eneste mulige. Om man tager ǫrdene »of et sama far« i betydningen »paa samme måde« eller »angående det samme æmne« (»af samme omfang«), gör med hensyn til hovedspörsmålet hverken fra eller til. Den sidste tolkning synes dog at have störst sandsynlighed for sig, da man så kan tage præpositionen of i dens naturlige betydning; hvis far betød »måde«, vilde forfatteren sikkert have brugt præpositionen at (jfr. »at forno fare«). At ordene betyder »angående det samme æmne«, støttes også ved henvisning til Hárbarðsljóð v. 46: »Sva dǫmi ec | vm slict far«, som vistnok betyder: Det er min mening angående den genstand. På bægge steder synes far at have en lignende betydning; kun er den i Islændingebogen mere abstrakt. Naturligst forekommer det mig at tage fyr útan i betydningen »uden«, »med udelukkelse af«, eftersom udtrykket, når fyr útan betyder »med undtagelse af«, bliver tvetydigt, hvilket netop har givet anledning til de ovenfor omhandlede modsatte tolkninger; fyr útan refererer sig da ikke til of et sama far, men til scrifaþa ec þessa (Íslendingabóc). Man får da to parallele, ved oc sammenknyttede hovedsætninger, nemlig þá scrifaþa ec þessa of et sama far fyr útan áttartǫlo oc conunga æve

og jócc því, es mer varþ síþan cunnara oc nú es gerr sagt á þesse en á þeiri. Af disse sætninger er den første uden tvivl væsentlig bestemt til at angive, hvor meget forfatteren har udeladt af sit tidligere arbejde, selv om den ved ordene of et sama far tillige udsiger, at indholdet i øvrigt er det samme som i den første bearbejdelse. Den sidste sætning udpeger derimod i al almindelighed de tilföjelser, som forfatteren har gjort i den sidste bearbejdelse.

Vanskeligere er derimod tolkningen af den årsagssætning, hvormed de to hovedsætninger indledes: »En meþ því at þeim lícaþe svá at hafa eþa þar viþr auca«. Bægge de fortolkninger, som man har givet af den, og som i det foregående er fremsatte, lader sig sikkert sproglig forsvare. Alt beror på, hvad forfatteren har haft *in mente*, da han skrev svá. Jón þorkelssons mening er, at han derved har tænkt på bogen i dens tidligere skikkelse, og at svá altså betyder »uforandret«. Men så er den ved fyr útan áttartǫlo oc conunga æve i hovedsætningen betegnede udeladelse ikke motiveret i årsagssætningen, hvilket unægtelig er i høj grad påfaldende. Enten har da Are her gjort sig skyldig i en unöjagtighed, eller også er sagen den, at Are af egen drift og uden biskoppernes råd har udeladt áttartala oc conunga æve. Bægge dele er mulige; men hvorledes man end vender og drejer det, indeholder dog årsagssætningen ingen fuldstændig begrundelse af hovedsætningen. Desuden bliver ordene svá at hafa med denne tolkning aldeles overflødige; »meþ því at þeim licaþe þar viþr at auca« vilde have været tilstrækkeligt, hvis det var meningen at udsige, at biskopperne kun ønskede den oprindelige tekst udvidet, men i øvrigt ikke rådede til nogen forandringer. Gudbrand Vigfusson mener, at Are ved svá har tænkt på bogen i dens nye skikkelse, og at svá altså væsentlig betyder det samme som »forandret«. Der er da tre muligheder. Den første: dette svá omfatter alle

de forandringer, som af forfatteren er foretagne i den tidligere tekst, hvad enten de nu bestod i udeladelser eller tilföjelser eller rettelser, og dette vilde utvivlsomt stemme bedst med betydningen af svá; men så vilde det tilföjede eþa þar viþr auca være aldeles overflødigt, eftersom alle tillæg til det oprindelige arbejde så vilde være indbefattede i svá. Den anden mulighed er, at svá kun omfatter de forandringer, som ikke er fremhævede ved ordene eþa þar viþr auca, altså både udeladelser og rettelser. Hvis denne forklaring var tilladelig, vilde det hele passe udmærket; man vilde da i årsagssætningen have en fuldstændig begrundelse af hovedsætningen. Jeg tror imidlertid ikke, at den sproglig eller logisk lader sig forsvare. Skulde det demonstrative svá kunne pege hen på de negative udeladelser uden tillige at medindbefatte de positive tilföjelser? Det forekommer mig umuligt. Endnu er der en tredje mulighed, at svá kun omfatter rettelser, derimod hverken udeladelser eller tilföjelser; hvis jeg har forstået Gudbrand Vigfusson rigtig, falder denne tolkning fuldstændig sammen med hans. Men når svá, som forudsat, peger hen til bogen i dens nye skikkelse, forekommer det mig kun lidet naturligt at udelukke de til dels sikkert meget væsentlige forandringer, som består i udeladelser eller tilföjelser. Dertil kommer, at årsagssætningen i følge denne forklaring lige så lidt kan komme til at kongruere med hovedsætningen som i følge Jón þorkelssons tydning, idet den i hovedsætningen fremhævede udeladelse (fyr útan &c.) så ikke findes omtalt i den kausale bisætning. Man må altså, ligesom når man følger Jón þorkelssons tolkning, antage, at Are enten har udtrykt sig unöjagtig eller også — med Vigfusson — at Are uden anmodning fra biskopperne på egen hånd har udeladt de pågældende afsnit. Dertil kommer en anke, som kan göres imod enhver forklaring, der går ud fra, at svá sigter til bogen i dens nye skikkelse, nemlig at det umiddelbart påfølgende demonstrative þar må antages at pege

hen til bogen i dens første skikkelse, således at tanken ved svá og þar ligesom springer fra den ene redaktion til den anden. Også denne tolkning synes derfor at være ubrugelig.

Men viser det sig altså, at ingen af de opstillede tolkningsmuligheder står deres prøve, gælder det, om man kan udfinde en forklaring, som bedre end disse kan forenes dels med ordene, som de står, dels med tanken i hovedsætningen. Over hovedet går det ikke an alene at stirre på bisætningen uden tillige samtidig at have hovedsætningen *in mente*. Det er da for det første klart, at af de to til licaþe i infinitiv föjede udsagn korresponderer det sidste (»þar viþr auca«) med den sidste af de to hovedsætninger (»jócc því, es mer varþ síþan cunnara oc nú es gerr sagt á þesse en á þeiri«). Hvad er da naturligere end, at det første infinitiviske udsagn (»svá at hafa«) svarer til den første hovedsætning (»scrifaþa es þessa of et sama far fyr útan áttartǫlo oc conunga æve«)? Efter min overbevisning afspeiler de to infinitiviske udsagn og de to hovedsætninger gensidig hinandens indhold. Jeg tror derfor, at svá hverken peger hen til den første eller til den sidste redaktion i og for sig, men derimod til det følgende »þá sķrifaþa ec þessa of et sama far fyr útan áttartǫlo oc conunga æve«, med andre ord, at det hele er en brachylogi i stedet for: En meþ því at þeim lícaþe svá at hafa, þá scrifaþa ec þessa of et sama far fyr útan áttartǫlo oc conunga æve, oc meþ því at þeim licaþe þar viþr at auca, þá jócc því, es mer varþ síþan cunnara oc nú es gerr sagt á þesse en á þeire. I sin bestræbelse for at undgå en gentagelse af lícaþe og fremsætte sine konsulenters råd under et, har forfatteren — her som overalt en »auctor brevis« — sammentrængt de to årsagssætninger til en og dertil knyttet de to parallele hovedsætninger. Der kan ikke være nogen tvivl om, at

den væsentligste, af biskopperne og Sæmundr tilrådede forandring i den tidligere redaktion netop bestod i udeladelsen af de to ved áttartala og conunga æve betegnede afsnit. De tilföjelser, som Are kunde göre til den tidligere redaktion på grundlag af de oplysninger, som han indhentede i den forholdsvis korte mellemtid, der forløb mellem udgivelsen af de to bearbejdelser (»es mer varþ síþan cunnara«), kan både på grund af tidens korthed og på grund af bogens ringe omfang ikke have været særdeles omfattende. Det var derfor naturligt, at den væsentligste forandring af det første arbejde, som forfatteren i det følgende fremhæver ved ordene »þá scrifaþa ec þessa of et sama far fyr útan áttartǫlo oc conunga æve«, stod for hans indre öje, idet han skrev »svá at hafa«, og det er ikke faldet ham ind, at han ved det ubestemte svá og ved at fremsætte de modtagne råd under et kom til at udtrykke sig uklart. *Brevis esse laboro, obscurus fio.* Jeg tror derfor, at den hele passus ordret bör oversættes på følgende maade: »Men da det behagede dem at have det således (ɔ: bogen uforandret — of et sama far — med udeladelse af visse afsnit), dels også at (jeg skulde) göre tilföjelser dertil (ɔ: til det tidligere arbejde), så skrev jeg denne (Islændingebog) angående det samme æmne uden (eller: med udeladelse af) áttartala og conunga æve, og tilföjede, hvad jeg senere fik nærmere kundskab om, og hvorom der i denne (bog) findes udførligere oplysninger end i hin«.

Men kan jeg således ikke give Jón Sigurðsson og Jón Þorkelsson ret i, at ordene fyr útan áttartǫlo oc conunga æve indeholde en af forfatteren selv tilsigtet henvisning til de vedföjede stamtavler, tror jeg på den anden side, at deres antagelse ikke er blottet for al grund. Jeg ser nemlig i disse senere tillagte slægtrækker brudstykker af det i den sidste redaktion udeladte afsnit áttartala, som fandtes i første redaktion. At Ares stamtræ

skulde kunne betegnes som conunga æve, anser jeg for umuligt. Dels består det jo ikke af lutter konger, dels giver det ikke nogen sådanne oplysninger om kongernes liv, at det skulde kunne kaldes for en æve. De eneste oplysninger, man får om kongerne, er, at Yngve var Tyrkernes, Njǫrþr Sviernes, Hálfdan hvítbeinn Oplændingernes konge, samt at Fjölner døde hos Fred-Frode og Aþisl boede i Upsala; ellers er stykket, for så vidt det handler om konger, kun en ramse navne. Vel bruges ordet (lǫgsǫgomanna) æve om de sparsomme oplysninger, Are giver om lovsigemændene, men disse er dog i alt fald meget fyldigere end dem, han giver om sine egne kongelige forfædre. Til hver lovsigemands navn föjer Are overalt en angivelse af, hvor mange »somre« han fungerede, og dette er jo netop hans æve som lovsigemand; æve betyder der nemlig ikke *leve*tid, men *tid*[1]), og der menes naturligvis funktionstid. I Ares slægtrække findes ingen sådan tidsangivelse med hensyn til nogen af kongerne. Dette stykke kan derfor ikke være den i den sidste redaktion udeladte conunga æve, hvortil prologen sigter, og heller ikke har det efter min mening nogen sinde hørt til dette afsnit. Det har ligesom biskoppernes slægtrække udelukkende karakteren af en áttartala, og i henhold til prologen må bægge disse stykker henføres til dette i den første redaktion optagne, i den sidste derimod udeladte afsnit. Med hensyn til biskoppernes stamtavler er dette aldeles klart, da vi har det tilsvarende forkortede stykke i den sidste redaktion, 2. kapitel, og fordi stykket i overskriften ligefrem betegnes

---

[1]) Man sammenligne Fms. I, s. 1,$_3$: Haraldr hinn hárfagri var konungr yfir öllum Noregi langa æfi. ÓH. Chria 1853 s. 68,$_{27}$: þorgnyr faðir minn var með Birni konungi langa efi . . . stóð um Bjarnar efi hans riki með styrk miklom en engum þurð. Bjarnar »efi« (= æve) må her ligefrem betyde: Björns (regerings)tid.

som »ættartala« i overensstemmelse med prologen. Men jeg har allerede fremhævet den lighed i plan og metode, der findes mellem biskoppernes slægtrækker og Ares stamtræ, samt at vi, i betragtning heraf, samt af den plads, de to stykker indtager side om side efter den sidste redaktions slutning, ikke er berettigede til at adskille dem, og Ares stamtræ må derfor også have hørt til áttartala i den ældste bearbejdelse.

Men også af conunga æve findes der brudstykker i den opbevarede tekst af Islændingebogen. Dertil regner jeg først Harald den hårfagres stamtavle, som er indskudt umiddelbart efter prologen, dernæst også den i 1. k. indskudte bemærkning om den samme konges regeringstid (æve) og alder, da han døde. Bægge disse stykker står på aldeles umotiverede steder i den opbevarede tekst af den 2. redaktion, hvor de fra først af ikke har hørt hjemme, og bægge indeholder netop, hvad vi i følge analogien med »lǫgsǫgomanna æve« vænter at finde i en conunga æve, der var optaget i en Islændingebog, som væsentlig var og måtte være en fremstilling af de vigtigste begivenheder i den *islandske* historie.

De således opbevarede brudstykker af den første redaktion giver os flere vigtige oplysninger dels om beskaffenheden af de to i den sidste redaktion udeladte afsnit, dels også om den fremgangsmåde, forfatteren har fulgt ved udarbejdelsen af den sidste redaktion; endelig bidrager de også til at kaste et lys over de grunde, der bevægede biskopperne og Sæmundr til at råde forfatteren til, at han skulde omarbejde bogen.

Hvad for det første áttartala angår, viser den fremdragne parallel med 2. kapitels begyndelse, at dette afsnit i den tidligere redaktion må have stået på en plads, der svarer til dette parallelsted, altså umiddelbart efter (nuværende) 1. kapitel. Med hensyn til indholdet har jeg allerede fremhævet både den overensstemmelse og den ulig-

hed, der findes imellem disse to parallelsteder, samt at bægge dele, både lighed og forskel, er planmæssig gennemførte. II viser sig nemlig at være dels en forkortelse, dels en udvidelse af I, en forkortelse, for så vidt som dette stykke ikke opregner de enkelte slægtled, men kun nævner slægten ved dens almindelige navn, en udvidelse, for så vidt som det nævner landnamsmændenes fædre og angiver, hvorfra de stammede. At forkortelsen, — udeladelsen af áttartala — er foretaget af forfatteren selv, derfor har vi hans bestemte ord i prologen. Men den mærkelige udvidelse, som stykket har fået i den anden redaktion, må også skyldes ham. Han må altså i mellemtiden mellem de to redaktioner ikke blot have indskrænket, men også i andre henseender udvidet sin oprindelige plan. Mærkeligt er det, at den i II tilföjede angivelse af landnamsmændenes fædre ikke blot tydelig viser sig at være en udvidelse af I, som for os repræsenterer den første redaktions tekst, men også synes at bevæge sig udenfor de grænser, som forfatteren ellers ikke overskrider i den opbevarede 2. redaktion. Islændingebogens sidste redaktion regner hyppig de omtalte personers slægt tilbage til landnamsmænd, men på intet sted — *undtagen i stykke II* — nævnes landnamsmandens fader. Ikke en gang med hensyn til den første landnamsmand, Ingólfr Arnarson, gör forfatteren en undtagelse fra denne regel. Han omtales temmelig udførlig i 1. k., og i 3. og 5. k. regnes en slægt tilbage til ham, alt sammen *uden at hans faders navn anføres*[1]). I 3. k. føres to slægter tilbage henholdsvis til landnamsmændene Ketill hæingr og Óleifr hjalte, i 4. k. opregnes þorsteinn surtr's afstamning fra landnamsmanden þórólfr Mostrarskeggi, og i k. 7 regnes Gizorr den hvides slægt tilbage til landnamsmanden Ketilbjǫrn fra Mosfell[2]). Men længere tilbage end

[1]) Íslbk. Möb. udg. s. 4, 3, 5, 9 og 7, 12.
[2]) Íslbk. Möb. udg. s. 5, 22, 26; 5, 35 og 7, 32.

til landnamsmanden går ingen af disse slægter. I denne henseende viser altså hele den 2. redaktion — med undtagelse af stykke II — en umiskendelig overensstemmelse i plan med det i stykke I opbevarede brudstykke af den første redaktion, og man må således antage, at det fra først af har været forfatterens hensigt ikke at gå længere tilbage end til de første landnamsmænd, hvilket også var i god overensstemmelse med hans arbejdes titel, Íslendingabók. Kun med hensyn til sin egen stamtavle har han af let forklarlige og i det foregående fremhævede grunde gjort en undtagelse fra denne regel i den tidligere redaktion. Når han derfor kun i det omarbejdede stykke II af den sidste redaktion i denne henseende overskrider og udvider den oprindelige plan, samtidig med at han i henhold til prologen udelader áttartala, ser jeg deri en antydning af, at der i forfatterens hjærne har arbejdet tanker om i et særskilt skrift at udvide det afsnit, som han i den sidste udgave væsentlig forkortede, tanker, som således har givet sig udslag i det omarbejdede stykke alene, men som i øvrigt ikke ytrer sig på andre steder i den sidste redaktion. Med hensyn til den anden udvidelse, som består i, at II tilföjer en angivelse om, hvorfra landnamsmanden stammede, kan man vel tænke sig den mulighed, at den afskriver, som föjede stykke I til den sidste redaktion, har udeladt denne angivelse, fordi den allerede stod i k. 2. Dog er dette i höj grad usandsynligt. I alt fald måtte da den afskriver, som konsekvent på ikke mindre end fire steder udelod denne bemærkning, have været en ualmindelig afskriver. Dertil kommer, at den omstændighed, at landnamsmændenes fædre ikke nævnes i I, umulig kan skyldes en afskrivers udeladelse, eftersom det har vist sig, at den er i fuldstændig overensstemmelse med bogens plan, således som den fremtræder overalt også i den sidste redaktion, når det omarbejdede stykke II undtages, samt at II i denne henseende fra forfatterens egen hånd har modtaget et tillæg,

som ikke stod i I; men når denne udvidelse i den sidste tekst altså skyldes selve forfatteren, er det sandsynligt, at den anden udvidelse også stammer fra ham. Dette er også aldeles indlysende med hensyn til to af de fire landnamsmænd, som omtales i I og II, nemlig med hensyn til Hrollaugr og Öðr. I bægge disse tilfælde knyttes nemlig i II angivelsen om, hvorfra landnamsmanden (landnamskvinden) stammede, til den pågældendes fadernavn, som ikke kan have stået i I (»Hrollaugr, sonr Rǫgnvalds jarls á Mœri«, »Öðr, dóttir Ketils flatnefs, hersis nórœns«). Jeg tror derfor, at stykke I også i denne henseende har den oprindelige tekst, således som den udgik fra forfatterens egen hånd i den første redaktion[1]). Det er værd at lægge mærke til, at I efter landnamsmandens navn overalt først har en betegnelse af ham (hende) som »landnámsmaðr« (»landnámscona«)[2]), derpå i en relativsætning en meddelelse om, hvor han (hun) nedsatte sig, og til sidst fortsætter og slutter hovedsætningen med at opregne hans (hendes) efterkommere. Meddelelsen om, hvor vedkommende nedsatte sig, fremtræder således som en bisag eller sidebemærkning, og hovedvægten falder åbenbart på opregningen af hans (hendes) efterkommere. Dette er i fuldstændig overensstemmelse med stykkets egenskab af áttar-

---

[1]) Vel kaldes Ingólfr for »maþr nórœnn« i 1. k. (Möb. udg. s 4, 3) og Úlfljótr for »maþr austrœnn« i k. 2 (Möb. udg. s. 4, 32); men muligvis er disse betegnelser først tilföjede i den anden redaktion, og selv om de har stået i den første bearbejdelse, var der for Are særlig grund til at fremhæve, hvorfra disse mænd stammede.

[2]) Måske har vi heri anledningen til, at 2. kap., hvor dette stykke må have haft sin plads i den første redaktion, bærer overskriften: »Frá landnámsmǫnnom«. I så fald er overskriften uforandret gået over fra den første til den sidste bearbejdelse. Som bekendt slutter kapiteloverskrifter i vor gamle literatur sig gærne til et eller flere af de første ord i kapitlet.

tala- og har sikkert været således fra først af. Anderledes i II. Der udelades betegnelsen »landnámsmaþr« som overflødig, da den ligger i det følgende »bygþi«; efter landnamsmandens navn indføres i apposition de to meddelelser om, hvorfra han stammede, og hvad hans fader hed, og derpå fortsættes og sluttes sætningen med angivelsen om, hvor han nedsatte sig. Dette fremtræder således her som hovedsagen, og dertil knytter sig så en ganske almindelig holdt sidebemærkning om landnamsmandens efterkommere; hovedopmærksomheden retter sig her mod den historiske kendsgerning, hvorimod hensynet til slægten træder tilbage. Den samme tendens mod det historiske, bort fra det genealogiske, viser sig også i udeladelsen af forfatterens egen stamtavle. Til den findes intet sidestykke i II, sikkert fordi Are, som en efterkommer af Öðr, er medindbefattet i bemærkningen »þaþan ero Breiþfirþingar comnir«, som findes i II.

Hvorvidt afsnittet áttartala foruden biskoppernes og forfatterens stamtavler har omfattet flere slægtrækker, lader sig nu ikke afgöre med sikkerhed, i det mindste ikke ud fra Islændingebogens opbevarede tekst alene. Dog synes dette ikke at være usandsynligt, navnlig når man ser hen til, at de samme afskrivere, som bagved den sidste redaktion indførte de fra den første redaktion lånte stamtavler, kun har optaget brudstykker af den samme redaktions conunga æve, som forfatteren havde udeladt ved omarbejdelsen. Ordet áttartala kan i og for sig omfatte så mange slægtrækker, som det skal være, da det i følge sin oprindelse og i henhold til den måde, hvorpå det bruges hos Are både i prologen og i overskriften til biskoppernes stamtavler, ikke egentlig betegner en slægtrække men »slægtopregning«. Men så meget kan i alt faldt betragtes som afgjort, at hvis áttartala har indeholdt flere slægtrækker end biskoppernes og forfatterens, har de alle sammen været

indrettede efter det samme skema, som vi finder i biskoppernes stamtavler.

Hvilken plads den udeladte conunga æve har indtaget i den første redaktion, er det vanskeligt, om ikke umuligt, at afgöre med nogen sikkerhed. Det sandsynligste og det, som bedst stemmer med analogien med lǫgsǫgomanna æve, er, at dette afsnit ikke har været samlet på et sted, men spredt på forskjellige steder i værket, hvor forfatteren fandt lejlighed til at anbringe en synchronistisk bemærkning om de norske konger. Denne antagelse bekræftes også ved de hist og her i den sidste redaktion indstrøede, som oftest synchronistiske notitser om de norske konger, der muligvis er at betragte som bibeholdte levninger af den ellers udeladte conunga æve; på samme måde har jo også áttartala efterladt sig spor i den sidste redaktion[1]). Og når vi i Islænderbogens opbevarede tekst umiddelbart efter prologen finder indskudt et brudstykke af den udeladte conunga æve, som opregner Harald den hårfagres stamtavle, og på den anden side i begyndelsen af den sidste redaktion møder en bemærkning om, at Island

[1]) Således findes i begyndelsen af k. 7 en bemærkning om, at Ólafr Tryggvason omvendte Island til kristendommen, og i slutningen af samme kapitel en synchronistisk angivelse af hans dødsår, i 8. k. en lignende bemærkning om Olaf den helliges dødsår. I k. 9, begyndelsen, omtales Harald den hårdråde som regerende samtidig med biskop Isleifs ordination, og midt i samme k. står en synchronistisk bemærkning om hans død. I samme k. stilles også biskop Isleifs død i tidsforhold til Olaf Tryggvasons død. I begyndelsen af 10. k. fortælles, at biskop Gizorr blev indviet til biskop under kong Olaf Haraldssen. Endelig finder man henimod slutningen af 11. k. en bemærkning om, hvor længe kongerne Eysteinn og Sigurðr ved de i år 1120 indtrådte aldamót havde hersket over Norge efter deres fader Magnus Olafsson, og hvor lang tid der da var forløben fra Olaf Tryggvasons fald. Om Harald den hårfagre se teksten ovenfor.

blev bebygget fra Norge i Harald den hårfagres tid, så kan vi næppe være i tvivl om, at det efter prologen indskudte brudstykke conunga æve i den første redaktion har haft en plads, der svarer til begyndelsen af den sidste redaktion og altså har indledet bogen i dens første skikkelse.

Om det sandsynlige indhold af conunga æve kan vi rigtignok kun göre os en tæmmelig ubestemt forestilling ved hjælp af de to opbevarede brudstykker. Dog står det fast, at hovedindholdet har været kongernes stamtavle og en angivelse af deres regeringsår. Dette udelukker alligevel ingenlunde den mulighed, at æmnet på enkelte steder har været lidt fyldigere behandlet. Af Hkr.'s og Olaf den helliges sagas prolog vil man desuden være berettiget til at slutte, at forfatteren også har inddraget danske og engelske konger i sin conunga æve. Forfatteren til denne prolog har uden al tvivl haft for sig et eksemplar af den første redaktion af Ares arbejde. Når han nemlig først refererer hovedindholdet af et værk af Are i fuldstændig overensstemmelse med vor Islændingebog og dertil knytter følgende bemærkning: Hann tók[1]) þar oc við mǫrg ǫnnur dœmi, bæði konunga æfi i Noregi ok Danmǫrk ok suá í Englandi, eða enn stórtíðindi, er gerzt hǫfðu hér á landi, — så må man give Maurer og Gjessing ret i, at dette ikke kan forstås på nogen anden måde end den, at forfatteren til Hkr.'s og Ólafs sagas prolog har haft foreliggende et eksemplar af Islændingebogen, som

[1]) Måske rigtigere jók(?); auka bruges undertiden med ac. om det tilföjede (Oxf ordb. auka II β). Dog er dette snarest at opfatte som en latinisme, og tók støttes ved følgende sted af Hkr.'s prolog: ok tǫkum vér þar mest dæmi af því, er sagt er í þeim kvæðum. (Hkr. Khavn 1777, I, 2, 26).

indeholdt conunga æve, altså den første redaktion[1]). Derimod afgiver den omtalte prolog ingen tvingende grund til at antage, at dens forfatter ikke skulde have kendt noget særskilt arbejde af Are angående de norske kongers historie.

Når man nu herfra vender tilbage til Ares egen prolog og spörger, hvilke grunde det var, som bevægede biskopperne og Sæmundr til at tilråde forfatteren en omarbejdelse af hans bog, kan svaret næppe være tvivlsomt. Skönt jeg i følge det foregående ikke i et og alt kan underskrive Gjessings tolkning af det tvivlsomme sted i prologen, tror jeg dog han har ret, når han mener, at »Ares gennemsynsmænd har fundet, at den første Islændingebog har indeholdt flere så ejendommelig udprægede afsnit, at disse vanskelig flød sammen til et sammenhængende hele«[2]). De har sikkert fundet det stødende, når de hist og her indstrøede brudstykker af conunga æve, som dog, i det mindste til dels, stod i et tæmmelig fjærnt forhold til bogens egentlige i titelen antydede opgave, Islandshistorien, ved hvert andet skridt afbrød fortællingens gang. Ligeledes har de ment, dels at det længere afsnit áttartala virkede forstyrrende, idet det uundgåelig vilde bortlede læserens opmærksomhed fra bogens væsentlige opgave, dels også at hovedvægten i dette afsnit burde falde ikke på det genealogiske, men på det historiske. Derfor rådede de forfatteren til at udelade det meste af disse afsnit og kun at beholde det, som på en naturlig måde kunde forenes med bogens egentlige plan, at give en kort oversigt over Islands historie.

Dog har det vistnok ikke været biskoppernes og Sæmunds mening, at de således udeladte afsnit burde overgives til evig forglemmelse. Deres interesse for den begyndende historiske forskning har uden tvivl været altfor

---

1) Jfr. Maurers anf. afhandling i Germania s. 312—313. Gjessing: Kongesagaens fremvækst, I, s. 1 flg.

2) Gjessing, anf. skr., s. 4.

levende til, at noget sådant kunde falde dem ind. Tværtimod har de sikkert forestillet forfatteren, at der i hvert for sig af disse afsnit lå en opgave, som havde krav på særskilt behandling. Der foreligger de mest utvetydige vidnesbyrd om, at det første grundlag til den norske kongesaga skyldes Are, og Gjessing har, som det forekommer mig, overbevisende godtgjort, at de vidnesbyrd om Ares forfatterskab vedkommende den norske historie, som vi møder hos de senere sagaskrivere til dels viser ud over, hvad der kan have stået i den ældste redaktion af Íslbk., ligesom de notorisk overskrider, hvad der findes i den opbevarede sidste redaktion[1]). Are må altså have skrevet et særskilt arbejde om de norske kongers historie, for hvilket det i første redaktion af Islændingebogen optagne, men i den sidste udeladte afsnit, conunga æve, tjente som grundlag. På en lignende måde har han sikkert udvidet det andet udeladte stykke, áttartala. Dette bekræftes ved Hauksbogens udtrykkelige vidnesbyrd, at det første grundlag til Landnáma skyldes Are i forening med Kolskeggr hinn vitri[2]). I denne henseende er jeg fuldstændig enig med Gjessing, hvis anskuelse også, rigtignok i noget betingede udtryk, er tiltrådt af Maurer, der tidligere med hensyn til dette spörsmål har været af en anden mening[3]). Mærkeligt er det, at man i det stykke, som i den sidste redaktion er trådt i stedet for áttartala, således som jeg i det foregående har påvist, kan spore en partiel udvidelse af Islændingebogens oprindelige tekst, som synes at antyde, at forfatteren under udarbejdelsen af den sidste redaktion, i det mindste med hensyn til áttartala, har haft mere omfattende og videre gående planer, end han havde, da han udgav den første redaktion.

---

1) Gjessing, anf. skr., s. 2—7.
2) Landn. V, k. 15, Ísl. s. Khavn 1843, s. 320, anm. 12 under teksten.
3) Maurer: Island. s, 458—459.

